

**Предавања на II летна школа на
МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА
Охрид, 4 – 23. 8. 2019 година**

За издавачот:

проф. д-р Никола Јанкуловски,
ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Предавања на ЛП летна школа на
МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

Редакциски одбор:

проф. д-р Гордана Јосифова Неделковска
проф. д-р Весна Мојсова-Чепишевска
проф. д-р Маја Јакимовска-Тошиќ
Роза Тасевска
м-р Евдокија Илијевска

Јазична редакција:

д-р Вангелија Десподова

Компјутерска обработка: Винсент Графика

Печати: Винсент Графика

Тираж: 150 примероци

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.163.3:005.745

811.163.3(062)

821.163.3(062)

930.85(497.7)(062)

МЕЃУНАРОДЕН семинар за македонски јазик, литература и култура (52; 2019;
Охрид)

Предавања на ЛП летна школа на Меѓународниот семинар за македонски
јазик, литература и култура: Охрид, 4 – 23. 8. 2019 година / [редакциски одбор
Гордана Јосифова Неделковска ... и др.], Скопје: Универзитет „Св. Кирил и
Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 2020,
336 стр.; илустр.; 24 см

Фусноти кон текстот – Библиографија кон трудовите

ISBN 978-9989-43-445-7

а) Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура

б) Македонистика – Собири

COBISS.MK-ID 51309829

**Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК,
ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА**

**Предавања на II летна школа на
МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА
Охрид, 4 – 23. 8. 2019 година**

Скопје, 2020

Обраќање на ректорот, проф. д-р Никола Јанкуловски

Почитувани присутни,
Почитувани семинаристи, почитувани гости
Дами и господа,

Добродојдовте во Охрид, културноисториското светилиште на духот и традицијата на македонистиката. И оваа година по педесет и втори пат Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ ќе ја продолжи својата благородна мисија, започната уште во далечната 1967 година и ќе им овозможи на 80 учесници од 20 земји да присуствуваат на Летната школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура.

Тука, на бреговите на Охридското Езеро, на изворот на македонската писменост, на темелите на Охридската книжевна школа и Светиклиментовиот универзитет, ќе ви биде овозможено на учениците од Австрија, Германија, Грција, Италија, Канада, Кореја, Полска, Кина, Романија, Русија, Америка, Словачка, Словенија, Србија, Турција, Унгарија, Хрватска, Франција, Чешка, на дел од вас за првпат да се сретнете со македонскиот јазик, а на дел од вас да ги проширите и да ги надградите своите познавања од областа на македонскиот јазик, литература и култура.

Согледувајќи ги резултатите од претходните летни школи и почитувајќи ги желбите и сугестиите на учесниците, оваа година Универзитетот го продолжи времетраењето на три недели. Во овие три недели ќе имате можност преку 60 часа лекторска настава да ги совладате вештините од областа на македонскиот јазик со помош на искусните наставници од Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици, Катедрата за македонска книжевност и јужнословенски книжевности и Катедрата за Славистика при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“. Сигурни сме дека со нивната стручност и искуство ќе ви бидат одлични водичи низ тајните на македонскиот јазик.

Вашите знаења од областа на македонистиката ќе може да ги надополните во рамките на предвидените 60 часа предавања и курсеви по избор. Предавачите од нашите високообразовни наставни и научни институции: МАНУ, Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Институтот за македонска литература, Институтот за национална историја, Природно-математичкиот факултет,

Православниот богословски факултет и од други научни и културни институции со особено задоволство ќе ги споделат своите најнови истражувања од најразлични теми и области од македонистиката.

Со вашето учество на овогодишната летна школа, вие станувате дел од над 4300 досегашни учесници од 50 земји во светот меѓу кои се наоѓаат имињата на истакнати македонисти, професори по македонски јазик и литература на странските универзитети, слависти, балканисти, преведувачи, фолклористи, етнологи, археолози, научници и студенти што го изучуваат македонскиот јазик по универзитетите во светот.

Особено нè радува фактот што дел од вас ќе земат учество и на традиционалната Меѓународна научна конференција, која ќе се одржи по завршувањето на Летната школа на 23 и 24 август. На оваа конференција 70 научници од земјава и од странство ќе имаат можност да ги споделат своите истражувања од најразлични области од македонистиката.

Почитувани, Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ преку активностите на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура над пет децении континуирано ја претставува и ја промовира македонската национална култура во светот и денес се препознава како афирмирана наставна, научна и културна институција единствена од ваков вид.

Оваа традиција е вградена во постоењето на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“. Се здобивме со голем број културни амбасадори, поддржувачи и верни пријатели во светот, но нашата мисија продолжува во духот на досегашната дејност кон создавање на пријатели и лобисти на Македонија, кои ќе ги пренесат и ќе ги претставуваат македонскиот јазик, литература и култура во своите земји.

Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ веќе се препознава како своевиден македонистички центар со богата петдецениска традиција.

На крај, мора да го истакнеме нашето задоволство од големиот интерес за учество на Летната школа. Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ доследно почитувајќи ја традицијата и понатаму ќе остане посветен кон одржувањето на квалитетот и ремето на овој своевиден летен универзитет по македонистика.

Од името на Универзитетот и од свое име, на учесниците и на предавачите им посакувам плодна и успешна работа, пријатен престој и спокојни денови покрај Охридското Езеро, а искрено се надевам дека ќе понесете и убави впечатоци од вашиот работен престој.

ИЗВЕШТАЈ ЗА РАБОТАТА НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во периодот од 1 X 2018 до 30 IX 2019 година ги спроведуваше своите активности во согласност со својата дејност во рамките на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Дејноста се одвиваше во следниве насоки:

1. Организирање и грижа за работата на лекторатите по македонски јазик и на универзитетските центри каде што се изведува настава по македонски јазик, литература и култура;
2. Подготовка, организирање и реализирање на ЛП Летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, како и организирање на XLVI Меѓународна научна конференција;
3. Издавачка дејност за потребите на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура (изданија, наменети за Летната школа, за лекторатите и за Меѓународната научна конференција);
4. Организирање подготвителна настава по македонски јазик за странските студенти кои ќе се запишуваат на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“.

Во учебната 2018/2019 година работеа 7 лекторати по македонски јазик на универзитетите во странство, под управа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Тоа се лекторатите во: Р. Турција (Истанбул), Р. Унгарија (Будимпешта), Р. Полска (Краков и Сосновјец), Р. Романија (Букурешт), Руска Федерација (Москва) и Р. Хрватска (Риека), додека осмиот лекторат во Париз, Р. Франција, оваа учебна година беше во мирување, поради неможноста навремено да биде избран лектор по македонски јазик (поради доцнењето во добивањето согласности за вработување). Но во договор со соодветните институции од Р. Франција, наставата по македонски јазик е покриена од нивна страна. Се надеваме дека ваквата ситуација наскоро ќе се реши и ќе се продолжи со досегашната успешна практика за заемна соработка.

Дополнителен проблем се појави и со лекторатот по македонски јазик во Москва во однос на исплатата на нашиот

лектор од нивна страна. Се надеваме дека двете институции навремено ќе изнајдат решение на овој проблем, со што ќе се овозможи непречена работа на лекторот по македонски јазик.

Македонскиот јазик се изучува уште во десетина други универзитети и тоа во Торонто (Канада), Перм, Санкт Петербург (Русија), Љубљана и Марибор (Словенија), Белград, Нови Сад, Ниш (Србија), Загреб (Хрватска) и Познањ (Полска). Во овие центри наставата најчесто ја изведуваат странски професори – македонисти. Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура постојано ја следи работата на овие центри и е во тесна соработка со колегите, особено околу работата на Летните школи. Работата на лекторатите и на центрите беше следена постојано преку извештаите на лекторите и на колегите кои ја изведуваат наставата на соодветните универзитети. Од извештаите се констатира дека скоро во сите центри наставата по македонски јазик се изведува континуирано и со солиден број на студенти.

Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, преку Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, постојано ги поддржува и ги поттикнува овие активности.

Педесет и втората Летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура се одржа од 4 VIII 2019 до 23 VIII 2019 година во просториите на Конгресниот центар во Охрид. Летната школа свечено беше отворена на 5 VIII 2019 г. со обраќањето на ректорот на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, проф. д-р Никола Јанкуловски.

На оваа Летна школа учествуваа 73 стипендисти од 20 земји (Австрија, Германија, Грција, Италија, Канада, Република Кореја, Полска, Република Кина, Романија, Руска Федерација, Словачка, Словенија, Србија, Турција, Унгарија, Хрватска, Франција, Чешка Република и Холандија). Учесниците беа предлагани од страна на лекторатите и од центрите каде што се изучува македонскиот јазик, литература и култура и по препорака на универзитетски професори. Оваа година на Летната школа учествуваа универзитетски професори, асистенти, докторанти, магистранти од областа на македонистиката, преведувачи и студенти кои го изучуваат македонскиот јазик, литература и култура, а дел од нив во своите научни истражувања особено внимание посветуваат на македонистиката.

Учесниците имаа можност да го изучуваат или да го усовршуваат македонскиот јазик преку лекторски вежби. Учесниците беа поделени во лекторски групи според три степени

на познавање на македонскиот јазик. Лекторската група за основен почетен степен имаше вкупно 11 семинаристи. Првата недела групата ја предводеше лекторката м-р Биљана Стојановска, а преостанатите две недели проф. д-р Симон Саздов. Во оваа група учесниците беа, главно, од несловенско потекло. Учесниците во оваа група студираат или студирале некој словенски или балкански јазик. Според лекторката Биљана, семинаристите од почетната група беа многу мотивирани, вредни и посветени. Темпото на работа беше брзо, а совладувањето на материјата—успешно. Првпат оваа година почетниците на Семинарот работеа по учебникот за изучување на македонскиот јазик на почетно рамниште „Тешкото“ од авторот Симон Саздов. Фокусот на наставата во оваа група беше свртен кон запознавање со основните јазични структури и оспособување на семинаристите почетници за примена на македонскиот јазик во различни комуникациски ситуации (запознавање, претставување, давање информации за себе и за други, изразување благодарност, барање/одбивање и сл.).

Курсот за напреднати почетници (А2) го предводеше д-р Борче Арсов. Во групата годинава имаше вкупно 19 семинаристи. Како главно учебно помагало се користеше учебникот „Тешкото“. Дополнително се користеа многу други материјали од други учебници за македонски јазик за странци, како и специјални и оригинални вежби, однапред подготвени од страна на лекторот.

Според извештајот на лекторот, на учесниците на секои 4-5 дена настава им се даваа и тестови за проверка на знаењата од граматиката, што вклучуваа и вежби за писмено изразување. Тестовите потоа беа проверувани заедно со лекторот и со останатите учесници во групата. Како дополнителни вежби за време на часовите се работеше и на две македонски поп-песни, а во рамките на лекторските вежби на групата бил презентирани и краткометражен македонски филм. На тој начин, освен македонскиот јазик, на семинаристите им се доближија и македонските музика и филм.

Во рамките на лекторските вежби часовите беа организирани во неколку дела: граматика, слушање и разбирање, зборување и пишување. Со оглед на тоа дека дел од семинаристите од оваа група немаа проблем со разбирање на јазикот, беа поттикнати да присуствуваат и да ги посетуваат предавањата, како и попладневните курсеви по избор.

Интересот на семинаристите за македонските јазик, литература и култура беше особено голем, а тоа се забележуваше

преку нивната редовност на лекторските вежби, вклученоста во наставата, како и преку напорот и желбата македонскиот јазик да го користат во секоја пригода, не само во текот на лекторските вежби, туку и меѓу себе, во слободното време, надвор од наставата.

Севкупниот впечаток на семинаристите беше позитивен и тие не ги штедеа зборовите за да го изразат своето задоволство од организацијата на семинарот, како и желбата да присуствуваат на некоја следна летна школа.

Средниот курс (Б1) го водеше доц. д-р Марија Паунова во кој имаше седум семинаристи. Групата беше составена од професори, предавачи, магистранти и докторанти, како и од студенти по македонски јазик и македонска литература. Наставата, главно, се реализираше според содржините застапени во учебникот за средно рамниште „Лозје“ од Гордана Алексова. Се користеа и содржини од учебниците на Кирил Конески, „Македонски јазик за странци“ (среден курс), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2000 година и учебникот од Роза Тасевска „Македонски со мака (курс за почетници)“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2007 година.

За часовите се користеа и вежби што ги состави лекторката според тековните потреби на курсот и на слушателите, а како дополнување на лекциите од учебникот. Текстовите што се користеа во функција на часовите, главно, не беа од посочените учебници, туку беа публицистички текстови (најчесто интересни извадоци од весници и списанија), потоа белетристички текстови, како и текстови преземени од народната литература, приспособени според афинитетите на слушателите.

Во текот на дванаесетте работни дена, во наставата беа опфатени понапредни граматички, пред сè морфосинтаксички содржини, придружени со јазични, но и со бројни лексички вежби. Задолжително, лекторската настава опфаќаше и комуникациски содржини, дијалози, монолози на одредена тема, како и проверка и развивање на продуктивните вештини (пишување есеи, писма, разгледници и сл.) на македонски јазик, што, секако, се должи на одличната методолошка и тематска конципираност на содржините во „Лозје“ благодарение на умешноста на авторката на учебникот.

Групата за средниот курс (Б2) ја водеше доц. д-р Гордана Алексова во кој учествуваа 7 семинаристи. Сите семинаристи во групата одлично го владееја македонскиот јазик, па затоа

главниот акцент беше ставен на значенска и стилистичка анализа на работените текстови. Без исклучок, семинаристите покажаа навистина голем интерес и љубов кон македонскиот јазик. Сите семинаристи од оваа група редовно ги посетуваа лекторските вежби, активно се вклучуваа во наставата, а беа и редовни посетители на предавањата и на курсевите по избор.

Напреднатиот курс за јазик го водеше м-р Андријана Павлова, групата беше составена од 13 слушатели од повеќе земји. Според извештајот на лекторката, курсот се изведуваше според содржините од учебникот „Златоврв“, од проф. д-р Анета Дучевска, што се покажа како одлично наставно помагало, а покрај тоа имаше и дополнителни материјали (дијалектни текстови, песни, текстови од весници, текстови за превод и сл.). Сите семинаристи во групата одлично го владееја македонскиот јазик, па затоа главниот акцент беше ставен на разните стилски употреби на граматичките и на јазичните структури на македонскиот јазик. Без исклучок, семинаристите покажаа навистина голем интерес и љубов кон македонскиот јазик. Сите семинаристи од оваа група редовно ги посетуваа лекторските вежби, активно се вклучуваа во наставата, а беа и редовни посетители на предавањата и на курсевите по избор.

Курсот за напреднати преведувачи го реализираше лекторката Роза Тасевска. Според извештајот на лекторката, во групата годинава имаше вкупно 8 семинаристи. На годинешнава Летна школа учесниците во оваа група го преведоа романот „Семеен албум“ од авторката Весна Мојсова-Чепишевска и дел од романот „101 живоџи“ од Весна Мојсова-Чепишевска и Елена Атанасиу, од македонски на грчки, словенечки, руски, чешки, полски и романски јазик.

Напреднатиот курс за литература го водеше проф. д-р Весна Мојсова-Чепишевска. Според извештајот на лекторката, во групата годинава имаше вкупно 8 семинаристи, групата беше составена од професори, странски лектори, преведувачи, како и студенти по македонски јазик и македонска литература. Оваа година групата беше убав спој од зрели/етаблирани македонисти и нови имиња кои својот научен интерес сè повеќе го насочуваат кон изучувањето на македонската литература и даваат свој исклучителен придонес во преведувањето на македонската литература на своите јазици. Оваа година работата на часовите беше организирана врз основа на учебникот со читанка „Везилка“, подготвена од страна на проф. д-р Весна Мојсова-Чепишевска за потребите на изучувањето на македонската литература и култура во рамките на летните школи, како и за

потребите на изучувањето на македонската литература и култура на Универзитетите, каде што се изучува македонскиот јазик, литература и култура. Семинаристите кои беа дел од оваа напредна група работела на текстовите од читанката и од учебникот. Многу сериозни беа нивните исчитувања на учебничарскиот дел од оваа скрипта.

Семинаристите имаа и силен предизвик да преведат / препеат стихови од антологијата „Дојди во Охрид“, која се промовираше во рамките на самата летна школа од страна на академик Ала Шешкен и проф. д-р Димитрија Ристевки. Овие нивни преводи ќе бидат финализирани до крајот на оваа година, за да можат да бидат објавени наредната година (2020) како дел од Зборникот „Предавања на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура.“

Оваа година, според програмата на Меѓународниот семинар, се реализираа предавањата од различни области од страна на универзитетски професори и истакнати научни работници. Во областа на јазикот предавањата се однесуваа на: Теоретската рамка на академската граматика на македонскиот стандарден јазик, се предаваше и за денот на официјализирањето на современата азбука на македонскиот јазик - 5.V 1945 година (јазична и стилистичка анализа на текстовите, објавени по овој повод во в. „Нова Македонија“). Се предаваше и за имињата во фразелогитата, како и за експресивната лексика во македонскиот јазик. На Летната школа беше претставен и перфектот во македонскиот јазик, а исто така беа претставени и графитите како комуникациски пораки. Се одржаа и предавања за когнитивните структури (структурите на значење) во наставата по јазик и за важноста на балканската повеќејазичност во македонскиот јазик. Во делот за литературата и културата беа претставени предавањата : Прличев и хомерската поезија, Слово за Охрид и охриданиите или: скица за охридскиот градски говор врз широко платно на македонската културна општественост, беше претставен и творечкиот порив на Ацо Караманов. Имаше предавање за поезијата на Константин Миладинов среде европскиот романтизам, како и за фантастичниот расказ во македонската литература. За успешното реализирање на предавањата придонесоа професорите: акад. Витомир Митевски, акад. Виктор Фридман, акад. Зузана Тополињска, проф. д-р Људмил Спасов, проф. д-р Весна Мојсова-Чепишевска, проф. д-р Димитар Пандев, доц. д-р Гордана Алексова, проф. д-р Катерина Велјановска, проф. д-р Биљана Мирчевска-Бошева, проф. д-р Искра Пановска-Димкова, проф. д-р Елена Јованова-

Грујовска, проф. д-р Лидија Капушевска-Дракулевска, доц. д-р Марија Паунова и доц. д-р Искра Тасевска Хаџи-Бошкова.

Програмата на Меѓународниот семинар беше збогатена и со курсеви по избор, според интересот на учесниците. Курсевите беа поделени на:

Курс по граматика на македонскиот јазик, курсот беше реализиран од професорите: Станислава Сташа-Тофоска, Елена Петроска, Гоце Цветановски, Бојан Петревски, Катерина Велјановска, Биљана Мирчевска-Бошева, Гордана Алексова, Бобан Карапејовски, Татјана Гочкова-Стојановска и Томислав Тренивски. Во рамките на овој курс се обработуваа теми од областа на граматичките категории кај именскиот и кај глаголкиот систем во рамките на дијалектите и на стандардниот јазик, кодификацијата на македонскиот јазик, правописот на македонскиот јазик, тенденции во зборообразувањето на глаголите во македонскиот јазик, а исто така се обработуваа и некои фонетски и морфосинтаксички особености на македонскиот стандарден јазик и стилските разновидности на лексиката во македонскиот јазик.

1. Курсот по македонска литература и култура го реализираа професорите: Кристина Николовска, Наташа Аврамовска, Трајче Стамески, Даворин Трпевски, Мишел Павловски, Соња Стојменска-Елзесер, Владимир Мартиновски и Марјан Марковиќ. Во рамките на овој курс се обработуваа најразлични теми од средновековното книжевно и културно наследство, теми од областа на културното и духовното наследство на Македонија, македонските книжевни текстови, обработени во македонската кинематографија, како и теми од областа на македонскиот фолклор.

2. Традиционално беше реализиран и курсот по народни ора и песни од страна на Благоја Јовановски и Христина Здравковска.

Со природните и со културните богатства на Охрид учесниците на Семинарот се запознаа преку посетата на манастирскиот комплекс „Св. Наум“, каде што одржа предавање проф. д-р Ѓоко Ѓоргески и преку теренската настава на лекторските групи низ културно-историските споменици на Охрид.

Во рамките на програмата оваа година беа вклучени и повеќе дополнителни содржини од областа на културата. Во соработка со Општина Охрид, на семинаристите им беше овозможено присуство на чествувањето на Живко Чинго во с. Велгошти, како и присуство на Поетската ноќ во с. Велестово. Се

одржа и промоција на збирката песни, посветени на Охрид „Дојди во Охрид“, а Општината обезбеди по еден примерок за секој учесник. Градската библиотека од Охрид ги посети семинаристите и им подари книги од македонски автори. Беше одржана и средба со младите македонски поети, на која се разменија искуства во областа на уметничкото творештво и можноста за преведување. Оваа година, поголемиот дел од учесниците имаа можност и за посета на културните збиднувања во рамките на традиционалните манифестации Охридско лето и на Струшките вечери на поезијата, што претставуваше извонредна можност на семинаристите одблиску да ги следат збиднувањата во македонското културно живеење.

Оваа година, во реализација на предвидените активности на Летната школа, беа вклучени повеќе единици на УКИМ, меѓу кои: Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Институтот за македонска литература, Природно-математичкиот факултет, Православниот богословски факултет, АКУД „Мирче Ацев“ и Македонската академија на науките и уметностите.

На крајот беше спроведена анкета во која слушателите даваа мислења, сугестии, пофалби и критики. Повеќето од семинаристите беа премногу задоволни од програмата на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, а особено од можноста да ги усовршат и да ги збогатат своите знаења од областа на македонистиката.

Во рамките на ЛII Летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура на 23 и 24 август се одржа и XLVI Меѓународна научна конференција на која учествуваа 70 учесници од кои голем број странски македонисти и слависти. Темите на лингвистичката секција беа: 1. Македонскиот јазик наспрема другите јазици; 2. Јазик-стил-комуникација; 3. Тематски блок Јубилеи од два милениума - завет за третиот (1150 години од смртта на Св. Константин-Кирил Филозоф – За јубилејот и за словенската писменост во македонистички, славистички и медијевистички контекст; 80 години од раѓањето на Лилјана Минова-Ѓуркова - авторка на *Синтаксата на македонскиот стандарден јазик* и на *Стилистиката на современиот македонски јазик*; 90 години од раѓањето на Кирил Конески - автор на *Зборообразувањето во современиот македонски јазик* и на *Правописниот речник на македонскиот јазик*).

Темите на литературната секција беа: 1. Македонската литература наспрема другите литератури; 2. Литература –

традиција – критика; 3. Македонската литературата низ спој на современоста и традицијата: Рефлексиите од поетското, прозното и критичкото творештво на Димитар Митрев (100 години од неговото раѓање), Владо Малески (100 години од неговото раѓање), Гане Тодоровски (90 години од неговото раѓање), од објавите на поетските збирки *Бели муџри* од Кочо Рацин (80 години), *Песни* од Ацо Шопов (75 години) и 1150 години од упокојувањето на Св. Кирил Филозоф, влијанието на актуелните културолошки импулси во создавањето на нова традиција.

Координатори на XLVI меѓународна научна конференција, која се одржа на 23 и 24 август 2019 година, за лингвистичката секција беа доц. д-р Гордана Алексова и доц. д-р Борче Арсов, а за литературната секција проф. д-р Јасна Котевска и проф. д-р Валентина Миронска-Христовска.

Оваа година, Меѓународната научна конференција беше исклучително квалитетна и по бројот на учесниците и по содржината на излагањата, а особено беа корисни и дискусиите што се водеа во рамките на предвидените сесии. Со објавувањето на излагањата во Зборник во голема мера ќе се збогати македонистичката научна мисла.

Одржувањето на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, како и секоја година е во организација на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, а соодветна финансиска поддршка дава и Министерството за култура на Република Македонија. Семинаристите посебно ја истакнуваат својата благодарност кон Универзитетот што им овозможува извонредни услови за нивно усовршување.

3. Во рамките на издавачката дејност на Меѓународниот семинар за македонскиот јазик, литература и култура во учебната 2018/2019 година беа објавени Зборникот-предавања од LI Летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, како и Зборникот од XXXXV Меѓународна научна конференција, како и четири најнови учебници за изучување на македонскиот јазик за странци и тоа: „Тешкото“ од проф. д-р Симон Саздов, „Лозје“ од доц. д-р Гордана Алексова, „Златоврв“ од проф. д-р Анета Дучевска и „Везилка“ од проф. д-р Весна Мојсова-Чепишевска.

4. Во надлежност на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје во учебната 2018/2019 година се одржа подготвителна настава за изучување на македонскиот

јазик за странски студенти. Во првиот семестар беа запишани 34 студенти, додека во вториот семестар 17 студенти. Наставата се одвиваше во два семестара, а беше реализирана од страна на професорите при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

ПРЛИЧЕВ И ХОМЕРСКАТА ПОЕЗИЈА

1. „Хомерскиот дух“ во делото на Прличев

Кога станува збор за поезијата на Григор Прличев, една од главните теми е неговиот однос спрема хомерската поезија. Всушност, тоа е неизбежна тема при секоја сериозна анализа на неговите најзначајни поетски остварувања *Армаџолос* и *Скендербеј*, но, притоа, најчесто се останува на општи впечатоци.

Значењето на хомерската епика за поезијата на Прличев е толку големо што бара темелни и систематски проучувања. Првите такви анализи беа направени од страна на Михаил Д. Петрушевски и тоа на планот на епитетите, а нешто подоцна се јавија и некои трудови на Петар Илиевски. Тие како класични филолози и познавачи на грчкиот јазик беа во состојба да работат со изворни текстови, на оригиналниот грчки јазик, како на Хомер, така и на Прличев и тоа им овозможи да остварат продлабочен и научен пристап во оваа компаративна проблематика.

Имено, своите најважни поетски дела *Армаџолос* (кој во македонски превод се јавува најчесто под назив *Сергарош*) и *Скендербеј*, Прличев ги напишал на т. н. катаревуса, во буквален превод „прочистен“ грчки јазик, што практично претставува смеса од средновековниот и новогрчкиот јазик со големо присуство на елементи од класичниот грчки, во случајов, хомерскиот.

За да биде појасно за поширокиот круг читатели, треба да се напомене дека Прличев споменативе две дела ги напишал за да учествува на еден поетски конкурс што се одржувал во Атина во шеесеттите години на XIX век. Во тоа време тој таму престојувал како студент по медицина, но како вљубеник во хомерската поезија и нејзин одличен познавач уште од младоста, а и самиот поетски дух, Прличев ја напишал епската поема *Армаџолос* и со неа учествувал на анонимниот поетски конкурс во 1860 на кој ги победил тамошните авторитативни поетски имиња и го добил лаворовиот венец. Воодушевувањето од вредноста на ова поетско дело било толку големо, што Прличев во својата *Автобиографија* пишува дека во Атина го нарекле „втор Хомер“.

Следната година Прличев го напишал и своето многу пообемно поетско дело, епот под наслов *Скендербеј* и го испратил

повторно да конкурира, но следната година конкурсот бил откажан, а делото во ракопис е откриено и објавено многу подоцна.

Денес меѓу познавачите на поезијата на Прличев е општо прифатено дека и двете дела се напишани „во хомерски дух“ и во основа тоа е точно. Впрочем конкурсната комисија во Атина очекувала да добие поетско дело со кое ќе се „обноват“ идеалите на античката грчка книжевност и ќе се воспостави „мост“ помеѓу античките Грци кои, всушност, се одамна изумрен народ и новооформената т.н. „грчка нација“ која себе си сака да се претстави во светот како наследник на старата автентична грчка култура. Во рамките на општата политичка стратегија тоа била програмската цел на самиот конкурс. Нашиот Прличев најуспешно одговорил на поставената задача и победил на конкурсот. Меѓутоа, за нас, на книжевен план, е важно да се дефинира што точно треба да значи „поема напишана во хомерски дух“.

За да се одговори соодветно на ова прашање, потребна е темелна и сеопфатна анализа на делата на Прличев, како на стилски, така и на идеен план.¹ Кога станува збор за стилот, тука во прв ред се мисли на хомерските епитети и развиени споредби, но „хомерскиот дух“ подеднакво е препознатлив и во обработката на т.н. типични теми и на крајот во херојскиот поглед на свет.

2. Епитети

На добрите познавачи на Хомер им е јасно дека епитетите се највпечатливото стилско изразно средство, посебно во *Илијада*. Долго време во науката се сметаше дека хомерските епитети се само украс (*epitheta ornantia*), производ на долга епска традиција која просто ги наложила како стандардно изразно средство. Сепак, продлабочените и компаративни истражувања што беа преземени во минатиот век, особено од страна на Милмен Пери и Алберт Лорд, дефинитивно докажаа дека епитетите кај Хомер не се украс, туку израз на една практична потреба при усното епско творештво. Во услови кога традиционалниот епски пејач, каков што бил претпоставениот Хомер, е принуден својата песна да ја презентира непосредно пред аудиториумот, а во отсуство на запишан, односно буквално запаметен текст, тој пејач е принуден да импровизира. Таа

¹Авторот на овие редови има направена таква анализа која е објавена во книгата под наслов „Хомер и Прличев“ (в. Библиографија).

импровизација, просто речено, се состои во комбинирање со метрички целини во хексаметарот кои носат одредена содржина, а оформувањето на таквите метрички целини многу го олеснуваат епитетите. На пример, еден безличен епитет како што е „брз“ може да се додаде на некој кораб, борец или коњ без суштествено да влијае на општиот впечаток, но, од друга страна, тој може да биде многу важен за да се оформи хексаметарски стих со одредена должина. Оттука, кај Хомер се јавуваат многу епитети што немаат суштествено значење во контекстот, но имаат употребна вредност во оформувањето на метричките формули и затоа се нарекуваат – формулаични.

Сега се поставува прашањето, дали епитетите што ги откриваме во епските творби на Прличев се „хомерски по дух“, т.е. дали и тие се метрички условени или имаат примарно семантичка улога. Деталното истражување покажува дека и во двете негови поетски творби има голем број на епитети. Некои од нив се директно преземени од Хомер, на пример, познатиот епитет *ружгойрста* (во македонски превод на М. Петрушевски) што се однесува на зората, голем број други наликуваат на хомерски, а трети се сосема различни и најверојатно се производ на имагинацијата на нашиот поет. Тоа значи дека на содржински план Прличев во голема мера останува на „хомерска почва“. Но, на формален план откриваме принципиелна разлика. Со оглед на тоа што Прличев не е традиционален устен поет, тој немал потреба да импровизира пред публиката и да користи бројни епитети за да создава „инстант“ метрички обрасци. Напротив, како и секој литерарен поет, тој имал можност да си ги обликува своите стихови без да биде под притисок и затоа немал насушна потреба од формулаични епитети. Од тие причини, споредбено, кај Прличев наоѓаме многу помалку епитети одошто кај Хомер, а се јавува и принципиелна разлика во однос на нивната употреба, односно епитетите кај нашиот поет не се метрички условени, односно не се формулаични како во *Илијада*.

3. Споредби

Споредбите се второ значајно стилско обележје на хомерската поезија. Тие се препознатливи по својот развиен облик. За разлика од вообичаените куси споредби составени од 2-3 збора, односно половина хексаметар, во *Илијада* има многу споредби што зафаќаат по неколку стиха, па дури и по десетина хексаметри. Тоа е, секако, необично и не се среќава во други епски творби, но очигледно, таквите споредби биле по вкус на Хомеровата публика, т.е. на слушателите. Колку за пример, ќе ја

споменеме споредбата во која загинувањето, односно паѓањето од коњ на еден херој во двобојот се споредува со паѓањето на топола исечена од дрварите, по што следат детали што, всушност, немаат споредбено значење. На тој начин, развиените споредби кај Хомер ја губат својата првобитна функција и се претвораат во слики за себе што често имаат улога на лирски контрапункт среде епското пеење.

Свртувајќи се кон Прличев, забележуваме дека и во неговите две поетски дела има необично голем број споредби и тоа во развиен облик од по неколку стиха. На содржински план откриваме дури и споредби кај кои е сосема видливо влијанието на Хомер, искористени се истоветни слики, мотиви итн. Секако, тука не може да се зборува за плагијат, туку за поетска инспирација, бидејќи обработката на хомерските мотиви е слободна, во нив има и многу иновации, осовременувања и сл., а наоѓаме и развиени споредби со сосема нехомерски содржини.

За разлика од таквата градација на влијанието во однос на содржината на споредбите, на функционален план се јавува суштествена разлика. Имено, додека кај Хомер, рековме, развиените споредби можат да бидат нефункционални и самостојни слики што веќе немаат споредбена улога, кај Прличев и кусите, но и развиените споредби се редовно функционални, односно добро осмислени, со намера споредбата да искаже јасно дефинирана порака. Се разбира, тоа не е за изненадување, бидејќи како во случајот со епитетите, така и кај споредбите, Прличев како литерарен поет немал потреба да користи конвенционални, стари, готови тематски обрасци, туку можел да создава осмислено, да преназначува и сл.

4. Типични теми

Традиционалната усна епска поезија по правило се служи со типични мотиви и теми што се повторуваат од една во друга песна, па затоа лесно може да се открие и нивната дефинирана структура. Хомерската поезија не е исклучок во тој поглед. Напротив, *Илијада* и *Одисеја* се комплетно составени од типични теми, почнувајќи од глобални, па сè до најситни. На глобален план, двете епски дела се базираат на мотивот за отсуство на главниот херој од заедницата на која ѝ припаѓа и неговото враќање меѓу своите, донесувајќи им спас. Колку да потсетиме, во *Одисеја* тој мотив е јасно видлив. Одисеј отсуствува 20 години од дома и за тоа време семејството му страда, сè додека тој не се врати дома и не го воспостави стариот поредок. Меѓутоа, истиот мотив го гледаме и во *Илијада*, каде што Ахајците дојдени да ја

освојат Троја не успеваат во тоа, бидејќи Ахил, најголемиот јунак меѓу нив, се повлекува од бојот. Штом ќе се врати меѓу своите, тој го убива Хектора, најголемиот јунак меѓу Тројанците и градот наскоро потоа е освоено, а мисијата на Ахајците остварена. Преминувајќи во деталите и во двете епски творби ќе откриеме безброј мотиви што се прецизно обработени и преобразени во типични теми со елементи што редовно се повторуваат. Всушност, кај Хомер секоја ситуација е типична, т. е. изградена според образец и затоа повторлива. Така, има типични теми на собрание на хероите, типични теми на гозба каде што се знае кој, кога и што говори, а најмногу има типични теми на борба, односно двобои. Внатре, пак, самата тема на двобој се состои од посебни поттеми, составени од истоветни елементи.

Ако сме свесни за ова и се свртиме кон двете најзначајни поетски дела на Прличев, нема да биде тешко во нив да препознаеме хомерски типични теми. Типични хомерски елементи има и во многу други ситуации, а секако најмногу во двобоите што поради ограничениот број на конститутивни елементи по природа се повторливи и подложни на шаблонизирање.

Како пример за споредување може да послужи типичната тема на вооружување на херојот кој се подготвува за двобој. Кај Хомер има повеќе различни обработки на таа тема, но најпознат е примерот со вооружување на најголемите херои во *Илијада*: Парис, Агамемнон, Патрокло и Ахил. Анализата покажува дека сите тие четири примери на вооружување на херојот се засновани на истоветни шест елементи. Секаде борецот си поставува прво заштита на потколениците (објала), потоа си закопчува панцир на градите, го зема мечот, штитот, го става шлемот на глава и на крај го зема и копјето. Насекаде вооружувањето се одвива по истиот редослед, а на одредени места се употребува и типичен формулаичен израз во што сега не можеме да навлегуваме.

Анализирајќи ги двата примера на вооружување кај Прличев, односно во неговиот еп *Скендербеј*, забележуваме дека и тука нашиот поет искористил ист, да речеме „хомерски“ број (шест) на елементи во типичната тема. Од една страна Скендербеј, а од друга страна Балабан, неговиот противник, се вооружуваат на ист начин, по ист редослед, а нашиот поет и во двата случаја задолжително внесува по една формула, со што јасно дава на знаење дека како образец за обработка на темата му послужил Хомер. Има само едно отстапување од хомерскиот образец, односно исклучок, а тоа е вклучување на крстот како елемент на вооружување кај Скендербеј кој е борец за

христијанството, но велиме дека исклучокот го потврдува правилото.

Со христијанството преминуваме во областа на идеологијата што е следна компаративна точка.

5. Херојска идеологија

Двигател на целото дејствие во херојската епика е ликот на главниот јунак, но тој секогаш не е самостојна личност која делува според својата слободна волја. Во еден свет кај што боговите владеат со луѓето, природно е што и хероите мора да се покоруваат на божјата волја. Кај Хомер, крајна инстанца според која се случуваат сите нешта на светот е безличната Судбина (Мојра), но паралелно со неа се јавува и волјата на боговите како релевантна сила која влијае на текот на настаните. Тука во прв ред е врховниот бог Зевс, но покрај него на одвивањето на настаните може да влијаат и другите богови, Арес, Афродита, Хера и др. Херојот мора во голема мера да се потчинува на божјата волја, но понекогаш, особено во *Илијада*, се случува и да отстапи од тоа и да се впушти во акција според сопственото убедување. На тој начин се добива слика дека хомерските херои имаат простор за изразување на слободната волја, па затоа и еден Ахил може да се разгневи, да се повлече од бојот и барем за едно време да го измени текот на настаните што го определила Судбината или боговите.

За разлика од хомерскиот свет каде што владее законот на посилниот, каде што похрабриот и посилниот херој сосема природно го победува послабиот, кај Прличев се јавува поинаква ситуација. Иако на прв поглед во неговите поетски дела владее херојската етика, т.е. кратофаниски морал на моќ и сила, сепак, поблизу гледано на површина излегува божјата волја како сила која во потполност управува со светот. Христијанскиот Бог е неприкосновен господар на светот, а христијанскиот херој се претвора во негово орудие. На тој начин ја добиваме сложената слика на односот помеѓу Хомер и Прличев, при што последниов, иако начелно го прифаќа античкиот образец на херојското однесување, сепак херојот го става во служба на христијанската идеологија, односно во улога на извршител на Божјата волја.

Во согласност со христијанскиот морал што секогаш се става во служба на послабиот, потчинетиот и угнетениот, се оформува и образецот на напред споменатата типична тема на двобој. Имено, кај Хомер најчесто наидуваме на образец А - Б - А во описот на двобојот. Тоа значи дека посилниот херој А го напаѓа послабиот, но го промашува, послабиот херој се брани, но

неуспешно и на крајот посилниот при повторниот напад го убива послабиот. Според хомерскиот херојски морал сосема е природно посилниот да го победи послабиот, исто како што се случува тоа во животинскиот свет. Меѓутоа, кај Прличев најчесто наидуваме на упростениот образец на двобој А – Б, при што посилниот (насилникот) го напаѓа послабиот херој, а овој се брани и при одбраната го убива насилникот. Јасно е дека овој нов образец е сосема во духот на христијанскиот морал што застанува во одбрана на нападнатиот, послабиот и онеправданиот херој.

Литература:

Митевски, В., 1995, *Хомер и Прличев*, Скопје: Гурѓа.

Митевски, В., 2001, *Античка етика. Хелада и Рим*, Скопје: Матица македонска.

Петрушевски, М. Д., 1970, „Прличев и Хомер“, *Прилози на МАНУ*, ОЛЛН. Скопје, МАНУ.

Прличев, Г. С., *Маршолозој*. 1983, Од грчкиот оригинал препеал Михаил Д. Петрушевски. Скопје: Македонска книга.

Прличев, Г. С., 1974, *Скендербеј*. Од грчкиот оригинал препеал Михаил Д. Петрушевски. Скопје: Македонска книга.

Људмил Спасов

**ДЕНОТ НА ОФИЦИЈАЛИЗИРАЊЕТО НА
СОВРЕМЕНАТА АЗБУКА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК:
5. 5. 1945 Г. (ЈАЗИЧНА И СТИЛИСТИЧКА АНАЛИЗА НА
ТЕКСТОВИТЕ, ОБЈАВЕНИ ПО ОВОЈ ПОВОД ВО
ВЕСНИКОТ „НОВА МАКЕДОНИЈА“**

1. Процесот на создавањето на современата македонска азбука не бил едноставен: за таа цел била формирана комисија од истакнати интелектуалци од тоа време, составена од писатели, публицисти и лингвисти. Меѓутоа, оваа комисија не успеала да ја заврши својата работа од повеќе причини, стручни, но и идеолошки.

Важно е да се издвои дека Блаже Конески, тогаш 23-годишен, во знак на спротивставување ја напушта работата на првата комисија. По првата, формирана е и втора комисија и се чини дека потоа во нејзината работа Блаже Конески добива клучна улога.

Многу подоцна, Стојан Ристески објавува книга со записници и нивни толкувања и интересно е дека тој таму исфрла теза дека, всушност, имало три комисии.

Еве што вели, меѓу другото, Стојан Ристески (Ристески 1988: 142-153):

(...) Првиот референт, Ѓорѓи Киселинов, истакнал дека литературниот јазик го прават писателите и новинарите, а филолозите имаат само задача да ги установаат неговите форми. (...) предлага за основа на македонскиот литературен јазик да биде земено централномакедонското наречје со дополнувања и од другите македонски наречја. Се застапува за фонетски правопис, макар што е неможно да биде доследно таков. Централномакедонските говори веќе ги посочила македонската литературна историја, а на нив се создавало и најновото творештво. „Делата на Венко Марковски и на Коста Рацин ни даваат голема основа да сметаме дека е разрешен проблемот на македонскиот литературен јазик“, вели Ристо Зографов. Во прилог на централномакедонските говори се искажале и: д-р Ѓорѓи Шоптрајанов, Мирко Павлов Непроштенски, д-р Милка Балванлиева, д-р Михаил Петрушевски, Даре Џамбаз и Васил Иљоски. Блаже Конески бил за западномакедонските а-говори. „Јас мислам оти тој термин е поправилен“, вели тој. Прашањето за азбуката предизвикувало бурни

дискусији и полемики. (...) Од 12 присутни, 10 души се искажале за тоа македонската азбука да има свое посебно, национално обележје. Главната дискусија се свела на *ќ*, *ѓ*, *љ*, *њ*, *џ*, *с* и *ѝ*. Македонската азбука Конференцијата дефинитивно ја усвоила на 28. XI 1944 година попладнето. (...) На 29. XI 1944 година Филолошката комисија имала одмор. Работата ја продолжила на 30. XI 1944 год. Четири и пол дена (30. XI – 4. XII, попладне) (...) Попладнето на 4. XII 1944 година филолошкиот собир ја завршил работата со усвојување на Резолуција, во која се вели дека за основа на современиот македонски литературен јазик се земаат централномакедонските говори, а азбуката ги има следниве 32 букви: *а*, *б*, *в*, *г*, *д*, *ѓ* (со *крукче*, б.з.), *е*, *ж*, *з*, *с*, *и*, *ј*, *к*, *ќ* (со *крукче*, б.з.), *л*, *љ* (со *крукче*, б.з.), *м*, *н*, *њ* (со *крукче*, б.з.), *о*, *п*, *р*, *с*, *т*, *у*, *ф*, *х*, *џ*, *џ*, *ш*, *ѝ*. Во Резолуцијата нема никакви алтернативи, едногласно била усвоена од сите присутни на 4. XII 1944 година. (...) Президиумот на АСНОМ на својата XIV седница од 7. XII 1944 година како III точка од дневниот ред имал „Доклад по резолуцијата на комисијата за македонска азбука“. Иако повереникот во своето образложение изнесол дека Комисијата „достојно ја исполни задачата и можеме да бидеме задоволни од нејзината работа“, (...) било решено привремено Резолуцијата да не се публикува (...) Формираната комисија изработила *Елаборатѝ* на комисијата за *усптановуене на македонски литературен јазик, азбука и ѝравојис*. (...) „Така, под терминот *македонски литературен јазик* се разбира македонскиот денешен народен јазик литературно обработен, а близкоста и единството измеѓу народниот и литературниот јазик, како и неговата самобитност, се означуе со општиот термин *македонски јазик*“. (...) За азбуката се вели дека Комисијата застанала на мислење оти треба да биде фонетска, па утврдува 32 букви. (...) Во извештајот на Поверенството за народна просвета од 24. XII 1944 год. е запишано: „(...) Но сега работи нова комисија од 10 души наши филолози кои ќе установат нашата македонска азбука и нашиот македонски литературен јазик. (...)“. (...) Документацијата зборува дека работата на Комисијата за кодификација на македонскиот литературен јазик била позитивно оценета. Меѓутоа, нејзините ставови вткаени во Резолуцијата и во стручните резултати на Елаборатот не биле публикувани по

решение на Президиумот додека зад нив не застане „поголем научен авторитет“. (...)

2. Од сето ова произлегува дека несогласувањата иделе во однос на изборот на буквите, односно дали тие треба да бидат во духот на руско-бугарската традиција или, како што е предложено, требало да се преземе прилагодена кон македонскиот гласовен систем Вуковата српска азбука. За ова споменуваат Хорас Лант (Lunt 1952: 68) и Лилјана Минова Ѓуркова (Ѓуркова 1995: 143), при што Лант нагласува дека се работи за „српски тип на кирилицата“ („Македонскиот јазик се пишува со азбука која има 31 буква, по една за секоја фонема. Азбуката претставува прилагоден српски тип на кирилицата“)², Минова Ѓуркова ова го преведува со: *српска кирилица*.

На 3.V 1945 г. Втората комисија (или – Третата) дава предлог до *Народната влада на федерална Македонија* за решението на современата македонска азбука. Но, дискусиите за азбуката продолжуваат и (многу) подоцна: Блаже Конески (Конески 1950: 101) решението за македонската азбука го аргументира со фактот дека таа го одразува современиот македонски фонетски систем и го издвојува македонскиот јазик од соседните јазици: бугарски и српски и особено со буквата/гласот *s* го нагласува балканскиот карактер на современиот македонски јазик³.

Блаже Конески истото мислење го застапува и во уводот на неговата Граматика на македонскиот литературен јазик I дел, (Скопје, 1981: 55-56) изјавува: „Првата јазична комисија отиде и подалеку, изнесувајќи во своето образложение до Поверенството за народна просвета, од 20 јануари 1945 година, дека таа го дава предлогот не во дефинитивна форма, ами крајно решение за нашето јазично прашање треба да се земе дури кога ќе дојделе да ни помогнат некои руски научници“.

Блаже Конески (Конески 1981: 54-57), исто така, пишува:

(...) Меѓу историските решенија што ги донесе АСНОМ на своето I заседание беше и решението „за заведување на македонскиот јазик како службен во македонската држава“. (...) од дискусијата за јазикот и правописот се има породено еден обид за давање т.н. времени правила за македонскиот

² „Macedonian is written with an alphabet which has 31 letters, one for each phoneme. The alphabet is an adaptation of the Serbian type of Cyrillic.“ (Lunt 1952: 68).

³ Душко Томовски (Томовски 1965: 280 и натаму), многу подоцна, предлага да се исфрли оваа буква од азбуката, затоа што немала поширока примена и фонемата *s* е, според неговото мислење, алофон на фонемата *з*.

литературен јазик (...) Наскоро по ослободувањето на Скопје (13. XI 1944 г.) беше назначена од Президиумот на АСНОМ, комисија, на која ѝ се постави задача да поднесе предлог за азбуката и за правописот. Таа заседаваше во времето од 27 ноември до 3 декември 1944 година. *Не може да се рече дека работата на оваа комисија беше солидно постојувена.* (курзив мој, Љ. Сп.) (...) Понатамошната работа над јазикот ѝ се повери на една друга комисија, во која, покрај извесни членови од поранешната, влегоа и неколку млади писатели и публицисти, што ја почнаа својата книжевна дејност во партизанските редови. (...) Новата комисија го претресе прашањето за азбуката и за правописот на повеќе собирања во периодот до мај месец 1945 година.

Принципите што се изјаснија во текот на нејзината работа можат во основата да се сведат на следново:

1. Во македонскиот литературен јазик треба да се установат оние форми од централните говори што во најголема степен ќе го поврзат сите наши говори и ќе бидат лесно приемливи за луѓето од сите наши краишта.
2. Во македонскиот литературен јазик треба до најголема степен да се изрази неговата народна основа. Речникот на литературниот јазик да се обогатува со зборови од сите напи дијалекти, да се изградуваат нови зборови со живи наставки и само колку што е потребно да се усвојуваат и туѓи заемки.
3. Македонската азбука да биде составена од толку букви колку што има гласови во литературниот јазик. Правописот да се изработи врз фонетскиот принцип.

Работата на комисијата за јазик и за правопис, поставена врз овие принципи, даде резултат. (...) На 3 мај 1945 година комисијата донесе своја резолуција „по прашањето за македонската азбука“. (...) Истиот ден Народната влада на Федерална Македонија го усвои на своето заседание предлогот од комисијата и го донесе решението за македонската азбука, објавено во „Нова Македонија“ два дена подоцна, на 5 мај. (...) Проектот на правописот комисијата го прими дефинитивно на 2 јуни 1945 година и му го поднесе на Министерството за народна просвета на утврдување. Решението со кое се озакони правописот се донесе од Министерството на 7

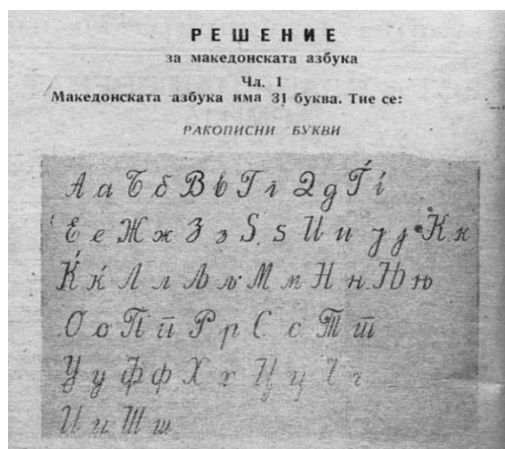
јуни 1945 година. (...) Примањето на азбуката и на правописот означи голема придобивка на нашиот народ на културното поле.

Подоцна Блаже Конески повеќепати по различни поводи се навраќа на објаснувања на своето искуство во текот на процесот на создавањето на современата азбука на македонскиот јазик и правопис. Сп.: Конески 1975а; 1975б; Конески 1984; Конески 1985а; Конески 1985б; Конески 1985в; Конески 1985–1986.⁴

1. На 5.5.1945 г. во тогашниот единствен дневен весник „Нова Македонија“ е објавено решението за македонската азбука.

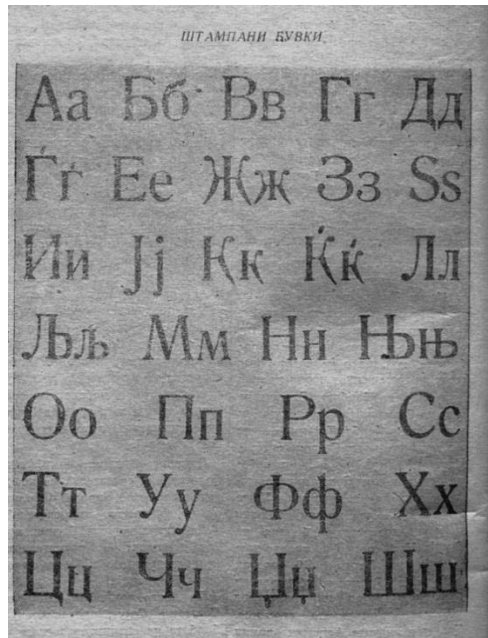

Слика 1. Логото на првиот број на в. Нова Македонија.
Автор: Василие Поповиќ Цицо

Слика 2. Ракописни букви.
Автор: Василие Поповиќ Цицо

⁴Важно е да се нагласи дека дискусиите околу македонскиот правопис продолжуваат временски и многу подоцна, сп. го, на пр. текстот на Блаже Ристовски (Ристовски 1962: 172–178). В. го и прилогот на Свето Тоевски на радиото Дојче Веле (Тоевски 4.9.2012).

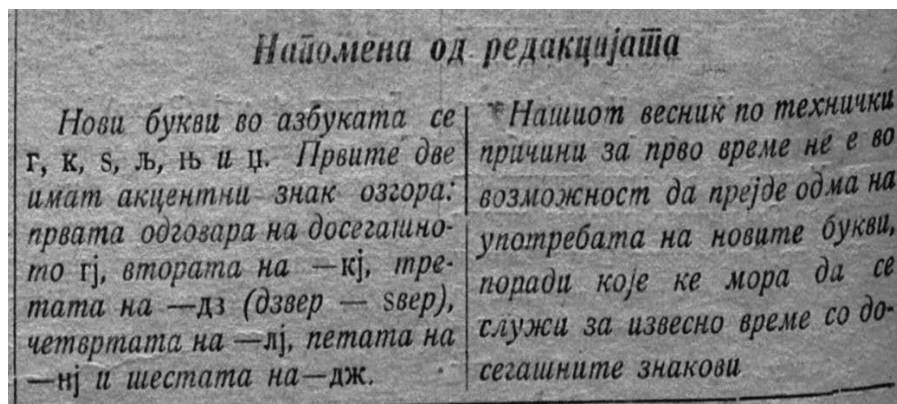

Слика 3. Печатени букви.⁵
 Автор: Василие Поповиќ Цицо

Како што се кажа, буквите ги составил уметникот (во тоа време го именувале – со бугарскиот збор *художник*, Василие Поповиќ Цицо.

Се чини дека нивниот дизајн е произлезен од потребата да се разликуваат од дизајнот и на руско-бугарската и на српската азбука.

Интересна е *најомената* од редакцијата која гласи:

Слика 4. *Најомена од редакцијата*.

⁵Во оригиналниот текст е употребен српскиот збор *штампани* букви.

Од неа јасно произлегува дека извесно време (најверојатно од 1943 до 1945 г.) се употребувала т.н. *привремена азбука* во која особените македонски гласови се бележат со знак за смекнување *j*. Да потсетам дека ова е честа практика од втората половина на XIX век. Сп.: *ij = í, kj = k', nj = њ, oз = s, oж = џ*.

4. На истата страница, покрај *најоменаџа* од Редакцијата од в. Нова Македонија, е објавен и текст потпишан од Никола Минчев, тогашен министер на просветата, под наслов „Нашата азбука“.

Овие текстови сами по себе се многу значајни и укажувачки за времето и културно-политичката атмосфера кога се создадени, та затоа е потребно да се анализираат подетално. Веднаш треба да се каже дека правописот во овие текстови е недоследен во однос на Македонскиот правопис изработен од Комисијата за јазик и правопис, усвоен на 7 VI 1945 г. Овде мора да се каже дека првиот голем и целосен правопис со правописен речник е изработен од страна на Блаже Конески и Крум Тошев (Конески, Тошев 1950)⁶.

Еве примери од *најоменаџа* на Редакцијата: *имаџ* = *имааџ*; *акџенџни* = *акџенџен*; *оџора* = *оџоџора*; *џеџаџа* = *џеџџаџа*; *возможносџ* = *можносџ*; *коџе* = *коџ*; *ке* = *ке* итн.

Ова може да укаже на можноста дека *најоменаџа* е напишана со брзање без проверка.

И анализата на текстот, потпишан од Никола Минчев, тогашен министер на просвета, со наслов „Нашата азбука“ исто така може да укаже и дека Никола Минчев не е единствен автор на овој текст, туку дека овој текст претставува компилација од повеќе авторски текстови, што се гледа од различните стилови, дури и од благото присуство на различните родени дијалекти или од претходното школување на други јазици.

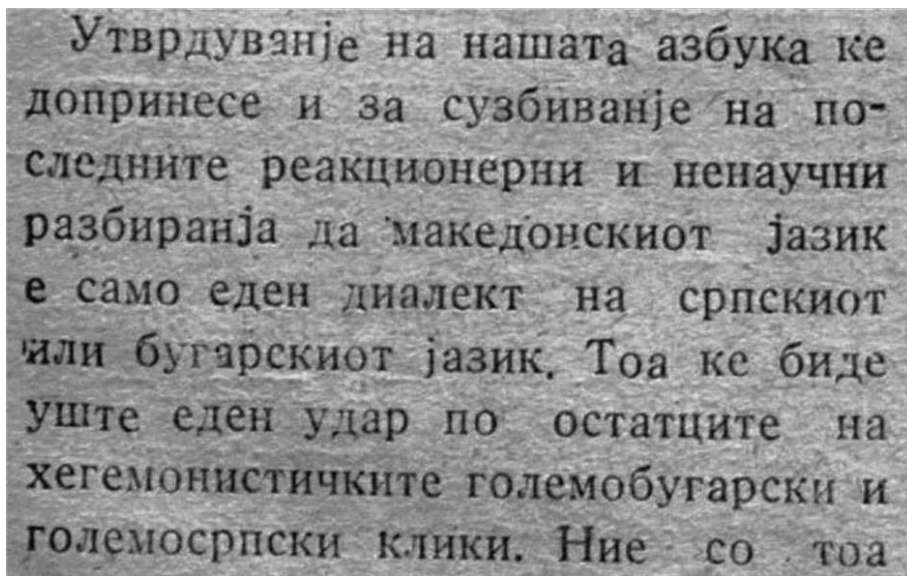
Првиот дел од текстот има политичка конотација и зборува за фактот дека кусо време пред тоа македонскиот јазик не бил признаен од *империјалистичкиџе клики* на бугарската и на српската буржоазија и дека сега, благодареејќи на „ослободувањето на Македонија“ се „стварајат условија“ за непречен развој на македонското национално битие и на неговиот јазик.

Според јазичните карактеристики, може да се каже дека овој дел од текстот е напишан од Никола Минчев, кој потекнува од Кавадарци. Синтагмата *стварајат условија* може да се

⁶Блаже Конески, многу подоцна, ја опишува својата блиска соработка со Крум Тошев, (Конески 1988: 13-15).

објасни со мешање на српскиот со бугарскиот литературен јазик. Натаму, како србизми можеме да ги издвоиме *допринесе*, *сузбивање*, *остатаици*, *минираи* и сл.

Натаму:

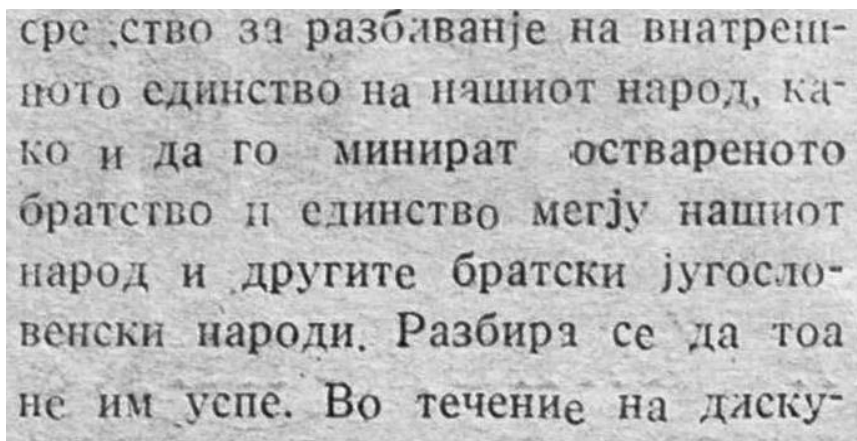

Утврдуванје на нашата азбука ќе допринесе и за сузбиванје на последните реакционерни и ненаучни разбирања да македонскиот јазик е само еден диалект на српскиот или бугарскиот јазик. Тоа ќе биде уште еден удар по остатците на хегемонистичките големобугарски и големосрпски клики. Ние со тоа

Слика 5. Дел од текстот.

Според јазикот и стилот, овој дел од текстот можно е да му припаѓа на Киро Глигоров, бидејќи потсетува на некои текстови напишани од него за време на Првото заседание на АСНОМ, одржано на 2 VIII 1944 г.

И натаму:

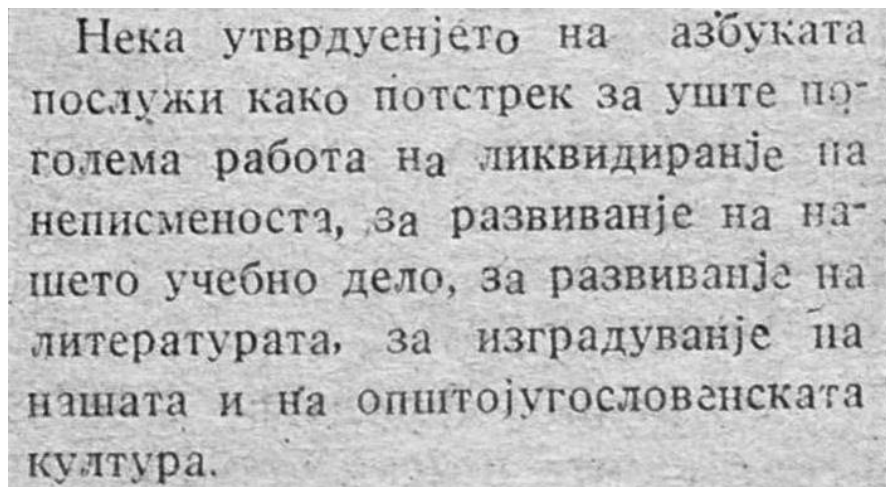

сре,ство за разблванје на внатрешното единство на нашиот народ, како и да го минират оствареното братство и единство меѓу нашиот народ и другите братски југословенски народи. Разбира се да тоа не им успе. Во течение на диску-

Слика 6. Дел од текстот.

Во реченицата (...) *разбира се да што не им усие* (...) може да се види и стилот и јазикот (идиолектот) на Кирил Глигоров.

И натаму:

Слика 7. Дел од текстот.

Ако се познаваат несогласувањата и доцнењата во текот на работата на комисијата/комисиите од овој дел од текстот, тие можат да се наслутат во умешно завиената форма на пораките кажани во него.

Во текстот се настојува да се истакне дека создавањето и официјализирањето на современата македонска азбука не значи разбивање на „заедничката националноослободителна борба“ на југословенските народи, туку, напротив, значи зајакнување на нивното братство и единство. Ова може да биде разбрано и како обид за неутрализација на евентуалните реакции од српска страна, зашто не е избрана српската азбука, а за што имало настојувања. Во оваа смисла треба да се разбере и синтагмата *ойштојугословенска култура*, покрај истакнувањето на поимот *наша* (=македонска).

За овој дел од текстот може да се претпостават и други помлади автори, на пример, Владо Малески, Ацо Шопов или Славко Јаневски...

5. Во заклучок треба да се одбележи дека во согласност со духот на времето, текстот завршува со апел за натамошно ширење на писменоста и на културата на нашиот народ и на другите југословенски народи, со

надеж дека конечното утврдување и прогласување на современата македонска азбука несомнено ќе придонесе за тоа.

Литература:

Ѓуркова Минова, Лилјана, „Македонскиот јазик во Граматиката на Хорас Лант“, во: *Македонскиот јазик од 1945 до 1955*, Филолошки факултет Скопје, Скопје, 1995, стр. 142-147.

Конески, Блаже, „За донесувањето на македонската азбука и правопис“, *Македонски јазик* I, 5, 1950, стр. 99–104.

Конески, Блаже; Тошев, Крум, *Македонски правопис со правописен речник*, Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје, 1950.

Конески, Блаже, *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје, 1981, препечатено од *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*, I дел, Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје, 1952.

Конески, Блаже, „Како работевме на азбуката и правописот“, *Просветен работник*, XXIII, 27. IV 1975а, стр. 424.

Конески, Блаже, „Признавањето на јазичната самостојност – само компонента од признавањето на една нова нација“, *Нова Македонија*, XXXI, број 10191, 8. VI 1975б.

Конески, Блаже, „Работата врз македонскиот јазик во Горно Врановци“, во: *Историски денови на Горно Врановци: по повод 40-годишнината од престојот и работата на државното, военото и политичкото раководство на Македонија во селото Горно Врановци*, Велешко, Мисла, Скопје, 1984, стр. 92–94.

Конески, Блаже, „Кодификацијата на македонскиот литературен јазик“, во: *Свечен собир посветен на 40-годишнината од донесувањето на македонската азбука и правопис*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 1985а, стр. 9–14.

Конески, Блаже, „Кодификацијата на македонскиот литературен јазик“, *Нова Македонија*, 8, 9.VI 1985б.

Конески Блаже, „У прави час – Кодифицирање македонског књижевног језика и азбуке (1945) десило се у једном изузетно повољном историјском тренутку, при чему је сумирано искуство претходних генерација“, *Борба*, 10.VI 1985в.

Конески, Блаже, „Кодификацијата на македонскиот литературен јазик“, *Македонски јазик*, XXXVI–XXXVII, 1985–1986, стр. 349–354.

Конески, Блаже, „Мојата соработка со проф. Крум Тошев“, во: *Зборник во чест на Крум Тошев*, научен собир по повод 10

години од смртта на професорот Крум Тошев, 4 и 5 декември 1986 г., Филолошки факултет, Скопје, 1988, стр. 13–15.

Ристески, Стојан, *Создавањето на македонскиот литературен јазик*, Студентски збор, Скопје, 1988.

Ристовски, Блаже, „По повод новиот „Slovenski pravopis“ (и што станува со македонскиот)“, *Разiledи*, V/III, 2, 1962, стр. 172–178.

Спасов, Људмил (редакција), *Две американски грамајтики на современиот македонски стандарден јазик*, МАНУ, Скопје, 2003, препечатено од *Grammar of the Macedonian Literary Language*, Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје, 1952.

Тоевски, Свето, „Осовременување или уривање на македонскиот правопис?“, Дојче Веле, 4.9.2012,

www.dw.com/mk/осовременување-или-уривање-на-македонскиот-правопис/a-16218030, пристапено на 2.3.2020.

Томовски, Душко, „За некои фонемни и алофони во македонскиот литературен јазик“. *Македонски јазик*, XXIII, 1965, стр. 279–285.

ПРИЛОГ: Факсимил од весникот „Нова Македонија“, за 5., 6. и 7. мај 1945 година, страна 2.

Димитар Пандев

**СЛОВО ЗА ОХРИД И ОХРИЃАНИТЕ ИЛИ:
СКИЦА ЗА ОХРИДСКИОТ ГРАДСКИ ГОВОР ВРЗ
ШИРОКОТО ПЛАТНО НА МАКЕДОНСКАТА
КУЛТУРНА ОПШТЕСТВЕНОСТ**

1. Предавање во духот на когнитивната лингвистика (теорија за хипостасни личности – седум во една): *Сакам биографиите на сите охриѓани да се читаат како биографија на еден велик охриѓанец!* (на фонот на Конески: *сакав анџологијава да се чита како книга ѝесни од еден велик ѝоеѝ!*)

А најохридското во охриѓаните е охридскиот говор!

Почитувани колеги,

Целта на ова мое охридско предавање е мала историска, но и современа, прошетка низ Охрид, преку излагање за Охрид и охриѓаните, како подлога за слова во чест и спомен на голем број истакнати охриѓани и, неодминливо, вљубеници во Охрид: патешественици и научници, писатели и случајни намерници, врз основа на текстови, од епохата свети Климентова до денешни дни. Во тој контекст, нашиот претпочитан предмет на интерес, пред сè, е лингвистички, имено: охридскиот говор низ вековите, низ скица за охридскиот градски говор, а во поширока смисла: социолингвистички и лингвокултуролошки, поставувајќи ја темата за Охрид палимпсестно на широкото платно на македонската културна општественост, посочувајќи со тоа голем број теми од интерес за македонистиката и за другите хуманистички и општествени науки кои како свој предмет на интерес ја имаат Македонија, на крстосницата меѓу словенскиот, балканскиот и, бездруго, евроцентричниот поглед на свет и повторно враќајќи се на почетната точка: охридскиот говор во развојот на македонскиот јазик. Ова предавање е во духот на когнитивната лингвистика, па тргнува од теоријата за хипостасни личности, која е надградба на теоријата за јазични личности, мошне рано промовирана во македонската лингвистика, се сообразува со теоријата за јазичниот (охридски) поглед на свет и ја отвора концепцијата на метафората. Оваа (надградена) теорија накусо ќе ви ја претставам преку достигнатата мултимедијалност во комуникологијата (спотот) и, воопшто, во уметностите (филмот) со кодот: седум (сетилни погледи) во еден, значи седум особености на една (јас-)личност што ги спојува во себеси, почнувајќи од физичкото (поглед во

себеси), општественото, интелектуалното, емоционалното, јазичното (говорот и мислењето и психофизиолошките фактори што ги обусловуваат) и, секако, културното, при што се има предвид дека јазичната личност може да има повеќе улоги во општеството, но и да биде носител (зборуваач) на повеќе јазици, што особено доаѓа до израз во сложени културни и општествени средини, крстосници на култури и религии, како Охрид и Македонија низ различни периоди, т.е. контексти (општословенскиот, – низ погледот на пример на свети Климент Охридски; византискиот, – на Теофилакт Охридски, за кого слободно можеме да кажеме: поголем охриѓанец од охриѓаните, но и: норманскиот; отоманскиот, па и одметничкиот од отоманскиот: Целадин-бег, време во кое се профилира и Кузман капидан: преродбенскиот (Григор Прличев, Кузман Шапкарев); револуционерниот: Зафир Белев и други личности од охридскиот заговор, но и учителите - поети и револуционери; југословенскиот, прво во Кралството Југославија, меѓу двете светски војни (кога продолжило собирањето етнографски материјал и се печателе песни на македонски јазик: Георги Киселинов), но и во југословенската федерација во која македонскиот јазик е еден од трите службени јазици, кога значаен број охриѓани биле на истакнати функции во Белград: Петре Пирузе, Јаким Спироски и др.). Низ сите нив надмилениумски хипостасно се профилира охридската когниција, охридскиот македонски поглед на свет. И, секако: охридскиот говор!

Оттаму, мото на ова мое предавање е „Сакам биографиите на сите Охриѓани да се читаат како биографии на еден велик Охриѓанец“.

Всушност, кога ја кажувам оваа реченица, правам трансформација на една од првите печатено фиксирани (поетички) јас-реченици на Блаже Конески што ги запишал во Зборникот народни песни 1945 година, а почетокот на реченицата на Конески гласи: „Сакав антологија да се чита како книга песни од еден велик поет“ и таа кореспондира со заклучниот историографски поглед на охриѓанецот Евтим Спространов по однос на охридската преродба, имено дека *народот дејствувал како еден човек*. Кога го имам предвид сето ова, сакам да ја истакнам онаа особеност на Охриѓаните (со големо О) којашто е најкарактеристична за нив, а тоа е охридскиот говор: колку и да се различни по карактер (но не и по менталитет) и/или животен пат кој знае(л) да ги одведе во општествени ситуации на изразита диглосија и беспрекорна

мултијазичност, за сите нив неотстапна особеност, позиција што не се напушта (некои ја нарекуваат и: црвена линија) е – охридскиот говор.

Сепак, во ова предавање нема да ви зборувам само и само за охридскиот говор, преку јазични особености и историскојазични промени, туку првенствено за сето она што е логистика на охридскиот говор, врз основа на теоријата за преточување на форми, со која, сепак, независно од сите можни трансформации и поетички и комуниколошки, секоја една пројава (поврзана со јазична личност) се сведува на текст, а на подлабоко рамниште на јазичен гест. Аналогија за оваа моја претпоставка наоѓам во јазикотворечката постапка на Гане Тодоровски, инаку автор на песната „Дојди до Охрид“, напишана во 1945 година. Имено, во 1981/1982 година професорот и поетот Гане Тодоровски реминисцентно, но и актуелно, пишуваше песни што ги собра во една стихозбирка „Скопјани“ во којашто сите свои пријатели ги претстави со по една песна, значи им посвети една песна, инспириран од нивни подвизи, постапки, гестови. А мојата цел е преку ова предавање, секој виден охриѓанец да биде застапен со слова. Ја имам притоа предвид и почитта што самите охриѓани (не без поддршка на пошироката македонска културна јавност) ја изразуваат и ја изразуваат кон одредени видни охриѓани, издигнувајќи ги на рамниште на култ: свети Климент Охридски, Григор Прличев, или, пак, преку јубилејни чествувања (така изминативе месеци беа чествувани: Кузман Шапкарев, Евтим Спространов и други).

Основната цел, сепак, ни е чисто лингвистичка, имено, цел ни е да одговориме на прашањето: Се чува ли охридскиот говор? И јас веднаш ќе ви одговорам: ДА! И колку да звучи ова геолингвистички невероватно (во европски контекст), поддршка наоѓа пред сè и во чувањето на повеќето македонски говори, од целосна употреба на одделни дијалекти кај дел од одделни зборувачи дури и во општествени ситуации на повисоки рамништа, како и до одделни претпочитани црти од говорот. Од друга страна, што се однесува до охриѓаните, како носители и на македонскиот стандарден јазик, тие одлично ги чуваат акцентските целисти, тројниот член, глаголскиот прилог, во голема мера ги користат има/нема конструкциите. Од друга страна, како говор во туристички центар, за кој одамна е кажано дека не е особено гостопримлив кон скопјани и кон жители од некои други македонски градови (тоа не важи за односот кон странците), не е редок случајот и други Македонци во Охрид да користат карактеристични примери од охридскиот говор.

Илустрација: *Вчера колку што знам имавте предавање со проф. Људмил Сјасов, кој наместо прашалната форма „зошто“, во разговор со охридани, редовно ја користил охридската „з’ш“.*

Така, охридското „з’ш“ напати звучи многу поприфатливо и некогаш многу посоодветно ако во нешто се сомневаме во приватна комуникација со охридани. (Оваа употреба на едно охридско, а зошто не и струшко з’ш е во согласност со теоријата од урбаната (социјалната) дијалектологија на Вилијам Лабов, а најчесто ова прашање го поставуваме и при сомнежи.

Ке ви дадам и исказ од еден охриданец, историчар на уметноста и советник кустос Никола Николоски со прекар Ф’ш’ц, воедно е и писател. Тој е воодушевен од непреводливоста на реченицата, односно на исказот од една македонска народна песна, охридска песна, „З’ш не каза од порано“, независно како ќе ја изговориме, но колку и да се обидуваме да ја кажеме на друг јазик, според Никола Николоски, нема да го добиеме тој ефект. Така мисли тој и тоа е негово мислење, со други зборови: горд е на својот охридски говор, впрочем како и други уметници и од постари времиња: Јоне Симонче, Вангел Наумоски итн.

Од друга страна, моево предавање се одвива на фонот на повеќе предавања на овој семинар и би сакал да направам нивна реминисценција:

1. Во 1975 година професорот Харалампие Поленаковиќ одржа предавање на тема „Охрид како просветен и книжевен центар низ вековите“ и го одржа (според мое мислење) на фонот на излагањето (рефератот) на Блаже Конески „Културната улога на Охрид“, (Византолошки конгрес, Охрид, 1961 година) и на неговата тезата дека Охрид е (бил) прозорец кон светот. Тоа е една позната метафора од времето на теоријата на информацијата и Конески оваа когнитивна метафора ја употребува токму за Охрид, (Сметаме дека Конески одлично ја совладал оваа теорија како новинар и есеист), а кога зборуваме за ова, сакам да кажам дека 100 години пред овој реферат на Конески, Охрид бил еден од најголемите трговски центри не само на Балканот, туку и пошироко, бидејќи тој ги спојувал европските (и светските) културни центри, или со други зборови би рекле: од една страна најмногу се гледало накај Лајпциг, а од други страни накај Цариград, накај Атина и Москва и ќе додадам чисто охридски, во духот на когнитивната лингвистика: ама виделото им било охридско.

Мала комуникативна дигресија со аудиториумот на предавањето: Една колешка се зачуди за Лајпциг, но кодот на охридското ВМРО, кое израснало од охридскиот заговор, бил

„Лајпцижани“, имено не кажувале дека се членови на ВМРО, туку дека се Лајпцижани. А причината е: охридската кожа се продавала на пазарот во Лајпциг, а патот до таму одел преку Драч, Венеција, Виена... и токму на овие трансверзали заедно со кожарите патувало и житието на Климент Охридски, и Четиријазичникот на Даниил, а оттаму со скапоцената трговска стока во Охрид доаѓале и европските приказни и станувале охридски, меѓу нив и најпознатата: „Мара пепелашка“, но и револуционерни идеи! Кога го имам предвид ова, сакам да искористам и една приказна за свадбите од 1857 година, од документарниот филм „Охрид“ по сценарио на Борис Бојациски (овој филм може да се најде на интернет, а синопсисот, користен за ова предавање, се чува во охридскиот Архив, во фондот Борис Бојациски).

Според ова сценарио, базирано врз богата (мемоарска и патописна) литература за Охрид, во 1857 г. турските власти им забраниле богати свадби на охриѓаните, зашто ги претигнале Турците во свадбите и „салтанатите“ (клучен охридски когнитив, со основно значење: раскош, сп.: *Тој е човек од салтанати*: „сака да се покаже колку е побогат, и богатството јавно да го изложи“.

2. Охрид, воедно е тема на излагање на повеќе предавања на овој Семинар, што во оваа пригода сакам накусо да ги актуализирам: предавањето на Божо Видоески во 1984 година за охридскиот говор; предавањата на Блаже Конески и Цветан Грозданов, за седмочислениците од книжевен, односно од уметнички аспект, предавањата на Радмила Угринова-Скаловска за Охридската школа, на Оливера Јашар Настева за повеќејазичноста во Македонија и особено на Милан Ѓурчинов за македонскиот расказ.

Сп. исто:

Грозданов Цветан, *Композицијата на седмочислениците во уметноста од времето на преродбата во Македонија*, Предавања XXII (1989), 145-150.

Грозданов Цветан, *Големите расцеј меѓу Рим и Византија од 1054 година и неговите образ во фреските на црквата Св. Софија во Охрид*, Предавања XXIII (1990), 119-126.

Предавањето на Милан Ѓурчинов од 1984 година завршува со најновите раскази во тоа време – на Зоран Ковачевски. А оттогаш до денес охридскиот расказ не бележи особен подем, за разлика од други форми, пред сè поезијата.

3. Оттаму, сакам да се префрлам на мојот личен поглед на Охрид, како охриѓанец, но и да го претставам Охрид преку погледите на другите, особено на оние личности коишто

оставиле, би рекол, значајно влијание врз мојот (научен) поглед, од една страна во областа на лингвистиката, од друга страна во културологијата. Од аспект на палеографијата, го имам предвид погледот на Николај Куљбакин (кој докторирал на „Охридскиот апостол“) и Вјачеслав Шчепкин (кому омилена тема му била Болоњскиот псалтир).

4. Оваа реминисцентна „автобиоbibлиографија“ ја заокружувам со исказот на Кочо Рацин, прекажан во мемоарските белешки на Киро Миљоски, првиот ректор на скопскиот универзитет, којшто пред Револуцијата го запрашал Рацина зошто пишува на македонски кога може да пишува и на други јазици, а Рацин во една пригода му вели: „Сакам да одам во Охрид и таму да ги слушам зборовите на рибари и аргати, но и на оние некогаш патрициски семејства кои зборуваат со избрани зборови и се караат и навредуваат пак со избрани зборови и се јадат меѓу себе, зашто и нив ги јаде нашава сиромаштија, материјална и образовна.“, сп.: Кирил Миљоски, „Со Кочо за македонскиот јазик, нација, историја..“, Рацин во сеќавањата на современиците, с. 161-170.).

Овој исказ, кој е вовед во никогаш недовршените јазични истражувања на Кочо Рацин и ја предвидува карактеролошката функција на уметничкиот текст, го истакнува значењето на социјалното и на културното значење на охридскиот говор за македонската дијалектологија, но и за историјата на македонскиот литературен јазик. По тој Рациновски охридски пат мошне рано тргнуваат македонските лингвисти: Блаже Конески и Михаил Петрушевски, како и охридските писатели: Радослав Петкоски, Борис Бојациски, Димче Маленко... со собран (печатен, посочен или обработен) материјал од охридскиот говор.

И сите нив можеме да ги читаме како јазичен израз на еден „виртуелно надвременски“ охриѓанец, спротивставувајќи ги еден наспроти друг двата битни (во суштина: парадоксални) погледа: на (Куљбакин и) Шчепкин наспроти Рацин:

Погледот на (Куљбакин и) Шчепкин

Погледот на Кочо Рацин

Охрид постојано го менувал своето население. Чаршијата очумаве. Охридскиот градски говор останува. Охридскиот градски говор го зачувува речиси неизменето низ вековите своето јазично богатство.

Поткрепувајќи го првиот поглед со примери од охридскиот фолклор, го издвојуваме концептот ДРУЖИНА што го се афирмира во охридската (и воопшто: во македонската) народна

песна, а вториот поглед ја афирмира когницијата (јазичната свест) за ТАЈФА, со што се отвора темата за социолектите и тајните говори на занаетчиите.

Од првиот поглед го сфаќаме Охрид како средиште во кое припадници од различни дијалектни особености свикнуваат со ред особености, а од вториот како затворена средина во која се зачувале низа архаични особености.

Овие погледи и концепти во охридската (и во македонската) општественост ги надополнуваме со проучувањата на:

1. Блаже Конески (западното наречје, како дијалектна основа на македонскиот стандарден јазик, со четири престижни особености): третосложен акцент, јасниот изговор на вокалите, губење на интервокалното *в*, преод на *х* во *в* и *ф*), при што охридскиот говор во извесни примери социолектно го зачувал хиперкоректното *х*. (Сп. Б. Конески, загубата на интервокалното **в** во западномакедонските говори, – Годишен зборник на Филозофскиот факултет – Скопје, 1948, с. 111-128).

Западното наречје се издигнало на ранг на подлога за литературен јазик врз охридскиот јазичен стимул: црковнообразовен и чаршиски (трговски).

2. Оливера Јашар-Настева: Како е можно во услови на мултилингвизам да се одржи македонскиот јазик (и особено: охридскиот говор). (О.Ј. - Настева, Кузман Шапкарев како лексикограф, Предавања на XVI семинар за македонски јазик, литература и култура, УКИМ, Скопје 1982, с. 47-62).

Охридската црковна борба и трговскиот дух ги елиминирал другите јазици од примарна употреба во црквата, во образованието и во трговијата.

Од друга страна, современата историја на Охрид и на охриѓани, во тој контекст и на охридскиот говор и јазичната политика во Охрид, во период од еден век панорамски можеме да ги поставиме меѓу исказите на:

1. Никола Јанев, за периодот веднаш по Првата светска војна, па до почетокот на Втората светска војна: Охрид дотогаш славен како лулка на б'лгарштината, преку ноќ беше прогласен за „колевка србства“ (сп. Никола Јанев, „Маргиналии за мојот град“, Охрид 1988).

Охрид станува предмет на интерес на бугарската и на српската етнографија меѓу двете светски војни, а значаен број од охридската интелигенција го напуштаат Охрид.

2. Блаже Конески (извлекуваме од контекст, но нагласуваме дека бил во право: Не, потребно ни е ние да

работиме. Потребно ни е да бидеме ефикасни, на пример, во Охрид денеска, а не да правиме од Охрид и она што било и она што не било. (Цане Андреевски, „Разговори со Конески“, Култура Скопје 1991, с. 195).

Седум навраќања на темата Охрид и охридците или: скица за охридскиот градски говор врз широко платно на македонската културна општественост

1. ОХРИДСКИОТ ГРАДСКИ ГОВОР ВО ФУНКЦИЈА НА ОПСТОЈБА НА СТАРОСЛОВЕНСКИОТ КАНОН

Старословенскиот канон и глаголската традиција во подоцнежните ракописи најдоследно е задржан, меѓу другото, и во Охридскиот апостол и во Болоњскиот псалтир, ракописи кои во голема мера придонесуваат за издвојување на македонските ракописи во посебна македонска варијанта на црковнословенскиот јазик, во согласност со палеографските и лингвистичките проучувања на С. Куљбакин, В. Шчепкин и други. Куљбакин во Охридскиот апостол го препознава живиот охридски изговор, кој во негово време во голема мера е веќе претставен во охридските етнографски материјали. Со други зборови, на палеографите и на филолозите им останува да ѝ се восхитуваат на старината на графиката, но и на украсната народна тератологија, а на лингвистите – на фонолошките, морфолошките и на морфосинтаксичките особености, кои се издвојуваат како препознатлива особеност на македонскиот јазик.

Вдлабочувајќи се (етно)лингвистички во Охридскиот апостол, Куљбакин (Охридская рукопись Апостола конца XII века, 1907) археографски ги претоткрива Охрид и охридците, имено, јазичната ситуација во Охрид (*ѝисциѝе смислено ја маскираат својата еѝоха ѝод ѝревезоѝ на ѝлаѝолскоѝо минатѝо и стѝарословенскоѝо канон*), структурата на охридското население (*Охрид кон крајоѝ на XII век бил населен со ѝредѝиѝе на носѝителѝе на сеѝашноѝо средномакедонско наречје*) и обединувачката улога на охридскиот (градски) говор во оформувањето на западномакедонското наречје (*основниѝе особеностѝи на охридскоѝо ѝовор од крајоѝ на XII век се исѝиѝе шѝо ѝи одликуваат сеѝа ѝоворѝе во близина на Охрид, обединетѝи со ѝовеќе јазични особеностѝи, особено со исѝ акцентѝски систем: Бѝѝола, Прилеѝ, Велес, Скоѝје, Теѝѝово, Госѝивар, Дебар, Сѝѝруѝа, Охрид, Ресен*). Со други зборови, особеностите на охридскиот говор се прошируваат во околните

градови и повторно се зацврстуваат во – Охрид), благодарејќи ѝ на постојаната раздвиженост на македонското население.

(Промислата на Куљбакин за охридскиот говор, колку и да е мала гатка во мозаикот од илјадници размисли за Охрид и колку и да се губи во нив, сигурни сме во едно – се потпира врз чисто јазични податоци од крајот на XII век – кои не се разликуваат од оние од претходната канонска епоха, имено од времето на Асемановото евангелие – и од крајот на XIX век, а тоа се веќе осум-девет века македонски историскојазичен континуитет во закрилата на Охридскиот културен центар. И црковнословенскиот јазик тој не го разгледува на рамниште на идиолект, или пошироко, на школа, туку на јазичен колектив.)

Кон овие два ракописа во македонската лингвистика им се придружува и Одломката на октоих од XIII век, ракопис откриен во Охрид од Блаже Конески во првата научна експедиција (професори и студенти) од Катедрите за македонски јазик и книжевност. И во овој ракопис се препознаваат основните особености на македонската варијанта на црковнословенскиот јазик, како што се: вокализацијата на еровите *житиѣ же спънь и сонъ, взойиѣмъ, весъ*; мешањето на носовките: *ѣрижжъ, ѣрижижъ*, како и карактеристичната народна лексика, сп.: *свейило*.

Во подоцнежните охридски ракописи се пројавуваат и битните морфосинтаксички особености на македонскиот јазик, како што е удвојувањето на објектот не само во искази со нова информација: *архиеѣскоуѣоу охри(о)скомоу ѣлавоу емоу ѡѣсекоше ѣоурци*, туку и во зацврстени изрази: *а немоу вечна емоу ѣаметѣ* (Запис од 1598 г. во пролог од библиотеката на црквата свети Климент во Охрид).

Сп. Б. Конески, О. Јашар-Настева, Македонски текстови, УКИМ, Скопје 1971;

2. ОХРИДСКИОТ ГРАДСКИ ГОВОР ВО МОСКОПОЛСКИОТ ЈАЗИЧЕН ЈАЗОЛ

Меѓу првите пројавени трговски центри насочени кон западноевропските пазари (Венеција и други) од пошироката охридска црковна област на Балканскиот Полуостров кон крајот на XVIII век особено се издвојува Москополе, кое преку манастирот „Свети Наум“ остварувал прво духовни, а потоа и образовни и трговски врски со Охрид. Колку за споредба: Москополе е оддалечено од Свети Наум исто колку што Охрид е оддалечен од овој манастир, а живите контакти меѓу нив биле и една од причините за преведувач на македонската паралела на својот речник, Даниил Москополецот да побара помош од

охриданин. Колку и да е едноставен во својот јазик, Четиријазичникот (пишуван со грчко писмо) засведочува разработен трговски стил засведочен врз практична комуникација, во која трговско-чаршискиот дух се вкрстува со и/или се надоградува над црковно-религиозниот, исполнет со суеверна мантика: *Во неделата прилегај да се молиш, во понеделникот да кинисаш за пати и фторникот и сиредата да шиеш за да бидиш облечен. И во четвортиокот и во петтиокот и во саботата да бериш заере за сфиот месец. И така си сфеко бојати и секаде честен и не сирамен*, но и со односот кон храната, условена од временските прилики: *Лани и годинаа јемииште се сториа секаде*, и виното: *Четирдесет дни кај фарлам парвото вино на една бочфа* (традиција на младо вино, прифатена уште од норманско време и задржана до денес). Тоа е текст-образец (Б. Конески, Граматика...) што послужил за други вакви текстови (Тријазичникот на Теодосиј од 1841 г.), а со тоа влијаел и врз зацврстувањето на охридските особености на поширока територија.

Од друга страна, пак, античко-филозофскиот дух, со совети: *Оти болна душа илач је збороти* и знајби: *Клеантис рече оти не учениште ишишти имаети ферк оти дивииште саде сироти лицешто* (осовременето: Клеантис рече дека неучените се разликуваат од животните само според лицето), од античката филозофија и реторика доаѓа до израз во еден разговорник со грчка и македонска паралела од XIX век.

3. ОХРИДСКИОТ ГРАДСКИ ГОВОР ВО ФУНКЦИЈА НА ЦРКОВНОНАРОДНАТА БОРБА ВО МАКЕДОНИЈА

Стилската обработеност на охридскиот градски говор уште во самиот почеток на црковнонародната борба во услови на поразително зачудувачки мултилингвизам особено доаѓа до израз во една дописка на Димитар Миладинов, печатена во „Цариградски весник“ бр. 482 од 7 мај 1860 г. (ја цитираме сп. Блаже Конески, Оливера Јашар-Настева, Македонски текстови, УКИМ, Скопје 1966, каде е насловена „Борбата против владиката Мелетија во Охрид“). Во оваа дописка го следиме публицистичкиот стил на Д. Миладинов (*Тојчас, шчо чуха ејархиалниште, скокнаа всиште малово и јолемо на ноја, да стораеи шшто не се сторило, велеештем кој едно кој друго да стораи, а Мелетија да јо нейрибрираеи.*), во кој цитатно се внесени: реторичкиот стил на еден од „заглавните старци“, кого го сметале за најостроумен, во Охрид Стефан поп Димитров (*Ние*

ако му оѿвориме митрополијата, не му ја оѿвораме нему, ѿуку на В. Црква...); охридскиот градски говор со комбинација на висок и низок стил во афективна ситуација (И видите добро оваја работа ако не се свршит, ако В. Црква не ни дајт пастир кого писавме во прошенијата, ние вси ќе полатиниме. Латинските попои ни се близо, а Битоља и по селата шетаат и тражаат некоја овца заскитана да тргнеет кон себе...); селските говори („Ако *ѿ ѿриберитѿе Мелетѿија, ние ќе доиме некоја ноќ, ќе ја изѿориме митрополијата со све неѿо.*“) итн. И сето тоа во апсурдни комуникативни ситуации во услови на мултилингвизам: „Сега (грчкиот владика Мелетиј, наша заб.) седит во митрополијата сам како хут, и никој не му ходит, само по некој негов другар. На портите сведно седвет пет-шест сејмени оружени и наместо попој, кога да одит негде, си земат суварии и сејмени. Чунки никој не му ходит, ни попојте, затоа праштат сејмените да и викает.“

Се забележува од оваа дописка водечката улога на Димитар Миладинов во народната преродба, која прераснува во црковнонародна борба од пошироки размери, предводена од Григор Прличев и засведочена во говорот на Прличев, одржан на 6 јуни 1866 година – репрезентативен текст на охридски градски говор, чија основна цел е зацврстување на наставата на народен јазик преку премин од црковно кон граѓанско образование. Од реторички аспект, говорот изобилува со дигресији (од црквата кон чаршијата и Европа) и регресији (од подемот на чаршијата кон почит кон царската власт) со нагласена антипатија кон грчкиот владика и укор кон оние што му се предале: „Не, брате, Тебе, тебе, предаачу, те имам за лексајне... шчо чиниш ти; ходиш у владика, му се продааш аедно со фамилиата тфоја, и со сфета таткојна, и му лижиш саханите, и му чиниш чашитлок. От тебе шчо хајр; Кога си не можел ти да се чуваш сам себе, та ти ќе ја чуваш таткојната; ти, саде за зиан си роден и за тежина на земјата, и за молепсфејне.“

Говорот придонел за основање на ќуркчиската (кожарската) каса со која ќе се финансира наставата на народен јазик, како здобиен резултат од црковнонародната борба.

Високоиздигната уметничколитературна поддршка на црковнонародната борба, на стилизиран чист градски охридски говор претставуваат житијата (повторно на охридски) светци ракописно подготвени од Јонче Снегар во втората половина на XIX век. Едно од нив е Житието на свети Јоан Владимир, чиј почеток (*Денешниоф сфетѿи Јоан на цароитѿе најсфетѿениоф*) и крај (*...шчо да ви речам, катѿа ден чиниш секакви чудеси. Шчо да*

не вардий и да чувайт оти лошо, да ни је молбаца за трехоитије наши, да тоо смилити Госйодаза за лаозити трешен и трехоитије да ни и простиити йоради молбаца оти свети Јоан денешниоф.) се забележува дека биле и говорени преку охридските верници. Слободно можеме да истакнеме дека во ова житие, кое по обем не е ни кратко, ни пространо, па би го дефинирале како прераскажано, доаѓа до израз јазичната слобода на составувачот во однос на употребата на инвентивни конструкции и образувања, во духот на народниот јазик, стилски несвојствени за други житија: *И йерачот оти лошо йолошо йомина.*

Црковноучилишната борба кулминира со охридскиот заговор (составен дел од заговорот во други места: Прилеп, Крушево, Кичево и демирхисарските села), инаку вовед во македонската револуционерна борба и во Илинденското востание, кои во голема мера биле финансирани од охриѓани.

Охридскиот заговор започнува со формирање на заговорнички кружоци, преку кои се создава и разговорно-револуционерниот стил на комуникација меѓу заверениците, доследно претставен во мемоарските записи на Зафир Белев, пишувани на охридски говор: – *Зборот два да не ти се стйорити.* / *Али то имам ойрано некојо, али йошчайта ја расийаф? Сйореди истйо: аористит со идно значење: Аманити бре, оти **изйоредф!*** Во овој текст доаѓаат до израз и битни фонетски (чување на х: *хојме, тйахмина*, втора палатализација во аористни форми: *Зашчо не ми **казафтйе***), морфолошки (членска разновидност: „Во *куќава* имат една песна шчо се пејт на *стйойаноф*“, глаголски прилог: *сиромаф бидвеешчим*, предлогот у: *ојдовме...* у Коста Карчета. / Ја у Писина, ја оту у Крстана; предлогот потем: *йойтем* малу, *йойтем* ручек); синтаксички (помошен глагол на почеток од реченица: „*Јетй* срамота, оту имат толку жени со ним, фамилии.“; ред на клитики: *јас да те не йуљам* овде; зборообразувачки охридски форми (*идало* со значење „доаѓање“, *јадало* со значење „јадење“; со голема *вардеа* со значење „внимателност“; таму ми беше вртилишчето.

4. ОХРИДСКИОТ ГРАДСКИ ГОВОР ВО ФУНКЦИЈА НА МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА БОРБА

Охридската црковнонародна борба (од шеесеттите до осумдесеттите години) преку охридскиот заговор (околу осумдесеттата) прераснува во македонска револуционерна борба, меѓу другото и преку солунските гимназии во кои значаен наставно-воспитен удел имаат охриѓаните Григор Прличев, Кузман Шапкарев, Темко Попов.

Во Солун Прличев, токму за време на ученичкиот бунт (1885), ја пишува својата автобиографија во која дава значајни податоци за текот на црковнонародната борба во Охрид и за употребата на охридското „наречје“ во црквата, а значаен дел од дијалозите се на охридски говор.

Темко Попов, еден од ретките кој бил вклучен во работата на двете солунски гимназии во кои се школувале Македончиња (и бугарската и српската) јасно ја истакнува посебноста на Македонците и на македонскиот јазик.

Кузман Шапкарев почнува да го издава својот зборник, во кој јасно по години ја засведочува употребата на охридскиот говор (од 1850 до 1879 година), но и на други македонски говори, во фолклорот, класифицирајќи ги песните и според тематика. Ваквиот негов пристап претставува антиципација на етнографијата на комуникацијата, зашто забележаните песни во голема мера се дијалозки, што особено доаѓа до израз и во најдолгата „народна песна“ со изразит информативен карактер „Кузман капидан“ (слушана од Христо Иванчев Гроздин во 1875 г.). Нејзиното објавување спроти револуционерните настани, бездруго, е актуализација на борбата од не така дамнешното минато.

Македонскиот народен јазик не е превосходен влог во македонската револуционерна борба, од повеќе причини, пред сè, поради судирот на пропагандите, но и заради интернационализација на македонското прашање, имено, не е мал бројот на македонски публицисти, некои од нив охриѓани (Стефан Дедов и др.), кои пишуваат на други јазици.

5. ОХРИДСКИОТ ГРАДСКИ ГОВОР ВО ФУНКЦИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК или: УЛОГАТА НА ОХРИЃАНИТЕ ВО ОФОРМУВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Улогата на охридскиот градски говор јасно е нагласена во Мисирковите погледи за македонскиот литературен јазик, а своја поиздигната и поширока (западномакедонска) пројава наоѓа и во „Македонска крвава свадба“ на Војдан Чернодрински, кој претходно ученикува во Охрид.

И во периодот меѓу двете светски војни извесен број охриѓани творат на македонски (Радослав Петковски и др.), но нивните резултати особено се видливи по официјалната кодификацијата на македонскиот јазик, кога активно се вклучуваат во македонската литература, како едни од првите македонски повоени писатели (особено е видлива улогата на

Иван Точко) и, особено, во македонската периодика како редактори (и лектори) во весниците од тоа време (најистакнат меѓу нив е Борис Бојацки).

Во прозата на Радослав Петковски, охридскиот говор се јавува во монолози и во дијалози:

Ушчоме како бигвело да ѝ остијајме човекоѝ така. Душман да е, штио се рекло, шребити да му се најш во лош саати, а камоли на добар човек, уштие пак орутар твој! Донеси ѝо, донеси ѝо оома, еве јас ќе ѝо зајалам оѝнов! („Рибарот Климе“).

6. ОХРИДСКИОТ ГОВОР ВО ФУНКЦИЈА НА МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА И УЛОГАТА НА ОХРИД И НА ОХРИГАНИТЕ ВО МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА И ОПШТЕСТВО

За извесен број македонски писатели родниот говор останува трајна преокупација (Иван Паунчев, Вангел Наумоски), некои го стилизираат јазичниот израз врз охридскиот говор (Димче Маленко), а за повеќето тој е непресушен извор за префинет јазичен израз (Живко Чинго и други). Сп.: „Согласно со поговорката или народна мудрост – *Вода тиј ој својоѝ извор* Живко Чинго најде непресушен извор за себеси, за својата писателска патека, во месната македонско-охридска усна традиција. Таму се корените на неговиот магиски реализам и магиски историцизам, трагикомично осветленото „животиште на македонскиот народ. (Кшиштоф Вроцлавски: По потрага на европскиот фолклорен контекст на Чинговиот „Бабаџан“, XXXVII научна конференција на XLIII Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Литература, Скопје 2011).

Кон нив се приклучува и Михаил Петрушевски, кој во преводот на Прличевата поема, која тој ја преведува како „Мартолозот“ се потпира врз особености од охридскиот говор. Сп. употребата на /s/: носе, солса; /љ/: жаљ, жаљта, /х/: ухо, захутен поглед, /ј/: таја; чувањето на дативот: *Но носети Елеазу не му биле ој долза* и сл.

7. ОХРИДСКИОТ ГРАДСКИ ГОВОР ДЕНЕС ВО МАКЕДОНСКИОТ РАЗГОВОРЕН ЈАЗИК / ВО СРЕДСТВАТА ЗА МАСОВНО ИНФОРМИРАЊЕ И НА СОЦИЈАЛНИТЕ МРЕЖИ

Охрид ја доживеа својата експанзија во седумдесеттите и осумдесеттите години на минатиот век, кога станува еден од главните економски, индустриски и, секако, туристички центри

не само во македонски рамки, туку и пошироко, во југословенската федерација и особено привлечен за туристите од Западна Европа (од Холандија и од Германија) и од Источна Европа (особено од Полска).

Токму во ова време се јавуваат и посебни искази во меѓујазичната комуникација, од кои некои вреди да се забележат за да не се заборават, особено од јазикот на кајчарите (една од омилените теми на Рина Усикова во врска со македонскиот разговорен јазик): Чамац вози жене без мужава / уци у чамац, кајче нема гајле / капетан дуге пловидбе (вози такси-кајче од пристаниште до Свети Наум).

Од друга страна, основните особености на охридскиот градски говор и денес се чуваат во јазичниот израз на охриѓаните. Од нашите записи ги издвојуваме како карактеристични изговорот на /ǎ/ како рефлекс на назалот од заден ред, но и под акцент: *с'искǎйи* и *нǎсѝйна* (информатор Весна Коталеска, вработена во Завод и Музеј Охрид) и *вљǎвава* (Олга Метцелер-Стружан).

Охридскиот говор во пишувана форма добива своја реafirмација на социјалните мрежи, преку посебен сајт „Охриѓани“: (ВЕЧЕРВА СО ПОЧЕТОК ОД 20.00 ЧАСОТ / КЈ ПЕТЉАНА ДА СЕ СОБЕРИМЕ / МАСОВНО ДА ГИ / ИСПРАТИМЕ СКОПЈАНЧИШЧАНА / И ДРУГИ ВИКЕНДАШИ; „МЕ НЕРВИРАТ ГУЖВИШЧЕВО“; ОХРИДСКИ Е: ВРНИТ ТУРВИТ; ОХРИДСКИ Е: ЗАТВОРИ ПЕНЦЕРЕ, ЌЕ ТЕ ОПЕРИТ ПРОМАЈА), како и на лични сајтови (Марија Новак, Олга Метцелер-Стружан и други).

Охридскиот говор може да се сретне и во написи на охридски теми во колумни: Значи, пари имат, план имат, љуѓе салам и ум имат снемано! (Сашо Ордановски).

Секоја од овие седум скици бара попродабочено проучување, особено последниве три кои досега не биле предмет на посебни проучувања.

Весна Мојсова-Чепишевска

МОЛСКИОТ ЗВУК НА АЦО КАРАМАНОВ (1927-1944)⁷

Интензивното размислување за поентирање со вистински одговор на прашањето „Од што се прави поезијата?“ ме одведе до Ацо Караманов и до неговиот есеј, т.е. до неговиот поетски манифест „Што би сакал да станам“. Па така и „материјалот“ на поезијата го пронајдов во овој текст на Караманов, но и во неговите младешки стихови. Очигледно е дека најблиску до вистинскиот или единствениот одговор се самите поети, а никако книжевните проучувачи, теоретичари, филозофи, разно-разните читачи и читатели, па затоа со неверојатна искреност прозвучува признанието на Караманов развиено низ силен контраст дека растел „задоен од студенилото на студената математика и од пресната топлина на лириката“ за подолу во овој свој манифест да продолжи:

„Бубав математички формули, учев колку заби има тигарот, каде се наоѓа Мадагаскар; како треба да го толкуваме шестото блаженство на Христос, а во своето слободно време пиев, пиев жеден од длабокиот извор на светската литература. Се радував со Дон Кихот, филозофирав со Фауст, плачев со Расколников и во исто време се шетав со Чајлд Харолд по тесните улици на древната Атина. И во темните ноќи го слушав гласниот смев на Разумихин, задавениот шепот на Чичо Горио, го чувствував заповедниот гест на Големиот Инквизитор, лукавството на Чичиков, великодушноста на Пјер Безухов, рамнодушността на Базаров и Мартин Идн, и волноста на Дикенсовите херои.

Сакав по цели ноќи да читам, осамен во мојата мала соба и да чувствувам како по снагата ми лази оној оган што луѓето го нарекуваат инспирација. И тогаш го грабнував перото и пишував брзо, брзо по цели часови, опијанет од реката на мисли, што бучеа во мојата вивната глава и ја потресуваа, како пламенен виор, целата душа.“ (Караманов, 1989: 19).

Ете, тука лежи материјалот од кој Караманов го одбира најдоброто (најсуптилното) за својата поетска душа. Слободно може да се рече дека лектиратата⁸ е материјалот на неговата

⁷Ова предавање е инспирирано од фактот дека во 2019 година се навршуваат 75 години од неговата прерана смрт.

⁸Страотно запрепастувачки е кога ќе се види што сè читал Караманов. Види Ѓурчинов, Милан. „Александар-Ацо Караманов: живот – личност – дело“. *Големата љесна на Ацо Караманов*. Скопје: МАНУ, 2006, 13-72.

поезија. Но, сепак, овде не престанува мојата потрага, со ова не се задоволува моето љубопитно истражувачко око, ниту се смирува мојата душа. И почнува мојата прошетка по неговите стихови што ги обележува една „богата музичка оркестрација“ (Ѓурчинов, 1994: 38, означеното е мое) како во песната „И можеби ти ќе дојдеш тогаш...“ (1994: 111).

И МОЖЕБИ ТИ ЌЕ ДОЈДЕШ ТОГАШ ...

И можеби ти ќе дојдеш тогаш
за последен пат на морскиот срт,
(немокен и студен каде спијам),
прераната да ја колнеш смрт.

А моите усни, насмевнати ќе бидат,
и душата уште ќе живее, велама,
а очите, верувај, самите ќе видат,
и пак со тебе сè ќе делама.

Ќе бидам буден тогаш, верувај,
дури ќе излезам од темниот гроб
повторно да ја запеам моќната песна
на црниот и побунетиот роб.

Од моите очи ќе капат капки дожд,
земјата да ја напојат родна.
Та и мртов ќе мислам на тебе и неа,
ти среќна да бидеш, таа плодна.

(превод Радивое Пешиќ)

За мене таа оркестрација е уште посилено манифестна во неколкуте минијатури, потоа во „Куплет“ (1994: 164), па во „Кога за последен пат ќе те видам“ (1994: 165), „Балада“ (1994: 166) и „Распеано чекорење“ (1994: 167)⁹ што можат да се читаат и како посвети и како навезени спомени во некој споменар, па и како СМС (вибер пораки на мобилен телефон).

Но, кој е Ацо (Александар) Караманов¹⁰ (1927 – 1944)?

⁹„Балада“ и „Распеано чекорење“ се всушност „песни во проза“ кои како жанр се промовирани од страна на францускиот романтичар Алојзиус Бертран, а потоа особено се популаризирани од Бодлер и симболистите.

¹⁰Презимето Караманов потекнува од неговиот дедо по таткова линија кој бил фурниџа во Радовиш и кој го викале Андон Караман. Презимето го добива

Тој е роден на 31 јануари 1927 година во Радовиш како најстаро дете во семејството на Васил¹¹ и Софија¹² Караманови. Голема улога во неговото рано духовно созревање одигрува присуството на убавата книга во неговиот дом. И покрај скромните материјални можности, таткото Васил купувал редовно на отплата голем број книги од југословенската и од светската класика. Во тој контекст треба да се споменат 26 книги („Одбрани дела“) од Достоевски, писател кон кого младиот Караманов особено се приврзува, читајќи го уште на својата 12-13-годишна возраст. Неговиот живот е во постојано селење, така како што неговиот татко добивал служба како поштенски работник (Белград, Пецка, Валево, Чачак, Младеновац, с. Велико Орашје) и така како што го менувал местото на своето гимназиско образование (Смедерево, Скопје), за кон крајот повторно да се врати таму и каде што се родил – во Радовиш. Исклучително добро ги познавал двата јазика на кои се образувал, српскиот и бугарскиот. Неговиот постар пријател, поетот Стефан Таневски, со кого многу се дружел по неговото враќање во родниот Радовиш, му сугерирал да почне да пишува на македонски. И тој прави обиди, но скоро секогаш бил незадоволен од напишаното и затоа пишувал на јазикот/јазиците на кои можел најдобро да се изрази како поет. Обиди, секако дека имало, но за жал во неговата заоставнина, т.е. во неговите бројни бележници и тетратки во кои грижливо бележел сè што читал, нема траги од таквите обиди. Неговиот близок другар, Здравко Манчев, вели дека „доколку го научеше подобро и францускиот, дека и на него би пишувал, бидејќи нему му беше најважно да се оствари како *йоеџ*, а сè друго му беше секундарно“ (Ѓурчинов, 2006: 21)¹³. Впрочем, во неговите тетратки може да се види и неговата страст за учење и на други јазици, како германскиот или рускиот. Доказ за ова е сеќавањето на неговата другарка Вера Христова која му се лутела што толку упорно учи германски, на

од Турците кои го нарекувале Караман заради неговата исклучителна темна кожа и коса. Во Кралството Југославија фамилијарното име станува Андоновиќ, а во првите месеци на Втората светска војна Андонов. Нешто подоцна се враќаат на старото презиме – Караманови.

¹¹По потекло е од сиромашна работничка фамилија од Радовиш.

¹²По потекло е од видната трговска радовишка фамилија Саздови.

¹³„... сите ние, особено тој во тоа време“, потенцира Манчев, „под влијание на комунизмот, бевме обземени од идејата на интернационализмот и сонувавме за универзално братство на сите луѓе, без оглед на нивната национална припадност. Инаку, јас мислам дека тој познаваше некои текстови од одделните втемелувачи на македонската поезија, посебно стиховите на Венко Марковски.“ (Ѓурчинов, 2006: 21).

што Караманов реагираше: „Добро, јас учам и руски, не само германски, но тоа го правам, бидејќи постојат не само германски нацисти и окупатори, туку и писатели како Шилер и Гете и дека, за да ги почувствувам, морам да го читам оригиналот, бидејќи Шилер и Гете не се фашисти.“ (според Ѓурчинов, 2006: 23).

Едно е толку очигледно, дека **Караманов**, поточно **неговата имагинација**, се храни, дури може да се рече дека е опседната од творечките дострели на симболистите, пред сè од:

* француските кои ги читал во оригинал или на бугарски јазик во одделни антологии и списанија (**Бодлер, Верлен, Рембо, Маларме**):

* руските (**Блок**);

* српските (**Пандуровиќ, Дучиќ, Дис**);

* бугарските (**Јаворов**);

* хрватските (**Ујевиќ**) и

* словенечките поети-симболисти (**Жупанчич**).

Ако **Рацин** во книжевно-критичката мисла е поврзан со некои хрватски и бугарски поети (**Крлежа, Цесарец, Милев**), на **Караманов** му е доделен епитетот *македонски Рембо* од страна на **Милан Ѓурчинов**, главниот истражувач на „енигмата Караманов“ кај нас. Паралелета со духовната авантура на **Рембо** не е ни малку случајна. И **Караманов**, слично на **Рембо**, доживува експлозивен поетски развој кој трае само неколку години, конкретно од 14-17 годишна возраст¹⁴. За потсетување, **Рембо** твори од својата 15-та до 19-та година, а потоа прекинува со творечката активност и се бави со дејности што немаат никаква врска со поезијата. Но додека Карамановото творештво е насилно прекинато со неговото загинување во партизани кон крајот на Втората светска војна, кај **Рембо** се работи за свесен избор на самиот поет¹⁵. Од друга страна, паралелата **Караманов**

¹⁴Впрочем сите литератури имаат во своите национални приказни автори од ваков калибар, извонредни поети, големи таленти кои пребрзо згаснуваат, како Јанко Полиќ Камов (1886 – 1911, умира од болест) Гео Милев (1895 – 1925, убиен), Сергеј Есенин (1895 – 1925, самоубиство), Јиржи Волкер (1900 – 1924, умира од болест), Среќко Косовел (1904 – 1926, умира од болест), Бранко Миљковиќ (1934 – 1961, самоубиство). Овој последниов може да се стави и во книжевно-креативен дијалог со македонскиот поет Наум Манвилев – Преспански (1934 – 1961, самоубиство).

¹⁵По завршувањето на својата книжевна кариера, поточно по збирката „Илуминации“, Рембо (1854 – 1891) започнува еден авантуристички, талкачки живот и така патува на три континенти како трговец и тоа сè до крајот на својот живот кој го завршува на 37-годишна возраст, умирајќи од рак. Како

– **Рембо** повеќе се однесува на некои надворешни карактеристики; инаку, суштински, по зафатот на содржината и по формалното обликување на песните, **Караманов** е многу повеќе во дослук со поетските видици на **Бодлер**, отколку со ирационалните стихови на **Рембо**.

Како најзначајни рамништа во кои се рефлектира поетовиот несомнен афинитет кон симболистичката поетика се издвојуваат:

1. на планот на **поетската слика**;
2. на планот на **поетскиот израз**;
3. по однос на **тематиката** и
4. во поглед на некои **жанровски иновации**.

1. **Поетската слика** на **Караманов** говори за една интимно-пејзажна лирика, при што пејзажот не е обичен декор, туку е во функција на внатрешните душевни расположенија.

2. Во врска со **поетскиот израз**, за одбележување е музикалноста на стихот, која води кон една синестезичка склоност, видлива веќе и во самите наслови на песните „Зелена симфонија“, „Intermezzo“, „Тажен самрак“, „Распеано чекорење“. На планот на мелодиката на стихот, нашиот **Караманов** пројавува несомнена сродност со сфаќањето на инспирацијата на бугарскиот поет-индивидуалист, инаку еден од претходниците на симболизмот во бугарската литература – **Пејо Јаворов** – кој, во една пригода, изјавува: „Инспирацијата ми се јавува како една мелодија ... мелодија која ти звучи во душата. Зборот се јавува подоцна, а исто и мотивот.“ Во истата смисла, **Стојменска-Елзесер**, со право, гледа блискост и со рускиот симболизам, особено со оној на **Блок**: како што **Блок** ја напишал поемата „Дванаесетмината“, ставајќи ја на хартија бучавата, така и книгите што ги чита **Караманов** бучат во неговата глава, како што пишува во својот манифест. Споменатата авторка воспоставува паралела со **Блок** и на планот на поврзувањето на

поет, тој е добро познат по своите придонеси во симболизмот, а неговото дело „Престој во пеколот“ се смета за значаен претходник на модернистичката литература. Рембо е влијателна личност и во модерната музика и ликовна уметност.

темата на жената со онаа на татковината, толку карактеристична за рускиот поет. Така во песната „И можеби ти ќе дојдеш тогаш...“, **Караманов** пее: „Та и мртов ќе мислам на тебе и на неа / ти среќна да бидеш, таа плодна“¹⁶.

Најубавите негови стихови ги покажуваат неколкуте рамништа преку кои се рефлектира поетовиот несомнен афинитет кон **симболистичката поетика**. Веќе споменатата „Зелена симфонија“ (1994: 95) е пример за **една интимно-пејзажна лирика**:

ЗЕЛЕНА СИМФОНИЈА

Затрепераа утринските лачи,
заблескаа лутите огнови,
зашумеа пак утринските богови.
Засвиреа пожелтениите
есенски утра
од непознатата симфонија,
и заблескаа како златни монети
со својата евтина позлата.
И се роди денот
темен и студен.

(превод Радивое Пешиќ)

Уште со самиот наслов се навестуваат **музикалноста на стихот**, која води кон една **синестезичка склоност**. Синтагмата **зелена симфонија** ги става во спрега сетилото за вид и сетилото за слух, т.е. на музиката ѝ дава боја или едноставно речено ја обојува мелодијата. Исто така овој пејзаж доловува **една типично симболистичка атмосфера**: есен, осаменост, тага, меланхолија, сивило, која го сугерира чувството на проколнатост, која алудира на бодлеровскиот „spleen“. Притоа, споредбата „**заблескаа како златни монети**“ и метафората „**евтина позлата**“ прозвучуваат дурски, т.е. поради топлината на жолтата боја произведуваат весели/светли музички тонови. Но, синестезичката слика на „**пожелтени есенски утра**“ што засвируваат „**зелена симфонија**“ е крајно молска, така што музиката е најсуптилниот „материјал“ со кој се гради неговата поезија.

¹⁶Види Соња Стојменска-Елзесер. „Симболистички и експресионистички елементи во поезијата на Ацо Караманов“. *Бесега*. Куманово: 1996, бр. 37-38, 95-102.

Во прилог на ова сознание одат и сведоштвата на неговите современици и пријатели. Така, Вера Христова се сеќава како младешката страст за музика и танц кај него се преточувале во фон/подлога за читање и пишување во осамеништво, па вели:

„Често пати земавме грамофон и одевме во природа на ридот да слушаме музика и да танцуваме, а тој ќе не напушти и ќе се повлече некаде да чита или пишува. Затоа и го сметавме за чудак.“ (1994: 341)

Ружа Силјановска, пак, сведочи за присуството на синестезијата и во секојдневниот говор на Караманов и се сеќава:

„Една вечер седевме на брегот од Брегалница. Ми вели: „Ружо, си слушнала ли некогаш како реката плаче? Ајде Ацо, му велам, ти со мене се подигруваш, како може реката да плаче. Да, да, вели тој, тоа е вистина. **Реката и плаче и пее.** Слушаш сега како реката жубори. Тоа е нејзината секојдневна песна. А **реката пее кога се дотерува, накитува, облекува, а плаче кога ќе наидат пороите** и кога сета нејзина накитеност и убавина пороите ќе ја однесат.“ (1994: 346, означеното е мое)

Од друга страна, Караманов покажувал сериозен интерес и кон цртањето. Така, кога тој кон крајот на мај 1944 година заради сè почестите бомбардирања во Скопје, се преселува, т.е. се враќа во Радовиш, во периодот од половина година до својата смрт често навраќа во берберскиот дуќан на Перо Филиповски кој всушност е свртилиште на тогашната напредна младина на Радовиш. Според сведоштвото на самиот Филиповски, Караманов правел успешни карикатури на тогашните српски политичари Јефтик и Стојадиновиќ (според Ѓурчинов, 2006: 343). На ова сведоштво претходи сеќавањето на мајката на Караманов каде таа се потсетува дека Ацо цртал карикатури на професори и ученици и дека тоа го знаеле и самите професори, но и неговите другари: Александар Спасов, Гого Ивановски, Милан Ѓурчинов кои постојано наминувале во неговиот дом (според Ѓурчинов, 2006: 315). А од неговата епистоларија се дознава и дека Караманов, заедно со Здравко Минчев и уште неколку другари, имале „цврста намера по завршувањето на гимназијата да преземат патување низ светот“ (Ѓурчинов, 1994: 365), што е секако во дослук со симболистичката поетика во која, како противтежа на незадоволството од светот, се јавува предизвикот кон непознатото, поточно предизвикот за патувањето и заминувањето.

3. И доаѓаме до подрачјето на **тематиката**. Може да се констатира дека во стиховите на **Караманов**, преку темите се

долува една типично симболистичка атмосфера. Така, во песните: „Пак ти доаѓам преполн осаменост“, „Молба“, „Зелена симфонија“, „Тажен самрак“, „Мечта“, „Intermezzo“, „Приказна“ како тема доминира: есента, самракот, смртта, осаменоста, тагата, меланхолијата, сивилото, азурот, залезот ... и сето тоа треба да го сугерира чувството на проколнатост, бодлеровскиот „spleen“. Како противтежа на незадоволството од светот, пак, се јавува предизвикот на непознатото, патувањето, заминувањето.

4. Во оставнината на **Караманов** се пронајдени и неколку **песни во проза**. Се работи, како што веќе споменавме, за еден жанр промовиран од страна на францускиот романтичар **Алојзиус Бертран**, кој потоа е особено популаризиран од **Бодлер** и од симболистите.

БАЛАДА

Во секоја нејзина насмевка, така ми се причинува,
трепери и живее по една вселена, вечно млада, вечно
топла, вечно распеана. Во секој нејзин збор, гори
неговиот огин и здивот на неговите копнежи.
Секоја нејзина насмевка по една вселена претставува.
(превод Радивое Пешиќ)

РАСПЕАНО ЧЕКЕРЕЊЕ

Во нејзиното распеано чекорење ја слушам химната
на птиците, песната на сребренестите речни
бранови. Во нејзиното распеано чекорење.
(превод Радивое Пешиќ)

Обично се вели дека во македонската литература не постои „предвоениот модернизам“ својствен за останатите јужнословенски литератури. И навистина: во предвоената македонска литература нема организирано модернистичко струење, но тоа не значи дека не постојат индивидуални творци кои не се во дослук со актуелните тенденции на своето поетско време како **Кочо Рацин** и неговата свртеност кон експресионизмот или **Ацо Караманов** и неговата страст кон симболизмот, иако таа нивна поезија е пишувана на српско-хрватски и на бугарски. Така и двајцата го потврдуваат спротивното. Оттука експресионистичкото искуство на **Рацин** и симболистичката ориентација на **Караманов** се неопходни во

книжевната еволуција на македонската литература на XX век. Тие очигледно им претходат на современите модернистички тенденции од 50-те години. За жал, нивните творечки искуства нема да остават траги врз развојот на повоената македонска поезија. Имено, поезијата на **Караманов** останува непозната, бидејќи не е публикувана, а Рациновите песни пишувани на српско-хрватски јазик долго време се сметани за експериментална и второстепена фаза во неговиот развој и се етикетирани како „декадентно застранување“.

Секако, ова мое предавање се обидува да упати само на еден мал дел од материјалот со кој е создавана Карамановата поетика како дел од поетиката на современата македонска песна. Тој става акцент на молските звуци што се читаат како суптилни „зачини“ во Карамановото поетско писмо и поттикнуваат на нови доживувања и читања. Но, по дефинитивниот одговор на прашањето „Од што се прави поезијата?“ сè уште трагам ...

Литература:

Ѓурчинов, Милан. *Големата песна на Ацо Караманов*. Скопје: МАНУ, 2006.

Караманов, Ацо. *Сребрениите сонети*. Скопје: Григор Прличев, 1994.

Караманов, Ацо. *Црвената пролет*. Скопје: Мисла, 1989.

Капушевска-Дракулевска, Лидија. *Поетика на несознајното*. Скопје: Магор, 2002.

Мојсова-Чепишевска, Весна. „Болката – филтер на поетовото доживување на светот (проследена низ стиховите на Рацин и Косовел)“. Зборникот *XXV Научна дискусија на XXXI Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: „Св. Кирил и Методиј“: Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 1999, 304-315.

Мојсова-Чепишевска, Весна. „Експресионистичкиот свет во поезијата на Ацо Караманов“. *Литературен збор*. Скопје: 1996 (XLIII), 1-2, 31-37.

Мојсова-Чепишевска, Весна. „Крикот како главна консеквенца на централниот мотив - стравот (проследен низ стиховите на Рацин и Косовел)“. *Спектар*. Скопје: 1999, 33-34, 99-112.

Стојменска-Елзесер, Соња. „Симболистички и експресионистички елементи во поезијата на Ацо Караманов“. *Беседа*. Куманово: 1996, бр. 37-38, 95-102.

Тоциновски, Васил. „За некои тајни врски меѓу Јанко Полиќ Камов и Ацо Караманов“. *Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze*, knjiga 5. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, 2019, 71-83.

Ѓоко Ѓорѓевски

ЕЗЕРСКИ СОЗЕРЦАНИЈА ЗА ВОДИТЕ ВО ПСАЛМИТЕ

Врз основа на проучувањето на човековото секојдневие, старозаветниот мудрец доаѓа до следниов заклучок кога вели: „главните потреби за живот се: водата, лебот, облеката и покривот над главата“ (Сир 29,24)¹⁷. Лебот и водата претставуваат основни средства и гаранција за опстојување во живот во сушните библиски предели. Кај нас, пак, честопати водата се изоставува во народниот говор како основна неопходност токму затоа што ја има во изобилство, па обично затоа останува само лебот како симбол за насушна прехрана (на пр. за да се истакне немаштијата на сиромашниот се вели дека тој „нема ни за леб“ и сл.). Потребно е да се истакне дека во Библијата ниту еден друг природен елемент не се спомнува така често како водата (се говори за неа како за течност, потоа во вид на извори, потоци, реки, езера и мориња). Под влијание на тешките климатски услови во коишто живее и на коишто е изложен, библискиот човек ја спознава и ја сфаќа важноста на водата за сопствениот живот, но и за животот на природата, за создавањето и за одржувањето на животот. Таму кај што има вода, има и живот.¹⁸ Страниците кои драматично ја опишуваат потребата од вода за преживување на израелскиот народ се оние на неговиот престој во пустината (сп. 2Мојс 17,1-7; 4Мојс 20,2-11), кога тој во неговата жед ќе почне да се прашува: „Дали е Господ меѓу нас или не е“?¹⁹ Имено, веднаш по излегувањето од

¹⁷Во останатиот дел од книгата се појаснува и се проширува списокот на основните животни потреби, но водата е повторно ставена на првото место од списокот: „Основните потреби за животот на човекот се: водата, огнот, железото и солта, пченичното брашно, медот, млекото, виното, маслото и облеката“ (Сир 39,32), а веднаш потоа и се дообјаснува дека сите добра и благодети од Бога се полезни или неполезни, зависно од употребата: „Сето ова им служи за добро на добрите, а за грешниците во зло може да се претвори“ (Сир 39,33).

¹⁸Karlo Višaticki-Zvonko Pažin, *Živa voda majim hajim, Teološko značenje vode I njezina uloga u spasenju sveta*, Zagreb 2008, 19-20.

¹⁹„И се крена целото општество на синовите Израилеви, од пустињата Син, по заповедта Господова, и се задржаа во Рафидин; а таму немаше вода да пие народот. И народот го укори Мојсеја, велејќи: “Дај ни вода да пиеме!” А Мојсеј им рече: “Зошто ме укорувате мене? Зошто Го искушувате Господа?” и жеден беше за вода народот таму, па викаше против Мојсеја и велеше: “Зошто не изведе од Египет и нас, и синовите наши, и добитокот наш, за да не’ помориш со жед?” А Мојсеј се обрна кон Господа и рече: “Што да правам со овој народ? Уште малку, па ќе ме каменуваат.” Но Господ му рече на

Египет и преминувањето преку Црвеното Море, народот патува низ пустината и има недостаток од вода. Тоа предизвикува незадоволство и побуна, а потоа, по Божја заповед, Мојсеј изведува вода од карпата и му дава на народот да пие. Недостатокот од вода го доведува во опасност опстојувањето на штотуку ослободениот народ од ропството на фараонот, но го става под знак прашалник и промислителното присуство на Бога, Неговата спасителна моќ и смислата на ослободувањето.²⁰ Животот во Ветената земја подеднакво побарувал значителен труд во барањето, собирањето и во запазувањето на водата. Библиската археологија обзnanува бројни водни системи, направени за да обезбедат вода за време на сушата или, пак, за време на опсада. Најголеми и најзначајни се оние во Ерусалим, Гаваон, Мегидо²¹. За вегетацијата општо и за култивирањето на растенијата, состојбата на Палестина е јасно опишана во 5Мојс 11,10-12²². Дождот и сушата се дел од благословите и проклетствата кои се дел од протоколот на Сојузот (сп. 3Мојс 26,3-4.19-20; 5Мојс 28,12.22-24; исто и молитвата на Соломон 3Цар 8; 2Лет 6). Текстот од 5Мојс 8 дава идиличен опис на Ветената земја, која е полна со „извори и водни теченија“; таа е

Мојсеја: “Излези пред народот, и поведи ги со себе старешините народни, земи го во раката и стапот свој, со кој го раздвои морето, па појди. А Јас ќе стојам онаму кај карпата на Хорив пред доаѓањето твое; а ти тогаш удри во карпата, и од неа ќе потече вода и народот ќе пие.” И направи Мојсеј така пред синовите Израилеви. И тоа место го нарече Маса и Мерива, поради подбивот на синовите Израилеви што Го искушуваа Господа, велејќи: Дали е Господ меѓу нас, или не е?” (2Мојс 17,1-7).

²⁰A. Girlanda, “Acqua”, *Nuovo dizionario di teologia biblica* ed. P. Rossano, G. Ravasi, A. Girlanda, Cincello Balsamo 1988, 11.

²¹Сп. J.B. Pritchard, “Acqua”, *Enciclopedia della Bibbia*, Torino 1969, 121-131. Светото писмо само попатно ги спомнува овие системи, меѓу кои најпознат е оној од 540м во форма на буквата S, ископан за време на Езекија за да донесе вода од изворот на Гион до Кедронската долина и до внатрешноста на Ерусалим (сп. 4Цар 20,20; 2Лет 32,30; забележано и кај Сир 48,19: „Езекија градот свој го утврди, вода во него доведе, со железо карпа прокопа и базени за вода направи“.

²²„Земјата, во која одиш да ја наследиш, не е како Египетската земја, од која излеговте, каде што ти, откако ќе го посееше семето своје, ја напојуваше со нозете свои, како зеленчукова градина. Земјата, пак, во која одите, за да ја наследите, е земја со планини, и се напојува со вода од небескиот дожд, – земја, за која Господ, твојот Бог, се грижи: очите на Господа, твојот Бог, непрестајно се врз неа, од почетокот на годината и до крајот на годината“. Текстот продолжува со повик за верност кон сојузот со Бога, што би го гарантирал дождот во потребното време, затоа што неверството би водело до „затворање на небото“, што значи суша и смрт (сп. 5Мојс 11,13-17).

Божја градина (сп. 1Мојс 13,10), а дождот, пак, се сметал за „Божја посета“²³.

1. Библиската категорија на водата и нејзината симболика

Врската помеѓу водата и сите форми на живот, а посебно опстојувањето на човекот, е повеќе од јасна. Токму затоа водата добива симболично – евокативна вредност, посебно во библискиот свет. Доволен показател за тоа е што темата за водата во Стариот завет се појавува во 1500 стихови и повеќе од 430 во Новиот завет.²⁴ Станува збор за огромен број на текстови што сведочат за нејзината посебна важност за библискиот човек. Впрочем, библијата се отвора и се затвора преку претставите на водата: на почетокот како доминантен елемент во протологијата (1Мојс 1), а на крајот како одлучувачки елемент на есхатологијата (Откр 21-22).

Имено, водата е принципот на животот и на смртта, во зависност од ситуацијата во која се јавува и во која се користи. Таа е едноставна и јасна во својот течен состав, но во својата голема маса знае да предизвика чувство на таинственост и на неконтролирана сила. Таа во себе содржи конзистентна симболичка вредност, поврзана со потеклото, со создавањето, со животот на луѓето и со нивното искуство на верата.²⁵ Водите на океанот или на големите реки останува симболична претстава на големите опасности, насочени против животот на човекот или на народот, за немоќта пред бурите, невремињата и пред потопот (сп. Пс 17,4.5.16; 68,2-3.15-16; 87,17-18;123,4). Токму затоа, во пророчките книги претставата за надојдената вода ја означува опасноста од претстојната непријателска инвазија (сп. Ис 8,6-8).

1.1 Библиска употреба на терминот вода и неговите деривати

Еврејскиот термин *majîm* („водите“, потврден околу 580 во СЗ и секогаш во множина) и грчкиот ὕδωρ²⁶ ја означуваат

²³ „Ти ја посетуваш земјата, ја напојуваш, ја збогатуваш: потокот Божји е полн со вода; си им приготвил храна, бидејќи тука си ја устроил. Ги напојуваш браздите нејзини, и ги умножуваш житата нејзини и со дождовни капки ја благословуваш да раѓа плодови; ја овенчуваш годината со Твојата добрина и полињата Твои полни се со згоен добиток. Се појавуваат пасишта по пустињите и ритчињата се исполнуваат со радост; Трлата се умножуваат со стада, а долините се китат со плодови: восклицуваат и пеат“ (Пс 64,9-13).

²⁴A. Girlanda, “Acqua”, *Nuovo dizionario di teologia biblica*, 10.

²⁵Giuseppe De Virgilio, “La categoria biblica dell’acqua e il suo simbolismo”, http://www.notedipastoralegiovanile.it/index.php?option=com_content&view=article&id=7485:la-categoria-biblica-dellacqua-e-il-suo-simbolismo

²⁶LXX скоро секогаш го преведува хебрејскиот *majîm* со овој термин.

категоријата вода и нејзините деривати²⁷. Во 2Мојс 15,8 и Пс 77,16 ׁדֹּוּר се однесува на „изворите“ (од хебрејскиот *nāzal*); грчкиот термин πηγή (употребен повеќе од 50 пати) укажува на ерупција на изворска вода (1Мојс 2,6) и, во множина, изворите што доаѓаат од бездната (1Мојс 7,11; 8,2). Многу често зборот се користи како додаток на хидрографски термини (Пс 1,3: „водни канали“, 1Мојс 24,13: „извор на вода“) или во однос на локалитет (Ис.Н. 11,5,7: „вода од Мером“; Ис.Н. 16.1: „вода на Ерихон“, Судии 5.19: „Води на Мегидо“). Освен тоа, терминот *majîm rabbîm* во Библијата, исто така, се однесува на морската маса на вода (Ис 23,3, Ез 27,26, Пс 28,3, 76,20, 106,23)²⁸. Неговата лингвистичка употреба алудира на материја која се манифестира во различни форми, укажувајќи на метеоролошки феномени (облаци, магла, град, роса, снег, мраз), географски ознаки (извори, потоци, реки, канали, мориња) и домашна употреба (пијалак, домаќинство, работа). Како резултат на тоа, сликите што се поврзани со водата не се соодветни на самиот концепт, туку се изразени во различни форми со помош на спецификации и проширувања на значењето. Со препрочитувањето на библиските наративи можно е да се сфати експресивното и симболичното богатство на категоријата вода во дадениот контекст.²⁹

1.2. Водата како експресивна категорија на животот на еврејскиот народ

Идеите и пораките, поврзани со водата се спојуваат во спасителната историја што ја живее еврејскиот народ и во пустината и во Ветената земја, со нејзината состојба со вода, но

²⁷A. Girlanda, “Acqua”, *Nuovo dizionario di teologia biblica* ed. P. Rossano, G. Ravasi, A. Girlanda, Cincello Balsamo 1988, 10.

²⁸Синтагмата „големи води“ (*majîm rabbîm*) е фиксна формула која ги означува космичките води што го опколуваат светот (честопати во паралелизам со *jam*, „море“, *tehôm*, „бездна“), како и водите од големите реки. Ваквиот концепт на космосот имплицира постојана закана за животот на човекот. Од голема значајност е историско-религиозното искуство на Израел од големиот настан на преминот преку Црвеното Море, кога избраниот народ ја констатира моќта на Бога пред големите води (сп. 2Мојс 14). Аналогно искуство се бележи при влезот во Ветената земја и преминот на реката Јордан (Ису 3). На тој начин патот на народот од ропство до земјата на слободата е врамен од изразот на моќта на Бога над големите води, кој „се што посака создаде на небото и на земјата, во морињата и во сите бездни“ (Пс 134,6). Сп. A. Girlanda, “Acqua”, *Nuovo dizionario di teologia biblica* ed. P. Rossano, G. Ravasi, A. Girlanda, Cincello Balsamo 1988, 14.

²⁹Giuseppe De Virgilio, “La categoria biblica dell’acqua e il suo simbolismo”; M.-É. Boismard, “Voda”, *Rječnik biblijske teologije*, 1443.

и на културата, поврзана преку социјалните размени меѓу општествените групи од тоа време.³⁰ Во космогонијата кај древните народи водата има централно место. Таа не е само еден од четирите елементи од кои сè настанало. Некои философи за неа говорат како за прапочеток, додека митологиите ѝ даваат посебно место и важност, говорејќи за божества на водите, култ на изворите на водите, води на очистување итн.³¹ Таа се сметала и за дарителка на живот. Во грчкиот свет изворите и реките се сметани за божествени, места каде што боговите пребиваат. Во Египет на мртвите им се понудува вода за да им се подари оноземен живот. И на крајот, водата е употребувана и како средство за култно очистување.³²

1.3. Водата како неопходен елемент на животот за човекот и за природата

Уште на самиот почеток беше истакнато дека водата, заедно со лебот, е насушно потребна, но и благословена од Господа (2Мојс 23,25). Така, лебот и водата често се среќаваат во приказните за важни библиски личности: Давид (1Цар 30, 11-12); Илија (3Цар. 18.4.13; 22.27); Елисеј (4Цар. 6,21); Езекиил (Ез 4,11-16с). Целосниот пост се состои во откажување од леб и вода (2Мојс. 34,28, 5Мојс. 9,9,18)³³. За жедните луѓе, кои мрморат поради нивниот недостаток на вера (4Цар 20.24; 27.14; Пс 80.8; 105.32), Бог одговара со чудото на изворот што се појавува од карпата (2Мојс 17,2-7; 4Мојс 20.7-11). И псалмите си спомнуваат за овој настан: Бог „разби карпа во пустината и ги напои како од голема бездна“ (Пс 77,15). Оваа епизода ќе биде преземена како поука за луѓето при големото пророштво за новиот егзодус (Ис 48,20-21), кога Господ ќе направи пустината да процвета (Ис

³⁰Giuseppe De Virgilio, “La categoria biblica dell’acqua e il suo simbolismo”.

³¹Според вавилонскиот мит Енума Елиш во почетокот бил Апсу (океан на слатката вода) и Муму и Тиамат (хаотично море на солената вода и змеј на морето). Мардук го убил змејот и од неговите две половини го создал светот. Во египетските митови земјата се изнедрува од првобитниот океан како рид. Според Хомер, од океанот произлегуваат сите созданија. Верувањето во првобитниот океан се потврдува и со описот за општиот потоп во епот за Гилгамеш, а сторијата подоцна се среќава и во грчката приказна за Деуклион и Пир. Според хеленистичкото сфаќање водата има три значења; првото би било како течна вода/море.

³²Karlo Višaticki-Zvonko Pažin, *Živa voda majim hajim, Teološko značenje vode I njezina uloga u spasenju sveta*, 13.

³³За употребата на вода говорат и честите спомнувања на бунари и цистерни (1Мојс 26,18; 37,20), наводнувањето на обработливото земјиште (5Мојс 11,10, 4Цар 18,17), напојувањето на говеда (1Мојс 30,38) и, пред сè, водата за време на патувањето низ пустината.

41,17-18) и народот на Израел со сета неговата стока да биде напоен (Ис 43,20).³⁴

1.4. Водата како море

Вториот аспект е даден со претставувањето на водата како океан или море, презентирана на одреден начин во три контексти на Стариот Завет. Првиот контекст е расказот за создавањето (1Мојс 1,1-2,4а), според којшто Творецот ги одвојува големите води (слика на космичкиот хаос), што доведува до небесниот свод, ги поставува горните води над небесниот свод (небесен океан, Јов 36,27-28, Пс 29,3, 33,7, 148,4) и водите под небесниот свод (морето на кое се држи земјиштето, Пс 104, 2-4). Големите води, преку делото на Бога, од космичкиот хаос се претвораат во конститутивен дел од средениот космос според законите на создавањето. Вториот контекст, заедно со претходниот, е даден во приказот за големиот потоп, каде што по Божја заповед првобитните води излегуваат од над и од под небото (1Мојс 7.11), предизвикувајќи враќање на хаосот и смртта. Третиот контекст е раскажувањето за ослободувањето на еврејскиот народ од ропството на Египет и за преминот преку Црвеното Море (2Мојс 14-15). Функцијата на деструктивна вода е нагласена, пред сè, во трагичната судбина на гонителите на Израел, кои се избришани од моќта на брановите, додека Божјиот народ е ослободен и безбеден (2Мојс 14.27-30, 15.19-21). Овој спасителен настан на „премин низ водите“ ќе стане симболична константа во искуството на Израел (Пс 77,17,20-21, 78,13; 106,9-11; 136,13-15; Е 51.10, 63.12, Не 9.11). Продолжување на оваа тема може да се види и во епизодата на пренесувањето на ковчегот преку реката Јордан и влезот во Ветената земја (Ис. 3,8; 4,18), како и во симболичниот гест на пророкот Илија кој ги дели водите на една иста река (2 Цар 2,8).³⁵

1.5. Вода како средство за очистување

Третиот аспект во однос на употребата на водата е поврзан со неговата ритуална и очистувачка вредност. Во практикувањето на гостопримливоста, вода им се нуди на туѓинците за миење на нозете (1Мојс 18.4; 19.2, 2Цар 11.8). Заедно со маслото, крвта и огнот, водата станува неопходен елемент за еврејската заедница за ритуални очистувања,

³⁴M.-É. Boismard, "Voda", *Rječnik biblijske teologije*, Ed. Xavier Leon-Dufour, Zagreb 1993, 1444.

³⁵M.-É. Boismard, "Voda", *Rječnik biblijske teologije*, 1444-1445. Giuseppe De Virgilio, "La categoria biblica dell'acqua e il suo simbolismo".

пропишани и предадени во левитската традиција (сп. 3Мојс 11-15). Според законите на очистување, секој што бил обредно нечист, морал обредно и да го измие телото со вода (3Мојс 14,5-6; 4Мојс 19,9-22), а честопати се пропишува и перење на облеката (3Мојс 14,8-9, 15,5-13, 4Мојс 8,7,21). Посебен е случајот при откривање на мртво тело, кога според 5Мојс 21.6, се пропишува народните старешини да ги измијат рацете врз млада јуница и на тој начин да ја потврдат својата невиност (сп. 4Мојс 19,11-13)³⁶. Во оваа ритуална линија ја наоѓаме симболиката на очистување од гревот преку знакот на водата (Пс 50,9) и на простувањето на гревовите на целиот народ преку есхатолошка асперзија (Ез 36,25), симбол на крајната прошка од Бога (Ис 1,16, 4,4, Јер 33,8) и, пред сè, на новозаветната перспектива на крштевањето.³⁷

2. Симболиката на водата во историјата на Божјиот народ

Во приказите за создавањето, што се запазени во културните модели на Месопотамија, се истакнува како водата се вметнува во од Бога воспоставениот ред,³⁸ правејќи од оваа категорија еден од најефикасните симболи во изразувањето на величието и сеомќноста на Бога во историјата на човекот.³⁹

Божјото делување во историјата на избраниот народ може да се препрочита преку симболичната вредност на водата.

³⁶Врз основа на оваа заповед потекнува и симболичниот гест на „измивање на раце“, познат по постапката на Пилат пред Исуса (сп. Мат 27,34).

³⁷Во развојот на јудаизмот, сè до времето на Исус, фарисеите развиваат артикулиран систем на ритуални прописи за очистување (миење на раце, садови, облеку и др.), спомнати во евангелијата во контекст на дискусиите меѓу Исус и фарисеите (Мк 7,2-5). Сп. Giuseppe De Virgilio, “La categoria biblica dell’acqua e il suo simbolismo”; М.-É. Boismard, “Voda”, *Rječnik biblijske teologije*, 1445-1446.

³⁸Според древната космогониска визија за вселената, моќта на водата се користи мудро од Бога за да ја оддели, а потоа да ја поплави земјата со дожд (1Мојс 7,11; 8,2), за да ја пушти росата на трева (Јов 29,19). Бог е Господар на светот, а со тоа и на водата: од него доаѓа животот, сушата (Ам 7,14, Ис 44,27) или поплава (Јов 12,15), се излива дожд на земјата (Јов 5,10) и Тој бдее за да паѓа редовно, во своето време (3Мојс 26,4). Во своето провидение, Бог им дава на луѓето дождови наесен и напролет (5Мојс 11,14, Ер 5,24), обезбедувајќи просперитет за земјата (Ис 30,23-25). Од сите библиски текстови, Пс 103 го сумира владетелството на Создателот над водите со одредена ефикасност: Бог ги создал горните води како оние од бездната (103,3.6), го регулира протокот на нивниот тек (103.7), ги задржува за да не ја потопат земјата (103,9), прави извори да течат (103,10) и да паѓа дожд (103,13) за да донесат радост и просперитет на земјата (103,11-18). Giuseppe De Virgilio, “La categoria biblica dell’acqua e il suo simbolismo”.

³⁹М.-É. Boismard, “Voda”, *Rječnik biblijske teologije*, 1443.

Всушност, вообичаено е да се чуе дека плодноста како резултат на дождот е божествен благослов (3Мојс 26,3-5, 5Мојс 28,1,12), додека сушата се појавува како казна за престапите (Ис 5,13; 19,5 до 7). Во зависност од верноста и од послушноста кон Законот, Семоќниот ја овозможува водата, со што таа станува инструмент за живот или за смрт за еврејската заедница.⁴⁰

Друг важен аспект што е поврзан со водата е нејзината есхатолошка вредност, гледана низ перспектива на враќањето на Божјиот народ од ропството во Вавилон. По драматичниот настан на вавилонскиот егзил (4 Цар 25), се претставува конзистентна есхатолошка рефлексija во која теологијата на новиот егзодус е преработена и репозиционирана во перспектива на конечното враќање дома, проследено со прекрасни чуда. Како што во минатото Господ беше дал вода од карпата за да ја угаси жедта на својот народ (4Мојс 20.1 до 13, Пс 78.16.20, 114.8, Е 48.21), така и сега, Бог, кој е верен на Сојузот, ќе го обнови ова чудо (Е 43.20) и пустината ќе ја претвори во плоден овоштарник (Ис 41,17-20), а во целата земја ќе има изобилни извори (Ис 35,6-7). Во оваа визија централна е претставата за Ерусалим, од чиј обновен храм ќе тече вечен извор (Езек 47,1-12) и по должината на водното течение вегетацијата ќе биде изобилна и богата. Ова е знак на надеж, на враќањето на радоста и рајското блаженство. Во ова време на радост, луѓето во благословените води ќе најдат чистота (Зах 13,1), живот (Ису 4,18) и светост (Пс 45,5). „Бог е извор на животот на човекот... Далеку од Бога, човекот не е ништо друго освен сува и безводна земја, посветена на смртта...

⁴⁰Така, за оние коишто му се покоруваат на Господовиот глас и му служат верно, водата ќе биде дар на плодноста и обновувањето (1Мојс 27,28, Пс 133,3, Ез 47), извор на живот (2Мојс 17,1-7) и исцелување (случај на Синај, Намаман, кој се мие во Јордан: 4 Цареви 5,10, 14), додека за оние којшто го напуштаат Бога и одат по други идоли, за нив ќе има суша и опустошување (во случајот на Ахав и предизвикот на Илија на Кармел, 3 Цареви 18,18). Преку истата симболика го имаме „големото прочистување“ преку потопот, уништувач на корумпираното човештво (1Мојс 6-9), со седмата казна против Египет (ужасна бура, придружена со град и поројни дождови, 2Мојс 9, 33-35), преку ураганот против непријателите на Исус Навин во Гаваон (Ису 10:11) и обилниот дожд врз непријателските трупи во подножјето на Тавор во времето на Дебора (Суд 5,4). Според толкувачката шема, изведена од култните и паранетички наративи, историјата на Сојузот меѓу Господ и Неговиот народ е силно обележана со симболиката на водата што го придружува прогресивното патување на светата заедница во исполнувањето на Божјите ветувања. Giuseppe De Virgilio, “La categoria biblica dell’acqua e il suo simbolismo”, http://www.notedipastoralegiovanile.it/index.php?option=com_content&view=article&id=7485:la-categoria-biblica-dellacqua-e-il-suo-simbolismo

Но, ако Бог е со него, тој станува како градина која во себе поседува извор што го одржува во живот“.⁴¹

3. Псалмите за езерата, морињата и за водите

Како што е случајот и со другите блиски народи, Евреите ја сметале водата како еден од базиларните елементи од коишто е создаден универзумот. Во приказот за созданието (1Мојс 1,9–10), Бог ги раздвојува водите од земјата и ги создава „морињата“. Во оваа линија се поставуваат и синонимите како *t^ehom*⁴², примордијалната водна бездна од која произлегла земјата (од Gunkel дефинирана како Urmeer)⁴³, или „многуге води“ *tauuim rabim*, што со себе носеле потоп и смрт.⁴⁴

Морето е мошне често присутно во Псалмите. *T^ehom*, „водната бездна“ (која напати се појавува како синоним на *yam*⁴⁵), во Псалмите ја има дури третината од вкупното појавување во Стариот завет (12 од вкупно 36 пати), но во продолжение целосното наше внимание ќе биде насочено само кон *yam*. Како термин тој е секако поприсутен во Псалтирот, дури 38 пати, коешто чини 10% од вкупното појавување во еврејската Библија. А целосен и детален преглед на сите појавувања на овој термин во Псалмите ниту е неопходен, ниту, пак, многу полезен. Елаборацијата, пак, ќе биде проследена врз основа на поврзаноста на терминот со двете најголеми старозаветни теми, коишто го врзуваат морето со псалмите: а) почетокот и

⁴¹M.-É. Boismard, “Acqua”, *Dizionario di Teologia Biblica*, Ed. Xavier Leon-Dufour, Milano 1971, 7-12.

⁴²Tehôm, „бездна“. И покрај фонетската блискост, филолозите го негираат потеклото од акадското Тиамат, приморијалниот хаос во битка со Мардук (сп. С. Westerman, “tehôm”, *Dizionario teologico dell’Antico Testamento* II, 926-932). Во Библијата tehôm означува голема маса на вода од морето, огромната површина или непросирната длабочина. Во јудаизмот ја означува и длабочината на земјата (шеол), независно од присуството на вода. Значајно е да се истакне дека овој вокабул, и покрај фонетската сличност со вавилонскиот Тиамат, никогаш не е употребен за да означи непријателска сила кон Бога. Напротив, се чини дека таа е извор на благослов, затоа што од неа потекнуваат изворите на водите на земјата (сп. 1Мојс 49,25; 5Мојс 8,7; Пс 77,15). Сп. А. Girlanda, “Acqua”, *Nuovo dizionario di teologia biblica*, 14.

⁴³“Бездната” била сметана за космички океан, чии води целосно го опколиле светот. Тоа бил извор на водата на секој океан, езеро, река, извор на земјината површина и исто така на дождот од небото. Дождот или снегот ќе паднат на земјата кога „небесните окна“, отворите на сводот, се отворени (1Мојс 7,11; 8,2; Мал 3,10). Сп. Gianfranco Ravasi, “Il Mare e la Bibbia”.

⁴⁴Ѓоко Ѓорѓевски, „Морето во псалмите“, *Библијата и морето*, 2009 Несебар, 31-38; Ѓоко Ѓорѓевски, *Месујански псалми*, Скопје 2015, 237-244.

⁴⁵Сп. С. Westermann, “T^ehom”, *Dizionario teologico dell’Antico Testamento*, 926-931

создавањето на светот и б) почетокот од чинот на создавањето на избраниот народ, поточно, иницијалниот и одлучувачки настан на чудесното избавување на Израел преку морските води.

Во Псалтирот, Господ е Оној, „Кој ги создаде небото и Земјата, морето и сè што е во нив, Кој вечно ја пази вистината“ (135,6), „зашто Негово е морето, и Тој го создаде, а рацете Негови го создадоа и копното (94,5)“; „Господова е земјата и сè што ја исполнува, вселената и оние што живеат во неа, зашто Тој ја основа врз морињата, и на реки ја утврди (23,1-2). „(Бог) ги собира како во мев морските води; бездните ги става во сокровишта“ (Пс 32,7). Овој псалм уште во преводите има различни наслови и со тоа и толкувања... Господ се покажува како господар на сите созданија како на почетокот на светот. Долните води ги собира како во мев, а тој е господар над бездните (сп. Пс. 103,6).

Но, за неповторливиот псалмопевец, истиот Тој Господ и Бог е Оној, Кој, за да ги избави Својот народ „го претвори морето во суво; преку река мина со нозе“ (Пс 65,6), па затоа, секавајќи се на тој настан во којшто Бог така јасно и силно ја изрази Својата моќ, но и величината на Неговата љубов, громогласно го воспева својот Спасител, велејќи: „Твојот пат водеше низ морето, Твоите патеки преку моќните води, но Твоите траги не се познаваа. Ти ги водеше како стадо луѓето Твои преку раката на Мојсеј и Арон“ (76,19-20). „Ти го раздвои морето и ги преведе преку него, и ги постави водите како насип... ги водеше сигурно, и тие не се уплашија; непријателите нивни ги покри морето “ (77,13.53). Светиот автор е свесен за слабото памтење и неблагодарноста на своите сонародници кога вели: „Нашите татковци во Египет не ги ценеа Твоите чудеса, не ги помнеа многуте милости Твои и се побунија кога се приближија до Црвеното Море. Но Тој ги спаси заради името Свое, за да им ја покаже силата Своја. Му се закани на Црвеното Море, и тоа се исуши; и ги преведе по бездните како по пустина... Го заборавајќи Бога, својот Спасител, Кој изврши големи дела во Египет... (105, 7-9.21), па затоа порачува: Славете го Господа, „Кој го раздвои Црвеното Море, зашто е вечна милоста Негова; и го преведе Израил среде него, зашто е вечна милоста Негова; а фараонот и војската негова ги фрли во Црвеното Море, зашто е вечна милоста Негова“ (Пс 135,13-15).

Како дел од созданието, морето е под контрола на Господа, но исто така и постојана закана. Старозаветните писатели го гледаат морето со дистинктна амбивалентност. Морето поседува опасна сила, така што Евреите ја користат морската претстава кога говорат за непријателските напади за коишто тие

чувствувале дека не би можеле да ги издржат и да опстојат без Божја помош и интервенција (сп. Ер. 6,23). Па така, кога и другде ја опишуваат најголемата победа во традицијата на Излезот, тие секогаш посочуваат на водите од Црвеното Море, таму каде што Господ најјасно и најмоќно го покажува Својот авторитет над побунетите води.

Библијата силно нагласува дека Бог создал сè што постои и дека сите созданија во целост зависат од Него. Со тоа се нагласува и дека нема никакви богови ниту природни сили коишто би можеле да се мерат со Бога. Во таа смисла, централната улога во историјата на еврејскиот народ е преминувањето преку Црвеното море. Тој настан за нив е надвремен. Имено, како што Бог, извршувајќи ја Својата замисла, преку водите на Црвеното Море го спасил Својот народ од лутината на фараонот, така тој продолжува да го спасува Својот народ преку сите поколенија и во сите времиња.

Сепак, забележлив е фактот дека и во двете теми, и онаа на создавањето и онаа на разделувањето на морските води, не е морето тоа коешто се опева, туку во контекст на морето воспеван е Бог како Создател и Спасител. Допадлив исклучок е прекрасната песна за созданијата, 103 псалм. Во една скица со страординарен сликарски интензитет дури и фамозните морски монструми, како Левијатан (или Рахаб или Бехемот или Танин), симболите на хаосот, партиципираат на еден празник на животот и на мирот: „Ете го морето, големо и пространо; таму се движат безброј лазачи, мали и големи животни; таму пловат кораби, таму е левијатанот што си го создал да игра во него“ (ст. 25-26)⁴⁶.

Во овој дух на космички хор од 148 псалми, интониран од 22 созданија, колку што има букви еврејската азбука, дури и морето е повикано да го отпее своето „алилуја“: „Фалете го

⁴⁶Тука морето е опишано во серија од поетски отсликувања, коишто треба да се запазат такви какви што се во еврејскиот текст, без да се падне во искушение да се примени текстуална хирургија, на коешто многумина не можат да одолеат. „Ете го морето, големо и пространо...“. Морето „големо“ и, како што се вели буквално во 25а, е (*ur^ehab yadaim*) „широко на раце“, израз којшто може да има две значења, субјективно и објективно: „премногу широко за да биде опфатено со раце“, или, пак, во смисла на една жива персонификација, „море, кое има бескрајни раце“ (сп. Ис 22,18; 33,21; 1Мојс 34,21; Не 7,4; Суд 18,10). Честопати оваа претстава се преведува на начин, кој обично е многу редуктивен во однос на оригиналот и се дефинира само како „простран, широк“, но Бл. Ероним го објаснува на следниов начин: „Морето е пространост, којашто има, така рече, отворени раце што ги прима сите во своите пазуви“.

Господа морски чудовишта и сите вие бездни“ (ст. 7)⁴⁷! Значи, во втората строфа од овој псалм (5-8), објективот се фиксира на морето. Тоа тука не е видно како негативен хаотичен принцип, туку како пространо и прекрасно море од кое произлегува и во кое се развива неопислив живот. Гледајќи во морето, псалмопевецот се запрашува: како врз овој флуиден елемент можат да пловат тие огромни животни и моќни бродови, како е можно примордијалниот монструм да се припитоми и да стане играчка Божја? На сличен начин размислува и мудриот Исус, син Сирахов, кога вели: „Морнарите прикажуваат за опасностите од морето, а ние се чудиме на она што со ушите свои го слушаме, зашто таму има чудни и необични творби: разновидни животни и чудовишта морски. Преку неговата помош сè добро се извршува и преку словото Негово сè се одржува. Многу можеме да кажеме, но нема да успееме за Бога сè да речеме; со еден збор ќе кажеме: Бог е сè!“ Сир 43, 26-29). Во Стариот завет да се каже дека Бог е Создател не значи дека се објавува едно дамнешно случување, туку сведоштво на присутната реалност... Да се говори за Бога, значи да се говори за сè: Бог кој се грижи само за спасението на човекот не би бил навистина Бог... Во една богослужбена песна не би било можно да се повикаат сите созданија да веруваат во Бога, затоа што верата е тесно личносен акт. Но, сите тие можат да го прославуваат Бога, затоа што пофалбата ја изразува радоста на животот, која им е дадена на сите созданија, а за тоа не им е потребен човечкиот јазик (Пс 18,4).

Во описот од 73 псалм (12–14), Господ е претставен како голем цар победник на светот, кој ја смачкува главата на морското чудовиште и неговото тело го дава за храна на животните од пустината (ст. 14; Ез 32,2–8). Сепак, и во овој псалм (ст. 15–17) текстот ја отсликува создавачката дејност на Господа во светот. Победникот Цар е исто така и Создателот, но и апсолутното Божјо господарство над сè. Секој политеистички дуализам

⁴⁷Оригиналноста на Пс 148 во однос на другите псалми од псалтирот е во директното упатување на бездушните или бесловесните созданија и тие самите да го прослават својот Создател, прекинувајќи го нивниот молк. Од целиот свет се издигнува едно заедничко славословие, од созданието произлегува едно сведоштво. Познатиот апокриф, Книгата на Енох, го содржи овој значаен пасус, каде се вели: “Месечината беше противположна на сонцето... и тие Господа го фалеа и прославуваа и не се одмораа, затоа што нивната пофалба за нив беше одмор“ (XLI, 7). Бл. Ероним ги набљудува градаците и нивоата на прославувачите: „Најнапред славословуваат невидливите, а потоа видливите. Видливите се делат на два дела, на небесни и на земни. Потоа го прославуваат Бога сите неразумни творби, а на крајот и човекот“ (PL 26,1264-1265).

исчезнува и вниманието е насочено кон Господа, кој победнички поставил сè под своите нозе, а меѓу нив и сите побунети созданија. Така, во 88 псалм се вели: „Ти управуваш со силата на морето и силните бранови негови Ти ги скротуваш. Ти го скрши Рахав како труп, со Твојата крепка рака ги распрсна непријателите Свои“ (Пс 88,9-10, сп. Јов 38,8-11).

Светот е во апсолутно царско господарство на Господа, тој е Негов богат парк со земни и водни чудесии; таму Тој слегува за да го даде самиот живот, храната, среќата, радоста и да искуси радост и мир. Како татко во семејството, тој се грижи за сите, но одвреме навреме е среќен да биде заедно со своите, и со луѓето, и со животните, и со бездушните творби. Во рабинската традиција, раби Јехуда, инспириран од 26 стих, тврди дека „Господ се посветува на четири задолженија за време на денот: првата четвртина од својот ден го минува созерцавајќи го Своето слово; втората четвртина ја користи за да му суди на светот; третиот дел од денот за да ги нахрани своите созданија и четвртиот дел за да си игра со Левијатан“ (Aboda Zara', 3b; сп. Calmet II, 344).

„Нека шуми⁴⁸ морето и сè она што го исполнува: вселената и сите што живеат во неа; да заплескаат со раце реките и заедно со горите да се зарадуваат пред лицето на Господ“! (Пс 97,7-8). „Нека Го слават небесата и земјата, морето и сè што живее во него“ (Пс 68,34). Претставата наликува на експлозија од звуци на една искрена благодарност за сопственото постоење, меѓу кои и морето.

Да се потсетиме. И покрај тоа што скоро сите библисти се сложуваат дека морето (תְּהוֹם) во Библијата не е персонифицирано и во себе нема ништо митско, некои инсистирачки тврдат дека тоа воопшто нема непријателска сила насочена против Бога, туку е дел од создадениот свет и е под Божја власт и сила. Бог владее над изворите, па дури и при потопот ги запира изворите⁴⁹. Како и да е, не може да ве одбегне чувството дека низ свештените страници останува забележан првобитниот страв на човекот пред нескротените енергии на природата. Останува присутна метафизичката емоција на средбата со ништо, на смрзнувачкото чувство на преградката со подземјето и со смртта. Токму затоа, во новото и совршено есхатолошко создавање морето ќе исчезне: „И видов ново небо и нова земја, зашто поранешната земја помина, и морето го немаше веќе“ (Откр 21,1).

⁴⁸LXX преведува со *saleuqh,tw* „се движи“ (сп. Пс 96,11).

⁴⁹C. Westermann, „תְּהוֹם“, *Dizionario teologico dell'Antico Testamento*, 930-931.

Од морето се враќаме на реките и на почетокот од книгата Псалми. Имено, не е воопшто случајно тоа што земниот рај, опишан на првите поглавја од Библијата има четирите реки, меѓу кои и Тигар и Еуфрат. Тоа уште повеќе ја потенцира важноста и вредноста на водата. Псалтирскиот пролог, исто така, се навраќа на претставата за водата од која зависи и телесниот, но и духовниот живот. За праведниот и блажен човек се вели дека „тој е како дрво посадено крај вода изворска, кое својот род го дава навреме, и чиј лист не вене; и во сè што прави, напредува“ (Пс 1,3). На тој начин, портретот на праведниот е дополнет со добро познатиот симбол на дрвото.⁵⁰ Дрвото е симбол на вигор, животна снага, крепост, стабилност, долговечност и е противположен на краткотрајноста на кревките билки, како што се тревата (Ис 40,7) и полскиот цвет (Пс 103,15). А мотивот на плодно дрво посадено покрај води⁵¹ е добро познат во Библијата (4Мојс 24,6; Пс 91,13; Ез 17,5; 19,10). Секаде во светот дрвото е чудо на природата, но уште повеќе во Палестина, каде растат ретки и прекрасни дрвја, но каде проблемите со водата во сушните периоди се огромни. Таму е Ливан и надалеку познатиот ливански кедар, едно од најголемите природни чуда. Кога некој таму ќе каже: „ќе биде како дрво“, зборовите веднаш го евоцираат овој вид на неверојатно чудо на природата⁵².

Дрвото е важно за животот на човекот, затоа што прави сенка под која човекот наоѓа заштита од вжештеното сонце, затоа што дава плодови што го овозможуваат животот, затоа што, би можеле да кажеме, е дадено бадијала, не треба да се сади секоја година, како што се прави со житото, не треба да се ора секоја година, да се расчистува камењето; дрвото расте и продолжува и понатаму да дава плодови и тоа гратис. Значи, дрвото е чудо на природата, Божји дар, цврсто и (долго)вечно. Тоа со право го носи таквиот епитет, затоа што може да живее со векови, многу

⁵⁰Оваа симболична претстава подоцна е преземена во Ер 17,7-8 (“Благословен е оној човек, кој се надева на Господа, и кому надежта му е Господ. Затоа што тој ќе биде како дрво посадено крај води, што ги пушта корењата свои покрај потокот; тоа не знае кога настанува припек; лисјата му се зелени, и во време на суша не се плаши и не престанува да дава плод”) и во Таргумот.

⁵¹Терминот P#I#G (акадески *palgu*) означува канал, солидно развиен систем за наводнување во Месопотамија, којшто бил правен за да се избегнат последиците од суровата суша во периодот од април до ноември. Во македонскиот превод терминот обично е преведен со “водни потоци”: “Нека се разливаат твоите извори по улицата, водните извори - по плоштадите” Изреки 5,16; “Срцето на царот е во раката на Господа, како водните потоци: Он го насочува, каде што ќе посака”, Изреки 21,1.

⁵²G. Ravasi, *Il libro dei Salmi I*, Bologna 1996, 78-79.

повеќе од оној, кој ќе го засади; човекот го засадува и умира, а синовите на неговите синови уште ќе седат под неговата сенка. Така, до израз доаѓа идејата на плодност и на цикличност: дрвото дава плодови во свое време, повторно секоја година. Но, сето тоа зависи од условите - ако дрвото е посадено покрај водните канали; огромното стебло, секогаш зелените листови, плодовите што служат за прехрана и за одржување во живот, сенката, стабилноста, сето тоа што се гледа, зависи од она што не се гледа, а тоа се неговите корени; она што е невидливо го одржува дрвото во живот - корените и водата под земјата.⁵³ Метафората е прекрасна во моментот кога се аплицира на човекот, кој дава плодови, кој прехранува и дава храна на други, кој заштитува, кој дава без интерес, кој, како дрвото, е посредник помеѓу небото и земјата (дрвото е на земјата, но гранките се извишуваат кон небото). Значи, таков е вистинскиот човек, а тоа што човека го прави човек, всушност и не се гледа - тоа е неговото срце, тоа е местото каде неговото срце решило да ги постави своите корени.⁵⁴

И како што дрвото живее, затоа што корените му се наоѓаат покрај водни теченија, така и човекот може да живее и да биде плодороден само ако неговото срце, неговата душа и неговиот ум се вкоренети на вистинската вода, единствена која го овозможува животот, а тоа е - водата на Законот и на Словото Божјо. Без вода, дрвото нема да напредува, а ќе се исуши. Но, ако е на добра почва, дрвото пушта длабоки корени и никаква бура не ќе може да го собори. Исто така, и човекот кој го прима Господовиот закон во себе, влегува во единство со Оној кој дава живот и затоа мора да успее. Така, невидливото станува видливо; човекот дава плод и Законот кој невидливо го храни, станува видлив, како што и зелените лисја го прават видлив фактот дека корените на дрвото се покрај вода.⁵⁵ Таквото дрво навреме го дава својот плод, без предвремено расцветување, кое честопати е уништувачко за плодот, и без задоцнето зревање. Така и

⁵³Гоко Ѓорѓевски, „Пслатирскиот пролог. Егзегетско читање на првиот псалм“, *Годиниен зборник на ПБФ 7* (2001) 178-179.

⁵⁴L.A. Schökel - C. Carniti, *I salmi 1*, Roma 1992, 143-149.

⁵⁵Св. Атанасиј Велики алегориски го толкува стихот, велејќи дека изворите на водата се божествените Писма во кои насекаде може да се најде Христос кој таму се проповеда. Христос е дрвото на животот, Апостолите - гранките, крвта и водата од ребрата Христови - плодот; крвта уште го изобразува страдањето, а водата - крштението; зборовите - лисјето. Под плод треба да се подразбере и правилната вера, а под лисје - исполнувањето на заповедите. Плодот се оние кои се спасуваат, коренот - крштението, земјоделецот - Отецот.

праведникот верен на Законот својот плод го донесува навреме,
посакуван од Бога, живеејќи според природниот животен ритам
поставен од Бога.⁵⁶

⁵⁶Ѓоко Ѓорѓевски, *Месијански псалми*, Скопје 2015, 206-208.

Катерина Велјановска
Билјана Мирчевска-Бошева

ТОПОНИМИТЕ И ЕОРТОНИМИТЕ ВО МАКЕДОНСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЈА

1. Вовед

Фраземите со имиња претставуваат значаен сегмент од фразеолошкиот фонд на секој јазик кој не губи на својата актуелност и често е во фокусот на интерес на бројни студии (Мокиенко 1975, Млацек 1981, Финк 2006, Добрикова 2014, Ковшова 2019 и др.).

Тоа што ги прави посебно интересни за истражување е фактот што во фраземите имињата скоро во целост го губат она што ги карактеризира како јазична единица. Овде, пред сè, мислиме на вокативната и идентификувачката функција, на врската со изворот, како и на конотациите што биле својствени за нив пред да влезат во состав на фраземата.

Нивната специфика најдобро може да се сфати преку класичната опозиција „сопствена именка - општа именка“. Станувајќи дел од фразема, сопствената именка ја губи врската со конкретното лице или објект, престанува да биде симбол за единечност и започнува да исполнува функција на општа именка (Гардинер 1954, Охштат 1974).

Во таа насока е и мислењето на Суперанскаја (1973: 106-107) која тврди дека „преминувањето на сопствената именка во општа толку длабоко навлегува во суштината на лексичката единица и ја менува нејзината морфолошка, синтаксичка и лексичка валентност што идентичните сопствени и општи именки може да се сметаат за различни зборови, хононими.“

Имајќи ја предвид обемноста на темата, за оваа прилика решивме да се задржиме на топонимите и на еортонимите во македонските фраземи. Ексерпцијата на материјалот е направена од фразеолошките речници и од научните трудови, посветени на оваа тематика, но додадени се исто така и примери што често се користат во секојдневното општење, но сè уште не се вклучени во речниците.

2. Топонимите во македонската фразеологија

Топонимите претставуваат обемен лексички фонд, составен не само од зборови од современата етапа на развојот на јазикот, туку и од петрифицирани елементи на јазиките што порано се зборувале на таа територија.

Тие имаат практична цел за ориентација на човекот во природата, означуваат географско-физички особености на теренот (состав, големина, форма, боја и сл.) или специфики на животот и дејноста на месното население (стопанска активност, народни обичаи, верувања, сопственост и сл.). Топонимите претставуваат ориентири во просторот, најбројни неофицијални неподвижни јазични споменици.

Кога дошле Словените на територијата на денешна Македонија наишле на организирани населби како Скупи, Стоби, Хераклеја, Лихнидос во кои живееле различни племиња. Тие или се населиле во нив или основале нови населби, откажувајќи се од номадскиот живот поради погодности за развој на сточарство и земјоделство на овие простори. Затечените имиња на места или фонетски ги адаптирале според народната етимологија, поретко ги преведувале, или не воделе сметка за старите називи и местата ги нарекувале на својот јазик (SOe 2002 : 83).

Како најстари зборови, топонимите ја покажуваат врската на човекот со природата. Првите топоними биле апелативи од различни сфери на животот и дејноста на човекот. За нив се употребува називот топографски имиња (*nomina topographica*): Брод, Бразда, Вруток и сл., од флората и од фауната: Брест, Орел. Во наредната етапа се појавуваат имиња на места што во основата имаат лично име (*nomina posesiva*) - Рашче и *nomina patronimica* од имиња на група луѓе - Градовци, *nomina agentis* - Оризари, Грнчари, *nomina cultura* - Манастир, Чифлик, Банско.

Речиси 90% од македонската топонимија е од словенско потекло, но не смее да се занемарат супстратните (предсловенски, предгрчки и предримски) називи, адстратни (грчки, римски и од другите балкански јазици) и суперстратни (главно турски, а во најновиот слој и албански) елементи (Илиевски 1988 : 408). Топонимите од туѓо потекло со текот на времето сосема се адаптирале на македонскиот јазик и не се чувствуваат како туѓи имиња, туку претставуваат интегрален дел на македонскиот онимиски систем.

Врз основа на собраниот материјал, примерите ги поделивме на три групи.

2.1. Во првата група ги сместивме фраземите со топонимите од туѓо потекло. Овде, главно, станува збор за фраземи во чија основа стои сопствена именка поврзана со познати митолошки, религиозни, литературни сижеа или именка која изразува добро познати историски факти или места. Таквите фраземи настануваат по пат на имплицирање на поголем контекст во

помал, т.е. по пат на концентрација на цела приказна во само еден збор. Нив дополнително ги поделивме врз основа на главната компонента и тоа:

а. ојконими

- *во Вавилон е* - со значење. 1. Во место каде што луѓето не се разбираат зашто зборуваат на разни јазици. 2. Во место каде што владее општо безредие. Со истото значење се користи и изразот *кула вавилонска*.

- *Рим не е создаден во еден ден* - со значење 'за големите работи е потребно многу време'.

- *Јава на коњ до Рим и назад* - со значење 'презема дејство само за да се покаже дека е некој и нешто'.

- *ситије ѓајќипииа водати до Рим* - 'средновековна пословица во која се истакнува Рим како центар на светот'.

- *Солунски диреци (жарі.)* - со значење 'дебели женски нозе'.

- *Во Солуна трош сомуна, ама до Солуна стџо сомуна* - со значење 'додека одиш каде што е поефтино, ќе потрошиш многу пари'.

- *со прашање до Стамбол се стџијува* – со значење 'кога не го знаеш патот до некаде, со прашување ќе стигнеш'.

- *Дома седам, ама Стамбол шетам* – со значење 'иако седи дома сè знае, се вели за некој што се прави дека сè знае'.

б. хрематоним

- *Тоа е Алкайраз/ Басиџа* – се употребуваат најчесто во јазикот на средношколската младина кои така ги нарекуваат зградите на своите училишта по аналогија со називите на познатите затвори.

в. природен хороним

- *Ја откри Америка* - со значење 1. Откри нешто значајно, дотогаш непознато, 2. (ирон.) да претстави како ново нешто што е одамна познато. Пр.

- *вујче од Америка* (разг.) 1. Немам вујче од Америка 'нема кој финансиски да ми помогне' 2. Дојде вујче од Америка 'кога некој близок се враќа од пат и очекуваш подароци'.

- *шетија од Америка* – со значење 'месечен циклус'.

- *како од Тунгузија/ во Тунгузија /дури до Тунгузија* - во значењето на овие изрази пресудна е далечината на земјата Тунгузија (денешна Евенкија, округ во Краснојарскиот крај). Се употребуваат за означување на нешто многу далеку.

- *Сибир/Камчатка/ сибирски стџу* - опис на времето надвор во зимно време.

- *Таму е Катанга*. – со значење 'неред, хаос'. Мотивацијата доаѓа од немирите во областа Катанга во Белгиски Конго, денешен Заир.

а. административен хороним

- *Сè му е рамно, оштиука до Косово* се вели за многу флегматичен човек.

- *Гладна Русија* - со значење 'многу гладен'.

- *фин како од Финска да е* (ирон.) – со значење 'многу е фин'.

- *Швајцарски часовник е* – со значење 'многу е точен'.

д. космоним

- *Како да ѝагнал од Марс* со значење: 1. Многу е изненаден од нешто (обично општопознато) неочекувано за него, 2. Сосем е наивен и не ја познава реалната ситуација.

ѓ. хидроним

- *Ѓо мина Рубикон* – со значење 'стори решителен чекор, нема враќање'.

2.2. Во втората група ги ставивме единиците со компонента топоним која потекнува од македонско тло.

а. хидроним

- *Вардар не ме ѝере* - обично се вели кога некој нема да ја заврши баш најдобро некоја работа, туку напротив, ќе влезе во голем долг или некоја слична неволја.

- *Многу вода ќе ѝројече ѝо Вардар* – со значење 'многу време ќе помине'.

- *Го однесе маѝен Вардар* – со значење 'пропадна'.

- *маѝен како Вардар* – се користи за карактеризирање на некој кој не е сосема нормален.

- *Се ѝресе како мачка (фрлена во Дрим) на Василица* – со значење 'се тресе силно, неконтролирано, многу се плаши'.

- *Го носи маѝина Марица* - со значење 'го води самиот живот каде што сака'.

б. ојконим

- *Во Прилеј мајмун не иѝра* (шег.) со значење 'тоа овде не може да помине, умен човек тешко можеш да излажеш'.

- *Зрел е за Бардовци* (жарг.) – со значење 'луд е, ненормален е'.

- *За во Бардовци е / за во Демир Хисар е* – со значење 'полуден е'. Овие изрази се мотивирани од местата во кои има болница за душевно болни, лудница.

- *фаѝи Бислим* – со значење 'се изгуби без трага и глас'.

- *Којче/Којчо од Коњари* (со куцото магаре) – со значење 'не се знае кој' (се употребува како одговор на прашањето **кој** кога прашаниот не сака да одговори или не го знае одговорот.

2.3. Среќаваме и фразеологизми со измислен топоним, т.е. единици во чија основа лежи сопствена именка добиена по пат на каламбур или јазична шега. Таквите именки се намерно содржински блиски до општата именка или до придавката од која се мотивирани. Ономастичката функција на таквото име е чисто формална, бидејќи врската со сопствената именка е фиктивна.

- *Земја Дембелија* – со значење 'земја на мрзеливи луѓе каде што никој ништо не работи'

- *Во Кушкундалево*. Кушкундалево е име на село во кое според приказната живеат самовилите. Овој израз може да значи 'никаде' или, пак, тој што го кажува не сака да ја открие својата вистинска намера, односно вистината за своето движење. Најчесто се употребува како одговор на прашањето: Каде беше?

- *Во Свиријичино/ог Свиријичино*. Израз кој се употребува за означување на некое далечно, тотално небитно и заборавено место.

Од анализата на примерите, може да се заклучи дека фраземите со топоними долго време опстојуваат во јазикот, голем број од нив се општопознати и прифатени од страна на сите зборуваачи на јазикот, други се ограничени во својата употреба во одредени региони - *Којко ог Габрово, Коле ог Колешино, за Демир Хисар* е или поретко се авторски, дел од нив се битен елемент на јазичниот израз кај младите, додека одделни фраземи со текот на времето застаруваат и денес им се познати на повозрасните, односно на оние кои се родиле и дел од животот го поминале во поранешна Југославија: *Бечка школа (балкански смер), дама из Лондона/Париза, како ог Бијафра е, должи како Грчка, мирна Босна/Бачка* и др.

3. Еортонимите во македонската фразеологија

Празниците се нераскинлив дел од традицијата и културата, тесно поврзани со духот и со обичаите на секој народ.

Прегледот на фраземите со еортоними во македонскиот јазик покажа дека најчесто во нивниот состав влегуваат називите на празниците: Бадник, Божиќ и Велигден. Ова е разбирливо, имајќи предвид дека станува збор за најголемите христијански празници што се одбележуваат во Македонија. Поретки се фраземите што во себе ги содржат имињата на празниците Прочка, Василица и Петровден.

Бадник е еден од најзначајните празници и во циклусот на календарската обредност и посебно се издвојува по бројните и разнородни обреди и обичаи. Овој празник води потекло од

паганскиот период кога се славел како ден на непобеденото Сонце. Името Бадник потекнува од зборот бдение, што значи останување буден цела ноќ и чување на бадниковиот оган да не згасне. Овој оган треба да ја поттикне сончевата светлина преку имитативната магија одново да распламти, бидејќи без топлина и светлина замира сиот живот. На бадниковата вечер задолжително мора да присуствуваат сите членови на семејството, па оттука и поговорката *Кај и да си, за Бадник дома да си* (Вражиновски 46).

Веднаш по Бадник следи Божиќ⁵⁷, што како еден од најголемите верски празници го слави денот на раѓањето на Исус Христос. Важноста која народот му ја придава на овој празник се гледа и во изведувањето и одржувањето на најразлични обичаи, поврзани со овој ден. Божиќ се слави од сите христијани, без разлика дали се богати или сиромашни. Сите се дотеруваат во нови алишта и се упатуваат во црквата на богослужба. Божиќ се слави три дена. Првиот ден се слави во спомен на раѓањето на Исус Христос и е исполнет со низа активности во семејството. Другите два дена се оди по гости и имендени (Вражиновски 63).

Дел од фраземите во својот состав ги содржат називите и на двата празника. Тоа се должи, пред сè, на календарската блискост, но и на религиската поврзаност на двата празника. Тоа се забележува, на пример, во следниве фраземи:

како Бадник и Божиќ – со значење 'секогаш заедно, неразделни' и

од Бадник до Божиќ - со значење 'многу бргу, во многу кратко време'.

Кај дел од фраземите можна е замена на името на празникот (Бадник/Божиќ), без тоа да повлијае на семантиката на изразот. Таков е случајот со *Пред Божиќ, зај Божиќ, кај да си, дома да си и Пред Бадник, зај Бадник дома да си*, што се користи за да се истакне дека околу празникот Божиќ луѓето обично се собрани дома.

Фраземата на *Бадник ѝеџел, на Божиќ расол* е поврзана со традицијата за пост за време на Бадник и со свечената и богатата трпеза на Божиќ. Инверзијата во изборот на храна за дадените празници асоцира на несоодветно однесување во дадена ситуација.

⁵⁷Еоргонимот „Божиќ“ е народен назив за црковниот празник Раѓањето Христово. Скок смета дека називот е деминутив кој е формиран од Бог со значење мал бог. Оваа лексема влегува во состав на повеќе фраземи во примарното значење на празникот.

Во оваа фразема врз основа на прототипската ситуација која одговара на буквалното значење (по повеќенеделниот пост на божиќната трпеза се изнесуваат мрсни јадења) доаѓа до преосмислување и формирање на значењето на фраземата – не одговара на околностите, се однесува несоодветно. Значи лексемата Божиќ во фраземата се употребува во своето примарно значење, а трансформацијата се однесува на ситуацијата (Вуловиќ 71-72).

Традицијата за богата трпеза за која долго се подготвувале во минатото се забележува и во изразот *Во очи на Божиќ ѝрасе не се ѝои*, со која се доловува значењето дека веќе нема време за нешто да се стори.

Изразот *Ќе дојде и за нејо Божиќ* ја потенцира важноста на празникот за носителите на македонскиот јазик од христијанска вероисповед и има значење и за него ќе дојдат подобри денови, подобро време'.

Календарски, следниот празник што се одбележува е Василица. На овој ден се одбележуваат три празника: Обрезание Господово, Свети Василиј Велики и православна Нова година. Овој празник се паѓа во т.н. Некрстени денови и за него се врзани повеќе обредни игри коишто имаат за цел да ги изгонат лошите сили.

Во фразеолошкиот фонд на македонскиот јазик најдовме на две единици во кои е застапен називот на овој празник. Притоа, треба да се напомене дека изразот *Се ѝресе како мачка фрлена во Дрим на Василица* е застапен само во делото на Владо Малевски, од каде што е преземено и во ФРМЈ. За разлика од него, другиот израз *ѝомина како ѝциѝие на Василица*, е доста пофреквентен и пошироко познат.

Прочка или Поклади во православното христијанство е познат како ден на праштевање помеѓу верниците пред почетокот на Велигденскиот пост. Датумот на Прочка се менува во зависност од датумот на Велигден и секогаш е точно 7 недели пред Велигден. Од верски аспект, Прочка е една од манифестациите на искрената и пожртвувана љубов кон ближните и следење на примерот на Исус Христос за безусловно и безгранично праштевање меѓу луѓето. Прочка го означува и крајот на зимските и почетокот на пролетните празници. Еден од главните елементи на Прочка е маскирањето и преоблекувањето.

Во фразеолошкиот фонд на македонскиот јазик името на овој празник го сретнавме во еден израз - *Ќе ѝо јаде како алва на Прочка*, кој е поврзан со традиционалното засладување со алва пред почетокот на долгиот пост. Значењето 'ќе го уништи без

размислување' се формира врз основа на ставот дека ќе се изеде во целост, до последна трошка

Велигден е еден од најстарите и најголемите христијански празници. Тоа е ден на Христовото воскресение. Меѓу најважните обреди се смета вапсувањето на јајца на Величетврток. Вечерта пред Велигден се оди в црква каде што се носат црвени јајца. Тука верниците се кршат со јајца, се омрсуваат по долгиот пост и се поздравуваат со „Христос воскресна“, на што се одговара „Навистина воскресна“.

Овој значен празник нашол свој одраз и во македонската фразеологија. За илустрација ќе ги наведеме следниве примери:

Велигден еднаш бидува; не е секој ден Велигден; двајатин Велигден не бидува со значење 'убавите работи не се случуваат често',

Каттаден му е Велигден - многу убаво живее,

Ќе дојде и за нејо Велигден - и тој ќе доживее среќни мигови.

Велики Петок е назив за петокот во Страсната седмица со кој се одбележува сеќавањето на страдањата на крстот на Исус Христос, како и на настаните што се случиле непосредно пред и потоа (носењето на крстот до Голгота, распнувањето, умирањето, симнувањето од крстот, погребувањето). Последниот петок од постот е посветен на страдањето (нема музика, свирење и прослави). Лексемата е употребена во своето примарно значење (Вуловиќ 74-75).

Потврда за тоа е изразот *Мирни калуѓери на Великешок ѓрасе јагаџи*, како варијанта на *Сложни калуѓери и во љешок мрсно јагаџи*, што се употребуваат со значење дека сè може да се постигне кога луѓето ќе се договорат.

Петровден е православен празник што се одбележува секоја година на 12 јули. Празникот е посветен на Апостол Петар. Во фразеологијата и на македонскиот јазик овој празник е употребен во изрази што асоцираат на топлото време во тој период од годината (*Петрови жеџи*).

Зборот Бајрам се користи за означување на два големи исламски празника во годината. Првиот, Рамазан Бајрам, трае 3 дена, започнувајќи од првиот ден од месецот шевал, односно десеттиот месец според арапскиот календар. Вториот празник, Курбан Бајрам, трае 4 дена (10-13 зулхиџет, односно дванаесеттиот месец според исламскиот календар) и се нарекува „празник на пожртвувањето“, затоа што тогаш се колат овни и им се делат на сиромасите.

Во македонскиот јазик се користи фраземата *си ѝрави Бајрам со умоѝ* со значење дека планира нешто невозможно или дека живее во илузии.

Исто така, се среќаваат и називи на непостоечки празници, како на пример *на Св. Никоѝаш* со значење 'никогаш' или преосмислување на постоечки празник како *Св. Сѝас* што се користи со значење 'петок, крај на работна недела'.

Од наведените примери може да се заклучи дека големите празници и обичаите поврзани со нив нашле широк одраз и во фразеолошкиот фонд на македонскиот јазик. Лексемите што означуваат црковни, народни или псевдопразници се употребуваат скоро секогаш во своето примарно значење и се исклучиво народни, а не официјалните црковни.

Литература:

ВЕЛКОВСКА, С. *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Скопје, 2008.

ВЕЛКОВСКА, С. Онимиски фразеологизми во македонската фразеологија [online] www.ukim.edu.mk/dokumenti_m/154_Predavanja%20final%20za%20ecat.pdf

ВРАЖИНОВСКИ, Т. *Речник на народнаѝта мѝѝологија на Македонциѝте*. Прилеп, Скопје: Институт за старословенска култура и Матица македонска, 2000.

ВУЛОВИЋ, Н. *Срѝска фразеологија и релиѝија: линѝвокултуролошка исѝѝраживања*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015.

ВЪЛЧАНОВА, М. За топонимите в славјанската фразеологија. [online] georgesg.info/belb/personal/valchanova/toponimi.htm

ГАРДИНЕР А. *Теория собѝѝвенных имен*. Москва, 1954.

ДИМИТРОВСКИ, Т., ШИРИЛОВ, Т. *Фразеолошки речник на македонскиоѝ јазик*. Скопје : Огледало, 2003.

ИЛИЕВСКИ, П. *Балканолошки линѝвистѝички сѝѝудии со ѝособен осврѝ кон исѝѝорискиоѝ развој на македонскиоѝ јазик*. Скопје: МАНУ, 1988.

МОКИЕНКО В.М. О собственном имени в составе фразеологии. *Персѝекѝивы развѝѝѝия славянской ономастѝѝики*. – Москва: Наука, 1980. – С. 57-67.

МОКИЕНКО В. М. *Славянская фразеологија*. 2-е изд., испр. и доп., Москва: Высшая школа, 1989.

Основен систем и терминологија на словенската ономастика (одговорен уредник Божидар Видоески). Скопје, МАНУ, 1983.

ОХШТАТ Р. И. Опыт сопоставительного анализа

фразеологизмов с именем собственным (на материале английского и немецкого языков). *Вопросы ономастики*. Самарканд, 1971: 91.

ОХШТАТ Р. И. О собственном имени как слове, немаркированном на лексико-семантическом уровне языка. *Исследования по русскому и славянскому языкознанию*, Самарканд, 1974: 370–384.

СУПЕРАНСКАЯ, А.В. *Общая теория имени собственного*. Москва: Наука, 1973.

MENAC-MIHALIĆ, M. Hrvatski dijalektni frazemi s antroponomom kao sastavnicom.

In: *Folia Onomastica Croatica*, 12-13 : 361-385.

Słowiańska onomastyka: encyklopedia, redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślukowej. Warszawa ; Kraków : Tow. Naukowe Warszawskie, 2002.

Искра Пановска-Димкова

СКРИЕНИТЕ ИНФОРМАЦИИ ОД ЛИЧЕН КАРАКТЕР ПРИ УПОТРЕБАТА НА КАТЕГОРИЈАТА ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Во прагматиката, наука што се занимава со проучување на значењето добиено преку употребата на јазикот, посебно од гледна точка на комуникациските намери на зборуваачот, еден од главните поими што се разгледуваат е поимот на ‘пресупозиција’ (Huang, 2007). Пресупозицијата се сфаќа како прикриено значење, заклучок што се смета за вистинит, а што произлегува од искажаната реченица (Levinson 1983), или поедноставено: „... нешто што се подразбира врз основа на реченото, но сепак не е директно речено, т.е. не е предмет на предикацијата конститутивна за дадениот исказ“ (Тополињска, 1991: 33). Како пример за илустрирање на пресупозицијата нека ни послужи реченицата:

(1) Кралот на Шпанија е многу висок. – пресупозиција:
‘Шпанија има крал’.

Пресупозицијата не се менува доколку основниот исказ на кој се однесува, се негира:

(2) Кралот на Шпанија не е многу висок. – пресупозицијата
останува да биде: ‘Шпанија има крал’.

Во македонскиот јазик можеме да зборуваме за пресупозиција кај определените и кај неопределените минати времиња во македонскиот јазик, зашто со нивната употреба ние ја пресупонираме евиденцијалноста. Категоријата евиденцијалност всушност претставува пресупозиција на минатите времиња во македонскиот јазик, односно перцептивот претставува пресупозиција на минатите определени времиња, а имперцептивот – пресупозиција на минатото неопределено време. Така, на пример, предикацијата во исказот (3) ја има пресупозицијата ‘јас сум сведок на настанот’, а во (4) ја има пресупозицијата ‘јас не сум сведок, оваа информација ми е кажана од друго лице’.

(3) Вчера тие отидоа на Водно.

(4) Вчера тие отишле на Водно.

Дека станува збор за пресупозиција, потврдува и тестот со негирање на предикатот, при што пресупозициите остануваат

непроменети: ‘јас сум сведок’ за (5) и ‘јас не сум сведок, информацијата ми е кажана од друго лице’ за (6).

(5) Вчера тие не отидоа на Водно.

(6) Вчера тие не отишле на Водно.

Да погледнеме други два примера:

(7) Вчера тие дојдоа кај нас.

(8) Вчера тие дошле кај нас.

Пресупозициите за исказите (7) и (8) остануваат исти како за претходните примери (3–6), но овие пресупозиции во овој случај носат и дополнителни значења – информации од личен карактер, коишто исто така претставуваат пресупозиции што произлегуваат од категоријата евиденцијалност. Во примерот (7) пресупозицијата е: ‘Јас вчера бев дома’, а во примерот (8) – ‘Јас вчера не бев дома’.

Да го видиме истиот пример во јазик каде што не постои категоријата евиденцијалност (српски јазик):

(9) Oni su juče došli kod nas.

Во овој пример нема пресупозиција за тоа каде се наоѓал зборуваачот во моментот, иако ‘kod nas’ сугерира дека зборуваачот бил дома, но тоа може да не е така, односно реченицата може да продолжи со: ‘ali ja nisam bio kod kuće’.

Во таа смисла, можеме да заклучиме дека примерите (7) и (8) во македонскиот јазик носат и дополнителна пресупозиција којашто произлегува од пресупозицијата ‘сведок/несведок’, а тоа е информација од личен карактер – дали зборуваачот бил дома или не. Пресупозициите остануваат исти како за примерите (7) и (8) и до колку се тие негирани.

(10) Вчера тие не дојдоа кај нас. – ‘Јас бев дома’.

(11) Вчера тие не дошле кај нас. – ‘Јас не бев дома’.

Поимот ‘сведок’ односно ‘несведок’ во себе го содржи присуството, односно отсуството на лицето за кое станува збор. Но, ретко во кој јазик кога луѓето се изразуваат во минато време, всушност постојано ја даваат информацијата за ‘сведок/несведок’, како што е тоа во македонскиот јазик. Оттука, применето на секојдневното живеење, македонските зборуваачи, сакале или не, постојано оддаваат информации од личен карактер, кои можеби и не сакаат да ги дадат, но со самиот избор на минатото време што го користат, го прават тоа. Овие лични информации можат да се однесуваат на планот на синхронизацијата

и на планот на дијакронијата. Какви информации од личен карактер се тоа? Да ги погледнеме:

1. Синхронија

Категоријата ‘перцептив’ со поимот ‘сведок’ во секојдневното живеење логично е да подразбира семејство, близок круг пријатели и луѓе од непосредното окружение (колеги, соученици, соседи), односно луѓе на чии животи сме сведоци, па во таа смисла, категоријата ‘перцептив’ често укажува на блискоста на зборуваачот со лицето за коешто се зборува – нормално, штом зборуваачот бил сведок на настанот, зборуваачот бил во контакт со лицето, или можеби е близок со лицето за коешто зборува. Да тргнеме од некои најопшти примери:

(12) Максим читаше лектури летово.

(13) Максим читал лектури летово.

Со исказот (12) се укажува на блискоста на зборуваачот со Максим. Ние не можеме да тврдиме во каква врска се зборуваачот и Максим, но секако знаеме дека летото го поминале заедно, можеме да претпоставуваме дека се во роднинска врска и тоа близок род, затоа што *знаеме* од употребеното време имперфект дека зборуваачот со свои очи сведочел на читањето на Максим и тоа во текот на целото лето, што значи дека примерот (12) ја има пресупозицијата ‘јас сум сведок’, која понатаму ја има пресупозицијата ‘Јас бев заедно со Максим ова лето’. Обратниот случај, со употребената прекажаност, изразена со минато неопределено време (13), укажува дека зборуваачот не бил со Максим, така што тој пример ја носи единствено пресупозицијата ‘Јас не бев сведок, информацијата ми е кажана од друго лице’, што, пак, ја носи пресупозицијата ‘Јас летото не го поминав со Максим’. Други информации – дали се род, дали се познаваат или, пак, воопшто не се познаваат – во исказот (13) не се дадени.

Да видиме други примери каде што се пресупонираат лични информации (ги кажува сестра).

(14) Дента кога се родил брат ми, било ептен студено.

(15) Дента кога се роди брат ми, беше ептен студено.

Во овие два примера се укажува на возрасната разлика меѓу братот и сестрата. Имено, исказот (15) може да го каже само сестра којашто е постара од братот и тоа најмалку четири години за да биде во можност да се сеќава на настанот како сведок – пресупозиција ‘Јас сум постара од брат ми’. Во овој тип реченица

може да се стави и друга именка што означува род, но само таква која означува (или може да означува) помлад род од зборуваачот: син, ќерка, внук, внука, братучед, братучетка, но никако не може да се стави постар род: мајка, татко, баба, дедо и сл. Реченица од типот: *Дента кога се роди мајка ми, беше ептен студено. – е граматички неправилна во македонскиот јазик.

Да погледнеме и други примери:

(16) Вујко ми правел свадба во хотел „Континентал“.

(17) Вујко ми правеше свадба во хотел „Континентал“.

Во примерите, зборуваачот бил (17) или не бил (16) гостин на свадбата на вујко си. Оттука, во примерот (16) заклучуваме дека вујкото е доста постар од зборуваачот, па тој или не бил роден, или бил многу мал за самиот да се сеќава на настанот, додека во вториот случај (17), зборуваачот бил гостин на свадбата на вујко му, што значи дека тој и вујко му не се со голема возрастна разлика, или, пак, вујкото се женел на постари години.

(18) Дедо ми бил поп.

(19) Дедо ми беше поп.

Во овие два примера, речиси со сигурност можеме да тврдиме дека исказот (18) го кажува зборуваач што не го запознал својот дедо – тој починал или пред да се роди зборуваачот или кога тој бил многу мал, додека во вториот пример (19) исто така со сигурност знаеме дека зборуваачот го запознал својот дедо.

Слично на ова, од многу личен карактер е информацијата дадена во примерите (20) и (21).

(20) Татко ми бил полицаец.

(21) Татко ми беше полицаец.

Иако постои шанса, за примерот (20) таткото да бил полицаец, но откако се родило детето веќе да не е, односно да работи нешто друго, многу веројатно е дека детето не го запознало својот татко – информација за сирак. Фактички, доколку се изговорени од дете, голема е веројатноста дека таткото не е повеќе жив и во двата случаја, но во случајот (20) детето воопшто не го запознало татка си, а во случајот (21) детето се сеќава на татка си. Реченицата (20) е вистински искажана ова лето од едно 11-годишно дете во разговор со свој вреник. Тука го пренесувам нивниот дијалог (со сменети имиња):

(22) Зоран: Што работи татко ти?

Јован: Татко ми бил полицаец.

Зоран (саркастично): А што? Сега веќе не е?

Јован: Не, татко ми умрел пред јас да се родам...

Јасно е од примерот дека во случајов Јован со употребениот имперцептив *не сакајќи* искажал информација од многу личен карактер и исто така е јасно дека Зоран којшто и самиот е 11-годишно дете, не ја разбрал скриената информација (пресупозицијата: ‘Татко ми починал пред да се родам или кога сум бил многу мал’) и повторно не сакајќи го повредил Јован. Се разбира дека кога Зоран би бил возрасна личност, би ја разбрал скриената информација и би постапил претпазливо, најверојатно тука би го запрел разговорот за тоа и би се проверил дали добро разбрал со некоја возрасна личност, или можеби би настапил со некој исказ од типот: „Аха.... а сега...?“, но секако не би се понел саркастично и грубо во дадената ситуација.

(23) Весна си дошла дома дури утредента.

(24) Весна си дојде дома дури утредента.

Во примерите (23) и (24) се дава пресупозиција за тоа дали зборуваачот живее со Весна или не, односно примерот (24) ја има пресупозицијата ‘Јас живеам со Весна’.

2. Дијахронија

Доколку ја поставиме категоријата евиденцијалност во дијахрониска перспектива, односно на вертикалната временска оска, скриената информација, пресупозицијата, што ја носи евиденцијалноста може да се однесува на возраста на зборуваачот. Сите зборуваачи на македонскиот јазик кога зборуваат за минатото, точно знаат до кој момент можат да го користат перцептивот – минатите определени времиња, односно до кој момент во минатото се сведоци на времето. Се разбира дека перцептивот во раскажувањето на еден човек се појавува прво за настаните врзани со семејството, домот и со личниот живот, но употребата на евиденцијалноста за општопознати историски настани веќе укажува на возраста на зборуваачот, затоа што ако се знае датумот на случениот настан, според употребениот перцептив или имперцептив ние можеме приближно да ја дознаеме возрасната група на зборуваачот. Притоа треба да имаме предвид дека за општопознатите историски настани перцептивот се појавува подоцна отколку што се појавува за семејните настани, што е и логично, односно се бара извесен степен на општествена свест за зборуваачот да може да употреби перцептив. На пример, ако зборуваачот е роден во 1970 г., многу веројатно е дека за 1975 г. веќе ќе може да употреби перцептив за настаните од семејниот живот (25), но никако нема да може да изговори

реченица од типот (26) иако станува збор за истата година (1975 г). Но веќе за 1980 г. перцептивот се појавува (27), затоа што иако станува збор за општопознат историски настан, тој настан и семејно го засега зборуваачот. Кај таквите настани перцептивот ќе се појави порано (во примерот (27) со смртта на Тито каде што зборуваачот има 10 години), а доколку не – перцептивот за општозначаен историски настан ќе се појави подоцна, приближно (или најрано) на 18-годишна возраст, како во примерот (28), настан од 1989 година.

(25) Ич нејќев да одам во градинка. Секое сабајле плачев.

(26) Таа година дефинитивно заврши војната во Виетнам и Американците се повлекоа.

(27) Се сеќавам кога умре Тито. Сите плачеа - и баба ми и мајка ми и наставничките...

(28) Кога падна Берлинскиот ѕид, гледавме на телевизија, чудо беше!

Да разгледаме уште некои примери:

(29) Хипи-движењето се појавило како отпор кон војната во Виетнам.

(30) Хипи-движењето се појави како отпор кон војната во Виетнам.

(31) Во поплавата 1962 година водата дошла до плоштад Слобода.

(32) Во поплавата 1962 година водата дојде до плоштад Слобода.

Во примерот (29) лицето е родено по 1960 г., а во (30) пред 1960 г., додека во примерот (31) зборуваачот е роден по 1958 г. (приближно, се разбира), а во (32) пред 1958 г.

Настанот и не мора да биде историски значаен за да дознаеме приближно колку е возрасен зборуваачот доколку самиот временски го определува тој настан, како во следниве примери.

(33) Првпат сме биле во Маврово во 1978 година.

(34) Првпат бевме во Маврово во 1978 година.

(35) Конески предавал Историја на македонскиот јазик.

(36) Конески предаваше Историја на македонскиот јазик.

Од примерите (33) и (34) дознаваме дека зборуваачот во првиот случај (33) е роден меѓу 1975/6 и 1978 година, а за примерот (34) имаме само информација дека зборуваачот е роден пред 1975 година.

Во примерите (35) и (36) исто така може да се определи возраста на зборуваачот, бидејќи можеме да провериме во кои години Блаже Конески предавал Историја на македонскиот јазик, па така

ќе сфатиме дека во примерот (35) зборуваачот бил студент најрано во 1990 г., што значи дека е роден по 1970 г., односно не го затекнал Конески како професор по предметот Историја на македонскиот јазик.

Интересно при користењето на перцептивот во зборувањето за определен настан, меѓу другото, е дека тој изумира заедно со природното изумирање на сведоците на тој настан. Така, на пример, веќе не можеме да слушнеме перцептив за Првата светска војна (можеме само да го прочитаме напишан од автор кој веќе не е жив). Во моментот (2019 г.) веќе се наоѓаме на границата кога можеме да слушнеме перцептив за Втората светска војна. Спроти 75-годишнината од ослободувањето на Скопје, во сите медиуми ќе биде употребен имперцептив од типот на примерот (37), а само доколку интервјуираат некого од ретките сè уште живи учесници во настаните од НОБ, ќе може да се слушне и перцептивот (38).

(37) Први влегле во Скопје борците од 12-та ударна бригада.

(38) Први влегоа во Скопје борците од 12-та ударна бригада.

3. Електронски и печатени медиуми

Во однос на претставувањето на настаните во електронските и во печатените медиуми, треба да се истакне дека тие многу често некритички преземаат вести едни од други, па така еден текст ќе биде преземен во формата во која го објавил првиот репортер (Петроска 2011), така што во тие текстови не можеме да согледуваме пресупозиции за ‘сведок/несведок’.

На пример, за земјотресот во Скопје од 1963 г. може да се прочитаат и текстови со перцептив и со имперцептив, но се гледа дека станува збор за преземање, па текстот се презема онаков каков што бил во оригиналот. Се разбира дека оригиналниот текст со употребен перцептив (40) ќе биде изговорен или напишан од лице чијашто возраст можеме да ја определеме како лице родено пред 1950 г. Во примерот (42), пак, знаеме дека лицето што зборува во оригиналниот случај е родено по 1985 г.

(39) Земјотресот се случил на 26 јули 1963 година во 5:17 часот и траел 20 секунди. Како резултат на земјотресот, од 1000 до 1100 жители ги загубиле животите, а најмалку 3000 лица биле повредени. Бројот на лицата кои останале без дом бил 200.000.

(40) Катастрофалниот земјотрес во Скопје се случи на 26 јули 1963 година во пет часот и 17 минути, а помали потреси имаше до пет часот и 43 минути. Беа урнати 15.800

станови, а оштетени 28.000. Над 200.000 луѓе останаа без покрив над глава.

- (41) На овој ден пред 21 година, во предвечерјето на распадот на тогашна СФРЈ, се одржа референдум на кој убедливо мнозинство - 95% од граѓаните што излегоа на референдумот, позитивно одговорија на референдумското прашање: „Дали сте за самостојна Македонија со право да стапи во иден сојуз на суверени држави на Југославија?“⁵⁸ На референдумот му претходеше Декларација за независност што првиот повеќепартиски состав на Собранието на Република Македонија ја усвои на 25 јануари 1991 година. По затворањето на избирачките места, граѓаните спонтано се собраа на плоштадот „Македонија“ во центарот на Скопје, каде беше организирана свеченост насловена „Глас за Македонија“ со настап на стотина естрадни ѕвезди.
- (42) На гласањето, според официјалните податоци, од 1.495.626 гласачи излегле 1.132.981 граѓанин со право на глас или 71,85 отсто, а од вкупниот број граѓани кои гласале на Референдумот позитивно се изјасниле 1.079.308 граѓани, односно 95,09 отсто (односно 72,16 %) од вкупниот број граѓани со право на глас. На референдумот му претходела Декларација за независност што првиот повеќепартиски Македонски парламент ја усвоил на 25 јануари 1991 година. По затворањето на избирачките места, граѓаните спонтано се собирале на плоштадот „Македонија“ во центарот на Скопје, каде Македонското радио организирано свеченост насловена „Глас за Македонија“ со настап на стотина естрадни ѕвезди.

И на крајот, да погледнеме интегрално еден текст во кој хронолошки се наведени филмовите снимени за Робин Худ⁵⁸, каде што многу убаво се гледа преминот на авторот од имперцептив во перцептив.

- (43) Првиот игран филм за Робин Худ бил реализиран во американска продукција во далечната 1913 година. *Бил* тоа, се разбира, нем филм во црно-бела техника кој како

⁵⁸Ѓоко Симјаноски. 2018. „Робин Худ како филмски јунак“. *Публицитет*.
<https://www.publicitet.mk/filmoljubie/item/7880-robin-hud-kako-filmски-junak>

- режисер го *дојштил* Теодор Мартсон, а ликот на Робин Худ го отелотворил актерот Вилијам Расел.
- (44) Попозната верзија на Робин Худ од тој период е онаа на режисерот Алан Дван од 1922 година. Овој американски филм *имал* буџет од 1,5 милиони долари, а неговата заработка *дојштинала* 2,5 милиони долари. За овој успех сигурно голема заслуга *имал* актерот Даглас Фербенкс кој го *толкувал* ликот на Робин Худ, кој во тоа време *бил* голема филмска ѕвезда. Освен тоа, тој *бил* косценарист на приказната на овој филм кој исто така *бил* нем и реализиран во црно-бела техника.
- (45) Една од најпознатите верзии за овој јунак, секако, е онаа од 1938 година именувана како „Авантурите на Робин Худ“ во режија на Мајкл Кертиз и Вилијам Кејли. Главните улоги во филмот ги *толкувале* тогаш мошне популарните актери Ерол Флин како Робин Худ, Оливија де Хевиленд како Маријана, Клод Рејнс како принцот Џорџ, а Мелвин Купер го *играл* шерифот од Нотингем. Филмот што *имал* буџет од 1,9 милиони долари и што само во американските кино сали *заработил* близу 4 милиони долари *бил* изработен во колор техника. Интересно е дека филмот својата американска премиера ја *имал* пред точно 80 години, поточно на 14 мај 1938 година.
- (46) *Требало* да поминат цели 35 години за Робин Худ повторно да се појави на големото филмско платно. За тоа се *дојтрижил* Волт Дизни, кој во 1973 година *направил* анимирана верзија за овој јунак која како режисер ја *дојштил* Волфганг Рајтерман. Во филмот главни ликови се животни. Така, Робин Худ и Маријана се лисици, кралот Ричард е лав, а шерифот од Нотингем е волк. Гласовите на главните јунаци им ги *дојзајмуваат*: Брајан Бредфорд, Моника Еванс, Питер Устинов, Тери Томас. Буџетот на филмот *изнесувал* 5 милиони долари, а заработката само во САД 32 милиони долари.
- (47) Три години подоцна, во 1976 година, режисерот Ричард Лестер *направил* една мошне интересна верзија за Робин Худ, именувана како „Робин Худ и Маријан“, во која Робин Худ се наоѓа во своите средни години од животот. Во филмот главната улога ја *толкува* тогаш актуелниот таен агент Џејмс Бонд - Шон Конери и тоа без коса на главата, онаков каков што тогаш *изгледал* во вистинскиот живот овој актер. Негова партнерка, односно ликот на

Маријан, ја *игра* актерката Одри Хепберн. Тука *се* уште и Роберт Шо и Ричард Херис. За многумина оваа верзија *прејисџауваше* изненадување, од причина што тој дотогаш *беше* претставуван како вечно млад и полн со енергија.

- (48) Режисерот Кевин Рејнолдс во 1991 година го *реализираше* филмот „Робин Худ, принцот на крадците“ што *сџана* вистински блок-бастер, заработувајќи на кино благајните ширум светот близу 400 милиони долари. Ако се земе предвид неговиот буџет од 48 милиони долари, се чини дека не *беа* тоа цабе фрлени пари. Главната улога во филмот ја *толкуваше* Кевин Костнер кој само една година порано го *освои* оскарот за неговиот филм „Танц со волците“ и тогаш *беше* навистина голема ѕвезда. Негова партнерка *беше* Мери Елизабет Мастрантонио, а актерската екипа *беше* надополнета со Морган Фримен, Кристијан Слејтер и Алан Рикмен во улогата на шерифот од Нотингам, кој слободно може да се рече дека го *фрли* во сенка преценетиот Кевин Костнер.
- (49) Во 1993 година познатиот актер и режисер Мел Брукс *направи* свое видување на овој јунак. Имено, тој го *направи* филмот „Робин Худ: маж во хулахопки“ како пародија и мјузикл што на филмот му *даде* една сосема друга димензија. Во филмот ликот на Робин Худ го *игра* Кери Елвес, а во останатите улоги *се* *појавуваат*: Еми Јасбек, Роџер Рис, Ричард Луис и други.
- (50) По пауза од тукуречи 20 години, познатиот режисер Ридли Скот заедно со својот омилен актер Расел Кроу во улогата на Робин Худ *се* *обиде* да направи суперспектакл за Робин Худ. Буџетот на филмот *изнесуваше* за тоа време фантастични 200 милиони долари што едвај ги *враќа* со заработени 350 милиони во светски рамки. Инаку, филмот во американските кино сали *заработи* скромни 100 милиони долари. Ниту врвниот кастинг од познати актерски имиња не го *спасија* филмот од непосакуваниот дебакл. Така, во улогата на Маријана *се* *појави* годинешната претседателка на жирито на Канскиот филмски фестивал, Кејт Бланшет, а тука *беа* уште и Метју Мек Фајден, Макс фон Сидов, Вилијам Харт, Марк Стронг и многу други.
- (51) И по цели 8 години, англискиот режисер ја *реализира* најновата верзија за Робин Худ која, како што споменавме, *треба* пред гледачите да излезе на 21

ноември оваа година. Ликот на Робин Худ го *штолкува* Тарон Егертон, а тука *се* уште и Џејми Дорнан (кој е актуелен со трилогијата „50 нијанси сиво“, Џејми Фокс, Еве Хевсон, Бен Менделсон, Пол Андерсон и други. Екипата која **стои** зад оваа нова верзија *вештува* многу акција и возбудувања. Како, пак, филмот ќе помине на кино благајните *останува* да почекаме до крајот на годинава.

Во текстот се користи имперцептив (минато неопределено време) од 1913 г. до 1973 г. (примери од 43 до 46), а во 1973 г. (46) за првпат паралелно со имперцептивот се појавува една форма на историски презент (*штозајмуваат*), од која можеме да заклучиме дека авторот веќе почнува да го напушта имперцептивот, но сè уште не е доволно сигурен за да употреби перцептив, па како премостување го користи историскиот презент. Текстот за 1976 г. (47) почнува со мешани форми на минато неопределено време – имперцептив и историски презент, за на крајот веќе да видиме две форми перцептив (*шторејствуваше, беше*). За периодот 1991–2010 г. (48–50) имперцептивот е сосема напуштен и авторот користи перцептив со две употребени форми на историски презент и конечно за 2018 г. (51), кога е и пишуван текстот, авторот се определува за обичен презент.

Од сево ова, можеме да се обидеме да ја посочиме возраста на пишувачот, која ја проценувавме на 1950-55 г., но имајќи предвид дека станува збор за филмски критичар, фактички перцептивот авторот го употребува за период кога веќе почнал професионално да се занимава со филмска критика: Ѓоко Симјаноски е роден во 1947 г., односно излезе дека е малку повозрасен од нашата претпоставка.

4. Заклучни забелешки

Од изнесеното може да заклучиме дека категоријата евиденцијалност во македонскиот јазик од прагматички аспект претставува пресупозиција на минатите определени и на минатото неопределено време, поточно перцептивот е пресупозиција на минатите определени времиња, а имперцептивот на минатото неопределено време.

Самиот факт што зборувачите на македонскиот јазик, зборувајќи за минатото се изјаснуваат за сведоци или несведоци на некој настан, пресупонира други лични информации за зборувачот кои тој можеби и не сака да ги соопшти, но тие се пресупонирани од неговиот исказ.

На планот на синхронијата, тоа се, главно, информации од типот на роднински врски или едноставно блискост на зборуваачот со лицето за коешто зборува, како и информации од типот на возрастната разлика меѓу зборуваачот и лицата за кои зборува, а понекогаш и информација за тоа дали лицето за коешто се зборува е живо или не.

На планот на дијахронијата, пак, понекогаш може да ја процениме и возраста на зборуваачот во однос на настаните за коишто зборува. Тоа го согледуваме доколку зборува за општопознати историски настани или, пак, за настани што самиот временски ги определува.

Литература:

Huang, Y. 2007. *Pragmatics*. Oxford University Press.

Levinson, S.C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge University Press.

Петроска, Е. 2011. „Евиденцијалноста и евиденцијалните стратегии во македонскиот јазик“. *Морфосинтаксички студии*, 2: 29-38.

Тополињска, С. 1991. „За разликата меѓу реченото и пресупонираното“. *Прилози на МАНУ*, 16/2: 33-36.

Искра Тасевска Хаџи-Бошкова

ПОЕЗИЈАТА НА КОНСТАНТИН МИЛАДИНОВ СРЕДЕ ЕВРОПСКИОТ РОМАНТИЗАМ

Обидот да се расветлат специфичните елементи на стилската формација која се нарекува романтизам, во рамките на литературната теорија бил третиран на различен начин. Дел од теоретичарите сметаат дека е невозможно да се изведе соодветен термин, кој би ги опфатил сите, често противречни методи, постапки и движења кои се развиваат од крајот на XVIII и првата половина на XIX век. Од друга страна, мислењето на Рене Велек оди во корист на издвојувањето на романтизмот како специфичен модел, односно склоп од постапки, што дозволува тој да се разгледува и како стилска формација (Капушевска-Дракулевска, 2007: 471). Стремежот да се издвојат доминантните обележја на овој книжевен правец, метод и стилска формација покажува дека тој е многу повеќе од спротивставување на класицистичката рационалност (која одеше во чекор со просветителството и со неговите доминантни струења). Истовремено, романтизмот е повеќе и од едноставно истакнување на субјективноста на делото/авторот, односно поетовата личност, што првенствено се забележува низ тешкотијата да се дофати хибридната структура на романтичарски обликуваното литературно дело.

1. Сентиментализмот (предромантизмот) и неговите обележја

Во книжевноисториска смисла, почетоците на романтизмот и на неговата специфична хибридна поетика треба да се бараат во навевите на сентиментализмот, односно предромантизмот. Во суштина, сентиментализмот и предромантизмот, што понекогаш се согледуваат како единствено движење, особено во одредени средини, се сродни по повеќето доминантни својства. Од една страна, сентиментализмот се развива во Англија како суштинско осврнување на личноста кон себеси (со истакнување на интимниот живот и природата), што може да се согледа и во контекст на индустриската револуција и на доминантните емпириски философски струења. Оттаму, сентиментализмот ќе се развие и во другите европски земји, особено во Франција, која ќе изврши доминантно влијание во европските средини преку идеите на Жан Жак Русо. Од друга страна, предромантизмот во истиот ареал е, главно, обележен со развојот на готскиот роман,

движењето Sturm und Drang (бура и страсти) во Германија и засилувањето на субјективизмот во уметничкото изразување. Сложеноста на германскиот предромантизам, на одреден начин, ќе ја услови подоцнежната развиеност на германскиот романтизам. Причините за ваквата состојба најчесто се бараат во историски сложените околности во кои се наоѓа Германија во тој период, за разлика од другите европски земји. Расцепканоста на државата на повеќе културни центри, односно немањето единствена државна и книжевна традиција, доведува до засилен индивидуализам кај авторите во Германија, што дополнително ќе се одрази и во будењето на граѓанската свест. Она што е народно, односно национално, традиционално, се појавува како противтежа на благородничката рационалност, а најсилно ќе се одрази во делото на Јохан Готфрид Хердер.

Философските промислувања во предромантизмот ќе поттикнат дефинирање на неговата поетика, но ќе бидат и одлучувачки за соодветното влијание на предромантичарските погледи врз дефинирањето на романтичарската поетика. Во врска со тоа е клучна појавата на Имануел Кант, кој ги преиспитува ставовите на Лајбниц за внатрешната единка (монада), која ја определува човековата индивидуалност и соодветната, хармонична поставеност на монадите во светот. Кант го изразува својот отпор кон ваквата традиција преку главната теза за неможноста на човекот да го спознае светот, бидејќи тој не може да излезе од сопствената ограничена индивидуална свест, која е сепак мерило на сите нешта. Оттука, Кантовите естетички ставови се основата врз која се градат и подоцнежните романтичарски промислувања. Според него, судот за убавото (односно вкусот), кој е по природа естетски суд, а не спознаен, е целосно субјективен. Од друга страна, Кант ја надминува ограничената перспектива со ставот дека судот за убавото мора да биде без интерес кон егзистенцијата на предметот за да биде објективен и непристрасен (Кант, 2005: 196-197).

Ваквите ставови на Кант посебно влијаат врз предромантичарските размислувања на Фридрих Шилер за сентименталниот поет, кој со свесен напор (а не директно, како античките поети) ги прикажува природата и општеството, што води кон Шлегеловите сфаќања за симболичката природа на уметноста, односно убавото, кое е составено од разновидност, единство и целина (Beker, 1979: 202, 214-215). Во своето епистоларно дело „За естетското воспитување на човекот“ (1795), Шилер ја разгледува уметноста како израз на нагонот за

игра, што се наоѓа меѓу нагонот за содржина и нагонот за форма. Нагонот за содржина е дефиниран како ориентираност кон животот, сетилниот свет и материјалноста, додека нагонот за форма се мисловните сили. Оттаму, нивното спојување во нагонот за игра е всушност спојување на животот и неговото чувствување, односно на искуството и обликот. Ваквото лудичко сфаќање на човекот и уметничката суштина ја покажува двојната природа на човекот, но и на убавото: „Како што знаеме, човекот не е ниту материја ниту дух. Убавината, како консумација на неговата човечност, исто така, не може да биде исклучително објект ниту на нагонот за содржина, т.е. на обичниот живот, како што тврдеа остроумните набљудувања, кои се држеа премногу точно до исказите на искуството (каде вкусот на времето со радост ги води), ниту, пак, предмет на нагонот за облик, исклучивата форма, како што судеа спекулативните мислителите оддалечени од искуството (...)“ (Shiller, 1979: 203-204). Убавото е, сепак, неделиво, тоа е рамнотежа во која дејствуваат двојни сили.

Потврда за универзалното значење на пресвртот што го означуваат идеите на предромантизмот и на романтизмот претставува дејноста на Јохан Готфрид Хердер, чиј промислувања претставуваа основа за дефинирање на панславистичките идеи среде словенските народи, но и пошироко (Milosavljević, 1985: 256). Хердеровите ставови се потпираат врз поимот развој, односно тоа е визија фокусирана врз човекот и неговата доминантност како рационално суштество. Тие размислувања на Хердер добиваат целосен израз во неговото фокусирање на историчноста при проучувањето на книжевноста, истакнувајќи ја потребата критичарот емпатично да се соживее со делото. Оттаму произлегуваат и неговите идеи за проучување на народниот дух, како и неговата собирачка дејност, која ќе поттикне целосна афирмација на словенството и неговото значење за Европа и за европските народи воопшто.

2. Романтизмот и неговата хибридна поетика

Благодарение на анализите на Рене Велек, посветени на преиспитување на природата на романтизмот кај различните европски народи, сосема јасно можеме да го потврдиме фактот дека и покрај националните специфичности на различните романтичарски движења, можат да се издвојат неколку општи елементи. Таквата можност сведочи за универзалноста на човековата потреба за преосмислување, што се докажува и со појавата на синхрони движења на историската сцена во различни

културни региони. Рене Велек издвојува три главни елементи, преку кои може да се согледаат и националните специфичности на романтичарските движења во различните култури – фантазијата, воодушевеноста од природата и осврнувањето кон митолошките и симболички наведи во творењето (Velek, 1966: 113).

Како една од главните карактеристики на романтичарската поезика би можеле да ја издвоиме специфичната поставеност на субјективноста, односно субјективното излевање на чувствата, кое е секогаш во корелација со поетовата имагинација. Таа теза е директно спротивставување на класицистичката фокусираност врз предметот на прикажувањето, во чија заднина е поставен интелектот на авторот. Тоа може да се забележи во делото „Страдањата на младиот Вертер“ од Гете кое е, на одреден начин, манифест на романтичарската чувственост и субјективност. Тука дури и доживувањата на природата се подредени во функција на издигнување на поетовата субјективност, која наоѓа свој одраз и потврда во специфичниот стил на авторот. Вилијам Вордсворт, во својот предговор кон „Лирските балади“, како принципи на креативното пишување ги поставува секојдневните случки, опишани со жив јазик и фантазија, која ги прави необични обичните нешта (Wordsworth, 1979: 277). Уривајќи ја, на таков начин, претпоставената величина на поетскиот јазик, Вордсворт се залага за целисходност и едноставност на поезијата. Поезијата треба да биде спонтано излевање на чувства, но темата и обликот треба да бидат длабоко промислени од страна на уметникот. Вордсворт го истакнува задоволството, кое добрата поезија го предизвикува кај примачот, но таквата психолошка димензија ја доведува во врска со вродената возвишеност на човекот: „Поезијата е вдахновение и благороден двигател на севкупното знаење; таа е израз проникнат со чувства, кој се содржи во ликот на севкупната наука“ (283).

Романтизмот поттикнува активна промена на односот кон традицијата, што за класицизмот претставуваше главно упориште за дефинирање на нејзината нормативна поезика. Особено се менува погледот кон античката култура, која долго време се гледаше како клучен образец за поетското творење, која истовремено требаше да биде и имитирана. Романтичарите свесно го потиснуваат поривот да се бара инспирација во античките примери, истакнувајќи ја важноста на фолклорот и на автентичната културна традиција. Како пример за ваквите ставови се тврдењата на Аугуст Вилхелм Шлегел, кој ја истакнува важноста на Петрарка, Сервантес, Данте и Шекспир

како обрасци за романтичарскиот стил. Ваквата осврнатост кон индивидуалните креативни потенцијали, чии жаришта се наоѓаат во минатото на секој одделен народ, соодветствува на националното будење на европските народи, односно на етаблирањето на поимот за нацијата и посебноста на различните национални традиции. Во таа смисла, се пројавуваат одредени ставови за специфичноста на литературата како израз на карактеристиките на одреден народ. Така, Жан Пол зборува за италијански, германски и холандски тип роман, истакнувајќи дека италијанскиот тип инсистира на возвишените ликови, исцртани во согласност со авторовиот тон, а холандскиот на комичната и сериозна длабочина во сликањето, па оттаму германскиот роман е совршениот хибрид (Paul, 1979: 271-273). Во овие размислувања се забележува потрагата на романтизмот по „единството на спротивставеностите“, односно спојувањето на различните елементи, што може да се забележи и во нивното истакнување на гротеската како специфична творечка постапка.

Природата на класицистичката нормативност најјасно може да се отслика преку односот кон литературните форми и правилата, за што како највидлив пример се наведува „Поетиката“ на Никола Боало. Спротивно на тоа, романтичарските стремежи се фокусираат врз надминувањето на ограничената перспектива која ја претпоставуваат жанровските класификации. Отпорот на романтичарите кон неподвижните жанрови и кон правилата за поетско творење се согледува во нивната потрага по идеални жанровски мешавини, што би ја покажале силата на творечкиот гениј во сите негови нијанси. Виктор Иго, во предговорот кон неговата драма „Кромвел“ од 1827 година, воспоставува една историска перспектива, која служи и како објаснување на природата на жанровската еволуција. Според него, постои едно предантичко време, кое се одликува со зародишот на првиот збор и на првите творби, што ја имале формата на химната (одата), како форма најблиска до Бога (во книжевна смисла), додека молитвата е нејзината религиска варијанта. Понатаму, создавањето на племињата, нациите и царствата води кон литература која ги одразувала тие случувања, односно кон епско творештво, па оттука епското се наоѓа и во творештвото на Пиндар, Херодот, во античката драма и др. (Hugo, 1979: 317). Модерното време, пак, е обележено со појавата на христијанството, па во себе го носи духот на меланхолијата, а еднаквоста, слободата и милосрдието во општествена смисла ги отвораат прашањата за смислата на човекот и животот, што создава плодна почва за појава на

драмата. Античката калокагатија како идеал, во христијански контекст, го овозможува раѓањето на гротеската, која како појава egzистира и во антиката. Токму спојот на спротивностите, на кој инсистира гротеската, го одразува она што е најспецифично за модерната (романтичарска) уметност: „Литературата има три периоди и секој од нив одговара на една епоха од развојот на општеството: одата, епот и драмата. Првобитните времиња се лирски, античките времиња епски, модерните времиња драмски. Одата пее за вечноста, епот ја велича историјата, а драмата животот. Значењето на првата книжевност е наивноста, значењето на втората едноставноста, а значењето на третата вистината“ (Hugo, 1979: 322). Ваквите ставови го водат Иго кон преосмислување на традицијата која претставува образец за романтичарите, па оттука произлегуваат неговите тврдења дека Шекспир е столбот на модерната книжевност, а Данте и Милтон се потпорните столбови. Во таа смисла е јасен и неговиот отпор кон класицистичките поетички правила, што се непотребни, бидејќи практиката одлучува каква творечка постапка ќе употреби авторот.

Спротивно на класицистичката осврнатост кон Аристотеловиот принцип за миметичноста на литературата, романтичарската визија се фокусира врз поетичноста, односно поетската моќ како единствена валидна претпоставка за креативниот чин. Оттука произлегува и нивната ирационалистичка естетика, која е во потрага по она што е скриено, необично, па дури и чудесно, во смисла на дефиницијата која за тој феномен ја дава Цветан Тодоров. Семјуел Т. Колриџ во своето дело „Biographia Literaria“ ги критикува ставовите на Вордсворт, па фантазијата (имагинарното) и имитацијата ги поставува како услови за создавање на уметничко дело. Критиката на Вордсвортовиот едноставен, „детски“ јазик во поезијата ја потенцира неговата теза за римата и за метарот како разликувачки обележја на поезијата. Вистината (морална или интелектуална) е поставена како цел и задоволство, бидејќи таа треба да произлегува од сите делови на уметничката целина (Coleridge, 1979: 295). Размислувањето на Колриџ за поетот, сфатен како човек кој ги спојува спротивностите, е средиштето на неговите романтичарски ставови: „Најпосле, *разумноста* (good sense) е *телото* на поетскиот гениј, *имагинативноста* е неговата *прекривка*, *движењето* е неговиот *живот*, а *фантазијата* е *душата* која се наоѓа секаде и во секого; таа претвора сè во една складна и разумна целина“ (297). Колриџ ја истакнува разликата

меѓу примарната фантазија (како неограничено создавање на човечкиот дух во неговата субјективност) и секундарната фантазија (која се разликува од примарната само според начинот и степенот на дејствувањето, а е поврзана со свесната волја за пресоздавање и создавање на целини). Проблемот на имитацијата во уметничкото дело се дефинира во врска со подражавањето на убавото во природата, кое е дефинирано како спој на различности. Потребно е да се имитира *naturae naturans* – врската на човекот и на природата (она што е внатрешно, кое се изразува преку симболи), а не *natura naturata* – природата по себе и за себе.

Покрај односот кон правилата и жанровските класификации, во романтизмот се забележува издигнување на одделни жанрови, што добиваат посебно место во т.н. централистички концепции на жанровите (примарно фокусирани врз јасното izdelување на лириката, епиката и на драмата). Во потрагата по фрагментарното и необичното во поетовото искуство од стварноста, романтизмот ги фаворизира романот, новелата и сказната (бајката), кои добиваат изделено и мошне важно место среди жанровите. Како што забележува Новалис, поетот е пророк, философ, односно сезнаечко битие, тој е „апсолутно трансцендентален“, па оттука е и некој вид „трасцендентален лекар“ (Novalis, 1979: 260). Поетската визија на романтизмот бара од романот да биде поезија во проза, бидејќи поезијата е сеопфатна и интегративна, помирувајќи ги бесконечното и конечното во совршена целина. Од друга страна, бајката најдобро го изразува романтичарскиот стремеж за создавање мешавини, бидејќи самата претставува анархично спротивставување на утврдените и законити принципи и правила. Слично на тоа, Јохан Волфганг Гете во своите белешки кон збирката поеми „Западно-источен диван“ (1827), односно во есејот под наслов „Природни форми на поезијата“, ја претпоставува нужноста од мешање и преплетување на жанровите „ad infinitum“, што е карактеристика на литературата воопшто (пр. француската трагедија, која е епска во експозицијата, драмска во средниот дел и лирска, низ страстите и ентузијазмот, на крајот) (Goethe, 2010: 227-228). Трите родови (лирика, епика, драма), што Гете ги нарекува „Naturformen“, претставуваат основа за дефинирање на едноставните поетички видови (Dichtarten): алегорија, балада (која се третира како ур-форма, матрица за сите подоцнежни жанрови), кантата, драма, елегија, епиграм, епистола, епопеја, раскажување, приказна,

херојска поема, идила, дидактична поема, ода, пародија, роман, романса, сатира (Genette, 1979: 67).

Специфичен романтичарски феномен претставува т.н. романтичарска иронија, која преку визијата на философите од рангот на Фихте и Шлегел, се дефинира како „дел од суштинската мрзливост и трансценденталното шегување (Шлегел, *Луцинда*), како дел од поетската слобода која единствено има моќ и мандат да го преобразува светот и која не робува на ниту една друга норма надвор од естетското“ (Бојациевска, 2007: 473). Во врска со тоа е поставена и идејата за „светската тага“ (Weltschmerz), која е израз на отуѓеноста, песимизмот и тагата на романтичарскиот автор, соодветно на невтемеленоста и противречноста на романтичарскиот јунак. Таа меланхолија е често многу повеќе од едноставна некохерентност меѓу мечтите и стварноста, изразувајќи се на различен начин во општественото живеење на различните народи. Во тој контекст може да се согледа и романтичарската фасцинираност од музиката, која е поставена на највисоко место токму поради нејзината немиметичност, односно поради нејзиното својство директно да ги пренесува емотивните доживувања. Во Хегеловата „Естетика“, архитектурата е дефинирана како симболична уметност (која симболично го преобразува тешкиот материјал), скулпторството како класична уметност, додека сликарството, музиката и поезијата се трите романтичарски уметности. Поезијата претставува врвна уметност на говорот, која во себе ги соединува визуелните уметности и музиката, бидејќи го пренесува тоталитетот на настаните (внатрешната свесност и деталите за сето она што постои во надворешниот свет). Од друга страна, природата на музиката, која е условена од пренесувањето на чувствата и на страстите низ тоновите, како нејзин единствен и специфичен израз, претставува уникатна немиметична уметност, а со тоа и олицетворение на творечкиот идеал на романтичарите.

3. Романтизмот во Македонија и дејноста на браќата Миладиновци

Историзмот на Хердер, односно историчноста како метод во проучувањето на литературите и на културите, одигра клучна улога во дефинирањето на панславистичката идеологија, која стана доминантна во времето на романтизмот во Македонија. Таа конвергира со т.н. „барокен славизам“ (Пирузе-Тасевска, 1997: 238), кој според Милорад Павиќ претставуваше основа за подоцнежното ширење на сесловенските идеи. Зародишот на

овие размислувања на Балканот може да се забележи уште од „Кралството на Словените“ на Мавро Орбини од XVI век, додека нивната целосна афирмација се случува со Раиќевата историја, посветена на Србите и на другите словенски народи. Сесловенската идеја во Македонија, главно, се ширеше под влијание на Русија, иако нејзини клучни носители, кои повлијаеја и врз нејзиното ширење во Србија, беа Људевит Штур и Јан Колар, како и граматичарот Павел Шафарик. Во втората половина од XIX век, бројни студенти од Македонија заминуваат во Русија за да го унапредат своето образование, па таму доаѓаат во директен контакт со руските словенофили. Од друга страна, како пресвртна точка за преобликување на македонската културна свест во контекст на словенското заедништво претставуваше престојот на Димитрија Миладинов во Херцеговина, Босна, Војводина и во Србија, од каде, преобратен „од Савел на Павел“ (односно обземен од духот на сесловенството) се враќа во Македонија во 1856 година. Иако во Србија уште во 1848 година се напуштаат пансловенските идеи во корист на зароденото чисто национално чувство (Пирузе-Тасевска, 1997: 240-241), поттикот што се шири и кон другите региони покажува дека тие идеи никогаш целосно не згаснуваат.

Духот на националното освестување и сесловенските идеи интензивно се шират меѓу македонските автори од тоа време, кои јасно ја исцртуваат границата (во стилскоформациска смисла) меѓу псевдокласицистичките наеви, видливи во творештвото на Јордан Хаџи Костантин-Џинот и новиот наплив на романтичарски идеи. Македонската литература од XIX век и почетокот на XX век е карактеристична по својот специфичен, донекаде и отежнат развој, што, главно, се должи на нејзиниот незавиден политички статус во рамките на Османлиската Империја, но и на духовното ропство во кое се наоѓа, а кое најјасно може да се отслика преку грчката духовна доминација. Од 50-тите години на XIX век почнува да се развива поинаква културна ориентација во Македонија, која означува афирмирање на националното единство во контекст на сесловенското заедништво, како и преродба на творечки план. Преку јакнење на творечката индивидуалност и надминување на средновековните креативни модели, чие влијание е особено силно во втората половина од XIX век, македонската литература доживува преродба и во творечка смисла, одразувајќи ги најважните елементи на европските романтичарски движења. Тие стремежи се видливи во делата на скоро сите македонски автори од втората половина на XIX и почетокот на XX век, а како зачетници на

романтичарските импулси во македонската литература со право се сметаат браќата Димитрија и Константин Миладинов.

Дејноста на Димитрија, како дваесеттина години постар брат на Константин, е обележена со постојаниот стремеж за лично, но и општонародно усовршување на патот кон духовното и културното преобразување. Во текот на својот живот Димитрија успева да учителствува во повеќе места во Македонија и покрај скромното струшко потекло и финансиските тешкотии. Одраз на тешката состојба и слика на околностите во кои се наоѓа Македонија во тоа време претставува неуморниот стремеж на Димитрија да го дообликува своето образование во тогаш познатата гимназија во Јанина (јужна Албанија), каде подоцна ќе учи и Константин. Важноста на оваа гимназија се согледува во фактот што таму се отвораат духовните хоризонти на нашите преродбеници, главно видливи преку нивното изучување на голем број јазици – старогрчки, новогрчки, италијански, француски и др. Она што е одразено во преписката на браќата со различни дејци од тоа време, а што се фиксира и во книжевноисториска смисла, претставува средбата на Димитрија Миладинов со рускиот словенофил Виктор Иванович Григорович во 1845 година (Поленакоски, 1989: 94). Таа средба претставува клучен поттик за подоцнежното собирање на народни умотворби од страна на двајцата браќа, во што истовремено се гледа почетокот на националното и на духовното остветување на Македонците, со романтичарска осврнатост кон фолклорот како инспирација. Таа творечка насоченост може да се забележи и во етнографската дејност на Димитрија, како и во неговите интензивни напори за поставување на словенски владика во Охрид.

Константин Миладинов, пак, како деец е темелно обележен од поддршката и поттикот од братот Димитрија, кај кого учи основно училиште. Подоцна, по завршувањето на Јанинската гимназија и благодарение на дејноста на брат му Димитрија во влашкото село Магарево, тој заминува во Атина, каде студира филологија на тамошниот Философски факултет. Извесен увид во фактот дека сесловенските стремежи кај браќата се развиваат и пред престојот на Димитрија во соседните словенски земји, односно пред 1856 година, ни овозможува податокот за Константиновиот престој во 1852 година во манастирот Зограф, каде го изучува словенскиот јазик, кај познатиот деец Партенија Зографски. Тоа, донекаде, ја потврдува клучната улога на средбата на Димитрија со В. И. Григорович од 1845 година, како

и хронолошкото позиционирање на националната преродба на Македонците кон половината на XIX век.

Дејноста на Константин ќе беше веројатно мошне поскупува во обем доколку не се случеше неговото заминување во Русија, кое е секако резултат и на стремежите на Димитрија да испрати што повеќе ученици таму, за да го изучуваат словенскиот јазик. Оваа појава конвергира со политичките услови од тоа време, односно со променетите односи меѓу Русија и Турција по Кримската војна и Парискиот договор (1856). Истата година, Константин доаѓа најпрво во Одеса, каде се труди да добие извесна парична помош од тамошната словенска колонија, но и се подготвува за приемниот испит на имотот на словенофилот Александар Рачински, кој е негов близок пријател. Заедничка дејност на Константин и Рачински, која претставува дел од руското спротивставување на унијатските движења, го обележува Константиновото студирање на Историско-филолошкиот факултет во Москва, слично како и покренувањето на списанието „Братски труд“.

Посебен аспект од дејноста на Константин Миладинов претставува неговата неуморна работа врз собирањето и редактирањето на материјалите за Зборникот, како и неговото залагање тој да биде отпечатен во Русија, што сепак не се случува. Како пресвртна точка во овој тек на настаните претставува неговото боледување во Екатеринбургската болница во Москва, како своевиден врв на неговите страдања (во зимата 1859/1860 година), по што тој одлучува да ја напушти Москва. Во тој контекст е клучна неговата средба со Јосип Јурај Штросмаер во Виена, на чиј имот Константин подоцна престојува и ги редактира песните од Зборникот, препишувајќи ги со словенска азбука. Составувањето на македонско-хрватскиот речник, како и релациите на Константин и Штросмаер подоцнежнo ќе бидат коментирани во корист на тезата за можната поврзаност на Константин Миладинов со унијатите, што дополнително ќе го елаборира и Кузман Шапкарев, еден од биографите на браќата Миладиновци. Македонската и хрватската книжевна критика (X. Поленаковиќ, Г. Тодоровски, Г. Калоѓера и др.) јасно и недвосмислено го потврдуваат исклучително македонскиот карактер на Зборникот на браќата Миладиновци и покрај тоа што неговиот наслов е „Б’лгарски народни песни“. Тој вклучува само 76, односно 77 бугарски народни песни во неговото македонско јазично и културно ткиво, кое е составено од над 660 песни. Науме Радически овој факт го објаснува во врска со интензивната

поддршка која Јосип Јурај Шторсмаер ја давал на мошне актуелната идеја за бугарска унија со Ватикан. Тоа се гледа и од преписката на Штросмаер, па во тој контекст може да се согледа и користа која тој ја имал од објавувањето на Зборникот на Миладиновци под соодветниот наслов и во форматот кој го имаме денес (Радически, 2012: 42).

За време на престојот на Константин во Русија, односно во периодот помеѓу 1858 и 1860 година, тој ги составува своите 15 песни. Најголемиот дел од нив се отпечатени во списанието „Б’лгарски книжници“ во 1858, односно во 1859 година. Три песни, односно песните „Сираче“, „На с’нцето“ и „Еѓуптин делиа“ се отпечатени во двете книшки на списанието „Братски труд“ од 1860 година, додека две во белградското списание „Дунавски лебед“ на Георги Сава Раковски во 1861 година („Т’га за југ“ и „На чужина“). Единствено песната „Грк владика на Болгарите“ е објавена во весникот „Македонија“ во јануари 1930 година (Поленаковиќ, 1989: 384). Во текот на 1861 година, Константин го придружува Штросмаер на Банската конференција во Загреб, кога се случува и договорот со Чолаков за 100-те песни, што (според искажувањето на Чолаков во писмото до секретарот на Штросмаер, д-р Фрањо Рачки) ќе помогнат Зборникот да го добие соодветниот наслов. Константин ја доживува трагичната судбина на својот брат, кој е претходно фатен и одведен во цариградскиот затвор, наклеветен како руски шпион. Тие заедно умираат при крајот на јануари 1862 година. Тоа е, за жал, уште една потврда за тегобниот живот и исклучително тешките услови во кои живееле и дејствувале македонските преродбеници од XIX век.

4. Романтичарските принципи и идеи во творештвото на Константин Миладинов

Развојот на македонската литература во XIX век, покрај историските и политичките состојби, е отежнат и поради немањето автентична, нормативна поетика од тоа време, која би зборувала за проблемите на стилот и прашањата поврзани со жанровските категории. Од друга страна, среќна околност среде таквата ситуација претставува фактот дека изблици на книжевнотеориски промислувања се среќаваат во одредени видови текстови, што делумно ја олеснува работата кога станува збор за реконструкција на книжевнопоетичките погледи од тоа време. Еден таков текст претставува предговорот на Константин Миладинов кон Зборникот од народни песни. Со овој текст, Константин се етаблира како човек со висок творечки талент и

филолошка дарба, која за среќа е поткрепена и со соодветна наобразба на факултетот во Москва. Ваков вид промислувања за творечките принципи и начинот на кој делото интерферира со стварноста среќаваме кај уште еден автор од ова време, односно кај Григор Прличев. Во предговорот кон неговата автобиографија и во програмскиот текст „Мечта на еден старец“, поврзан со неа, тој ќе прозбори за прашања поврзани со стилот, начинот на творење биографски текстови воопшто, како и за односот на литературното дело кон стварноста, но и за тоа како стварноста го условува нејзиното соодветно преобликување во рамките на книжевниот текст.

Во предговорот кон Зборникот, Миладинов се осврнува на неколку прашања што ја рефлектираат неговата творечка втемеленост во рамките на романтичарската поетика. Илустрирајќи ја жанровската, но и културна разновидност која ја одразува Зборникот, Константин упатува на фактот дека песните, собрани во овој зборник, се од различни краишта на Македонија, вклучувајќи ги и оние што потекнуваат од егејскиот и од пиринскиот дел на Македонија. Таа културолошка разноликост сведочи за собирачката дарба на браќата, кои се погрижиле текстовите да го одразуваат сето богатство на народниот гениј од подрачјето каде живеат Македонците. Секако, тука се споменува и фактот, поврзан со улогата на Васил Д. Чолаков во збогатувањето, но и во менувањето на изворниот македонски карактер на Зборникот, преку „откупените“ 76, односно 77 песни.

Од друга страна, како искусен филолог, Миладинов не заборава да упати на хибридниот карактер на Зборникот, кој соодветно на романтичарските принципи, поврзани со фрагментарното искуство и со жанровската поливалентност, во својата структура, покрај песни, вклучува и свадбени и годишни обичаи, верувања, игри, поговорки, преданија, гатанки, како и лични имиња и презимиња. Иако во предговорот не се истакнува важноста на македонско-хрватскиот диференцијален речник, кој е значително скратен со интервенција на Штросмаер, Константин не заборава да го напомене испуштањето на нотните записи, што ги добиваме благодарение на неуморната работа на неговиот брат Наум. Секако, ова е уште една потврда во корист на романтичарската фасцинираност од музиката, која овде е повеќе во врска со зачувувањето на фолклорното богатство, со оглед на фактот дека е истакната важноста и на жените пејачки на народни песни. Во тој контекст, Миладинов не заборава да го потцрта постоењето на слепи пејачи во Македонија, иако таа

традиција е посилна во соседните земји, па напоменува дека дури петнаесетина песни, кои се поврзани со различни народни ора, се слушани од слепи пејачи. Природата на народното оро и неговите специфичности се одразени во вториот дел од предговорот, каде се напоменува за значењето на песните, музичките инструменти што се употребувале, како и карактерот на народното оро (одделни ора составени од девојки, невести и јунаци).

Филолошката дарба на Константин Миладинов особено се гледа во делот од предговорот, каде тој зборува за различните видови песни, што се вклучени во рамките на Зборникот. Тоа не е само сведоштво за неговата способност за жанровско разликување, упатувајќи на различните самовилски, црковни, јуначки, жетварски, лазарски, самовилски и др. песни, туку и за неговата „природна“ склоност кон создавање жанровски мешавини и редактирање на собраниот материјал. „Од неколку песни сме избрале похарната. (...) Меѓу песните в некои живо се отражават глобока старина со верванија, кои се односит дури на предхристијанските времина; во други тие се смешани со понови идеи; и така една част од песната принадлежит на стари, друга на нови времина; а во други се огледвит старината под ново облекло“ (Миладинов, 1980: 55).

Во хердеровска смисла, Миладинов при крајот на предговорот се осврнува кон важноста на народното творештво и народниот дух за индивидуалното творештво воопшто, кое мора да биде во корелација со она што народот го створил, односно со неговата „божева умствена дарба“. Истовремено, Миладинов не заборава да напомене зошто е важно собирањето на народните песни, што не се само израз на духот на народот, туку и „показалка на степенот од умственото развитие на народот, и огледало на неговиот живот“. Тие негови фасцинантни понирања во природата и во специфичноста на народната креативност се дополнети со истакнување на важните јужнословенски врски, што се забележуваат во народните песни, како и со упатување на природата на версот, од кој посебно се потенцира карактеристичниот јуначки десетерец.

Поезијата на Константин Миладинов обично се разгледува во контекст на собраните народни песни, што дополнително ја потцртуваат убавината на неговите авторски песни. Како што споменавме, тоа е поезија која е создадена во времето на московските и на виенските денови, па таа целосно дише во духот на словенството и вдахновеноста од народната поезија. Недвосмислено може да се потврди фактот дека поезијата на

Миладинов ги одразува главните обележја на европскиот романтизам, дополнувајќи ги со соодветни национални специфичности, карактеристични за Македонија. Доминантноста на фантазијата, митолошкото и симболичното може да се забележи во песните „На сџанцето“ и „Побратимство“. Песната „На сџанцето“ го преобликува митолошкиот соларен мотив во симболична слика за праведноста и за хармоничната уреденост на човековиот свет. Етичкиот параметар, втемелен во соларниот принцип, тргнувајќи од фактот дека сонцето е „божественото око“, кое гледа сѐ и знае сѐ, е јасно изразено во македонската фолклорна традиција, особено во приказните. Тој интернационален мотив може да се забележи и во песната „Јана и сџанцето“, која е дел од „другите стари“ песни, вклучени во Зборникот на Миладиновци. Во песната на Миладинов, сонцето не е само сезнаечки принцип, туку тоа е и ветување за избавувањето кое ќе следи по многуте агонии и искушенија низ кои поминува лирскиот субјект во својот живот. Притоа, за читателот останува загатката дали тагата на поетот произлегува од неостварената љубов или од романтичарската отуѓеност и невтемеленост. „Вервиш ли, сџанце, шчо ми е? / В стреде си мене завиен. / И сега темен, печален / Ја се наоѓа опален? // Сџанце ле, сџанце премило! / По сџа земја си било; / Си видел други несчasten / Ко мене, сџанце, порастен?“ (Миладинов, 1980: 38). Кон крајот на песната, преку контрастот, односно преку сликата на сонцето кое јасно грее, за разлика од она кое ја симболизира почетната траурна атмосфера, се пренесува впечатокот за победата на младоста и афирмативниот принцип среде тегобноста на човековото живеење.

Од друга страна, песната „Побратимство“ се осврнува кон еден карактеристичен фолклорен мотив, кој има свои митолошки праобразци – побратимството, односно посестримството со „самовилата самогорска“. Условот кој е поставен, односно мерењето на јуначката сила во натсвирувањето, односно надигрувањето на самовилата, претставува карактеристичен испит и иницијација за оној кој сака да ја потврди сопствената надмоќ во однос на човечкиот свет. „Јаска свирам, таја играт. / Ко ветришча ко се сретет, / Дури пушчат секаици. / Другиот ден ушче свирам. / Јаска свирам, таја играт. / Тамо, вамо искри падвет / Ко небесни да се свезди. / Трекиот ден не престанва: / Јаска свирам, таја играт“ (Миладинов, 1980: 34). Крајниот резултат е, секако, во корист на јунакот, кој го реализира посестримството со Јунговиот архетип на анима, односно со самовилата.

Романтичарската субјективност, поврзана со доминантноста на пејсажот и природата, која станува втора суштина на поетот, може да се забележи во повеќето песни на Миладинов. Песната „На чужина“, која е напишана при неговиот престој во Виена, претставува показател на начинот како се развиваат поетските слики во импресивен поетски колаж. Имено, во оваа песна е втемелен мотивот на туѓината, карактеристичен за неговата поезија. Туѓината најчесто ги добива значенските нијанси на нешто далечно, сурово, одродено. Во рамките на таквиот амбиент се развива сликата за домовноста како централен мотив, кој, пак, овде служи како заднина врз која се обликува претставата за саканата Неда, која станува манифестација на поетовиот љубовен копнеж. Таквата душевна состојба поттикнува излевање на поетовите чувства во форма на писмо, кое е длабоко проникнато со лирска субјективност: „Ах миленце, / Ти пиленце! Как’ си била / Златокрила, / Крило павни, / Ветар мавни; / Над планини / На вишини / Подкрени се, / Опати се, / И од тамо / Дојди вамо“ (Миладинов, 1980: 46). На крајот од песната љубовниот копнеж се трансформира во претчувство за скорешната смрт, со што песната го актуализира мотивот еротанатос.

Од друга страна, лиризацијата на субјективните чувства е најсилно пренесена во песните „Голапче“ и „Бисера“, чии стихови директно ја оддаваат силината на уметничкиот збор. Гулапчето, односно девојката Бисера е идеалната сакана, што е пак типичен романтичарски мотив, кој го преобразува љубовниот копнеж преку еротските ноти. „Бисеро моме, Бисеро, / Зашчо со бисер покривиш / Твоето грло хубаво? / Ја нејку бисер да баца / Тук сака твоето грло.“ (Миладинов, 1980: 27); „Ела ми, мило, ела ми, ела ми сега при мене. / Ја ќе ти хубос пофалам, ја ќе ти крилја помазнам, / Ја ќе те тебе назобам сè со дробнаго бисера, / Ја ќе те чува секога, мое ми мило, в пазува“ (Миладинов 1980: 28). Еуфонијата која јасно прозвучува низ овие песни, главно изразена преку многуте асонанци и ритмички прекршувања на интензитетот, како и низ реторските прашања, овозможува да се пренесе недвосмислен впечаток за моќта на субјективното доживување и емоцијата која се пренесува низ стиховите.

Фолклорните елементи во песните на Миладинов се пројавуваат и како матрица на која се нижат поетските слики, односно фолклорот добива димензии на своевиден образец за уметничко творење. Тоа е оној принцип кој е јасно изразен во неговиот предговор кон Зборникот. Така, во песната „Скрсти“,

која го актуализира народниот обичај, описот и импресиите од одењето скрсти се прекршуваат низ свеста на лирскиот субјект, добивајќи димензии на моментно доживување за читателот. Во коментарот на авторот читаме: „Велиме, кога да не врнит, излегвем со крст и мали и големи и се молиме Господу за да паднит дош, ходешчем до Марков камен“ (Миладинов, 1980: 31). Сликата која се пренесува добива во интензитет преку хиперболичното нагласување на сушата: „Три месеци капка не прокапа, / Облак ми се на небо не каза, / Небо горит како сач над главје. / Поле ми е сосем побелело, / Руда трева пепел се сторила / Црна земја ми се испукала, / Бистри реки ми се пресекинале. / Волој бучет по поле за вода“ (Миладинов, 1980: 31). Во натамошниот контекст, сликата на поворката, која треба да го пренесе значењето и природата на овој обичај, се дополнува со прикажување на фантастичните димензии на посакуваниот резултат, односно на дождот: „Дош со крбли фати да туриват. / Земја жадна се искапи вода“ (Миладинов, 1980: 32). Во песната „Клетва“, пак, која е карактеристична по краткоста и стегнатоста на изразот (содржи само 7 стиха), формулизираноста на клетвите, што се бројни во македонската фолклорна традиција (како и благословите), се користи за да се изгради впечатлива поетска слика за магиската сила на зборот. Зборот не само што обликува ментални претстави, туку овозможува и да се пренесе интензитетот на импресијата од доживеаното преку моќта на изговорот и на интонацијата. „Кој клеветит праината божја, / Да му капнит јазик до грчманик: / Се да зборвит, нишчо да не кажвит; / Сите љуге него да слушаат, / И пак сите да го одбегвеат; / Сам д’ останет како улаица / И да кукат на камеиња голи!“ (Миладинов, 1980: 30). Народниот израз и „живиот говор“ овде добиваат исклучително значење.

Типични елементи на романтичарскиот стил и поетика претставуваат романтичарската иронија и склоноста кон создавање жанровски мешавини. И во тој поглед, поезијата на Миладинов е богата и нуди многу можности за најразлични согледувања. Начинот на кој се творат жанровските мешавини може да се забележи во песната „Еѓуптин делиа“, која преку комбинацијата на брзиот шестерец (шестосложен стих) и епската наративност создава мношне впечатлива структура. Ритмичноста на стихот создава еден вид очекувања кај читателот, главно поврзани со лирските доживувања и со елегиските тонови, но тоа се менува преку бројните директни обраќања на Еѓуптинот делија, кој го тероризира локалното население. „Ајде бре, гаури, / Послушни каури, / Којнот нараните

/ И мене зготвите / Кокошка печена, / На 'ржен вртена, / И љута ракија, / За да се напија, / И погача нека / Бидит бела, мека“ (Миладинов, 1980: 39). Димензиите на лажната претстава, која ја создава Еѓуптинот за да ги заплаши мноштвото незаштитени жени, е разоткриена од една умна девојка, која се досетува да ги извести мажите на гумното за опасноста која им се заканува. Во епски стил, заканата која надвиснала над нив се изразува преку карактеристичните епски повторувања и дополнувања, што води кон демистифицирање на страшната сила на делијата. На крајот од песната, хумористично се разобличува неговата наводна сила: „’Жено, завал жено, / Срце уплашено, / Јунашчина правам, / За да се прославам, / А после се стегам / И шчо можа бегам!“ (Миладинов, 1980: 42).

Песната „Не-непијан“, пак, покрај истакнувањето на двојната негација во насловот, која создава впечаток за афирмација на она што се негира (односно пијанството), ја потцртува специфичната поставеност на поетската субјективност, соодветно на романтичарската иронија. Поетот овде е поставен како надреден во однос на различните човекови искуства, од кое она анакреонтското е во фокусот, како нешто што крајно го ослободува човековиот дух. Лирското јас се осврнува не само кон прашањето за поетската креативност, туку и за поетовата надмоќ во однос на обичните луѓе, кои не се во состојба да ја стекнат неговата сила и дарба. Во тоа се состои неговата дистанца и надреденост кон нив. „Ми велет онје пијан сум; / А ја си не знам какво е / Тва пусто, шкуро пијанство! / Ја друго нешто не сториф - / Сâде си зедов крај мене / Сафа со винце тиквешко / И си се малу нацицах“ (Миладинов, 1980: 26). Уште од почетните стихови се претчувствува појавата на текстуалната иронија, која низ реторичките прашања, литотата и различните хипокористици сака да пренесе впечаток за наводно незначителните последици од пијанството. „У! пијаница падинат! / Ми велет и се смеет. / Ко да им нешто напраиф! / Шчо имат, ако падина? / Пак како јунак си станва“ (Миладинов, 1980: 26). Стиховите на крајот од песната ја потврдуваат тезата дека песната претставува иронично шегување и преобликување на фактот дека лирскиот субјект е обземен од пијанството. Истовремено, на идеен план, се пренесува директна порака за негативните последици од пијанството: „Ја сосем не зна името / От тоја пусто пијанство. - / Ич не сум ја пијаница!“

Романтичарската фокусираност на поезијата како израз на највисока творечка моќ и дарба, како и специфичната поставеност на поетот како демијург, кој ги отелотворува

спротивностите низ своето постоење, највидливо може да се забележи во антологиската песна на Константин Миладинов „Т’га за југ“. Таа ги потенцира националните специфичности на романтизмот во Македонија, во чии рамки се преобликува концептот за „светската тага“, односно отуѓеноста и меланхолијата што добиваат поинакви признаци. Низ развиените антистетични слики, лирскиот Икар копнее по домовноста, односно по родниот крај, кој израснува како мошне важен аспект во поетското искуство на Миладинов. Туѓата земја, односно неговиот впечаток од престојот во Русија е пренесен преку синтагмите за мрачното сонце, темната магла, мразот, снегот и ветерот. Од друга страна, домот е местото „каде сѐцето светло угревјат, каде небото ѕвезди посевајат“. Силата на спротивставеноста на сликите се изразува преку одлучноста да се дејствува без оглед на резултатите или можните последици: „Не, ја не можам овде да седам, / Не, ја не можам мразој да гледам! / Дајте ми крилја ја да си метнам / И в наши стрни да си прелетнам; / На наши места ја да си идам, / Да видам Охрид, Струга да видам“ (Миладинов, 1980: 43). Песната кулминира со развиен опис на роднокрајниот амбиент, кој на најдиректен начин ја манифестира поетската дарба на Миладинов. Роднокрајноста е само еден од мотивите во оваа песна, но во овој контекст таа израснува како мошне важен симбол на македонскиот романтизам, кој целосно дише во духот на величењето на блиското и автентично искуство. „Тамо зората греит душата, / И сѐцето светло зајдвит в гората; / Тамо дарбите природна сила / Со сѐта раскош ги растурила: / Бистро езеро гледаш белеит, / Или од ветар синотемнеит; / Поле погледниш, или планина, / Сегде божева је хубавина. // Тамо по срце в кавал да свирам, / Сѐцето да зајдвит, ја да умирам“ (Миладинов, 1980: 43-44). Овој сегмент од песната е едно од првите сведоштва за уметнички развиениот поетски екфразис во македонската литература, кој успева да ја долови суштината на имагинираниот пејсаж преку силата на поетскиот збор. Поетот дише преку природата, таа претставува негово алтерего и негов вистински дом.

Обземеноста на романтичарскиот поет од силата на музиката и нејзината магија може да се забележи на повеќе места во поезијата на Константин Миладинов. Тука срцето постојано пее за доживувањата што се гледаат како блиски и посакувани, а звукот што ги пренесува избликува низ секој поим што се актуелизира во свеста на читателот. Песната „Шупелка“ претставува директно сведоштво за маѓепсаноста на

романтичарскиот поет од силата на музиката, која успева да го преобрази дури и него самиот. Таа има магиска моќ, како што може да се забележи во многу текстови од македонскиот фолклор и успева да ги скроти дури и „горските дивотии“. „Ушче ко си бев малечек, / Од клас си писка напраиф. / Со неа свиреф, подскаквеф, / И по зелени ледини / Си трчах по пеперуги“ (Миладинов, 1980: 25). Во почетните стихови, лирскиот субјект се отсликува од дистанца, во идеализираното детство, кога (повторно романтичарски) природата интерферира со неговата детска слобода и неоптовареност од потрагата по сопствената реализација и стекнувањето на одреден идентитет. Веќе во втората строфа, тој амбиент се менува, па младоста поставува пред него поинакви желби – потрага по пријателства и веселби. Во таа смисла, свирењето добива метафорично значење како растење, односно стекнување одредена зрелост. „Радосен свирка напраиф / И со моите другари / Играф со срце весело, / Трчаф по поле широко, / Шетаф по гори високи, / И низ езера поминаф“ (Миладинов, 1980: 25). Во овој контекст особено внимание привлекуваат синтагмите од народната традиција, што го варираат и онака игривиот осмерец, во дадени контексти збогатени и со мноштво асонанци. Сепак, како вешт поет, Миладинов не заборава на крајот од песната да внесе поинаков тон, што ја разбива леснотијата на стихот преку длабоките чувства, што сега се раѓаат во душата на субјектот, кој е веќе зрел човек. Тука се развива романтичарската поетска слика за природата, која ги изразува најдлабоките душевни промени на поетот, но истовремено интерферира и со волшебната природа на музиката. Тоа е потврда за специфичната отуѓеност на поетот, чија душа трага по поинаков вид духовни задоволства. „Сега шчо ми е најмило / Дружба да има шупелќа, / Да најда место високо / Под ладна сенка дџбоа: / Пред мене поле широко, / Под носе рече да течит, / Над глава ветар да шумит; / И ја на дџбот навален, / Да свира со шупелќата / Как ќе ме учит срцево“ (Миладинов, 1980: 25). Последниот стих е индикативен во поглед на романтичарското сфаќање на заумноста на зборот, кој е способен, како што е тоа митолошки промислено уште од сумерската традиција, да го создава и да го менува животот на човекот.

Историзмот на Хердер го поттикна романтичарското активно занимавање со проблемите на јазикот, наспрема класицистичкиот интерес за стилот, бидејќи сето она што е втемелено во народниот дух многу повеќе се изразува низ фантазијата и говорот отколку низ пишуваниот израз (Herder

1991: 175-176). Во последната објавена песна на Миладинов, т.е. песната „Грк владика на Болгарите“, можат да се забележат романтичарски ставови што се прекршуваат низ историската визура, главно преку постојаната употреба на иронијата и на реторичките прашања. Проблемот што песната го поставува е преземен од актуелната стварност, односно злоупотребите кои грчкото свештенство (т.е. таканаречените фанариоти) ги вршат врз невиното население во Македонија. Низ стиховите се забележува активниот полемички тон и конфронтирањето на позицијата на грчките владици со барањата на народот, поради што се смета дека во песната недостига карактеристичниот лиризам на Константин. Сепак, тој условен недостиг е дополнет со мошне јасната употреба на најразлични реторички средства (оксиморони, плеоназми, синестезии, синегдохи и др.), како и преку библиските алузии, што ја истакнуваат неговата творечка вештина. „Шчо направиха вашите кмети, / Ако нас против в Стамбол станаха, / Нихните зборој нови клевети / Сит’ европејци ги почитаха. // Гласојте ваши, глас во пустина; / Викате вие, мълчиме ние. / Је многусложна наша машина, / На запад сеит, на север жние“ (Миладинов, 1980: 48). Песната е изблик на народносното чувство, но и на полемичноста, што се живи во личноста на Миладинов, па преку монолошките искази на владиката ние всушност ги следиме актуелностите од тогашниот политички живот. Присутноста на различните имаголошки претстави, како и јасноста на метафоричните контексти, уште еднаш ја потенцираат уметничката вештина на Миладинов: „Книгите ваши, историја ваша / В народогубач оган фрлихме, / И будушнос ви с раката наша / Во темен облак ви ја завихме“.

Литература:

Бојациевска, М. (2007). Романтичарска иронија. *Поимник на книжевнаџта теорија*, прир. К. Кулавакова. Скопје: МАНУ, 473-474.

Кант, И. (2005). Критика на моќта на судењето. *Убавина и уметност*, прир. Иван Цепароски. Скопје: Магор, 195-238.

Капушевска-Дракулевска, Л. (2007). Романтизам. *Поимник на книжевнаџта теорија*, прир. К. Кулавакова. Скопје: МАНУ, 471-473.

Миладинов, К. (1980). *Избор*. Избор и предговор Г. Тодоровски. Скопје: Мисла.

Пирузе-Тасевска, В. (1997). *Толкувања и вредности (сџудии и есеи од срџскаџта и македонскаџта лиџература)*. Скопје: Детска радост.

- Поленакoвiќ, X. (1989). *Студији за Миладиновци*. Скопје: Македонска книга.
- Радически, Н. (2012). *Миладиновци (џри аналитички реџроспекции)*. Мешеишта: ЗНУК Хоризонти 12.
- Beker, M. (1979). Romantizam i kasnije. *Povijest knjiŹevnih teorija*, prir. M. Beker. Zagreb: SNL, 211-238.
- Coleridge, S. T. (1979). Biographia Literaria. *Povijest knjiŹevnih teorija*, prir. M. Beker. Zagreb: SNL, 292-304.
- Genette, G. (1979). *Introduction à l'architexte*. Paris: Édition du Seuil.
- Goethe, J. W. (2010). *West-East Divan, the Poems, with "Notes and Essays"*. Trans. by M. Bidney. Albany: State University of New York Press.
- Herder, J. G. (1991). Narod i jezik. *Teorijska misao o knjiŹevnosti*, prir. P. Milosavljević. Novi Sad: Svetovi, 175-177.
- Hugo, V. (1979). Predgovor „Cromwellu“. *Povijest knjiŹevnih teorija*, prir. M. Beker. Zagreb: SNL, 316-332.
- Milosavljević, P. (1985). *Metodologija proučavanja knjiŹevnosti*. Novi Sad: KnjiŹevna zajednica Novog Sada.
- Novalis, F. (1979). Fragmenti (izbor). *Povijest knjiŹevnih teorija*, prir. M. Beker. Zagreb: SNL, 259-265.
- Paul, J. (1979). Škola estetike (izbor). *Povijest knjiŹevnih teorija*, prir. M. Beker. Zagreb: SNL, 268-273.
- Schiller, F. (1979). O estetskom odgoju čovjeka. *Povijest knjiŹevnih teorija*, prir. M. Beker. Zagreb: SNL, 203-207.
- Velek, R. (1966). *Kritički pojmovi*. Prev. A. I. Spasić i S. Đorđević. Beograd: Vuk Karadžić.
- Wordsworth, W. (1979). Predgovor lirskim baladama. *Povijest knjiŹevnih teorija*, prir. M. Beker. Zagreb: SNL, 276-29.

Марија Паунова

ГРАФИТИТЕ КАКО КОМУНИКАЦИСКИ ПОРАКИ

Графитите отсекогаш претставувале некој вид уметност преку која јавно и транспарентно се пренесува некаква порака до пошироката јавност и притоа, алтернативно, се комуницира со неа. Оттаму и насловот на ова предавање - графитите како комуникациски пораки.

Имајќи ја предвид комуникативната функција на графитите, т.е. на текстуалните графити, во преден план е пренесувањето пораки и потенцијалната комуникација меѓу испраќачот и примачот,⁵⁹ преку експлицитно обраќање кон адресатот, конкретен или потенцијален, индивидуален или колективен.

Графитите како една форма на спонтан пишан говор во услови на слободно, јавно, неофицијално, непосредно (персонално) општење (Ćuto, 2018: 59), понекогаш се духовити или политички, понекогаш љубовни, но сите се одличен начин за изразување моментален порив, главно, инициран од субјективни/индивидуални идеи/емоции, на креативен начин. Тие се некој вид коментар на личноста на случувањата на средината, главно и пред сè актуелни од субјективен аспект, но и пошироко, така што слободно може да се каже дека се алтернативна форма на општење, имајќи го првенствено предвид призивот на разговорност и на (можниот) дијалог што го отвораат.

Транспарентните, но и помалку видливите сидови на Скопје ги красат, ги разубавуваат (куси) љубовни натписи, главно, испрскани со спреј од страна на графољубителите, т.е. на љубителите на љубовта. Главен интерес во ова предавање се љубовните графити, т.е. јазикот на којшто *зборуваат* дел од сидовите на Скопје и притоа на *љубовен* јазик ја пренесуваат најубавата емоција – љубовта.⁶⁰

⁵⁹Останува отворено дали и колку преку графитите комуницираат авторот и реципиентот, кој може да не е едно лице, туку колективен адресат (примач).

⁶⁰Кога почнувате многу ентузијастички да *влегувате* во една тема и мислите дека осамено ќе истражувате, се отвораат многу врати и на виделина излегуваат и други средини, словенски, во кои графитите го привлекле вниманието на истражувачките, и притоа сфаќате дека сите заедно сте во еден сличен научноистражувачки процес. Тука, пред сè, треба да се има предвид хрватската и руската средина и нивните истражувања и изданија посветени на графитите: Лебедева, Зырянова, Плаксина, Тюкаева (2011); Ćuto (2013, 2016, 2018).

Овие графити носат пораки испишани од срцето, а нашата цел е да се претстават најфреквентните, т.е. најзастапените јазични форми за изразување на емоцијата љубов во (кратките) јавни љубовни пораки на ѕидовите во центарот на Скопје. Во анализата беа вклучени околу сто текста.⁶¹

Графитите како дел од културата некогаш и денес

Графитите како цивилизациска појава во светски контекст ги има уште од палеолитот, па затоа слободно може да се каже дека графитите претставуваат ценет материјал за востановување хроника на човечката цивилизација (Ćuto, 2018: 55).

Кон крајот на XX век некои научници кои се занимаваат со културната историја се свртеле кон проучување на материјалната култура (Berk, 2010: 88) од причина што материјалните елементи на културата не само што се сметаат за подолговечни, туку содржат и чуваат голем број информации.

Во Македонија, како и во целиот свет, во течение на историските епохи, покрај другите бројни и небројни достигнувања во доменот на материјалната и на духовната култура, имало, се негувала една мошне богата епиграфска активност.⁶²

Графитите се дел и од културниот репертоар на Македонија во доцното средновековие и во османлискиот период, кои и покрај условите/околностите во кои се создаваат, си обезбедуваат културен опстанок. Благодарение на навраќањето на епиграфското творештво се обезбедува реконструкција и се оживува материјалната култура врз сигурни и сè уште постоечки извори преку кои ние денес анализираме и извлекуваме информации од разнороден карактер. И во современите тенденции на културата, графитите се дел од градската зона, дел од младешка (суп)култура, авангарда на последната четвртина од XX век.

⁶¹Бројноста на натписите/текстовите зборува колку често на неконвенционален начин, јавно, каде што не се бара дозвола од никој или каде што отсуствува хиерархија/подреденост, се *прегавал*/се изразува љубовта, т.е. љубовното чувство.

⁶²Епиграфската активност во Македонија има своја историја најпрвин од времето на глаголската традиција (глаголските букви на столбовите во манастирот Св. Наум), а потоа преку кирилските натписи (Самуилов, Варошки и Битолски натпис).

Карактеристики и поделба на графитите

Под графит⁶³ подразбираме случајно/намерно забележана/напишана (куса) белешка (текст), не цртеж, со неофицијален, но јавен карактер, која, главно, се одликува со фрагментираност/парцијалност (од неколку зборови до поразвиен текст) во соопштението *презентирано* (главно) на тврд материјал.⁶⁴ Фактот дека станува збор пред сè за личен натпис, го изнесува и Пандев (2009: 136) кој вели дека „...графитот е краток инвентивен исказ напишан на видливо место...“

Порано древните натписи биле со црковен или со битов карактер (на и околу црквите што не биле дел само од градската средина), а во современите тенденции на културата текстуалните графити се дел од градската зона, авангарда на последната четвртина од XX век (Ćuto, 2018: 27).

Во минатото графитите најчесто се оставани (без дозвола) на потајна и на позатскриена површина, на ѕид, на столб во и надвор од храмот, на карпа, на камен во близината на црквата и сл., т.е. секаде каде што постоел погоден простор за пишување. Денес, главно, се на (јавна) транспарентна површина, секаде каде што има соодветно место за пишување, со цел пораката да дојде до примачот/примачите (најчесто на ѕид, гипс, глина, тули, камен) на фасада од зграда, т.е. на материјални објекти. Денешните графити се напишани со боја, испрскани со спреј, напишани со маркер, што можеби влијае на нивната трајност, за разлика од дијахронските, што се пред сè издлабени/изгребани. Текстот на графитите не е поврзан со функцијата на објектот (барака, киоск, зграда, објект во градба, лифт, скали, превозно средство, мост, ѕид на институција и сл.), во преден план е силната желба на авторот да остави ѕидна белешка, да пренесе порака. Во минатото графитите биле првенствено оставани на црковен ѕид (црквата била како медиум за пренесување религиозни, морални, животни пораки).

⁶³Називот *графити* е од грчко потекло *γράφει* = пишува, црта, гребе "*γράφειν*", "*γράφω*". Можно е зборот графити да потекнува и од италијанското "*graffito*" што значи *чкрапа*. Италијанското потекло на називот *графити* го прифаќа Высоцкий (1976: 5).

⁶⁴Fučić (1999: 33-35) ги дефинира графитите како додаден текст, дури и изрежан, со остар предмет или напишан со креда, јаглен или со боја на објектот на фасада на зграда и тие не се поврзани со потеклото или со функцијата на објектот на кој се напишани и се наоѓаат или се појавуваат секаде каде што има pogodно место, површина, за графоманијакот. Според Hercigonja (2006: 244), графитите се записи издлабени или напишани на црковни ѕидови, фрески, мебел, па дури и во злато и сребро на инвентарот.

Разгледувајќи ја состојбата со графитите како дел од културната историја на македонскиот народ, а имајќи го предвид содржинскиот карактер, се разграничувале: црковни, битови графити, како и такви со летописен карактер и автографи:⁶⁵ az7 gramatik6 voihna... da za mihail7 9...Op6 pisah7 doidoh7 da vadim7 len7 ГГК4; primi g_i molenye rab8 svoejo milic8 ГМат1; da se znae kad progna[e nemci tour+ina wt boudima do]ip6 dostannou do veles6 va leto zr+q ГМН1.⁶⁶

Исто така, графитите одбележувале и одбележуваат случки и настани што се важни од аспект на едно лице, или, пак, на неколку одделни лица, но отвораат простор и за масовно општење. Се одликуваат со непосредност и со искрено изразување на мислите, на чувствата.⁶⁷ Порано ги пишувале патници, обични посетители, богомолци, црковни служители, свештенството, монасите (Рождественская, 1972: 116), но пред сè грамотни лица, и тие ни помагаат за полесно разбирање на животот/животниот стил и на јазикот на минатите култури. Денес секој е/може да биде автор на графитот; иако, главно, останува анонимен⁶⁸ или препознатлив по иницијалите како потпис, по некој симбол и сл.

Во графитите писмено се *празборува* за светот што нè опкружува и тоа, пред сè, како анонимен адресат. Графитите првенствено содржат субјективни и интимни верувања, како и личен однос на авторот кон нешто/некого. Можело да се случи да не се врзани со актуелни случувања и со конкретни личности, туку во нив да се проговори за некои општи, обично религиозни или морални теми (Hercigonja, 2006: 243). Понекогаш имале афористичен, лапидарен коментар, т.е. шеговит карактер (*velika glava mala pamet6, pisa on7 ko voli vino piti...*). Некои од нив содржат и мудри мисли и сл.

⁶⁵Систематизација на историските графити дава Рыбаков (1984: 50-57). Михайлов (2012: 202) наведува и други моменти од интимниот живот што можат да бидат застапени во графитите: љубовните чувства, убавината на саканата, политичките убедувања, психата на индивидуата. Высоцкий (1976) споменува и магиски графити.

⁶⁶Овие графити се од: црквата Св. Ѓорѓи, Горен Козјак, Штип, од XIV век (ГГК4); од манастирот Св. Богородица, Матка, 1497 год. (ГМат1) и од црквата Св. Ѓорѓи, Младо Нагоричино, 1691 год. (ГМН1).

⁶⁷Hercigonja (2006: 244).

⁶⁸Анонимноста веројатно се задржува за заштита на својот идентитет и репутација, зашто на графитите сè уште може да се гледа како на вандализам, хулиганство, т.е. како на деструктивна појава, иако за нас погледот кон топлиите љубовни пораки, достапни за сечие око (и за сечие срце) низ Скопје, во студенилото на општеството/општествата, се далеку од негативна појава.

Главно на сите текстови може да се гледа како на храбри, креативни, интуитивни и емотивни пораки што, веројатно, поради својата вонинституционалност и отсуство на филтер (евентуално и цензура), јавно презенираат авторска слобода во однос на јазикот и на содржината, преку форсирање на идиостилот/идиоформите.

Денес ако се има предвид тематскиот признак се среќаваат идеолошки, спортски, персонални/лични (љубовни), морално-филозофски, рекламни, декоративни, еколошки, симболични, дури и нонсенс (бесмислица/глупост, загатки, афоризми).⁶⁹

Секоја класификацијата подлежи на дополнување, така што ова групирање е отворено, флексибилно.

Графитите како предмет на лингвистиката

Во ерата на пишаниот говор, како што се нарекува XXI век, преку технолошкиот напредок, сеприсутната мобилна и интернетска врска (Ćuto, 2013), интерес предизвикуваат и кусите натписи со анонимен карактер, т.е. графитите, во кои храбро, а воедно и креативно, во игрив стил јавно се презентираат (длабоко) скриените желби и емоции, пориви, (раз)мисли, состојби кои нè преокупираат.

Иако графитите се меѓудисциплинарна реалност, иако може да се разгледуваат многуаспектно,⁷⁰ ние се задржуваме на нив од современ лингвистички аспект, земајќи ја предвид теоријата на природно пишување (ЕПР- естественной письменной речи), формулирана од страна на Барнаулско-кемеровската лингвистичка школа (Лебедева и др. 2011).

Во втората половина на 20. век лингвистите активно внимание посветуваат и на некодифицираната усна и писмена реч, т.е. и на *живајќи* комуникација како на предмет на научно истражување. Специјален интерес на истражување на руската лингвистика е природниот пишан говор (руската кратенка ЕПР), термин дефиниран во 1999 г. (Лебедева и др. 2011).

Графитите се дел од еден жанр од спонтаните, јавни текстови што досега се, главно, необработувани. Станува збор за вербализирање, т.е. за користење на јазикот за материјализирање на разговорната, спонтаната, природната реч.

⁶⁹Повеќе за класификација на графитите в. Ѓuto (2018: 32 -35).

⁷⁰Графитите досега биле разгледувани на историски план, културолошки, социолошки, психолошки, етнографски, фолклорно итн. (Лебедева и др. 2011).

Оваа специфична писмено-устна активност (Ćuto 2013: 380) била/е неправедно игнорирана и маргинализирана,⁷¹ иако се одликува со специфични, веќе споменати, карактеристики, како отсуство на филтер (редактор, коректор, лектор и сл.) меѓу авторот и реципиентот; спонтаност, случајност, непосредност; емотивност и интуитивност, природност; се појавува произволно без претходна подготовка, прилично демократски и слободно, а со демократското општење преку запишаниот разговорен дискурс предизвикува контакт, можеби и масовно општење во отсуство на пространствени граници и при општодостапност на текстот.

Во графитите се манифестираат индивидуални карактеристики, т.е. според Ćuto (2018: 4) тие го изразуваат идентитетот на човекот. Така, при продукција на графитите доаѓа до израз строго индивидуален избор на јазични средства, зашто самопроизволно се твори, не подлежи текстот на цензура, на проверка и на редакција; доаѓа до израз вербалната слобода, така што пред нас имаме игрив и допадлив, индивидуален/субјективен стил. Овие текстови се излеани директно од срцето, преку раката/спрејот и го претставуваат самиот автор и неговата миговна внатрешна состојба на сид; состојба на умот и на душата, расположението. На графитите може да се гледа и како на автографи, како на визитка на авторот, зашто е можно да откриваат биолошка компонента (пол, возраст), социјална компонента, статус, образовна, емоционална страна на индивидуата. Изразувајќи персонална нота, графитите вршат самопрезентација, идентификација, т.е. самоидентификација на авторот во масата, зашто во центарот на текстот/на пораката е *јас*.

Јазични карактеристики на љубовните графити во Скопје

Во овој прилог од лингвистички аспект им пристапуваме на околу сто текстуални љубовни графити испишани во поширокиот центар на Скопје, како дел од писмената форма на природно, спонтано продуцираните јавни текстови, т.е. како една од неколкуте жанровски подгрупи на природниот пишан говор (Ćuto, 2016: 129).

Целта е да се види со кој избор на јазични средства од македонскиот јазик јавно се изразува емоцијата љубов. Задржувајќи се на еден аспект на графитите, лингвистичкиот, следиме дали и колку графитите (не) држат до јазичниот

⁷¹Во уметничка, литературна, лингвистичка смисла досега графитите не биле предмет на истражување.

стандард и кои јазични средства доминираат, т.е. се користат за изразување на емоцијата љубов. Притоа издвојуваме некои од потипичните јазични карактеристики на љубовните графити, иако какви јазични средства ќе се употребат во текстот на натписот зависи исклучиво од волјата на авторот и од неговиот индивидуален стил (Ćuto, 2018: 89).

Графички и правописни карактеристики

Во разгледаните графити не забележавме букви со посебен ефект. Сè е испишано со големи букви, што е важен и впечатлив визуелен момент. Интерес предизвикува еден графит во кој текстот се чита како одраз во огледало, од десно на лево. Факт е, како што споменува Лебедева (2011: 8), дека буквите се напишани според личен ритам на телесното чувство на авторот.

Авџоритџе на љубовните графити низ Скопје покажуваат високо ниво на писменост, единствено количествениот прилог *сѐ* е редовно без надреден знак: *секој ден се љубаво е...; ...тајле ми е за се...; ...се додека...*⁷² За разлика од правописно правилните: *сфаќаме, лимон, лимонада, ѓреброј ми ѓи...*, се среќава отстапка во правописното бележење на *неволја, Њуџнов*.

Графитите што беа предмет на анализа, главно, завршуваат со еден или доминантно со три извичника, мошне коректно ако се има предвид дека извичникот се употребува за да се изразат зборови со извонреден степен на возбуда; да се изрази силна желба, емоција. Доминантен потпис во графитите е латиничниот симбол за јапонската валута јен,⁷³ потоа срце или нечији иницијали.

Морфосинтаксички карактеристики

Морфолошки доминираат формите во прво лице, пред сè еднина: *да ѓе љубам; ја сакам; имам*, а се среќаваат и во второ лице едн.: *...ѓи знаеш како; ...ѓи ми даваш...*, и тоа, главно, во идно, но и во сегашно време: *ќе ѓоминам; ќе ѓе скршам; ќе ѓе изедам; ќе ѓе ѓедам; ќе ѓе чувам; ќе се борам; многу сакам*. Формите во прво лице множина се повик, желба за споделување (во љубовта): *ќе ѓрочѓѓаме; ќе сфаѓѓиме; ѓушнеме; забораѓиме*.

Зборувајќи за љубовта како општочовечка, вонвременска емоција се среќаваат и безличните конструкции: *да се случи; да се биде иѓн*. Се употребува кратката, разговорната

⁷²Примерите од текстуалните графити во цел текст ги даваме напишани искосено/италик, без да ги наведеме во наводници.

⁷³Станува збор за наша субјективна интерпретација и асоцијација на симболот.

(економичната!?) форма од личната замена за прво лице *ја* м. *јас*: *ја за нас ќе ѝласам*. Доминираат суперлативите, дури и од прилози: *најсреќна, најмила, најмалку, највеќе* (м.најмногу)...

Ги бележиме формите на обраќање (дури и метафорски) преку кои се вербализира адресатот на комуникацијата: *душо; волшебна, ѝреќрасна*, како и бројните императивни форми: *ѝушни ме; бацни ме; дојди, ѝребој (ми ѝи)*... Радува фреквентната употреба на членската низа *–ов*, со што е можно да се упатува на близина на адресатот и адресантот, покрај основната употреба за сигнализирањето блиска временска и просторна определеност: *во моменѝов; мразов, коскиве; од душава...*

Нотиравме застапеност на неменливите, службените зборови и тоа: *само* (доминантното), *ѝак, може* (скратена форма од можеби): *само ѝушни ме; ѝак сум ѝијан; ѝак со цело срце; може звучи ѝлуѝо; ѝе сакам баш* итн.

Во врска со повторувањето на предлозите⁷⁴ се следи недоследност: *ни во килоѝрами ни ѝони*, но и правилна употреба: *и во добро и во зло*, зашто како забележлива особеност на именската синтагма во денешниот јазичен израз е испуштање, т.е. неповторување на одделни службени зборови, со акцент на предлозите што се пред сè носители на категоријата зависност (Цветковски, 1998: 121). Ваквите примери може да водат кон структурни деформации и двозначност, што не е случај со примерите од графитите што ги анализираваме.

Стилско-експресивни карактеристики

Во текстовите од ѝубовните графити особено доаѓа до израз експресивниот потенцијал на македонскиот јазик, како преку споменатиот вокатив, така и преку бројните партикули, но и преку елиптичните конструкции, преку повторените зборови и синтагми (доминантен паралелизам). Тука ја вклучуваме и употребата на експресивна лексика или употребата на деривациски суфикси со висока експресивност. Оттаму, во овој дел ја имаме предвид фреквентната стилска експресивизација, изразена во текстовите на ѝубовните графити.

Имено, мошне забележлива е изразноста, експресивноста во играта со зборовите, па дури и само во употребата на поретки зборови или во употребата на зборови со секундарно значење (преосмислено): *ќе ѝе скришам од саќање* (без повреда, без раздробување на делови, туку се изразува интензитетот на

⁷⁴Во македонскиот јазик, имајќи го предвид неговиот аналитички карактер, предлозите треба да се во прв план и ако тие не се повторуваат не се сигнализира синтаксичката функција на именката/именската синтагма.

позитивната емоција, експлозија од убаво, од љубов); *сакам да ти ти кринам коскиџе* (со испуштање куси, остри звуци, како резултат/благодарение на љубовно чувство); *многу сум ти настјрвен* (не ожесточен, туку лаком, ненаситен, граблив, имам претерана желба по/за тебе).

Емоционално обоени се изразите преку употреба на деминутивно-хипокористичка лексика и експресивни глаголи: *бацни ме во увце цел ден да ми звони; срцево ми љука; љо тебе љадувам; многу сакам што се сакаме; џе сакам секоја стјоџинка секој милимикрон секој милиметјар...*

Се среќаваат емоционално обоени суфикси и (деминутивни) глаголи изведени, главно, од ономатопејска основа со значење *извршување на дејствоџо во мала мера*, како и можност за придружено значење на *еднократностј*.⁷⁵ *криње, бацне, бајне* и именки (деминутивни) преку суфиксите за изразување чувствен однос: *увце, бацка, фацка*.

Забележавме споредба: *...да ти ти кринам коскиџе како што крика мразов...; потоа антитеза, антонимија: Хемија учев од книџа со тебе ја имам во љракса!; Ке љоминам за кратјко, да џе љубам долџо!; Не сакам никаде да одам, само сакам со тебе љубов да водам!; ...ке џе љочнам нежно ти заврши ме диво!*

Покрај елипса, т.е. компресијата на одделни јазични форми, синтагми и изрази, се среќава и повторување: *џе сакам, џе сакам многу, џе сакам љремногу, џе сакам најмногу; засекоџаш твој, засекоџаш моја, било каде, било коџа; џе сакам како клуб со цело срце во секој неволја секоџаш џука со цело срце, да ошеме како еден и во добро и во зло со цело срце, и секој моменџ заедно љо целиоџ џрнлив џаџ џак со цело срце!!!*

Лирските моменти, римата, врзаниот стих, каде доминираат емоциите, се пребројни во текстовите на графитите: *може звучи љлуџо и дебилно, ама само тебе коџа џе љедам очџе ми свеџаџ силно!; срцево ми љука сака да си до мене љука!; сиџе ме сакаџ џако, ама само ти знаеш како!; ...џо тебе љадувам, ...многу ти се радувам!; Ке се борам за нас се додека имам вид, колку многу џе сакам ке видиш на секој суд!!!*

И претходно споменатите повторувања на реченични делови, на некоја форма, како и римата, гласно и јавно зборуваат за присуство на паралелизам во текстовите, како едно од доминантните средства за/на стилска експресивизација во јазикот на графитите.

⁷⁵Конески (2003: 135-37).

Лексиката со емоционална нота ја доближува љубовната порака од љубовните графити до сите нас и тоа: *волшебна, ѝрекрасно...*; многу се присутни конструкции со етички датив: *ми се бацуваш, си ми секси, ми се осеќаш*, што е објасниво ако се има предвид дека ова се текстови искреирани од лична перспектива, а сепак надвременски и сечовечки.

Лексички карактеристики

Јазичната слобода во графитите се огледува и на лексички план. Во лексиката многу доаѓа до израз индивидуалноста (Ѓуро, 2018: 172). Лексичкото шаренило се среќава во ист контекст, во текст од неколку збора и во тоа е и убавината на овој пишан говорен јазик. Застапени се турцизми: *будала, јајле, џабе*; црковнословенизми: *ѝвојоѝ небесен возж*; англиски заемки: *ѝоинѝ*; разговорните, жаргонските, локално ограничени: *кречѝе, баѝне, сабајле, бакља*, при што сите лексеми по примањето од јазикот-донор се адаптирани во согласност со морфосинтаксичките особености на македонскиот јазик.

Се користат и фразеологизмите, исто како и во разговорниот јазик, зашто носат висок експресивен потенцијал со можност за влијание врз емоциите на примачите: *ѝе исѝив со очи; јајле ми е за се; ќе ѝе чувам како кайка во рака; коѝа ќе ѝе фаѝаѝ будалиѝе; и во добро и во зло; да ѝи ѝи крѝнам коскиѝе...* Благодарение на готовиве искази во куса форма (фразема) авторот неретко го искажува својот став.⁷⁶

Заклучок

Лингвистичкото проследување на љубовните графити што го красат Скопје покажа дека, иако графитите се дел од лингвистиката на разговорната реч, иако се со неофицијален и со ненормативен карактер и се индивидуална, творечка, креативна слобода на авторот; иако на прв поглед во нив можеме да зборуваме за фрагментиран јазик, се чини дека сите овие карактеристики создаваат поголема одговорност во/со јазикот. Дури и при таква слобода (при избор на тема, при избор на јазични средства и при избор на простор за пишување) јазикот е многу коректен, дури и во случаи каде што вообичаено нотираме отстапки.

По анализата на графитите како една од неколкуте жанровски подгрупи на природниот пишан говор и по пристапената структурно-дескриптивна јазична анализа, се

⁷⁶Минова-Ѓуркова (2003: 284-85).

изведува заклучокот дека јазичната, општоприфатената норма, главно, се јавува и при (ис)пишување на љубовните графити. Јазикот на графитите рефлектира доминантно стандардни признаци на македонскиот јазик, т.е. се јавуваат стандардни јазични признаци на сите рамништа-зборообразувачко, морфолошко, лексичко, синтаксичко, заедно со, по некоја, специфичност на разговорниот јазик, што зборува за јазична опитност на *авторитите* на текстуалните графити.

Намноженоста на овие текстови, како многуаспектен феномен на културата, е крик за соговорник, за комуникација во отсуство на *жива комуникација* во едно глобално индустриско-информациско општество. Факт е дека внатрешниот глас, т.е. емоцијата наоѓа изразна форма да искомуницира и во спонтаните сидни текстови, што е дотолку објасливо што во коренот на зборот *емоција* е движењето/акцијата (*motion*). Имено, со влијанието на интернетот и на средствата за масовна комуникација создаден е нов канал за влијание врз социјалното поведење на младите, па така и се распространува оваа младешка супкултура, а оттаму и актуелноста на истражувањево.

Суштината на јавното изразување на емоцијата љубов и на јавна слободна комуникација со конкретен/апстрактен (еден или повеќе) реципиент/и на сид е веројатно повеќестрана/покомплексна, особено ако се има предвид дека и секоја емоција е комплексен феномен којшто инволвира различни компоненти: субјективно чувство, емоционална интелигенција, когниција, моторна експресија, јазична способност, комуникативна компетенција, тенденции за акција или желба за невролошки процеси (Scherer, 2004).

Во глобално студени општества, на исто така студени, осојни сидови, милина се љубовните графити како алтернативна, слободна форма на општење/комуникација, карактеристична за постсовремената епоха. Топлите пораки видливи, читливи, упатени секому и никому на конструктивен и на креативен начин го топат студенилото, мразот и на (сидовите на) Скопје. Факт е дека Скопје се топи со и во љубовни пораки. Предавањево го затворам со еден графит: *За љубов се потребни двајца, а за многу љубов сме потребни јас и ти!!!*

Литература:

- Высоцкий, А. С. (1976). *Средневековые надписи Софии Киевской, по материалам граффити 11-17 вв.* Киев.
- Конески, К. (2003). *Зборообразувањето во современото македонски јазик.* Скопје: Филолошки факултет Блаже Конески.

- Лебедева Н.Б., Зырянова Е.Г., Плаксина Н.Ю., Тюкаева Н.И. (2011). *Жанры естественной письменной речи: Студентческие граффиты, маргинальные страницы эпиграфий, частная записка*.
- Минова-Гуркова, Л. (2003). *Стилистика на современном македонском языке*. Скопје: Магор.
- Михайлов, Г. (2012). *Класическа епиграфика*. София: Нов български университет.
- Пандев, Д. (2009). *Говорење и пишување (вештини)*. Скопје: Просветно дело.
- Рыбаков, А. Б. (1984). *Русская эпиграфика X-XIV вв. (Состояние, возможности, задачи)*, Из истории культуры Древней Руси, Исследования и заметки. Москва.
- Рождественская, В. Т. (1972). Значение граффитов X-XIV вв. для изучения истории русского языка старшего периода. *Вопросы языкознания*. Академия наук СССР. Издательство Наука. Москва.
- Цветковски, Ж. и др. (1998). *Македонски јазик*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Berk, P. (2010). *Osnovi kulturne istorije*. Beograd: Clio.
- González, A. M. (2012). *The Emotions and Cultural Analysis*. Burlington, VT: Ashgate.
- Fučić, B. (1999). *Croatian Glagolitic Epigraphy*. London: Stephen Osborne.
- Hercigonja, E. (2006). *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Drugo, dopunjeno i izmijenjeno. Zagreb: Matica hrvatska.
- Milivojević, Z. (2003). *Emocije: psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Prometej.
- Scherer, K., Wranik, T., Sangsue, J., Tran, V., Scherer, U. (2004). Emotions in everyday life: probability of occurrence, risk factors, appraisal and reaction patterns. *Soc. Sci. Inf.* 43, 499-570.
- Ćuto, E. (2018). *Граффиты: язык и графика*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćuto, E. (2016). Роль параграфемных средств в создании образа языковой личности (на материале граффитийных текстов), *Croatica et Slavica Iadertina*, 12, 1; 127-152.
- Ćuto, E. (2013). Студентская эпиграфика и литературная традиция. "Искусство подделываться под слог известных писателей", *Zadarski filološki dani IV : zbornik radova / Sambunjak, Slavomir; Božić, Rafaela (ur.)*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 379-39

Гордана Алексова

КОГНИТИВНИТЕ СТРУКТУРИ (СТРУКТУРИТЕ НА ЗНАЕЊЕ) ВО НАСТАВАТА ПО МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК КАКО СТРАНСКИ

Содржината на ова предавање излегува од востановениот концепт на претставување на македонскиот јазик преку определена лингвистичка тема од разните јазични области и него го става во контекст на проблематика од областа на применетата лингвистика. Фокусот на разгледување во предавањето се когнитивните структури (структурите на знаења), како психолошка категорија, во функција на наставата по јазик. Притоа, ќе биде објаснета суштината на когнитивните структури и нивната примена во наставата по македонски јазик како странски. Дидактичкиот концепт, заснован на примена на структурите на знаења, функционира подеднакво успешно и во наставата по мајчин јазик, како и во кој и да е наставен предмет и на кој и да е образовен степен.

Што се когнитивни структури?

Когнитивни структури или структури на знаења се ментални процеси што ни служат за преземање, „преработување“ и разбирање на информациите. Тие се составен дел од систематизирањето и меморирањето на информациите и, оттука, помагаат при организирањето на информациите и при навраќањето (потсетувањето) на нив, што е од особена важност во процесот на учење. Накусо, когнитивните структури се основните ментални модели што ни помагаат да ги преземеме информациите, да ги складираме во мемориски целини (помали или поголеми структури) и да се потсетиме на постојните (складирани) информации, т.е. нив да ги повикаме и да ги поврземе со нови информации.

Когнитивните структури, како ментален феномен и како поим во психологијата, се дел од Конструктивистичката теорија на учење на Џером Брунер (Jerome S. Bruner), една од водечките фигури во теоријата на психологијата на XX век, претставник на американската школа. Основниот принцип во Брунеровата теорија за учењето е принципот на инструкциите, според кој активноста на ученикот (воден од инструкциите) има врвна улога во наставниот процес. Таа се базира на учењето по пат на откривање, откривањето е резултат на инструкции, а

инструкциите се состојат во организирање ситуации во кои ученикот најефикасно ќе ги искористи и ќе ги примени веќе стекнатите знаења. Инструкциите се дел од активностите планирани од наставникот, како и составен дел од дидактичките содржини во учебниците и во вежбанките. Инструкцијата може да биде поопшто прашање, поконкретно прашање, директно упатство, поставување проблем и сл., при што, активностите на учениците треба да бидат така организирани што ќе ги развиваат информациите по нагорна линија, ќе го решаваат проблемот и ќе изведуваат заклучоци. Учењето по пат на откривање ги зајакнува интелектуалните способности и мотивацијата кај учениците за развивање автономно и самонадградувачко однесување, зашто во процесот на учењето, информациите ги организирале во знаења по пат на сопствениот систем на поврзување (Брунер 1961: 21-31).

Во теоријата на образованието и на воспитанието Брунер е особено познат и по тоа што своите сознанија од областа на психологијата ги поврзува и ги имплементира во теоријата за спиралното организирање на образовниот курикулум, што е своевиден напредок во однос на некои други модели на структурирањето на наставниот процес. Така, на пример, спиралниот модел на поставувањето на наставните содржини во образовниот систем на сите степени на образованието (основното, средното и високото) ќе се покаже како многу пофункционален во однос на линиското структурирање на наставниот курикулум. Која е суштинската разлика меѓу овие два система? Линиското претставување на наставните содржини подразбира само директно надградување на постојните знаења, без навраќање и поврзување со претходните знаења. Спиралниот начин на поставување на содржините во наставните програми подразбира извесно потсетување и повторување, а потоа и функционално надградување на постојните знаења. Притоа, принципот на когнитивно структурирање се препознава при навраќањето, потсетувањето, маркирањето позначајни пунктови од наставните содржини и нивно надградување со нов квалитет. Ова е концепт што многу успешно функционира во основното и во средното образование, а во високото, и покрај тоа што експлицитно не се забележува неговото присуство во студиските програми, тоа е содржано во начинот на кој нараснуваат знаењата од поедноставни кон посложени. Во областа на лингвистиката, на пр., вообичаено е да се почне со „наједноставната, најмалата“ јазична единица – фонемата (со курсот по фонологија), а потоа знаењата да градираат нагоре кон

морфема, збор, реченица и текст, односно кон морфологијата, синтаксата и текст-лингвистиката. Со речникот на дидактиката, ова значи индуктивен пристап. Со сиот респект кон теориите за индуктивноста во учењето, сакам да кажам дека јас повеќе ја поддржувам и сум поборник на идејата за дедуктивноста, која, во основа, претставува пат од општото кон конкретното, т.е. делење на целината на помали порции. Во таа смисла ќе ја споменам теоријата на данскиот лингвист Луис Јелмслев, претставена и елаборирана во неговото дело *Пролејомена кон теоријата на јазикот*. На едно место во делото стои следново:

...Ако постои нешто што им е дадено на познавачите на јазикот, тогаш тоа е сè уште неанализираниот *текст* во својата неподелена и апсолутна целина. Единствената можна постапка при барањето систем што би го придружувал текот на тој текст ќе биде анализата, при која текстот се сфаќа како целина поделена на единици, потоа тие единици повторно се целини поделени на делови и така натаму, сè додека анализата не се спроведе докрај. Па, таквата постапка накусо може да се определи како чекор од целината кон единиците, а не обратно, од единиците кон целината – значи, како аналитичко движење, коешто води кон специфичностите, а не како синтетичко, коешто воопштува. ... (Hjelmslev 1980: 21-22).

Во еден момент, кога за тоа ќе се создадат зрели предуслови, како логична следственост на анализата, ќе произлезе синтетизирањето на овие помали делови во една функционална целина. Како пример за ваквата дедуктивност ќе ја наведеме наставата по македонски јазик во основното образование, којашто е поставена дедуктивно, т.е. од содржината кон формата. Ученикот во прво одделение започнува со текстот, т.е. со слушање приказни, стихотворби, куси текстови и сл., а потоа следува нивното разградување на реченици, синтагми, зборови, гласови и букви. Се разбира, на почетокот од образованието, го прифаќаме изучувањето на гласовите и на буквите како предуслов за описменувањето.

На следниот графички приказ (Слика 1) е содржана дедуктивноста во наставата по македонски јазик според содржините распоредени во наставните програми за фазите (одделенијата и годините) на основно и на средно образование. Со стрелките што се насочени кон десно во кругот, се прикажува движењето на наставните содржини од најсложената (I одделение, текст) кон наједноставната (V одделение, глас и

фонема) и обратно. Прекилот на движењето на стрелките помеѓу III и IV година на средното образование е поради прекинувањето на развојноста на јазичните единици, што се забележува во III година со застапеноста на содржините за реченица и незастапеноста на содржините за врзан текст.

Слика 1 – Графички приказ на дедуктивноста во наставата по македонски јазик

Значењето на теоријата на Брунер за наставата по јазик е во идејата наставните содржини да се разгледуваат како систем од когнитивни структури. Двете основни поставки на оваа теорија се следниве:

1. учењето не е само усвојување факти, туку разбирање на основните односи меѓу структурите на предметот, а истите се разгледуваат со постојано нараснување на сложеноста на знаењата и

2. севкупните наставни содржини на еден предмет претставуваат макроструктура, во којашто се групирани поголеми и помали структури на знаења (Брунер 1999: 17-33).

Во контекст на наставата по македонски јазик како странски, макроструктурата ја претставуваат сите содржини, предвидени за реализација на курсевите од почетно до напредното рамниште. Во контекст на Заедничката европска рамка за јазиците, тоа се содржините, предвидени за рамништата од A1 до Ц2.

Определувањето на критериумите за структурирање на знаењата е многу флексибилно и може да се менува според потребите на наставните ситуации и на крајните наставни цели. Се разбира, тоа мора да биде дел од еден осмислен систем на идеи и задачи на наставниот процес, а структурите на знаења треба да се вградат во наставната практика како органски дел на наставните содржини. Распоредувањето на наставните содржини според принципот на когнитивни структури се планира за сите степени на изучувањето на македонскиот јазик, во кои планираните содржини треба да претставуваат осмислен систем на почнати, развиени и завршни, па до завршени, заокружени знаења. Тоа, секако, им дава слобода на авторите на прирачниците за курсевите различно да ги осмислуваат наставните содржини и наставните активности, меѓутоа, постојано мора да се води сметка за меѓусебното интегрирање и синхронизирање на наставните содржини во трите димензии на пренесување на знаењата, а тоа се: редоследот, екстензитетот (широчината) и интензитетот (длабочината) (Poljak 1985: 115-123).

Еден од основните принципи на распоредување на наставните содржини во когнитивни структури во наставата по јазик е принципот на хиерархија. На примерот на јазичните единици како когнитивни структури, тоа би изгледало, отприлика, вака (Слика 2):

Слика 2 – Дијаграм на системот на јазичните единици

На дијаграмот е претставено нараснувањето на сложеноста на јазичните единици од фонема до текст. Системот на синтаксичките единици – синтагма, проста реченица и сложена реченица е издвоен како најсложен во состав на когнитивната структура Систем на јазичните

единици, т.е. ја прикажува синтаксата како когнитивна потструктура со повеќе од еден вид јазична единица. Меѓутоа, можеме ли да се согласиме дека истиот систем јазични единици ќе важи и за наставата по македонски јазик како странски? Дали сите јазични единици ќе влезат како когнитивни структури во овој вид настава? Т.е., кои јазични единици ќе отпаднат во оваа настава? Поради природата, т.е. поради особеностите на наставата по странски јазик, не може да се очекува дека во овие курсеви ќе се внесат содржини за фонемата и морфемата. Па, така, содржините за фонемата ќе бидат заменети со содржини за гласовите и за буквите (при што системот на ортоепијата и ортографијата ќе се сметаат како посебни когнитивни структури на знаења), а содржините за морфемата ќе бидат заменети со содржини за слогот. Тогаш, знаењата ќе нараснуваат на следниов начин: глас / буква – слог – збор – синтагма – проста реченица – сложена реченица – текст. Ова укажува на фактот дека современата настава по странски јазик е насочена комуникациски, а не метајазично и дека сите метајазични содржини поврзани со јазичните единици се во функција на живата јазична комуникација. Ако ги третираме јазичните единици како поединечни когнитивни структури, тогаш, од дидактички аспект, тие во целост ќе бидат застапени само во почетниот курс А1 (од глас / буква до текст). Се разбира, сложеноста на знаењата од проста реченица до текст квалитативно ќе нараснува со секој повисок курс. Не можеме да очекуваме дека на почетно рамниште од изучувањето македонски како странски, изучувачот ќе има компетенции да разбере и да протолкува, а уште повеќе да состави развиена проста реченица, во чиј состав ќе бидат застапени сите реченични функции. На пример, да состави реченица како следнава:

Денес, ѝо завршувањето на лекторските часови, Елена, колеџкаџа од Русија, сакаше да оди во Охрид заради разгледување на Стариот град и заради фотграфирање на залезот на сонцето од Плаошник со својот нов фотоапарат.

Би можело да се претпостави на почетно рамниште оваа содржина да биде пренесена, приближно, на следниов начин (повторно, под претпоставка да биде совладан соодветниот лексички фонд):

Денес ѝо лекторските часови Елена, колеџкаџа од Русија, сакаше да оди во Охрид. Таа сакаше да (ѝо) разглед(ув)а Стариот град и да (ѝо) фотграфира залез(от) на сонце(ѝо) од / на / во Плаошник. Таа има нов фотоапарат.

Овој пример ни го илустрира начинот како една когнитивна структура – простата реченица може да биде разделена на неколку помали когнитивни структури – прости реченици. И, се разбира, спротивно на ова: на напреднатото рамниште на изучување на јазикот когнитивните структури ќе се движат од проста реченица нагоре, т.е. нема да бидат застапени гласот / буквата, слогот и зборот како структури на знаења, а изучувачите ќе бидат со развиени компетенции за поврзување на помали

прости реченици во една развиена проста или во сложена реченица. Што се однесува до текстот како когнитивна структура, тој е застапен на сите рамништа на изучување, при што квантитативно и квалитативно ќе нараснува од почетниот кон напреднатиот курс.

Ќе претставиме уште еден пример за нараснување на сложеноста на когнитивните структури, овојпат од граматичкото тематско подрачје, т.е. од поголемата граматичка когнитивна структура - Морфологија. За илустрација ја земаме глаголската форма *Сегашно време*, која секогаш е на прво место во изучувањето на темпоралните значења на глаголските форми. Иако навидум се чини многу едноставна, оваа глаголска форма, како когнитивна структура, во себе вклучува повеќе поткогнитивни структури на две рамништа: значенското и формалното.

Во однос на значењето, глаголска форма за сегашно време својата сложеност ја покажува со својата многузначност, од која ќе ги претставиме само следниве значења:

- дејство во моментот на зборувањето (*Ние овде сега седиме и слушаме.*);
- дејство во „проширената“ сегашност (*Ние сме на Лейнаша школа во Охрид.*);
- современост (*Вечерштите во Охрид се свежи.*);
- пословичност (*Браќи браќа не рани, тешко кој то нема.*);
- минатост (*Во 1978 се јојавува неговата прва книга.*);
- идност (*Вечер заминувам за Скопје и таму останувам три дена.*);
- готовност (*Ја јадам цела лубеница, макар и да ѝжнам.*);
- заповед (*Сега остануваи, ја земаи виолината и почнуваи да вежбаи!*).

Од формален аспект, комплексноста на глаголската форма за сегашно време се поврзува со следново:

- специфичност во однос на граматичката категорија *вид* (со значење на сегашност таа се образува само од несвршени глаголи; глаголската форма за сегашно време од свршени глаголи е граматикализирана во други глаголски форми и глаголски конструкции – идно време, *да*-конструкција, условни конструкции);
- образувањето со наставки во парадигмите според граматичката категорија *број* – единина и множина;
- образувањето на формите за 1 л. единина и на 3 л. множина од глаголите од *е*-група и од *и*-група со општ дел на самогласка;
- менувањето на вокалот на основата;
- аналогиското удвојување на *-а* во формата за 3 л. мн. кај глаголите од *е*- и од *и*-група, според формата на глаголите од *а*-група (*јадаат*, *одаат*) и обратно, аналогиското испуштање едно *-а* во формата за 3 л. мн. кај

глаголите од *a*-група, според формата на глаголите од *e*- и од *и*-група (*ишлуваат*);

➤ означувањето на формалниот показател (завршокот) на глаголите од трите глаголски групи според формата за 3 л. еднина и на основната форма на глаголите во отсуство на формата за инфинитив.

Секој од овие пунктови што ги наведовме претставува своевидна и специфична когнитивна структура во значењето и во формата на ова глаголско време, што бара умешност за планирање на нивниот редослед во состав на трите наставни рамништа од А до Ц и за нивно преточување во функционални граматички и комуникациски наставни содржини во учебник и во жива наставна ситуација.

Еден од можните начини за нивно распоредување во трите наставни рамништа може да биде следниов:

➤ почетно рамниште – основно значење (сегашност – моментна и проширена) и образување збороформи за сегашно време од глаголите *сум, има / нема*, од несвршени глаголи и од селектирани свршени глаголи (со оглед на тоа што тие ќе мора да се користат во глаголската форма за идно време; од глаголи од *a*-група и од другите глаголски групи, но со најчеста употреба во живиот јазик според потребите на корисниците на јазикот на ова рамниште, а со нагласување дека формите за 1. л. еднина и 3. л. множина во наставката секогаш ја имаат самогласката *a* и дека самогласката *a* не се удвојува кај сите глаголи, туку само кај глаголите од *a*-група; неутрална употреба и едноставни стилски употреби на ова глаголска форма во живиот јазик и во едноставни текстови од различни функционални стилови;

➤ средно рамниште – другите значења и образување збороформи за сегашно време и од свршени глаголи и од глаголи од сите глаголски групи, со задржување на формите за сегашно време од глаголите од *e*-група и од *и*-група со општ дел на самогласка (1 л. еднина и 3 л. множина *стијам-стијат*, *бројам-бројат*, но: *ќеам-ќеат*, *се смеам-се смеат* итн.) и определување на основниот глагол; неутрална употреба и стилски употреби во живиот јазик и во посложени текстови од различни функционални стилови;

➤ напредното рамниште – сите значења, со нагласување на нивната употреба во сложени текстови од различни функционални стилови.

Примерот со глаголската форма за сегашно време уште еднаш укажува на потребата од поврзување и усогласување на содржини од различни когнитивни структури од повеќе јазични рамништа – фонетика, морфологија, синтакса, лексикологија, правопис, правоговор, а сето тоа под диригентската палка на семантиката и на прагматиката.

Многу важен пункт во распоредувањето на јазичните наставни содржини како когнитивни структури во наставата по странски јазик е нивното задолжително комбинирање со комуникациските содржини. Тука,

пред сè, мислиме на определување на комуникациските теми преку кои се реализира јазичната настава. Комуникациските теми (на пр.: запознавање, храна, образование и професии, празници и празнување, патување, екологија, урбано живеење и сл.) се своевидни структури на знаење, чие значење особено доаѓа до израз преку нивниот лексички фонд и соодветните карактеристични комуникациски ситуации, кои многу често се врзуваат со дадени јазични форми и на тој начин го олеснуваат нивното совладување, меморирање и развивањето соодветни комуникациски компетенции кај слушателите. Обемот на наставните содржини и на когнитивните структури се приспособува на бројот на часовите на курсот, а нивното формално распоредување се прави во т.н. интерактивни модели, што во современата настава доаѓаат на местото од традиционалните наставни единици. Интерактивните модели се покажуваат како приспособливи на потребите на нашата идеја за организирање на наставните содржини во когнитивни структури поради следново:

...Интерактивните модели се своевидни дидактички модели, конципирани врз одредени дидактички принципи. Во нив учењето се сфаќа како активен процес, а подучувањето како двонасочна позитивна комуникација. Тие се универзални, во смисла на нивно применување во наставата на различни образовни степени, различни возрасни групи и различни содржини. Интерактивниот модел е секогаш добро структуриран, а одделните структурални сегменти се добро артикулирани во сеопфатниот концепт на моделот. Постапувањето на структурата е првиот чекор во процесот на подготовка на моделот. Во таа фаза последователно, тргнувајќи од темата и од целите, се определуваат определени видови активности што ќе бидат во функција на нивното остварување. Се определува времето на реализацијата, опремата, средствата за наставникот, помошни материјали за наставникот, помошни, додатни и работни материјали за учениците и материјали за активности. Основата на интерактивниот модел ја сочинува интеракцијата, која се одвива во хоризонтална и во вертикална насока. Таа е фиксна основа на сите активности. Интерактивниот модел, како еден вид дидактички модел, не мора секогаш да се совпаѓа со времетраењето на еден наставен час. Напротив, моделите најчесто ги надминуваат строгите временски граници на наставните часови. Сепак, структурата на интерактивните модели (како и структурата на часот како најмала единица на наставната

работа) е добро артикулирана и составена од постојано присутни елементи (Томевска-Илиевска 2015: 15-73).

Содржините на учебникот по македонски јазик за странци – средно рамниште – *Лозје*, се распоредени во осум интерактивни единици (лекции), чија содржина концизно е претставена во табела на почетокот од учебникот.

Вака изгледа опис на еден интерактивен модел:

лекција	комуникациски содржини	граматички содржини
ЛЕКЦИЈА 4 Во светот на купувањето	карактеристики на модерното потрошувачко општество големите трговски центри и малите продажни места – опис, работно време и начини на плаќање купувањето во вашата земја моќта на рекламите во потрошувачкиот свет купување во продавница, на билетарница и на пазар барање услуги во банка, во фризерница и во сервис закажување термин за услуга – преку телефон, со СМС-порака и со имејл купувањето „на старо“ или „од втора рака“ купувањето и другите услуги на интернет анкета за потрошувачи	минато определено несвршено време (имперфект) минато определено свршено време (аорист) глаголска придавка глаголска сум-конструкција глаголска именка индиректен предмет реален услов

Овој опис на комуникациските и на граматичките содржини на интерактивниот модел ја илустрира потребата за делење на наставните содржини на помали порции, што во нашиот случај е направено преку когнитивните структури. Па, така, когнитивната структура *Искажување минати дејствија* е разложена на следниве помали структури на знаење: минато определено несвршено време (имперфект), минато определено свршено време (аорист) и глаголска сум-конструкција, а надоврзувањето на минатото време со

глаголските форми што се претходно реализирани (сегашното и идното време) е направено преку содржините за реален услов.

Лингвистичкотеориската компонента проткаена во претставување на наставните содржини како когнитивни структури е Де Сосировиот принцип за синтагматските и парадигматските односи во јазикот (Sosić De 1989: 146-154). Во него ние препознаваме лингвистички пандан на Брунеровата теорија на когнитивни структури. Поаѓајќи од овој принцип на Де Сосир, реченицата претставува низа од знаци, распоредени во структури на јазичната оска на синтагматските односи. Секој знак во структурите и секоја структура во реченицата придонесува за значењето на целината. Претставувањето на наставните содржини преку когнитивните структури во наставата треба да се заснова на значењето на двете димензии при структурирањето на реченицата – принципот на селекција и принципот на комбинација. Во принципот на селекција владеат парадигматските односи, во принципот на комбинација – синтагматските односи. Парадигматските односи во јазикот произлегуваат од изборот на јазичните единици што го прави секоја единка во процесот на мислењето и во процесот на искажувањето на мислите со помош на јазикот. Огромни се можностите за избор на јазичните единици од оската на селекцијата што ќе влезат во синтаксичка и во комуникациска врска, затоа што е огромен бројот на јазичните единици, на пример, со лексичко, граматичко или стилско значење, или со гласовен состав што ни се потребни во конкретниот момент на јазично општење. На оската на парадигматските односи се наоѓаат зборовите со сите нивни лексички, граматички, зборообразувачки, стилски и фонетски способности за приспособување на комуникациските потреби, како и акцентот и интонацијата, исто така, подготвени да стапат во комбинација што ќе му даде нова и неповторлива фонетска вредност на исказот. Синтагматските односи во јазикот произлегуваат од начинот на којшто јазичните единици се поврзуваат и се комбинираат во јазични единици од повисок ранг на оската на линеарноста. Комуникативната настава по странски јазик се занимава со претставување на синтагматските односи, со правилата според кои зборовите се поврзуваат и се комбинираат во синтаксички единици. Разгледувањето на синтагматските односи е невозможно без нивно поврзување со парадигматските односи. При составувањето реченица, се прави избор на оската на селекцијата, а потоа тој избор се проектира на оската на комбинацијата. На оската на комбинацијата се наоѓаат

именските групи, речениците и текстот. Парадигматската оска е оска на формата на јазичната граѓа, синтагматската оска е оска на нејзината функција.

Ќе завршам со следново:

Распоредувањето на наставните содржини според принципот на когнитивни структури подразбира строго придржување и почитување на дидактичките принципи, а пред сè на принципот на научност, принципот на системност и последователност и принципот на сообразување со можностите на изучувачите на јазикот. Во таа смисла, улогата на авторите на прирачниците за курсевите по странски јазик, како и улогата на лекторите како реализатори на курсевите, е огромна. Тие се мостот што ги поврзува слушателите на курсот со јазикот што го изучуваат и најзаслужниот субјект во процесот на оживотворувањето на идејата за учењето како активен процес. Во наставата, заснована на когнитивни структури, улогата на лекторот е да овозможи успешно пренесување на информациите до учениците, во форма која им одговара на нивната моментна состојба на разбирање, т.е. на знаењата со кои располагаат до тој момент. Само преку активната настава изучувачите на еден јазик доаѓаат до нови знаења, до синтетизирање и обопштување на знаењата во дефиниции и правила и до нови идеи, врз основа на помали содржински целини од своите постојни, т.е. претходно стекнати знаења. На идејата за дополнување и надградување на постојните знаења на учениците ѝ одговараат наставни програми со спирална структура, какви што се наставните програми според кои се изработени нашите нови учебници по македонски јазик како странски – *Тешкојто*, *Лозје* и *Златоврв*. Учебникот *Везилка* е нивно дополнително надградување и функционализирање на македонскиот јазик низ когнитивни структури врз примери од уметничколитературниот стил.

Користена литература:

- Алексова, Г. 2017. *Наставањата по македонски јазик во основното и во средното образование низ модели на современите наставни системи*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“ (докторска дисертација).
- Томевска-Илиевска, Е. 2015. *Интерактивни пристапи во наставањата*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филозофски факултет, Скопје.
- Bruner, J. S. 1961. *The Act of Discovery*. Harvard Educational Review, 31, 21-32.
- Bruner, J. S. 1999. *The Process of Education - A Landmark in Educational theory*. Harvard University Press.

Hjelmslev, L. 1980. *Prolegomena teoriji jezika*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.

Poljak, V. 1985. *Didaktika*. Školska knjiga, Zagreb.

Sosir De, F. 1989. *Opšta lingvistika*. Nolit, Beograd.

Извор:

Алексова, Г. 2019. *Лозје – македонски јазик за сѝранци – средно рамнишиѝе*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје

Лидија Капушевска-Дракулевска

ФАНТАСТИЧНИОТ РАСКАЗ ВО МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Поим

Во *Толковниот речник на македонскиот јазик*, именката *фантазија* (или вообразба, мечта) значи „способност да се замислува, да се претставува нешто во свеста, без непосредно да се види, да се почувствува“. Терминот *фантастика* го означува „тоа што е плод на фантазијата, што е измислено, чудно, натприродно“, а како книжевен поим се врзува за „уметнички дела во кои се опишуваат необични, неверојатни, натприродни настани“, додека, пак, придавскиот облик *фантастичен* има двојно значење: освен што е поистоветен со фантастиката, во смисла на нешто кое е плод на фантазијата (измислицата), значи уште и „прекрасен, извонреден“, но и „прекумерен, претеран.“⁷⁷

Границите на фантастиката

Фантастиката, сфатена во најширока смисла на зборот, како уметност на фантазирањето, или како постапка на креативно користење на имагинацијата во книжевното творештво, е стара колку и самата литература. Дури се смета дека потребата за фантастика му е иманентна на човечкото суштество, затоа што е вечен и човечкиот копнеж за преминување на границата помеѓу реалното и имагинарното, рационалното и ирационалното, познатото и непознатото.

Меѓутоа, многу реномирани теоретичари (Цветан Тодоров, Луј Вакс, Зоран Мишиќ, Бранимир Донат, Влада Урошевиќ, Игор Зидиќ, Сава Дамјанов) со право предупредуваат дека не секое фантазирање, хаотично измислување или целосно препуштање на стихијата на имагинација претставува фантастика. Се смета дека книжевниот сензибилитет за фантастика (како дел од областа на имагинарното) се јавува многу рано – веќе со имагинацијата на митот или „почетокот на сите почетоци“ – но „никната од длабочините на митската свест, фантастиката не секогаш се одделувала како посебен вид уметност.“⁷⁸ Книжевноста на имагинарното е широка област која опфаќа и други облици на книжевна практика освен фантастичната.

⁷⁷Толковен речник на македонскиот јазик. Том VI. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 2014, стр. 224-225.

⁷⁸Z. Mišić, „Beleške o fantastici. Putevi fantastike“, предговор во: *Antologija francuske fantastike* (прир.: Z. Mišić). Beograd, Nolit, 1968, стр. V.

Во рамките на поширокиот романтичарски интерес за имагинарното, ќе се јави и склоноста кон фантастиката како книжевна постапка со своја естетска функција која е подложна на конвенционализација и може стилски и жанровски да се „маниризира“. Заслугата, во оваа смисла, му припаѓа на германскиот романтичар Е. Т. А. Хофман кој, со својот расказ „Благородникот Глук“, објавен во 1809 година, ја дава формулата на фантастичниот расказ во европски рамки, која подоцна ќе се користи во овој вид литература сè до денес. Се смета дека Хофман прв го одделува фантастичниот расказ од уметничката (авторска) сказна, инаку омилен жанр во германскиот романтизам.

Обид за дефинирање

Клучни категории, неопходни за раѓање на фантастичната книжевност се: *неверојатношо*, *невозможношо* и *необјасливошо*; сите тие се на граница на *реалношо*, бидејќи ги нарушуваат логичките, физичките и биолошките закони на стварноста. Фантастиката инсистира на повеќесмисленост на светот и нејзина основна функција е откривање на фантастичното во секојдневното.

Една од најтемелните студии, посветени на феноменот на книжевната фантастика е *Увод во фантасстичниата литература* од Цветан Тодоров. Според Тодоров, суштината на фантастичното е во колебањето, во нерешителноста на читателот во поглед на природата на опишаниот настан. Со други зборови, фантастичното е определено преку двосмислената рецепција на текстот од страна на потенцијалниот читател на граница меѓу *чудесношо* (верување во натприродното) и *чудношо* (негово рационално толкување). „Речиси поверував“ - еве ја формулата која го содржи духот на фантастичното“ - вели Тодоров и продолжува: „Целосното верување, како и совршеното неверување, би нè однеле надвор од фантастичното; неодлучноста е таа која му дава живот.“⁷⁹

На рецепциски план, фантастичната книжевност заговара одредена *есетика* на *сензационалношо* и, иако никогаш не побудува чисто естетско уживање во кантовска смисла, тоа сепак се јавува како краен исход, како катарза по емоционално обоеното чувство на страв, згрозеност или едноставно – изненадување.

⁷⁹C. Todorov, *Uvod u fantastičnu književnost*, Beograd, Rad, 1987, стр. 35.

Македонскиот фантастичен расказ

Македонскиот фантастичен расказ е лишен од деветнаесетвековниот романтичарски процут, во историјата на фантастичната литература означен како „златна доба“ на фантастичниот расказ. Сепак, неговата генеза датира токму од втората половина на XIX век и е во знакот на фолклорното дело на Марко Цепенков како своевидна „предисторија“ на фантастичниот расказ во македонската литература.

Марко Цепенков е, во некоја рака, следбеник на Н. В. Гогољ. Имено, примерот на Гогољ кој се занимавал и со собирање на народни умотворби во рамките на поширокиот романтичарски интерес за фолклорот, ќе го следат многу автори од балканските и од другите словенски култури со богата и влијателна фолклорна традиција, а во рамките на културната и национална преродба што ја носи романтизмот на поширокиот јужнословенски простор; Цепенков е еден од нив. Се смета дека „најдолгата“ македонска народна волшебна приказна „Силјанштркот“, што ја забележал Марко Цепенков, содржи трансформациски елементи, битни за преминот од народна кон уметничка приказна во поглед на дејствието, ликовите и сложената композиција. Во споменатата приказна постојат и бројни елементи што одговараат на одредбите на фантастиката.

Од друга страна, познато е дека од сите фолклорни прозни облици *преданието* е тоа кое со своите одлики најмногу се доближува до книжевната фантастика, па и во таа насока треба да се бара кај Цепенков зачеток на уметничкиот фантастичен расказ. Конкретно, своевидно приближување до сферата на фантастичното (покрај веќе споменатото во приказната „Силјанштркот“), Цепенков остварува во забележаните преданија за народните верувања во: сеништа, вампири и други полноќни суштества. Овие натприродни суштества дејствуваат насилно врз здраворазумското поимање на светот и говорат за човековиот допир со ирационалното, па во потполност одговараат на впечатокот, ефектот што се постигнува при рецепцијата на едно книжевно дело од областа на фантастиката.

Во современи услови, склоноста кон фантастиката во македонската литература ќе се јави како дел од општиот бран модернистички тенденции во текот на 50-те години на минатиот век (како премолчен отпор против парадигмата на соцреализмот), а свој вистински триумф фантастичниот расказ ќе доживее две децении подоцна со збирките раскази: *Чудна средба* (1970) на Митко Маџунков и *Нокниот ѓајџон* (1972) на Влада Урошевиќ. Во тие години (70-те на XX век) на увид на јавноста

е дадена целокупната собирачка дејност на Марко Цепенков и со тоа синцирот на фантастичната книжевност на македонска почва ја добива својата почетна алка. Оттогаш, па сè до денес, фантастиката доживува бројни модификации во духот на актуелните струења во светски размери, како и извонредно типолошко богатство, така што во овој миг таа претставува еден од клучните феномени во рамките на современата македонска книжевност.

Антологији

Македонскиот фантастичен расказ ја добива својата првична афирмација во рамките на антологијата на југословенскиот фантастичен расказ *Црна кула*, приредена од Влада Урошевиќ во 1976 година (Скопје: Македонска книга). Во 1998 година се појавува книгата на Борислав Павловски *Госпоѓари на лавиринџоид*, со поднаслов: „антологија на соништа, фантазии и фантастични раскази од македонската книжевност”, објавена на хрватски јазик (Zagreb: Naklada MD), а во 2007 – еден избор на македонскиот фантастичен расказ е објавен и во словенечката периодика со воведна беседа на Намита Субиото (*V mesečini svet: makedonska kratka fantastična proza*, Ljubljana, Oddelek za slavistiko, Filozofska fakulteta, 2007, številka 74).

Во нашата матична средина, долги години, отсутствуваше слична тематска антологија, иако фантастичните раскази се, можеби, најдоминантните во сите досегашни антологиски избори на македонскиот расказ воопшто. Оттаму, крајно условно, во секоја антологија на македонскиот расказ како да е сместена и своевидна мини-антологија на фантастичниот расказ. Во оваа пригода упатуваме на неколку антологии за кои сметаме дека, меѓу другото, го афирмираат и фантастичниот расказ: *Антологија на македонскиот постмодернистички расказ* (1990) на Саво Цветановски, антологијата на современиот македонски кус расказ од осамостојувањето на Р. Македонија – *Промена на системот* (2000) – на Ричард Гофран и Зоран Анчевски (објавена на англиски јазик) и антологијата на македонскиот расказ на дваесеттиот век – *Тајна ораја* (2000) – на Катица Кулавакова. Особено во антологијата на Кулавакова постои импресивен избор на фантастични раскази. Обидот за составување антологија на современиот македонски фантастичен расказ од страна на авторката на овие редови, (*Тешка ноќ*, Скопје: Магор, 2009), што требаше да пополни една очигледна празнина во нашата културна средина, се случи цели два века по објавата на првиот

фантастичен расказ во европски рамки – расказот „Благородникот Глук“ (1809) на Е. Т. А. Хофман.

Типологија на современиот македонски фантастичен расказ

Понудената типологија на современиот македонски фантастичен расказ во антологијата *Тешка ноќ* (2009, прир.: Л. К. Дракулевска) е крајно условна и претставува обид за систематизација на богатството од најразнородни авторски писма и типови на фантастичен дискурс (со напомена дека одделни автори и одделни раскази припаѓаат на неколку типови):

1. на работ на фантастичното: *йоејско чудесно* (В. Урошевиќ, К. Чачански, Т. Османли);

2. *фантастичен реализам* (С. Јаневски, В. Урошевиќ, М. Маџунков, Г. Михаилова Бошнакоска, К. Чачански, Д. Дурацовски, Д. Михајловски, А. Прокопиев, В. Андоновски);

3. *фолклорна фантастика* (Ж. Чинго, П. М. Андреевски, М. Ренцов, В. Манчев, К. Мехмети, С. Симјановски, Б. Миневски);

4. *ониричка фантастика* (М. Маџунков, К. Кулавакова, Д. Коцевски, В. Урошевиќ);

5. *алејориска фантастика и јројеска* (В. Манчев, З. Ковачевски, Е. Лафазановски, И. Додовски, В. Урошевиќ, М. Маџунков);

6. *јсихолошка/делирична фантастика* (С. Ивановски, Х. Крстевски, Г. Стојковска, Ж. Кујунџиски);

7. *ерудициска фантастика* (С. Јаневски, В. Урошевиќ, К. Чачански, В. Андоновски);

8. *фантастиката како мейта-иџра* (А. Прокопиев, Д. Михајловски, Ј. Вladoва, Д. Дурацовски, О. Корвезирска, Г. Крстевски, В. Мартиновски)...

Типолошкото богатство на фантастичниот расказ во македонската книжевност покажува една специфична ситуација на паралелно егзистирање на облиците што денес не се предмет на поширок интерес (се работи за архаичните фолклорни облици на фантастичниот расказ) и на модерните, современи облици што се денес актуелни во книжевната фантастика во светски рамки (фантастиката како мета-игра). Овој факт не треба да збунува, бидејќи тој има своја оправданост во контекст на книжевно-историскиот развој на македонската книжевност. Веројатно и сè поголемата актуелност на фантастичниот расказ во македонската книжевност може да се објасни токму преку една ваква синтеза

на традицијата и иновацијата: преку фантастичниот расказ македонската книжевност истовремено ги пополнува празнините во традицијата и остварува синхронизитет во уметничкиот развој со другите јужнословенски и европски книжевности.

Еден ѝпарадијмајтичен ѝпример: Влада Урошевиќ

Името на Влада Урошевиќ⁸⁰, еден од најреномираните автори кај нас, меѓу другото, се врзува и за почетоците на „вистинската“ или „чиста“ фантастика во современата македонска книжевност. Урошевиќ важи за „автентичен мајстор на фантастичниот расказ“ (Бранимир Донат), за „автор кој умее да го види невидливото во утробата на видливиот свет“ (Жак Гошрон). Во оваа пригода, за илустрација на функцијата и ефектот на фантастичното во едно наративно дело, ќе се задржиме на неговиот расказ „Попладнето на Луцифер“ од збирката *Тајна мисија*⁸¹:

„-Луцифер, Луцифер, - викна неколкупати девојчето со плетенки, во розово фустанче, отворајќи ја вратата од верандата – дојди да ти дадам нешто! Девојчето почека, почека, погледна низ дворот, не го виде никаде миленичето, се повлече внатре, затворајќи ја вратата зад себе. Големиот црн мачор – наречен Луцифер – се укажа од лисјето. (...) На верандата излезе пак девојчето со плетенки.

- Луцифер, Луцифер, - викна тоа – дојди... – и во тој миг погледот му падна врз непознатиот што седеше на столот од бамбус на верандата.

- Да, да, - рече господинот во фрак - па еве, јас дојдов... (...) А што сакаше да му дадеш на Луцифер? (...) Валеријан? На Луцифер?

⁸⁰**Влада Урошевиќ** (1934, Скопје) македонски поет, прозен автор, критичар, есеист, антологичар, преведувач. Член на Македонската академија на науките и уметностите, на Европската академија на науките и уметностите (Салцбург), на Европската поетска академија (Луксембург) и на Словенската академија на литературата и уметноста (Варна); надворешен член на Српската академија на науките и уметностите (Белград) и дописен член на академијата „Маларме“ (Париз). Редовен професор во пензија на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, на Катедрата за општа и компаративна книжевност. Автор е на 11 збирки поезија, шест збирки раскази, шест романи, три книги записи и патописи, неколку книги критики и есеи, две книги за фантастиката во литературата, како и две книги за фантастиката во сликарството, составувач е на неколку антологии. Преведува од српски, руски и француски на македонски јазик. Добитник е на многубројни национални и меѓународни награди и признанија.

⁸¹Сите цитатите од расказот на Урошевиќ се земени од неговата книга: *Тајна мисија*, Скопје, Магор, 2013.

(...) Па добро – рече господинот во фрак. – На коцка шеќер? Да, да, може. Не сум пробал. (...)

Девојчето го погледна. Му се стори чудно што овој господин, толку свечено облечен, под фракот нема панталони. Му се гледаа голите нозе, многу влакнести и некако тенкички, искривени – како козји. Не доближувајќи му се премногу, тоа му ја подаде оддалеку коцката шеќер што беше толку натопена со темните капки што беше на работ на распаѓање. – Оп – викна весело чудниот туѓинец и го лапна шеќерчето“.

Во следниот миг, мачорот, под дејство на валеријанот, почнува чудно да се однесува, па превртувајќи се акробатски на столот од бамбус, го забавува и го засмејува девојчето, а низ бодликавите грмушки покрај реката се пробива господинот во црн фрак, нервозно поплакувајќи се: „Сè повеќе лажни повици, (...) те повикуваат – а потоа ти даваат некаков валеријан. Одбивно! Блјак!“

Во оваа луцидна приказна на Урошевиќ, доминантни се неколку фантастични елементи: *името на мачорот Луцифер, темата на двојничкој, мотивот на метаморфоза и фантастичниот ефект* (во облик на хумор, необјаснето ирационално, игра).

Потеклото на Луцифер треба да се бара во митолошко-религиозните претстави: Луцифер е ѓаволот, врвниот демон, единствениот лик кој ја минува границата меѓу рационалниот и ирационалниот свет, вршејќи притоа агресија, значи податлив лик за еден фантастичен расказ. Постои дуалистичко сфаќање на ѓаволот: се смета за „господар на злото и смртта“, но и за „суштество тесно поврзано со плодноста и сексуалноста“ (Б. Расел, Ц. Тодоров и др.). Кај Урошевиќ, во споменатиот расказ, е присутна средновековната претстава за ѓаволот (господинот во фрак има козји нозе), но и библиската – за паднатиот ангел, оној кој носи светлина. Имено, кртот, кој патува низ своите подземни ходници, мрмори: „Fiat lux“, што одговара на библиското „Нека биде светлина“. И уште: во расказот на Урошевиќ Луцифер е мачор, значи името е употребено како поттик за луцидна игра со две „фантастични фигури“ (Б. Донат): *двојничкој и метаморфозата*.

Дилемата од типот: „Дали сум јас ЈАС или, пак, тоа мое јас е некој ДРУГ?“, е во корелација со ставот дека *идентичној* нужно го подразбира и *алтернативној* (и буквално, и метафорички) и дека секое надворешно менување на обликот означува и губење на сопствениот идентитет. *Двојничкој* во фанатастиката се промислува како бескрајно повторување и

дуплирање на еден лик во просторот. „Буквално сфатено, умножувањето на личноста е најнепосредна последица на можниот премин меѓу нештата и духот“ – смета Цветан Годоров и продолжува: „духовно претставуваме повеќе личности, па тоа стануваме и телесно.“⁸²

Темата на двојникот во фантастиката е блиска и често пати се меша со една друга тема – *темата на метаморфозите/преобразбите*. И повторно може да стане збор или за преобразба на времето и просторот, или за преобразба на некој од ликовите. Токму вториот случај е во функција на мотивот на двојникот и тој е релевантен за расказот на Урошевиќ. „Продуктите на метаморфозата“, според Донат, „се всушност метафори, односно алегии, израз на *друјосџа* и обид за задоволување на проширувањето на просторот на изреченото, а воедно и на имагинарното. (...) Чудесната преобразба делува во креативна смисла, придвижувачки, овозможува необична интрига, неочекувани пресврти.“⁸³ Со други зборови, преобразбата, во симбиоза со двојникот, се во функција на постигнување на фантастичниот ефект.

Во расказот „Попладнето на Луцифер“ од Влада Урошевиќ *фанџастичниот ефект* е постигнат преку материјалниот доказ за ирационалното (појавата на гаволот):

1. Девојчето си го бара розовото шамиче во тревата, додека „господинот во црн фрак“, „минуваше по челото со розовото шамиче што му го беше здиплил, незабележано, на девојчето со плетенки“ и

2. Во многуаголните леќи на вилиното коњче кое трепка со своите мрежести крилја, се одразуваат сликите од дворот и „на некои од нив на столот од бамбусот се гледаше господин со црн фрак, а на некои – дебел црн мачор. Тука нешто не беше во ред. Две суштества на исто место не можат да бидат во ист миг, се сети вилиното коњче на едно од основните правила на набљудување...“

Со вештото поигрување на страшното со хуморното, Урошевиќ, со овој расказ, се надоврзува на старата добра традиција на еден Гогољ, а особено на Михаил Булгаков и на неговиот култен роман *Мајсторот и Маргарита*. Фасцинира, притоа, лежерноста и спонтаната нарација, како и самата фигура

⁸²C. Todorov, *Uvod u fantastičnu književnost*, оп.цит., стр. 120.

⁸³V. Donat, *Fantastične figure*. Beograd, Književne novine, 1984, стр. 63; 61.

на принцот на темнината и неговата извонредно успешно изведена метаморфоза.

Она што возбуждува во расказите на Урошевиќ, тоа е, како што би рекол Донат, способноста за креирање нови светови како најавтентичен израз на слободата на фантазијата...

Наместо заклучок

Слободната творечка игра на духот и имагинацијата, лишена од интенционалност, е стожер на чистата фантастика. Но, книжевната фантастика не е и не може да биде само обична игра. Фантастичната книжевност е многу повеќе одговор на превласта на некои востановени стереотипи во книжевната практика или бунт против владеењето на истоста (теророт на „една“ вистина). Таа го практикува лудизмот, но во име на другоста/различието, креира алтернативни светови, ја ослободува и ја поттикнува свеста за другоста, отвора дијалог помеѓу *оваа* (видлива, позната, опиплива, материјална) и *онаа* (невидлива, непозната, скриена, духовна) стварност, ја нагласува човековата немоќ во совладувањето на Непознатото, ги проблематизира прашањата за идентитетот, го актуализира несвесното како интерсубјективен дискурс, ја разигрува фантазијата... Со еден збор, го враќа еросот во литературата, во смисла на тоа што му нуди неповторлива (заводлива) авантура на духот.

Виктор А. Фридман

ВАЖНОСТА НА ПОВЕЌЕЈАЗИЧНОСТА ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ЗА ДРУГИТЕ БАЛКАНСКИ ЈАЗИЦИ

За мене е особена чест да Ви се обратам со едно семинарско предавање. Моето прво учество на Семинаров беше на четвртиот Семинар, во далечната 1971 г. Тогаш тукушто имав завршено прва година на постдипломски студии. Семинарот за македонски јазик, литература и култура беше одлучувачки за мојата одлука да станам македонист, но и балканист. Секако дека тогашниот директор на Семинарот, Божо Видоески, како и Блаже Конески, многу ми помагаа и тогаш и подоцна. Покрај нив и Лилјана Минова-Ѓуркова и Кирил Конески, чии годишнини од раѓањето ќе се слават на годинешнава научна конференција, исто така многу ми помагаа. Но по овој повод денеска, би сакал ова предавање да го посветам во чест на сеќавањето на академик Оливера Јашар-Настева, која толку многу има придонесено за истражувањето на сите јазици во Македонија. Од првиот Семинар во 1968 г. до XXII Семинар во 1989 г. таа учествуваше со вкупно 14 предавања, меѓу кои, на IV Семинар, каде што јас бев присутен за првпат, насловот беше точно “Македонскиот јазик и другите балкански јазици” (Јашар-Настева, 1971). На тоа предавање, професорката убаво ги претстави темелните работи, поврзани со местото на македонскиот јазик во балканскиот јазичен сојуз. Во ова мое предавање би сакал да ви претставам некои познати, но и некои понови работи поврзани со местото на македонскиот јазик како важен дел од балканскиот јазичен простор. Како што потенцираше академик Јашар-Настева во текот на својата кариера, повеќејазичноста којашто со векови била присутна на овие простори многу придонела за структурата и за лексиката на сите јазици и дијалекти што се зборуваа во минатото и се зборуваат овде до ден денес.

Важноста на повеќејазичноста за балканските народи се огледа во народната македонска поговорка 'јазиците се богатство' за којашто има еквивалент во сите балкански јазици (1), иако грчката не е актуелна во Грција.

(1) Јазиците се богатство (македонски)

Езикът е богатство (бугарски)

Limbali san avuti (аромански)

Limbili sã vut (мегленоромански)

Sa më shumë gjuhë të dish, aq më tepër vlen (албански)

So pobuter çhiba džaneja pobuter vredineja (ромски)

Što više jezika znaš, to više ljudima vr(ij)ediš (босански,
хрватски)

Што више језика знаш, то више људима вр[иј]едиш
(српски, црногорски)

Bir lisan, bir insan; iki lisan, iki insan(турски [и цудезмо])

Cu fiicare alta limba traiești o nouă viață (романски)

Όσες γλώσσες έχει ο άνθρωπος, τόσα κεφάλια έχει (грчки)

Интересно е да се забележи дека таква поговорка не постои во западноевропските великоколонијални јазици како англиски и француски. Многу добро се сеќавам во времето на моите први доаѓања во Македонија во 70-те години колку често ја имав слушано таа поговорка од луѓето што ги среќавав насекаде, во автобус, во чаршијата, во стокерна куќа, каде било. Пред да преминам на примерите, сакам да потенцирам дека во минатото, кај еднојазичните (монолингвални) општества, се верувало дека повеќејазичноста е некако штетна за умот. Сепак, во поново време, таквата идеологија е дискредитирана со научните докази дека повеќејазичноста не само што е добра за процесот на мислењето, туку дури го заштитува мозокот во староста. И така, со повеќејазичноста доаѓаат разни конвергенции што истовремено ја олеснуваат комуникацијата помеѓу луѓето и ги збогатуваат средствата на изразување.

Мојот прв пример е добро познат, но ќе потенцирам некои детали што не се толку добро познати. Го имам предвид формирањето на идното време со една честица која произлегува од еден глагол со значење ‘сака’ во сите индоевропски балкански јазици (2).

(2) Балканското Идно Време

		хѣтѣти	
македонски	ќе		одиме
бугарски	ще		трѣгнеме
торлачки	че		одимо
		thelō	
грчки	tha		páme
		kamam	
ромски	ka		dža[s]
		dua	
албански	do	[të]	shkojmë
		volō	
романски	vom/ o	să	mergem
аромански	va/ u	[s']	neadzim
меглено-романски		s'	neadzim
мегл. Црна Река	ă	s	neadzim

Од типолошка гледна точка, нема ништо посебно во изборот на глаголот 'сака' за изразување на идноста. Англискиот 'will' има слична семантика и историја. Меѓутоа, во историскиот контекст на балканските јазици — и таа историја треба секогаш да се има предвид кога се работи за ареална лингвистика — се гледа дека во постарите релевантни јазици, т.е. старогрчки за новогрчкиот јазик, латински за романските јазици и старословенски, како претставник на општословенскиот јазик, употребата на глаголот со значење 'сака' беше во конкуренција со други начини на формирањето на идното време и особено со глаголи со други значења. Така, во сите романски јазици надвор од Балканот, глаголот со значењето 'има' стана маркер на идното време и во сите словенски јазици, освен македонски, бугарски и штокавските и чакавските говори на српско-хрватско- босанско-црногорскиот простор, доколку има помошен глагол за идно време, глаголот е 'биде'. Значи за словенските и романските јазици, за кои имаме доста стари податоци, многу е јасно дека во балканороманските јазици и балканословенските јазици изборот на 'сака' како помошен глагол за маркирање на идното време се случило во времето на балканскиот јазичен контакт

Самите фази на поминување од факултативната аналитична конструкција со конјугиран лексички помошен глагол плус инфинитив преку аналитичен субјунктив (т.е. балканословенски да, романски să итн., грчки va, како и албански të и ромски te плус конјугиран глагол) кон конструкција со честица и конјугиран

главен глагол се гледа во пример (3), базиран на Асенова (2002:214):

(3) Развитокот на балканското идно време (сп. Асенова 2002:214)

ФОРМИ	ВЕКОВИ										БЕЛЕШКИ
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
VOLOpers. + Vinf. thêlō gráfein xošto pisati što pisati šteš pozna volo cantare voi(u) cânta oi(u) cânta											ГРЧКИ БГ МК РОМАН СКИ
VOLOpers. + part. + Vpers. thêlō na gráfō thēs na grafeis keš/šte da vidiš voi(u) sâ cânt dua të shkoj kamam te džav											албански ромски
VOLOpart. + part. + Vpers. the na grafō tha na grafō ke/šte da vidiš o sâ/ās scriu do të shkoj kamim te džav											/меглен
VOLOpart. + Vpers. tha grafō ke/šte vidiš va/o/u cânt do shkoj ka džav											ароман тоск

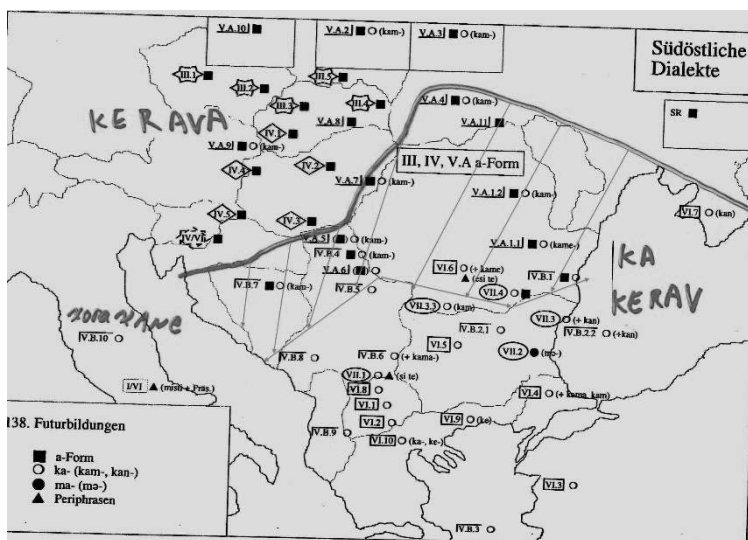
Како што се гледа, во средновековниот период, во латинскиот, средногрчкиот и старословенскиот имало конструкции од типот конјугиран лексички помошен глагол плус инфинитив. Па таа конструкција била во конкуренција со други можности. И така преку вековите се поминува преку аналитичен субјунктив, што го замени стариот инфинитив сосема во грчкиот, македонскиот и торлачкиот, како и во ароманскиот и мегленороманскиот (каде што, како и во грчкиот, формалните остатоци на стариот инфинитив постојат, но не со инфинитивно значење), скоро секаде во бугарскиот и делумно во романскиот. Треба тука да забележиме дека кога албански и ромски се засведочени, доколку имало инфинитив во минатото, тој веќе бил заменет со аналитичен субјунктив. Особено важно во оваа табела е да се забележи дека таа конвергенција се случила токму во времето на османлиското владеење на Балканот, кога — како што рече академик Јашар-Настева — со едно тескере човек можел да патува каде било на Балканскиот Полуостров. Значи,

османлискиот период бил многу важен за јазичните конвергенции што го карактеризираат балканскиот јазичен сојуз.

Пример (4) го илустрира фактот дека преку северните граници на балканското идно време во ромскиот јазик се исцртува северната гранична зона на балканскиот јазичен сојуз. На југ од јужната граница, го има само балканското идно време, додека на север од северната граница, воопшто го нема. Меѓу тие две граници, балканското и небалканското ромско идно време се во конкуренција.

(4) Северните граници на балканското идно време во ромскиот јазик

(Boretzki & Igla 2004:244)

Една друга конвергентна појава се гледа во (5a) и (5б), каде што македонскиот јазик покажува посебна балканска конвергенција, е во редоследот на клитиките.

(5a)	Ја	му	га	често	дајем	(српски)
	Аз	често	му	го	давам	(бугарски)
	Давам	му	го			(бугарски)
	Му	го	давам			(македонски)

(5б)	му	го	даде		(македонски)
	i	a	dha		(албански)
	î	l	dau		(романски)
	tu	to	dhosa		(грчки)

Иако многу се кажува за упростувањето на именската морфологија во балканословенските јазици, треба исто така да се сеќаваме дека глаголскиот систем, за разлика од другите словенски јазици, не само што ги чува сите категории наследени од општословенскиот, туку ги елаборира и додава и нови категории, како што е евиденцијалност, којашто се среќава и во бугарскиот и во македонскиот. Но во врска со перфектните конструкции, македонскиот јазик, во заемно дејство со ароманскиот, покажува најсложен систем, како што се гледа од примерот (6) од Gołab (1984:135):

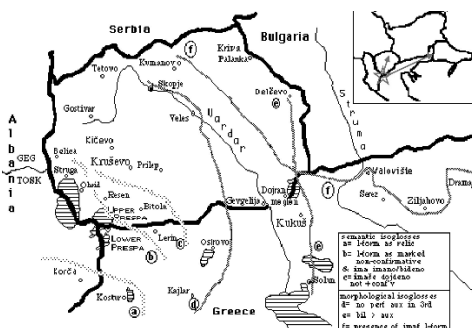
(6)

МАКЕДОНСКИТЕ И АРОМАНСКИТЕ ПЕРФЕКТИ: ЗАЕМНО ДЕЈСТВО

СУМ ВЕЧЕРАЛ (ОРИГИНАЛНАТА КОНСТРУКЦИЈА)		AM ^U CINATĀ (ОРИГИНАЛНАТА КОНСТРУКЦИЈА)
СУМ ВЕЧЕРАЛ	ИМАМ ВЕЧЕРАНО (КАЛКИРАН) ⇐	AM ^U CINATĀ (ИЗВОР)
ИМАМ ВЕЧЕРАНО	СУМ ВЕЧЕРАЛ (ИЗВОР) ⇒	ESK ^U CINATĀ (КАЛКИРАН) AM ^U CINATĀ
ИМАМ ВЕЧЕРАНО	СУМ ВЕЧЕРАН (КАЛКИРАН) ⇐	ESK ^U CINAT ^U AM ^U CINATĀ

Од картата на изоглосите во примерот (7) се гледа дека точно југозападна Македонија, каде што претставниците на сите балкански јазици се во долготраен директен допир, служи како извор на некои од најкарактеристичните балкански конвергенции, особено перфектот со има како помошен глагол.

(7) Изоглосите за употребата на перфектот со има и на глаголската л-форма со мината несвршена основа (Friedman 1976)

И со тоа доаѓаме до една појава во југозападната македонска зона, врзана со јазичен пренос и јазична конвергенција, каде што фонологијата е особено интересна. За разлика од морфосинтаксичките структури што преминуваат од

јазик во јазик без промена на другите нивоа на јазикот, во фонологијата, иако такво преминување исто така се случува, сепак има и други промени за кои може да претпоставиме дека се работи, барем делумно, за преминување од еден јазик во друг, но исто така и за соживот, т.е. и за поголемо меѓусебно разбирање.

Мојот пример доаѓа од сегашната најјугозападна периферија на македонската јазична територија, која секако е исто така периферија за албански, грчки, влашки и други јазици. Примерот е зачувувањето на остатокот од назалноста на старословенските јусови (носовки) во југозападни македонски говори. Развикот според кој јусовите ж и а пред извесни согласки станале орални вокали + м/н + согласка во периферните јужномакедонски говори — на пример, зџби > zômbi ~ zâmbi ~ zəmbi (стандардниот македонски *заби*) — до крајот на XX век се сметаше како словенски архаизам (Иллич-Свитыч 1962). Меѓутоа, во поново време, се изведуваат аргументи дека појавата е архаичен фонолошки балканизам, т.е. стара иновација која доаѓа од јазичен контакт со несловенските балкански јазици (на пр., Friedman 2018). За оние говори со *â* или *ô* наместо *ə* пред носовката, вокалот *â* или *ô* се појавува само пред рефлексите на големиот јус и на вокалните сонанти (р, [и понекогаш л]), на пр. /zâmp, pârɫ/ или /zômp, rôɫf/ (стандарден македонски *заб, ѝрв*). Такви рефлекси се среќаваат само во јужниот дел на костурската зона, т.е. каде што контактот токму со грчкиот (каде што нема шва [ə] во вокалниот систем) е најјак. Во врска со тоа, можеме да истакнеме дека во дијалектите каде што слоготворното /r/ се чува како такво, остатоците од назалноста се губат. Во дијалектите каде што остатоците на назалноста се чуваат, слоготворното /r/ се декомпонира со истиот вокал како вокалот во декомпонираните носовки. Значи, декомпонирањето на назалите и сонантите се случувало во истите говори и најверојатно во истото време.

Во врска со влијанието на јазичен контакт врз овие појави можеме да ги наведеме следниве факти:

1. Во јужноалбанските говори (токиските) општоалбанската назалност исчезнува и долната носовка *ã* станала *ə*.
2. За разлика од северните (гегиските) албански говори, согласките се чуваат по носовки сонанти: Тоскиски dhëmp/dhëmbi, наспрема гегиски dhâm/dhâmi = македонски заб/забот.

3. Во југозападните костурски македонски говори има бројни заемки од албански, на пр. суфиксот *-ár* за луѓе од некое место: *нестѝрамár* = човек од Нестрам.
4. Во грчкиот јазик нема назални вокали, ниту шва (ə), но од IV век н.е. звучните /b, d, g/ > /v, ð, ĝ/ освен по назални сонанти (/m, n/), и заради тоа, нови зборови со звучни опструенти добиваат назали, на пр. *bam* > *mbam*.
5. Во ароманските говори исто така нема назални вокали, но има назализирани консонанти.

Во врска со гореспоменативе податоци, можеме да ги изведеме следниве заклучоци:

- 1) Развитокот на хомоорганични назални сонанти во врска со губењето на назалноста на старословенските јусови има еден центар на иновација во југозападната периферија на македонската дијалектна територија, каде што македонскиот бил во допир со албанскиот, грчкиот и ароманскиот.
- 2) Во регионите каде што вокалот станал шва (ə), допирот бил со јужноалбанскиот и ароманскиот, додека кога резултатот бил друг вокал (â, ð), допирот бил со грчкиот, кој нема шва.
- 3) Иновацијата се ширела во насоките исток и север, и се сретнала со отпор од други процеси на деназализација. Тие други процеси имале последици што се изразуваат во понатамошната дистрибуција на постарата појава на југозапад.
- 4) Од сето тоа произлегува важноста на дијалектологијата за реконструкција на јазични промени во контекстот на јазичен контакт (Наџр 1977).
- 5) И така, декомпонираниите рефлекси на старословенските назални вокали во југозападните костурски македонски говори навистина се архаични, но претставуваат една архаична балканска иновација и со тоа претставуваат доказ за древен јазичен контакт.

Сега уште еден пример од југозападна Македонија, овој пат за влијанието на југозападните македонски говори врз локалните грчки говори. Се работи за имперсонални конструкции со значењето 'има желба' од типот *ми се јаге бурек*. Таква конструкција се среќава во сите словенски јазици, но во романските јазици само во аромански и мегленоромански и во грчкиот јазик само во северозападните говори, т.е. говорите во контакт со македонски, како што се гледа во примерот (8)

(8)

македонски	ми	се јаде	(burek)
аромански	nji	-si mǎcǎ	(burec)
мегленоромански	ǎñ	-ṭi mǎncǎ	(burec)
албански	më	hahet	(byrek)
ромски	hala	pe mange	(bureko)
бугарски	яде	ми се	(bjurek)
грчки	mi	trójití	(bureki)

(само во северните говори)

Овде можеме и да го спомнеме фактот дека, иако турскиот јазик бил политички доминантен во балканските простори со векови, особено во Македонија и во соседните балкански региони, локалните турски говори исто така го покажуваат влијанието на јазиците со кои говорителите имале соживот во оваа повеќејазична средина. Се работи, меѓу другото, за синтаксата на западно-румелиските турски говори (па и за гагаузкиот јазик во источна Бугарија и Романија и јужна Молдавија). Тоа се гледа во примерот (9) од Ibrahimí (1982), каде што западно-румелискиот се совпаѓа со македонскиот и со албанскиот и во редот на зборовите и во употребата на турскиот оптатив како еквивалент на балканскиот субјунктив.

(9)

Татко_му	на_Али	секој ден	оди	на пазар	да купи		
	јаболко						
Babai	i_Aliut	çdo	ditë	shkon në	пазар	të	blejë
	molla						
Babasi	Alinin	her	cün	cider	пазара		
alsın	alma						
Alinin	babası	her	gün	elma	almağa	пазара	
	gidiyor						

Како заклучок, да се вратам на поентите кажани досега. Има голема дебата во современата лингвистика околу прашањето дали секогаш во една контактна ситуација резултатот е симплификација или понекогаш е можна компликација. Македонскиот јазик покажува дека и двете можности се случуваат. Но целта е иста – да се подигне нивото на меѓусебно разбирање и да се постигне поеднозначна комуникација во мултијазична и мултикултурна средина. Со "симплификацијата" на именскиот систем, а особено падежниот систем,

македонскиот јазик овозможувал негово полесно усвојување и користење од страна на говорителите на другите балкански јазици, а од друга страна, со "компликацијата" во рамките на глаголскиот систем, македонскиот јазик овозможил употреба на поголем број глаголски конструкции коишто поверно би го отсликувале колоритниот "балкански јазичен пејзаж".

Литература:

Асенова, Петя. 2002. Балканско езикознание. Велико Търново: Faber.

Иллич-Свитыч, В. М. 1962. О студијх утраты ринезма в югозападных македонских говорах. *Вопросы славянской языкознания* 6:77-88.

Јашар-Настева, Оливера. 1971. Македонскиот јазик и другите балкански јазици. Предавања на IV семинар за македонски јазик, литература и култура, 41-47. Скопје: Универзитет "Кирил и Методиј".

Boretzky, Norbert & Birgit Igl. 2002. Kommentierter Dialektatlas der Romani, Teil 2. Wiesbaden: Harrassowitz.

Friedman, Victor A. 1976. Dialectal Synchrony and Diachronic Syntax: The Macedonian Perfect. Sanford Steever et. al., eds., *Papers from the Parasession on Diachronic Syntax*, 96-104. Chicago: Chicago Linguistic Society.

Friedman, Victor A. 2018. Reflexes of Common Slavic Nasal Vowels in Southwest Macedonian Dialects Revisited: An Areal and Balkanological Account. *American Contributions to the XVI International Congress of Slavists: Linguistics*, Christina Bethin, ed., 85-98. Bloomington, IN: Slavica.

Gołab, Zbigniew. 1984. The Arumanian Dialect of Kruševo in SR Macedonia SFR Yugoslavia. Skopje: MANU.

Hamp, Eric P. 1977. On Some Questions of Areal Linguistics, *Proceedings of the 3rd Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, ed. by K. Whistlers et al., 279-282. Berkeley: Berkeley Linguistics Society.

Ibrahimi, Sami. 1982. Ndikimi i gjuhës shqipe në rrafshin fonologjik të turqishtes së folur në Maqedoni dhe Kosovë. *Studime fililogjike* 36(19)2:51-61

ИЗБОР ПЕСНИ ОД АНТОЛОГИЈАТА „ДОЈДИ ВО ОХРИД“ НА НЕКОЛКУ ЈАЗИЦИ

Во периодот 04. 08. – 23. 08. 2019 година во рамките на летната школа се одвиваа секој ден по четири часа, освен недела (18. 08. 2019) и четврток (22. 08. 2019), кога се одржаа два часа лекторски вежби за напредната група семинаристи кои се одлучија да работат на усовршување на македонскиот јазик преку изучувањето, коментирањето и анализирањето на текстови од македонската современа литература.

Групата беше составена од професори, странски лектори, преведувачи, како и студенти по македонски јазик и македонска литература: Наталија Кикило, Наталија Голант, Татјана Кленова, Полина Гаврилова и Алина Костриченко-Муренкова од Русија, Игор Дворшќак од Хрватска, Андраж Стевановски и Винсент Вилчник од Словенија. И оваа година групата беше убав спој од зрели/етаблирани македонисти и нови имиња кои својот научен интерес сè повеќе го насочуваат кон изучувањето на македонската литература и даваат свој исклучителен придонес во преведувањето на македонската литература на своите јазици.

Оваа година работата на часовите беше организирана врз учебникот со читанка „Везилка“, подготвена од моја страна за потребите на изучувањето на македонската литература и култура во рамките на летните школи, како и за потребите на изучувањето на македонската литература и култура на Универзитетите каде што се изучува македонскиот јазик, литература и култура.

Семинаристите кои беа дел од оваа напредна група работеа на текстовите од читанката и од учебникот. Беше исклучително инспиративно и многу работно. Се водеше секогаш силна и емотивна дискусија. Многу сериозни беа нивните исчитувања и на учебничарскиот дел и на читанката како комплементарни делови на „Везилка“.

Семинаристите имаа и силен предизвик да преведат (препеат) стихови од антологијата на песни за Охрид под наслов „Дојди во Охрид“, приредена од Димитар Пандев и Славе Ѓорѓо Димоски и со предговор на Димитар Пандев, која се промовираше во рамките на самата летна школа од страна на академик Ала Шешкен и проф. д-р Димитрија Ристевски. Овие нивни преводи беа финализирани до крајот на 2019 година и ете со радост ги имаме во ова издание како дел од зборникот на

Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура. Во продолжение нудиме грст стихови, посветени на Охрид од Влада Урошевиќ, Катица Кулавакова, Иван Цепаровски, Ристо Ѓ. Јачев и Владимир Попов и тоа на руски, словенечки и хрватски.

Оставаме да уживате во стиховите на македонските поети, но и во препевите на посветените семинаристи.

ВЛАДА УРОШЕВИЌ

ОХРИД

Пејзажот оди од жолто до изненадување,
од сон до меко сивата боја на каменот
потемнет од сонцето. Немојте
само да стоите така
додека ветрот го престорува мирисот на сувото билје
во песната на жегалците. Девојките слегуваат
од ридот носејќи го на главите големиот
син сад на небото,
и тоа колку потсетува на некои стари приказки,
но немојте само така да стоите тука
каде што пред езерото клечат подгрбавените куќи
расправајќи се со времето. Тополите се издолжени
како заборавените светци со жолти кругови
од жито и од суви плодови, но немојте
само така да стоите тука
додека сонцето одново се вљубува во кората на бадемот;
инаку ќе се скамените и ќе останете вечно
во тој пејзаж
од жолто и од изненадување
како љубопитните убавици
што ги отвориле забранетите стари ковчези.

VLADA UROŠEVIĆ

OHRID

Pejzaž ide od žutog do iznenađenja,
od sna do meko-sive boje kamena
potamnjelog od sunca. Nemojte
samo stajati tako
dok vjetar pretvara miris suhog bilja
u pjesmu zrikavaca. Djevojke silaze
s rida noseći na glavama veliku
plavu posudu neba,
i koliko to podsjeća na neke stare priče,
no nemojte samo tako stajati ovdje,
gdje pred jezerom kleče pogrbljene kuće,
raspravljajući se s vremenom. Topole su izdužene
kao zaboravljeni svetci sa žutim krugovima
žita i suhih plodova, no nemojte
samo tako stajati ovdje
dok se sunce iznova zaljubljuje u koru badema;
inače ćete se skameniti i ostati vječno
u tom pejzažu
od žutog i od iznenađenja,
kao radoznale ljepotice
koje su otvorile zabranjene stare kovčege.

На хрватски преводе Игор Дворшќак

Катица КУЛАВКОВА

ЗАЛЕЗ НАД ОХРИД: МАГИЈА

Како да не станеш едно, со овој залез
– оваа универзална азбука
на совршенството!

Како да не станеш едно, со оваа
светло-сина молитва, моќна да ги разбуди
и мртвите!

Како да замижеш пред оваа глетка
– глето – глина – глодар
спружена гледливо и пожелно
на небото, под јазикот
небаре вино лежено
во избите на вечноста!

Како да не се приврзеш
за овој гламур на голотијата
спрострена удобно
меѓу земјата и етерот
како визија од длабока медитација
ом, ом, ом, дом на душата?

Како да не се приврзеш за ова езеро
кое ги прелива боите една во друга
божем небрежно, а безгрешно
сè до последниот здив –
див из-див

ај-ај-ај-ај-ај-аја!

КАТИЦА КЮЛАВКОВА

ЗАКАТ НАД ОХРИДОМ: МАГИЯ

Как не соединиться с этим закатом
– универсальной азбукой
совершенства!

Как не соединиться с этой
голубой молитвой, которая пробуждает
и мертвых!

Как закрыть глаза и не видеть место
– мера – мел – моль
раскинувшееся на небе,
чувственное и желанное,
под языком,
как бы вино, выдержанное
в погребе вечности!

Как не привязаться
к этому глянцу наготы,
удобство позы
между землей и эфиром,
как бы прозрение после долгой медитации
ом, ом, ом, дом души?

Как не привязаться к этому озеру,
которое меняет цвета: раз, два,
как бы небрежно, но нежно
все до последнего вздоха –
вздорного вы-доха

ай-ай-ай-ай-ай-айа!

На руски преводе Наталија Кикило

KATICA ĆULAVKOVA

ZALAZ NAD OHRIDOM: MAGIJA

Kako da ne postaneš jedno s ovim zalazom
– ovom univerzalnom abecedom
savršenstva!

Kako da ne postaneš jedno s ovom
svijetlo-plavom molitvom, moćnom da razbudi
i mrtve!

Kako da zažmiriš pred ovim pogledom
– glet – glina – glodavac
ispruženim vidljivo i poželjno
na nebu, pod jezikom
kao da je vino odležano
u izbama vječnosti!

Kako da se ne vežeš
za ovaj glamur golotinje
rasprostranjene udobno
između zemlje i etera,
kao vizija iz duboke meditacije
om, om, om, dom duše?

Kako da se ne vežeš za ovo jezero
koje prelijeva boje jednu u drugu
prividno nemarno, a bezgrešno
sve do posljednjeg daha -
divljeg iz-daha

aj-aj-aj-aj-aj-aja!

На хрватски преведе Игор Дворшќак

ИВАН ЦЕПАРОВСКИ

ИСТОРИСКИТЕ ПРЕСЕЛБИ НА ОХРИДСКИТЕ ВОДИ

„Каде се нашите...“ спокојни зборови
расеани од старите свети книги?

„Каде се нашите...“ суви параграфи
исцедени од нови профани законици?

„Каде се нашите...“ лозарски песни
што жедта на грлото ја гаснеа?

Жедниот човек не умира жален
од жед за зборови, профани или свети,
до него „смртта ќе стаса...“
кога очите не ќе му пловат веќе
по водите од кои некогаш
и небото се храбреше во Охрид.

И ако се случи езерото до капка
да пресуши, или пак водите да
истечат во новото Панонско Море,
и ако се случи далгите да ги привлече,
според законот на сврзани садови,
жедниот и осамен Pont Euxinus,

и ако се случи дури и името новите
византијци да не му го изговараат,
заслепени од неговата светлина,
дур црни орли над него кружат,
борејќи се со штркови
што седала си заборавиле,

дури тогаш, и само тогаш,
кога очите во Охрид,
на дното од езерото,
новата Беласица
ќе ја здогледаат –
од жед ќе ослепат вчасум.

ИВАН ДЖЕПАРОВСКИ

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПЕРЕСЕЛЕНИЯ ОХРИДСКИХ ВОД

«Где же наши...»⁸⁴ спокойные слова,
Рассеявшиеся из старых священных книг?
«Где же наши...» сухие параграфы,
Сцеженные из новых профанных законников?
«Где же наши...» виноградарские песни,
Что жажду в горле утоляли?

Жаждающий человек не умирает, сожалел
О жажде слов, профанных или священных,
К нему «смерть придет»⁸⁵,
Когда его глаза больше не будут плыть
По водам, которые когда-то
Само небо ободряли в Охриде.

И если случится озеру до капли
Высохнуть, или же водам
Истечь в новое Паннонское море,
И если случится волны его привлечь,
Согласно закону сообщающихся сосудов,
Жаждающему и одинокому Понту Эвксинскому,

И если случится так, что даже его имя новые
Византийцы не выговорят,
Ослепленные его светом,
Только черные орлы над ним будут кружить,
Борясь с аистами,
Что гнезда свои забыли,

Вот тогда, и только тогда,
Когда глаза в Охриде

⁸⁴Возможно, аллюзия на стихотворение сербского поэта-романтика Бранко Радичевича (1828 – 1853) «Де су наши дивни цари?»

⁸⁵В оригинале “До него «смртта ќе стаса», что, возможно, является аллюзией на македонский перевод «Гамлета» Шекспира, выполненный Ацо Шоповым. (Кoj би го влечел тој животен товар
Под којшто стенка тој блеан со пот
Да знае каде по смртта ќе стаса,
Да не е тоа непозната земја
Од која никој не се вратил назад?).
(Хамлет, Скопје, Македонска книга, 1971 (препев Ацо Шопов)).

На дне озера
Новую Беласицу
Разгледят –
От жажды они ослепнут
Тут же.

На руски преводе Наталија Голант

РИСТО Ѓ. ЈАЧЕВ

ОХРИДСКАТА АВТОБУСКА СТАНИЦА

24 август, жешка 2003 година

Веќе неколку часа, до доцен мрак
седам угол сам на расклатена клупа.

Ноќта е ранета птица додека тишината
шепоти врз градите на заспаната улица.

Над Плаошник една ѕвезда ко црвена рана
со ноќен клуч ги затвора мртвите.

На крајот од раскопаната улица
само јас и стаклената скршена светилка
упорно ги шириме очите за да ги видиме
оние кои на ноќта ќе ѝ подарат ден.

RISTO G. JAČEV

OHRIDSKA AVTOBUSNA POSTAJA

24. avgust, vročega leta 2003

Že nekaj ur, vse do trde teme
sedim popolnoma sam na razmajani klopi.

Noč tega večera je ranjena ptica, med tem ko tišina
šepeta vrh zgradb te zaspane ulice.

Nad Plaošnikom pa zvezda, kot rdeča rana
z nočnim ključem zaklepa rajne.

Na koncu te razkopane ulice
sem sam – ob meni je le razbita steklena svetilka.
Oba uporno zreva, saj želiva videti tiste,
ki bodo tej noči podarili dan.

На словенечки преводе Андраж Стевановски

OHRIDSKA AVTOBUSNA POSTAJA

24. avgust, vroče 2003. leto

Že nekaj ur, vse do poznega mraka
sedim povsem sam na majavi klopi.

Medtem, ko noč je ranjena ptica, tišina
šepeče prsim zaspane ulice.

Nad Plaošnikom ena zvezda, kakor rdeča rana
z nočnim ključem zaklepa mrtve.

Na koncu razkopane ulice
le jaz in steklena zlomljena svetilka
vztrajno širiva oči, da bi videla
tiste, ki noči bodo podarili dan.

На словенечки преводе Винсент Вилчник

ВЛАДИМИР ПОПОВ

ДРИМ

Чиниш солза истечува
по каноните на прастарите
алхемиски формули

Јагулата пат зацртала
чуден скокот од перки и страсти

Јагулата преданието од поколенијата
во реката го запишува –
тајната за раѓањето и смртта

VLADIMIR POPOV

DRIM

Misliš, da solza polzi
po kanonih prastarih
alkemijskih formul

Jegulja pot začrtala je
nenavadna paritev plavuti in strasti

Jegulja izročilo iz rodov
v reko zapisuje –
skrivnost o rojstvu in smrti.

На словенечки преводе Винсент Вилчник

Роза Тасевска

ВЕСНА НА 6 ЈАЗИЦИ

Преводи од ЛII летна школа на Меѓународниот семинар
за македонски јазик,
литература и култура, одржана во Охрид од 05 до 23
август 2019 година

Курсот за напреднати преведувачи го подготви и го реализираше лекторката Роза Тасевска. Часовите се одржаа во целост според утврдената програма на Летната школа за 2019 година.

Учесници во групата беа: **Марија Доумпа**, професор од Грција и магистер по јазици и култури на земјите од Југоисточна Европа, **Мојца Марич**, магистер по словенечки јазик и социологија на Универзитетот во Марибор (Словенија), **Нина Ковачич**, дипл. по словенечки јазик и социологија на Универзитетот во Љубљана (Словенија), **Ала Шешкен**, проф. по македонска и компаративна литература на МДУ „Ломоносов“ од Москва (Русија), **Здењек Андрле**, лектор по чешки јазик на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, **Кристина Дуфкова**, докторант по индоевропска компаративна лингвистика на Масариковиот универзитет во Брно (Чешка), **Марија Стришевска**, докторант на Универзитетот во Вроцлав (Полска) и **Константин-Јоан Младин**, лектор по романски јазик на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

Ним им ја изразувам својата голема благодарност за убавата работна атмосфера на часовите, за активната вклученост во процесот на преведување, за плодните и корисни дискусии за секој текст, реченица, израз, збор во македонскиот јазик и за нивните еквиваленти во јазиците на преводот, за конструктивните спорови и околу некои прашања, на пример: што сакал да каже писателот со некој израз, со некоја мисла? И... ќе се сетевме со олеснување дека решението/авторката ни беше тука, на десет чекори, во соседната „училница“.

На годинешнава ЛII летна школа ги преведовме книгата *Семеен албум* (без критичките есеи) од авторката **Весна Мојсова-Чепишевска** (Скопје: Матица македонска, 2015, 232) и дел од романот во писма *101 животи* од **Весна Мојсова-Чепишевска** и **Елена Атанасиу** (Скопје: Матица македонска, 2018, 370) од македонски на грчки, полски, романски, руски, словенечки и на чешки јазик. Текстот на *Семеен албум* го

прочитав во Охрид, а на *101 животи* во Скопје во 2018 година. Истата година ги предложив за превод за во наредната 2019 година.

Авторката на овие две дела е универзитетски професор, критичар, есеист, антологичар, но и лектор со долгогодишен стаж по македонска литература и сегашна директорка на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ. Во периодот од 2004-2008 година ја врши функцијата продекан за настава, а во периодот 2013-2016 и функцијата раководител на Катедрата за македонска книжевност и јужнословенски книжевности на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“. Член е на ДПМ (Друштво на писателите на Македонија) и на МСК (Македонски славистички комитет). Добитник е на наградата „Димитар Митрев“ во 2016 година, како и на Меѓународната награда „Ана Франк“ за афирмација на литературата за деца и млади на Фондацијата „Македонија презент“ во 2015 година.

Книгата *Семеен албум* третира најсовремени теми, врзани со книжевниот Балкан и местото на македонската литература и култура во него. Балканот како место на кое сите можности сè уште се отворени. Балканот со сите свои мириси и бои. „Сликите“ во овој албум се мудро и спокојно редени и подредувани и тоа исто онака како што пред авторката, сликите во нејзините албуми, нејзиниот и на сестра ѝ, ги подредувала мајка ѝ и тоа од оние црно-бели, па сè до во боја на кои се замрзнати некои мигови од раѓањето, растењето, созревањето... Секој текст носи посвета која игра улога на фотографија, па така првиот со кој се отвора *Семеен албум* се однесува на сите нејзини предци, знајни и незнајни, а последниот со кој се затвора е посветен на нејзините (од таа перспектива) идни внуци (внуци). Ваквиот концепт произлегува од копнежот да се биде што поблиску со своите предци за да може што подобро да се разбере и времето во кое тие живееле, а преку тоа најмногу да се разбере сопственото време. Текстовите ја преферираат **личната историја** на ликовите од една книжевна Македонија, која како да ѝ пркоси на **колективната**, поточно на **историјата на мажите**. Токму затоа, текстовите поместени во овој ракопис се посветени на **жените од нејзиното семејство** (на нејзините баби, на мајка ѝ, на сестра ѝ и, секако, на ќерка ѝ). Вистинската причина зошто жените сакаат ќерки, лежи во фактот дека синовите не ги слушаат приказните на своите мајки и заради тоа тие и не можат да бидат прераскажани. Единствените мажи во овој книжевно-теориски албум се текстовите што се со посвета на татко ѝ и на

маж ѝ, и, секако, на син ѝ. Копањето по „старите“ теми, како што се: името, идентитетот, нацијата, историјата, етиката, траумата, заборавот, сеќавањето, паметењето, хибридноста, егзилот... во овој книжевен албум е провоцирано од можноста истите да се прочитаат и протолкуваат на „нови“ начини.

Книгата *101 живоѝ* на Весна Мојсова-Чепишевска и Елена Атанасиу е пишувана во текот на две години, од првото писмо на Елена испишано во последните денови на 2015-та до последното на Весна чкртнато на 13. 12. 2017 година, а излегува точно по една година од ставањето точка на ова страствено (до)пишување на релација Македонија – Америка! Целата книга дише во ритмот на овие две пријателки кои се запознале таму некаде 2011 година на летната школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура и на кои ова им е скоро трет заеднички влог на сцената на современата македонска литература и култура. Така што, по исклучителната антологија *Пишувачоѝ* (Скопје: 2012), која како приредувач ја подготви Весна Мојсова-Чепишевска за која Елена Атанасиу преведе десет раскази од шпански на македонски од шпанскиот писател Хуан Хосе Миљас, како и од аргентинско-американскиот Хуан Е. Миранда и од мексиканско-американскиот Маркос Пико, излегува стихозбирка на Елена во коавторство со фотографката Лилика Стрезоска *Поезија Без Лактѝоза и Фоѝтографија Без Лактѝоза* (Скопје: 2015), во која како рецензент и суптилен/прикриен (до)пишувач се јавува токму Весна Мојсова-Чепишевска. Двете авторки преку својата страст за (до)пишување ги испишаа приказните за *101 живоѝ*, сакајќи да докажат и покажат дека најновиот тип комуникација не нè отуѓува, зашто комуникацијата зависи од оние кои ја водат, а не од средствата. Па така, Весна Мојсова-Чепишевска и Елена Атанасиу преку електронските писма, преку дописките, преку пораките, напишани на мобилниот телефон, успеваат да раскажуваат, опишуваат, ослушнуваат, чувствуваат, сакаат, уживаат, тагуваат, болуваат/боледуваат, патуваат, (се) образуваат... и едноставно да создаваат приказни, колку свои, толку и туѓи, други.

Во продолжение се поместени готовите преводи на фрагменти (извадоци) од двете книги и од *Семеен албум* и од *101 живоѝ* и тоа на шест јазици. Под секој текст на преводот стои името на преведувачот или, ако се заеднички преводите, имињата на преведувачите.

На крај, по речиси една и пол деценија, можеме со увереност да потврдиме дека преведувачката работилница природно се вклопи во дејноста на Семинарот како една од најполезните форми на работа во усвојувањето на богатството, на тајните и на убавините на еден јазик, во случајов на нашиот македонски јазик.

Οικογενειακό άλμπουμ

Στους προγόνους μου

ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

Όταν ρωτούσα την γιαγιά μου
πώς να το θυμάμαι
το πρόσωπο των λέξεων,
αυτή σαν να γύρισε
από κάπου μακριά,
μ' αγκάλιασε και μου είπε:
Το πρόσωπό τους δεν είναι ένα,
όπως κι ο κόπος μας
που δεν είναι μόνο ένας
και δεν είναι μόνο για έναν !

Έτσι στα γόνατα της γιαγιάς μου,
στην πολύχρωμη ποδιά της
γνώρισα την πατρίδα μου.

Πέτρε Μ. Αντρέεβσκι

Στις γιαγιάδες μου, Μίλιτσα και Ντίμπα

Η γιαγιά μου Μίλιτσα Ιβάνοφσκα (1924 - 1980), το πατρικό της Ζαφίροφσκα, με καταγωγή από το Τέτοβο, παντρεμένη με τον παππού μου Γκρόζνταν Ιβάνοφσκι, γεννημένο στο χωριό Ζιντίλοβο της περιοχής Κρίβα Παλάνκα, είναι μητέρα της μητέρας μου. Η μητέρα της της γιαγιάς Μίλιτσα, την οποία θυμάμαι μόνο ως γιαγιά Σάβα, και όχι ως προγιαγιά (επειδή σ' εκείνη την ηλικία μου δεν καταλάβαινα τι πραγματικά σημαίνει προγιαγιά), πέθανε όταν ήμουν πέντε χρονών και ζούσα στη Ρεν, Γαλλία, όσο ο πατέρας μου έπαιζε για την εκεί ποδοσφαιρική ομάδα της πόλης. Χωρίς την γιαγιά μου τη Μίλιτσα έμεινα στα δεκατρία μου χρόνια. Αυτή δεν επέζησε για να χαιρέται για περισσότερο χρόνο με τα εγγόνια της, τη Βέσνα και τη Μάγια από την κόρη της Λιούμπιτσα, και τη Γιασμίνα, τον Γκόραν και τη Μπιλιάνα από τον γιο της Μπόρις. Έτσι λοιπόν δεν περίμενε ούτε να γίνει προγιαγιά.

Η γιαγιά μου Ντίλμπα Μοΐσοβα (1910 - 1997), το πατρικό της Ντονάκοβα, με καταγωγή από το χωριό Σέτινα (ελ. Σκοπός), Μακεδονία του Αιγαίου, παντρεμένη με τον παππού μου Ρίστο Μοΐσοφ από το ίδιο χωριό, είναι η μητέρα του πατέρα μου. Τη μητέρα της, της γιαγιάς Ντίλμπα, δεν τη θυμάμαι (δεν θυμάμαι ούτε το όνομά της), και δεν την θυμάται ούτε αυτή, διότι σε πολύ μικρή ηλικία έμεινε ορφανό και μεγάλωνε χωρίς αληθινή μητρική αγάπη. Στη σχεδόν 90-χρονη ζωή της χαιρόταν με την Βέσνα και την Μάγια από τον μεσαίο της γιο Σόκρατ, αλλά και με τον Ζόραν και την Αννίτα από τον γιο της Ηλία, και με τον Βλάντιμιρ και τον Ρίστε από τον γιο της Λάζαρ. Ζούσε όταν απέκτησα τα δύο μου παιδιά, την Σάρα και τον Γκόραζντ. Η γιαγιά μου η Ντίλμπα περίμενε να γίνει προγιαγιά.

Στους γονείς μου

Οι γονείς μου Λιούμπιτσα (κοριτσίστικο Ιβάνοφσκα) και Σόκρατ Μοΐσοβι αρχίζουν να τον πορεύονται τον κοινό τους έγγαμο βίο το 1966. Όμως η ιστορία τους συμβαίνει από τον Ιανουάριο του έτους 1963, ως ειλικρινής νεανική συμπάθεια ανάμεσα στην πιο όμορφη κοπέλα για την οποία αναστενάζουν τα αγόρια από τη γειτονιά «Νόβο μάαλο», αλλά και από το οικονομικό σχολείο μέσης εκπαίδευσης ή το τότε λεγόμενο εμπορικό γυμνάσιο, και τον δημοφιλή και λίγο επηρμένο νέο και υποσχόμενο ποδοσφαιριστή της ΦΚ Βάρνταρ. Τα δικά τους κάπως λιγότερα από πενήντα χρόνια έγγαμου βίου αγάπης και κατανόησης τα πραγματώνουν με το μεγάλωμα των δύο θυγατέρων τους, της Βέσνα (1967) και της Μάγια (1971) και των τριών εγγονιών τους της Σάρα (1987), του Γκόραζντ (1993) και του Μάρκο (2007). Και η 8 του Σεπτεμβρη, η ημέρα του γάμου τους, είναι λόγος για οικογενειακή συγκέντρωση, για συναναστροφή και μεζεδάκια στο σπίτι τους πολλά χρόνια πριν αυτή η ημέρα να γίνει και γιορτή, πιο συγκεκριμένα η γενέθλιος ημέρα της νέας Δημοκρατίας της Μακεδονίας.

Στη μητέρα μου Λιούμπιτσα

Η μάνα μου Λιούμπιτσα Μοΐσοβα(1945), το πατρικό της Ιβάνοβσκα, είναι το δεύτερο, το πιο μικρό παιδί της Μίλιτσα και του Γκρόζνταν. Τον εργασιακό της βίο τον περνάει ως εξαιρετική τραπεζική υπάλληλος με ισχυρή αίσθηση των χρηματοοικονομικών. Αν γεννιόταν πολλά χρόνια αργότερα, με τέτοιες δυνατότητες σίγουρα θα ήταν οικονομική διευθύντρια ή λαϊκά ειπωμένο μάνατζερ. Το 2015, και μάλιστα στις 11 Οκτωβρίου, αυτή γιόρτασε τα 70 της χρόνια, έτσι ώστε αυτή η μέρα για την οικογένειά μου δεν είναι μόνο κρατική γιορτή, αλλά πολύ περισσότερο - μέρα γιορτής της μητέρας μας και γιαγιάς μας. Γεννημένη στην καρδιά των Σκοπίων, στη

γειτονιά Novo maalo (Νέα γειτονιά), σε μικρό και συμπαθητικό σπίτι της πόλης, κουβαλάει μέσα της τα παραμύθια γι' αυτή την πόλη και για τη ζωή της γειτονιάς σ' αυτή την πόλη, θυμάται εξαιρετικά τις συγκινητικές αφηγήσεις για την οικογένειά της, για τους γείτονές της, για τους προγόνους της από το Τέτοβο και από το Κριβοπλάνετσκο, για τη μητέρα της, νοικοκυρά, η οποία φεύγοντας από τους αλβανούς καταπιεστές τον καιρό του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου αντικαθιστά το Τέτοβο με τα Σκόπια, για τον πατέρα της καταπληκτικό φούρναρη, ο οποίος όλη του τη ζωή προσπαθεί να κάνει οικογενειακή επιχείρηση με το ζύμωμα ψωμιού και μπουρεκιού, συμπεριλαμβανόμενης κι αυτής της απόπειρας στο Μπας- Τσαρσί του Σεράγεβο, και για τον μεγαλύτερο αδελφό της, τον Μπόρις, του οποίου υπήρξε και τώρα ακόμη είναι δεύτερη μητέρα. Νιώθω μεγάλη έννοια στη συνείδησή μου το ότι μέχρι τώρα δεν καταφέρνω να βρω ουσιαστικό χρόνο για τις αφηγήσεις της, για τα φιλιγκράν στα κάδρα της, για τις φωτογραφίες της, μολονότι το μικρό γονίδιο της αφηγηματικής ικανότητας το κληρονόμησα από αυτήν.

Στον πατέρα μου Σόκρατ

Ο πατέρας μου Σόκρατ Μόισοφ (1942) είναι ο μεσαίος γιος της Ντίλμπα και του Ρίστο. Έχτισε την καριέρα του ως ποδοσφαιριστής στην ΦΚ Βάρνταρ των Σκοπίων (για την οποία έκανε το ντεμπούτο του στην πρώτη ομάδα με τα δεκαοκτώ του, όχι κλεισμένα χρόνια) μέσω των 362 ολοκληρωμένων ματς στα οποία πέτυχε 166 γκολ, αλλά και στην γαλλική Ρεν (τις σεζόν 1971-73). Αυτός είναι από τους μερικούς θρύλους της Βάρνταρ των Σκοπίων, αλλά αν είχε γεννηθεί πολλά χρόνια αργότερα, σίγουρα θα ήταν σαν τον Πάντσεφ ή τον Πάντεφ με σοβαρή διεθνή βιογραφία. Γεννημένος στο χωριό Σέτινα, μόνο μερικά χιλιόμετρα από τα μακεδονο-ελληνικά (σημ. μεταφρ. τα σύνορα της Ελλάδας με τη Β. Μακεδονία) σύνορα, φέρει μαζί του τη σεμνότητα, τη συστολή, όμως και την θλίψη στα μάτια λόγω του για πάντα χαμένου/εγκαταλειμμένου σπιτιού και γίνεται ένας από τους πιο μεγάλους βιρτουόζους των γκολ με κεφαλιά κι αντάξιος εκπρόσωπος του μακεδονικού ποδόσφαιρου στο πλαίσιο της γιουγκοσλαβικής αντιπροσωπείας, για την οποία παίζει μερικούς αγώνες. Ο Σόκρατ, ο πιο επιτυχημένος από τα αδέλφια Μοϊσοβι (Ηλία, Σόκρατ, Λάζαρ) παρουσιάζεται άριστος προπονητής με τις πιο νεαρές κατηγορίες με τις οποίες δουλεύει ολόκληρο τον εργασιακό βίο του αφότου επέστρεψε από τη Γαλλία. Η ομάδα νέων υπό την δική του καθοδήγηση του εμπειρογνώμονα έγινε πρωταθλήτρια της χώρας το 1975. Ποτέ του δεν τις λέει και δεν τις αφηγείται τις δικές του πέραν των συνόρων ιστορίες, έτσι ώστε φοβάμαι ότι θα τις πάρει μαζί του στον άλλο κόσμο.

101 ΖΩΕΣ

Ντέλβις, Καλιφόρνια, 29.12. 2015

Αγαπημένη μου Βέσνα,

Ξέρω ότι είμαστε σε επικοινωνία μέσω βάιμπερ συνέχεια και κάθε μέρα, όμως μολαταύτα αποφάσισα να προσπαθήσω να σου γράφω τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα σ' αυτή τη μορφή. Ίσως φοβάμαι να μη τη ξεχάσω τη μακεδονική γλώσσα ξανά, όπως συμβαίνει κάθε φορά που φεύγω από το σπίτι. Αποφάσισα ότι αυτή τη φορά, δεν θέλω να μου συμβεί αυτό, κι ας ξέρω ότι είναι αναπόφευκτο. Περικυκλωμένη από άλλους ανθρώπους κι άλλη γλώσσα κι εννιά ώρες διαφορά με τη (Βόρεια) Μακεδονία, κάνουν τον άνθρωπο θέλοντας και μη να λιώνει και να ξαναλιώνει σ' αυτό το πράγμα που οι Αμερικάνοι το λένε *meltingpot*. Αυτές οι λέξεις είναι πραγματικά ο ορισμός για την Αμερική-μέρος όπου όλοι γινόμαστε ένα, μέρος στο οποίο σβήνουν οι ρίζες μας, η καταγωγή μας, η γλώσσα μας, μέρος όπου η συνείδησή μας αρχίζει να λειτουργεί με τον αμερικάνικο τρόπο, μέρος όπου όλοι οι εγκαταλειμμένοι τόποι είναι αμελητέοι, χωρίς σημασία και πολύ μακρινοί. Μέρος όπου η πιο μεγάλη μας ανησυχία είναι αν ανέβηκε η τιμή της βενζίνης ή όχι. Μέρος όπου το αν ανέβηκε προκαλεί πρωτοφανή πανικό. Τέτοιες σκέψεις για την πρώτη μέρα της νέας χρονιάς (εμότικον).

Αλλά ας ξεκινήσω από την αρχή, ξεκίνησα από τα Σκόπια στις 6 η ώρα το πρωί με την WizzAir με την πτήση για Στοκχόλμη. Άφησα το σπίτι μου γύρω στις 4.30, αλλά το ξυπνητήρι με είχε ξυπνήσει μισή ώρα πριν. Σηκώθηκα βιαστικά, έτρεξα στο μπάνιο, κοιμισμένη και νωθρή, κατάφερα κάπως να ετοιμαστώ. Έλεγα αν έχω τα πάντα, αποχαιρέτησα το διαμέρισμα όπου ζούσα τους περασμένους 7 μήνες. Διαμέρισμα που μολονότι, στιγμές, γινόταν πολύ μικρό και με έκανε ν' ασφυκτιώτο αγαπούσα ξανά και ήξερα ότι θα μου λείψει. Έσβησα τα φώτα, κλείδωσα την πόρτα και ήσυχα αποχαιρετηθήκαμε με το σπίτι μου. Του υποσχέθηκα ότι γρήγορα θα γυρίσω, αλλά βαθιά μέσα μου αναρωτιόμουν αν αυτό θα γίνει έτσι. Με το αυτοκίνητο κατευθυνθήκαμε προς το αεροδρόμιο Μέγας Αλέξανδρος, μεγάλο μακεδονικό αλλά τούρκικη επένδυση. Ενδιαφέρων συνδυασμός. Δεν μπορώ να πάψω να σκέφτομαι, όπως γίνεται τώρα, ότι ζούμε σε καιρό ενός νέου τούρκικου αποικισμού, πολιτιστικού και οικονομικού.

Θυμάμαι ότι, πριν κάποια χρονιά, έγραφα κάποιο άρθρο για ένα μάθημα λατινοαμερικάνικης κοινωνιογλωσσολογίας. Η νεοαποικιοκρατία ήταν ένα από τα βασικά θέματα που διέσχιζαν κάθε ένα άρθρο που είχα διαβάσει. Για το πώς η Ισπανία δεν μπορεί να

συμφιλιωθεί με τα χαμένα λατινοαμερικάνικα εδάφη. Το τελευταίο από αυτά η Κούβα, το 1898. Πράγματι αυτή η χρονιά, 1898, είναι πολύ τραγική, τότε και γεννήθηκε η Generatiόν 98, στην οποία οι ποιητές και οι συγγραφείς από την σειρά του Ουναμούνο, τα αδέρφια Ματσάντο, Μπαρόια, Βάλιε-Νικλάν και άλλοι αναρωτιόντουσαν « Πώς φθάσαμε εδώ; Ποιοι ήμαστε εμείς; Γιατί αυτό συνέβη σε εμάς ακριβώς; » και μια σειρά από διαφορετικές ερωτήσεις πολύ πιεστικού και αυτο-ανακλαστικού χαρακτήρα. Βαθείά απογοήτευση και καμία συμφιλίωση για τις χαμένες αποικίες. Τότε ο Ουναμούνο και οι υπόλοιποι δεν ήξεραν ότι μερικές δεκαετίες αργότερα η Ισπανία θα ξεκινήσει με μια νέα πολιτιστικο-οικονομική αποικιοκρατία, με μια πρώτη ματιά όχι τόσο αιματηρή όπως τον καιρό του Κολόμβου ή του Κορτές, αλλά αποικιοκρατία μέσω της οποίας θα διατηρήσουν ακόμη την κυριαρχία τους στο λατινοαμερικάνικο έδαφος.

Σκέφτομαι ότι τον καιρό που οι μακεδόνες αντάρτες πολεμούσαν ενάντια στον τουρκικό στρατό, όμως οι μακεδόνες υπόδουλοι «το κεφάλι τους το έδιναν, αλλά την πίστη τους δεν την άλλαζαν», δεν ήξεραν ότι μια μέρα η Μακεδονία θα γεμίσει ξανά από τουρκικά νοσοκομεία, σχολεία μέσης εκπαίδευσης, αεροδρόμια, αγορές και αυτό που είναι το πιο ενδιαφέρον τουρκικές σειρές. Σειρές που είναι μια καινούργια μορφή υποδούλωσης. Μπροστά στη τηλεόραση, δεμένοι στον καναπέ, οικογενειακά βλέπουμε τις περιπέτειες του μικρού Αγά ή της Χουρέμ. Σειρές μέσω των οποίων, σαν μέσα από χωνί μας μπαίνουν ιδέες για γάμους με κοριτσάκια μικρής ηλικίας, ανδρική κυριαρχία, βιασμοί και ταπεινώσεις του γυναικείου φύλου. Σειρές μέσω των οποίων αντί να κινηθούμε προς κάποια πρόοδο, εμείς γυρίζουμε πίσω όλο και περισσότερο και περισσότερο. Η τηλεόραση είναι μαγικό κουτί που μας δένει, μας υποδουλώνει και μας μεταφέρει σε έναν καινούργιο κόσμο. Κόσμο στον οποίο ξεχνάμε να βγούμε σε διαμαρτυρία, σε αγώνα για τα πολιτικά δικαιώματα και για πιο καθαρή ατμόσφαιρα. Επειδή ο καθένας βλέπει μια άλλη τουρκική σειρά, σε διαφορετικό κανάλι και σε διαφορετικό χρόνο. Όμως δεν ήμαστε μόνοι, το ίδιο συμβαίνει και στη Λατινική Αμερική. Οι σαπουνόπερες έχουν ένα νέο υψηλό νόημα. Έναν νέο βασικό ρόλο στον έλεγχο των λαϊκών μαζών. Οι περισσότεροι από εμάς δεν το έχουμε συνειδητοποιήσει.

Και σκεφτόμενη αυτά, πέταξα από τα Σκόπια. Ήμουν τυχερή διότι οι τελευταίες πτήσεις είχαν ακυρωθεί. Η πτήση πέρασε χωρίς αναταράξεις. Δίπλα μου καθόταν μια γυναίκα με ένα λίτρο χυμό και μια σοκολάτα Milka 500 γραμμαρίων. Το τραπεζάκι μπροστά της ήταν ανοιχτό. Η αεροσυνοδός της επανέλαβε περισσότερες φορές να το κλείσει. Αλλά δεν μπορούσαν να συνεννοηθούν. Τελικά με κινήσεις και νοήματα με τα χέρια, η γυναίκα δίπλα μου κατάλαβε τι

πρέπει να κάνει. Αναρωτιέμαι μήπως πρώτη φορά πετά με αεροπλάνο ; Την είδα και μετά την προσγείωση όταν κάπως βιαστική χώθηκε μέσα στο ανθρώπινο πλήθος για να φτάσει το συντομότερο δυνατόν στον έλεγχο των διαβατηρίων. Πρέπει να πω ότι αρκούντως επιθετικά το έκανε αυτό και χωρίς συναίσθημα. Μήπως όμως βιαζόταν για κάπου; Για κάποια σημαντική συνάντηση ή για κάτι συνηθισμένο. Το αεροπλάνο απογειώθηκε, και εμείς αρχίσαμε ν' απομακρυνόμαστε από το σπίτι. Κάθε λεπτό ήμασταν όλο και πιο μακριά. Σκέφτηκα κι αυτό, πώς ο κύριος στον έλεγχο των διαβατηρίων στα Σκόπια, μου έθετε τις πιο διαφορετικές ερωτήσεις που κατά τη γνώμη μου δεν ήταν καθόλου σημαντικές και πώς, όταν τον ρώτησα εγώ γιατί μου τις θέτει, θύμωσε και μου είπε σε προστακτικό τόνο : «Αν θέλεις να πετάξεις, κάνε ό,τι σου πω !». Στην Αμερική, αν κάποιος συμπεριφέρεται έτσι σε αμερικανό πολίτη μπορεί και να πετάξει από την θέση εργασίας. Σε μας αυτός που θα πετάξει είναι πάντα ο πολίτης.

Πετάξαμε μέχρι τη Στοκχόλμη. Έπρεπε να μετακινηθώ από το ένα στ' άλλο αεροδρόμιο. Ήμουν νευρική, όμως κατάλαβα ότι ήμουν χωρίς λόγο. Όλα ήταν πανέμορφα οργανωμένα, να μη πω τέλεια. Το λεωφορείο πρώτα - πρώτα μας πήγε στο κέντρο της πόλης, και μετά από εκεί στο άλλο αεροδρόμιο. Από το παράθυρο του λεωφορείου θαύμαζα την πόλη. Όμορφα παλαιά κτήρια, λευκό χιόνι, άνθρωποι που κάνουν τζόκιν μέσα σ' αυτό το χιόνι, παιδιά που παίζουν μ' αυτό. Ολόκληρη η πόλη στολισμένη σαν σε παραμύθι και καθαρή σαν δάκρυ. Πανέμορφη ! Θα ήθελα κάποια φορά να επιστρέψω εδώ για περισσότερο καιρό. Θα δούμε τι θα φέρει η ζωή φυσικά.

Έφτασα στο αεροδρόμιο Αρλάντα Πίτσονταπό το οποίο πέταξα για Όκλαντ. Είχα κάποιες ώρες για σκότωμα. Αλλά αυτό δεν με ενοχλούσε καθόλου. Τα αεροδρόμια είναι κάποιο μαγικό μέρος, ένα είδος προσωρινού σπιτιού, μεταβατικού σπιτιού. Σπίτι ανάμεσα σε δυο σπιτικά, όπου καθυστερείς ένα λεπτό ή δυο για να φας κάτι ή να πεις ένα ζεστό τσάι. Λατρεύω ν' αγοράσω κάτι, να καθίσω και να τους βλέπω τους ανθρώπους γύρω μου. Ο καθένας έχει το δικό του παραμύθι για το γιατί και το πώς βρέθηκε ακριβώς τώρα, σ' αυτό ακριβώς το μέρος. Δίπλα μου ένα μεγαλύτερο ζευγάρι Σουηδών που μόλις είχε τελειώσει το φαγητό του και απολάμβανε στο τέλος μερικές γουλιές λευκό κρασί. Από την άλλη πλευρά οικογένεια βρετανών με ένα παιδί. Οι γονείς συζητούν γι' αυτό που πρέπει να κάνουν, όταν θα επιστρέψουν σπίτι, καθώς ο τηνείτζερ τους κλικάρει ακούραστα στο κινητό. Λίγο παρακεί ένα ζευγάρι ασιατών τρώει σούσι και πίνει μεταλλικό νερό σιωπηλά. Όλοι εμείς καθόμαστε σε κοινό τραπέζι. Από εκείνα τα μακριά όπως σε ταβέρνα με πολλά καθίσματα από τις δυο μεριές. Μοιάζει με οικογενειακό τραπέζι, με

τραπέζι στο οποίο κάθεται μια μεγάλη οικογένεια, κι ας είμαστε όλοι διαφορετικοί. Αυτή την στιγμή εμείς μοιάζουμε με μια μεγάλη αεροδρομική οικογένεια. Κατόπιν ο καθένας που τελειώνει, σηκώνεται κουβαλώντας τον βρώμικο δίσκο μαζί του. Μετά έρχονται μερικά νέα πρόσωπα, που κάθονται στο δικό μας τραπέζι κι απολαμβάνουν το φαγητό τους, αυτό που αγόρασαν. Κι αυτοί, το ίδιο όπως εμείς κι οι προγενέστεροί μας για μια στιγμή γίνονται μέρος του οικογενειακού μας τραπέζιού. Αργότερα γίνομαι κι εγώ. Κατευθύνομαι προς την έξοδο απ' όπου θα πετάξει το αεροπλάνο μου. Τεράστια ουρά ανθρώπων. Κάθε φορά που υπάρχει πτήση για την Αμερική, υπάρχει συμπληρωματικός έλεγχος και επιπρόσθετα μέτρα ασφαλείας. Φοβερή δουλειά. Σιγά σιγά μπαίνουμε στο αεροπλάνο και κατευθυνόμαστε προς τις θέσεις μας. Η τύχη θέλει να κάθομαι στη μέση, ανάμεσα σε μια νευρική Αμερικάνα κι έναν Σουηδό. Αυτή επιμένει ότι έχει πολλές άδειες θέσεις κι ότι ίσως το καλύτερο θα είναι να μετακινηθώ, ότι θα μου είναι πιο άνετα. Είμαι κουρασμένη και δεν ξέρω γιατί την ακολουθώ στις ιδέες της. Κατευθύνομαι προς τον αεροσυνοδό και τον ρωτώ μήπως μπορώ να μετακινηθώ. Μου λέει ότι ακόμη δεν είναι γνωστό αν θα έχει ελεύθερες θέσεις. Επιστρέφω στη θέση μου, κι αυτή ξανά με σκουντάει για να μετακινηθώ. Την ακούω(δεν ξέρω γιατί) και μετακινούμαι, όταν σε μισό λεπτό καταφθάνει τριμελής οικογένεια και με ρωτά μήπως τυχαία έχω καθίσει σε λάθος θέση. Ντροπιάζομαι, εννοείται, κι επιστρέφω στη θέση μου. Ακούω Boarding is complete, που σημαίνει ότι όλοι οι επιβάτες είναι στις θέσεις τους και η Αμερικάνα δίπλα μου η οποία μου λέει : «Αχ, φαίνεται, έπρεπε να περιμένω να το πουν αυτό !» Και χαμογελώ, φορώ μάσκα ύπνου στα μάτια κι όταν θέλω να βυθιστώ σε βαθύ ύπνο, το αεροπλάνο ταρακουνιέται κι όλοι οι επιβάτες αρχίζουν νευρικά να μετακινούνται από τις θέσεις τους. Πληροφορηθήκαμε ότι το μηχάνημα για τον καθαρισμό του πάγου, είχε σπάσει το φτερό του αεροπλάνου. Δεν έχει πτήση. Κατεβαίνουμε από το αεροπλάνο και περιμένουμε δυο ώρες να πετάξει νέο. Γράφω στον φίλο μου Ντιέγκο ότι θα φάω 2 με 3 ώρες. Μας δίνουν νερό ενώ περιμένουμε. Αυτό πλέον γίνεται ανυπόφορο. Είμαι κουρασμένη. Επιτέλους φτάνει το αεροπλάνο, πάλι ανεβαίνουμε και καθόμαστε στις θέσεις μας. Το αεροπλάνο πετά, μαζί του πετάμε κι εμείς. Ποιος για ξεκούραση, ποιος για δουλειά, ποιος γι' αγάπη. Κοιμάμαι και ξυπνώ στο Όκλαντ.

Με μαζεύει ο φίλος μου Ντιέγκο κι ακόμη μερικούς ανθρώπους. Κατευθυνόμαστε προς το Ντέιβις κι εγώ κοιμάμαι στο αμάξι. Θα μετακομίσω στο καινούριο μου σπίτι στις 4 Ιανουαρίου, μέχρι τότε θα μείνω στην φίλη μου Βάλερυ. Αλλά μ' αυτά κι αυτά, κουράστηκα γράφοντας. Στο επόμενο γράμμα θα σου γράψω για τις πρώτες

εντυώσεις . Ήμουν ενθουσιασμένη που επιστρέφω, αλλά τώρα μου είναι παράξενο.

Πώς είσαι εσύ; Πώς είναι τα Σκόπια; Μολυσμένα;
Γράψε μου. Σε φιλώ. Μου λείπεις.

ELENA

Од македонски на грчки преведе:
Марија Доумпа (Μαρία Δούμπα)

ALBUM RODZINNY

Moim przodkom

Тwarz słów

Kiedy zapytałem moją babcię
jak zapamiętać
twarz słów,
ona jakby wróciła
gdzieś z daleka,
przytuliła mnie i powiedziała:
Ich twarz nie jest jedna,
tak jak męka nasza
która też nie jest tylko jedna
i nie tylko jednego dotyczy!
Tak na kolanach mojej babci,
Na jej kolorowym fartuchu
poznałem swoją ojczyznę

(Petre M. Andreevski, Лицето на зборовите)

Moim babciom Milicy i Dilbie

Moja babcia Milica Ivanovska (1924-1980), z domu Zafirovska, pochodziła z Tetova i wyszła za mąż za mojego dziadka Grozdana Ivanovskiego, który urodził się we wsi Židilovo w okolicach Krivej Palanki, i była matką mojej matki. Matka babci Milicy, którą pamiętam po prostu jako babcię Savę, a nie prababcię (dlatego, że wtedy nie rozumiałam za bardzo co znaczy prababcia), zmarła, gdy miałam pięć lat i mieszkalam w Rennes we Fancji, gdy mój ojciec grał w tamtejszym klubie piłkarskim. Bez babci Milicy zostałam mając trzynaście lat. Nie zdołała się zbyt długo nacieszyć swoimi wnukami Vesną i Mają ze strony córki Ljubicy, ani Jasminą, Goranem i Biljaną ze strony syna Borysa. Tak więc nigdy też nie została prababcią.

Moja babcia Dilba Mojsova (1910-1997), z domu Donakova, pochodziła ze wsi Setina w Macedonii Egejskiej, wyszła za mąż za mojego dziadka Risto Mojsova z tej samej wioski i była matką mojego ojca. Matki babci Dilby nie pamiętam (nie pamiętam nawet imienia), nie pamiętała jej nawet sama babcia, gdyż mając kilka lat została sierotą i dorastała bez prawdziwej matczynej miłości. W swoim prawie 90-letnim życiu mogła cieszyć się swoimi wnukami Vesną i Mają ze strony środkowego syna Sokrata, ale też Zoranem i Anitą ze strony syna Ilji, i Vladimirem i Riste ze strony syna Lazara. Za jej życia urodziło się dwoje moich dzieci, Sara i Gorazd. Tak więc babcia Dilba doczekała się prawnucząt.

Moim rodzicom

Moi rodzice Ljubica (z domu Ivanovska) i Sokrat Mojsovie wkroczyli w swoje wspólne małżeńskie życie w 1966 roku. Ale ich historia zaczyna się w styczniu 1963 roku jako szczerą, młodzieńczą sympatią pomiędzy najpiękniejszą w okolicy dziewczyną, do której wzdychali wszyscy chłopcy na podwórku, a potem także w liceum ekonomicznym, czyli w ówczesnym tzw. gimnazjum handlowym, a popularnym i trochę zarozumiałym, młodym i obiecującym piłkarzem FC Vardar. Ich niemal pięćdziesiąt małżeńskich lat miłości i zrozumienia wypełniły dorastanie dwóch córek Vesny (1967) i Mai (1971) oraz trojga wnucząt – Sary (1987), Gorazda (1993) i Marka (2007). A 8 września, dzień ich ślubu, był powodem rodzinnych spotkań i biesiad przy wspólnym stole jeszcze na długo przed tym, jak dzień ten stał się świętem narodowym, a dokładniej dniem narodzin nowej Republiki Macedonii.

Mamie Ljubicy

Moja mama Ljubica Mojsova (1945), z domu Ivanovska, jest drugim, młodszym dzieckiem Milicy i Grozdana. Swoje życie zawodowe spędziła jako wyjątkowa pracownica banku z niezwykle zmysłem finansowym. Gdyby urodziła się wiele lat później, z takim potencjałem z pewnością zostałaby dyrektorką finansową, lub jak się teraz mówi, menadżerką. W 2015 roku, i to 11 października, obchodziła swoje 70. urodziny, tak więc dla mojej rodziny ten dzień jest nie tylko świętem państwowym, ale czymś znacznie więcej – świętem naszej mamy i babci. Urodzona w samym sercu Skopja, w dzielnicy Novo, w małym i sympatycznym mieszczkańskim domku, nosi w sobie opowieści o tym mieście i o życiu sąsiedzkim, pamięta wyjątkowo wzruszające historie swojej rodziny, swoich sąsiadów, swoich przodków z Tetova i Krivej Palanki, swojej matki – gospodyni, która uciekając przed albańskimi prześladowaniami w czasach II wojny

światowej, zamieniła Tetovo na Skopje, swojego ojca, nieprzeciętnego piekarza, który całe swoje życie próbował zbudować rodzinny biznes na wypieku chleba i burków, między innymi na sarajewskiej Basz-czarszji, i swojego starszego brata, Borysa, dla którego była i wciąż jeszcze jest jak druga matka. Dręczy mnie sumienie, że do tej pory nie zdołałam znaleźć czasu dla tych historii, tych szczegółów i drobiazgów w jej obrazach, dla jej fotografii, choć talent do opowiadania mam zdecydowanie po niej.

Tacie Sokratowi

Mój tato Sokrat Mojsov (1942) jest środkowym synem Dilby i Rista. Swoją karierę budował jako piłkarz skopskiego FC Vardar (w którego pierwszej drużynie zadebiutował mając niespełna osiemnaście lat), którego koszulkę włożył 362 razy, i dla którego zdobył 166 bramek, oraz francuskiego FC Rennes (w sezonach 1971-1973). Jest jedną z legend skopskiego Vardaru, a gdyby urodził się kilka lat później, byłby z pewnością jak Pančev lub Pandev z poważnym międzynarodowym życiorysem. Urodzony we wsi Setina, raptem kilka kilometrów od macedońsko-greckiej granicy, nosi w sobie skromność i powściągliwość, ale i tęsknotę w oczach za na zawsze utraconym/opuszczonym domem i zostaje jednym z największych wirtuozów „główek“ i dumnym przedstawicielem macedońskiego futbolu w szeregach reprezentacji Jugosławii, dla której rozegrał kilka spotkań. Sokrat, mający na koncie największe sukcesy spośród braci Mojsov (Ilja, Sokrat, Lazar) jest także wspaniałym trenerem młodszych kategorii wiekowych, z którymi związał całe swoje życie zawodowe po powrocie z Francji. Młodzieżowa drużyna pod jego wodzą sięgnęła po mistrzostwo kraju w 1975 roku. Nigdy nie opowiada swoich historii zza drugiej strony granicy, obawiam się więc, że zabierze je z sobą na tamten świat.

Siostrze Mai

Maja Mojsova-Mijovska (1971) to moja młodsza siostra, która ma wyjątkowo trudny i odpowiedzialny zawód – jest anestezjologiem w Uniwersyteckiej Klinice Anestezjologii, Reanimacji i Intensywnej Terapii w Skopju. Codziennie wprowadza w medyczny sen i z powodzeniem z niego wybudza, przywraca z tamtego na ten świat, wielu pacjentów. Długonoga Maja, która była i nadal jest liczącą się postacią wśród bywalców stołecznych klubów i kawiarni, i która podczas każdej zabawy oddaje się jej całkowicie i zostawia na parkiecie serce, jest teraz żoną Gjorgjiego (Džole) Miljovskiego. Jest matką Marko (2007), który w obecnym 2015 roku kończy drugą i idzie do trzeciej klasy szkoły podstawowej. Pamiętam, że gdy byliśmy

dziećmi, wciąż chciałam pokazywać autorytet starszej siostry, czy wtedy, gdy trzeba było pomóc Mai w odrabianiu prac domowych lub opanowaniu trudniejszego materiału do nauki, czy wtedy, gdy zostawałyśmy same w domu. Gdy w wieku niespełna 20 lat wyszłam za mąż, najtrudniej było mi zostawić wspólne mieszkanie z Mają w pokoju dziecięcym w mieszkaniu na ulicy „Dame Gruev” blok 3, klatka 4.

Stevo

Mojego męża Stefana Čepišeuskiego (1964) znam całe swoje życie. Właściwie to znaleźliśmy się zanim jeszcze byliśmy świadomi swojego istnienia. Tak więc pewnego dnia, przeglądając fotografie, gdy wciąż byliśmy jeszcze dziewczyną i chłopakiem trafiliśmy na taką, która była i w moim, i w jego albumie – zdjęcie dzieci na brzegu Morza Adriatyckiego, dokładniej w Sutomore, i na jednym końcu on, na drugim końcu ja! Gdyby więc zacząć od tego pierwszego wspólnego momentu, jesteśmy razem 38 lat, jeśli za początek weźmiemy dzień, w którym pierwszy raz się pocałowaliśmy, jesteśmy razem 33 lata, a jeśli weźmiemy dzień naszego ślubu – tylko 28! Swoją drogą, gdyby nie było Stevo, nie byłoby ani Sary ani Gorazda! Stevo, czuły i oddany ojciec oraz subtelny i szczerzy małżonek, w życiu publicznym znany jest jako najlepszy macedoński męski (towarzyszący) głos, z ogromną liczbą nagrań i występów w radiu i telewizji, a także koncertów na żywo (jako frontmen zespołów Berza, Astoria, To jest to, ale także jako towarzyszący wokalista u Vlado Janevskiego, Toše Proeskiego, Kaliopi, Karoliny, Biby Dodevej...) i jednym z niewielu, który ma na koncie trzy występy na Eurowizji. Dlatego życie z nim to muzyka!

Moim dzieciom

Letnia, dziecięca bajka

Na wzgórzu siedzą dzieci wśród pożółkłych traw
Za wzgórzem stoi mur. Za murem
jest podwórze, a za nim znów wzgórze. Nie chce wyjść na jaw
wielka chmura, co chowa się za górę.

Za chmurą jest już morze.
Za morzem jest wyspa, niebieski i różowy las.
Za lasem rośnie żdźbło, co ma gorzki korzeń.
Za żdźbłem siedzi magik i zabawia nas.

Za magikiem otwiera się znajome nam podwórze.
Podwórze znów ogradzają mury.
Za murem – i tu znów – wyrasta wzgórze.
Siedzą dzieci wśród pożółkłych traw na szczycie góry.

(Vlada Urošević, Детска летна приказна)

Sarze

Sara Čepiševska (1987) to moja pierwsza pociecha. Jako dziecko była wielką gwiazdą telewizyjną ze względu na swój wyjątkowy i wybitny występ w programie muzycznym MRT „Dajcie muzykę” (1993), a później w audycji „Sitel bambini”, którą prowadziła całe trzy lata, w każdą niedzielę na żywo w samo południe. I do dziś dzieci wyrastają na popularnej piosence „Kapusta”, którą na potrzeby programu napisał Slave Dimitrov do słów Petre M. Andreevskiego, i którą Sara zaśpiewała razem ze swoim tatą, Stevo. Ta popularność towarzyszy jej aż do dziś, choć osiągała też wspaniałe rezultaty jako pływaczka PK Vardar, w którym jej koronną konkurencją było 200 metrów motylkiem, a później także 200 m grzbietem. Dziś Sara jako dyplomowany defektolog-logopeda i magister nauk filologicznych w dziedzinie psycholingwistyki i macedonistyki, pracuje w przedszkolu „Orce Nikolov”, gdzie uczy dzieci w wieku od 3 do 6 lat lepiej/łatwiej panować nad problematycznymi głoskami i ładniej i płynniej mówić.

Gorazdowi

Gorazd Čepišeovski (1993) to moje drugie dziecko. Od piątego roku życia próbuje oswoić swoją namiętność do piłki nożnej z wchodzeniem do basenu (po naciskach moich i Stevo oraz namowach Sary, która już w wodzie radziła sobie całkiem dobrze). Od tej pory udało mu się zbudować poważną karierę pływacką, zarówno w szeregach klubu PK Vardar, jak i reprezentacji Macedonii. Do dziś do niego należą rekordy w niższych kategoriach wiekowych na 50, 100 i 200 metrów grzbietem na krótkim i długim basenie i jest absolutnym rekordzistą Macedonii w tych konkurencjach. Ostatnie rekordy ustanowił na Igrzyskach Śródziemnomorskich w tureckim Mercii, na Uniwersjadzie w rosyjskim Kazaniu w 2013 i na mistrzostwach świata w pływaniu w katarskiej Dausze w 2014. Miłość do futbolu rekompensuje sobie namiętnie kibicując włoskiemu klubowi AC Milan, a ponieważ w jego sercu jest Vardar, być może ze względu na dziadka Sokrata, wspiera i na stadionie, i przed telewizorem piłkarzy,

szczypiornistów i szczypiornistki Vardaru. Przyszły inżynier metalurgii Gorazd ze szczególną pasją mówi o Skopju i jego nocnym życiu.

Moim wnukom (wnuczkom)...

Morze. Południe.

Wychodzi dziewczyna z morza
Od słodyczy jej skóry
Pada
Deszcz.

Pada deszcz
Z piersi dziewczyny
Nie cieszę się z niego
Nie tylko ja
Ale
I
Morze.

Marmurowe Morze, 94
(Michail Rendžov, Море. Пладне)

101 życie. Powieść w listach

Davis, Kalifornia,
29.12.2015

Droga Vesno,
Wiem, że utrzymujemy kontakt przez Viber bez przerwy i każdego dnia, jednak postanowiłam, że spróbuję napisać ci przynajmniej raz w tygodniu w takiej formie. Może boję się, że znów zapomnę język macedoński, jak to zwykle się zdarza, gdy wyjeżdżam z domu. Zdecydowałam, że tym razem nie chcę, żeby to się powtórzyło, choć wiem, że to nieuniknione. Otoczona innymi ludźmi i innym językiem, do tego 9-godzinna różnica czasu między mną a Macedonią, sprawiają że człowiek, chcąc nie chcąc wtapia się i przetapia w to coś co Amerykanie nazywają *melting pot*. To słowo w zasadzie jest definicją Ameryki – miejsca, w którym wszyscy stajemy się jednym, miejsca, w którym zacierają się nasze korzenie, nasze pochodzenie, nasz język, miejsca, w którym nasza świadomość zaczyna funkcjonować w amerykański sposób, miejsca, w którym wszystkie inne miejsca są nieważne, nieistotne i odległe.

Miejsca, w którym naszym największym zmartwieniem jest czy wzrosła czy spadła cena ropy. Miejsca, w którym – jeśli wzrosła – wybucha niewidzialna panika. Co za myśli w pierwszy dzień nowego roku :).

Ale zacznę od początku, wyruszyłam ze Skopje o 6 rano Wiz-aAirem, lotem do Sztokholmu. Opuściłam swój dom około 4.30, a budzik zadzwonił pół godziny wcześniej. Wstałam prędko, pobiegłam do łazienki, zaspana i leniwa, jakoś się naszykowałam. Sprawdziłam czy mam wszystko, pożegnałam się z miejscem, w którym mieszkałam ostatnich 7 miesięcy. Miejscem, które chwilami wydawało się za małe i miałam go dość, pokochałam znów i dotarło do mnie, że będzie mi go brakować. Pogasiłam światła, zamknęłam drzwi i cicho pożegnałam swój dom. Obiecałam mu, że wrócę niedługo, ale w głębi siebie zapytałam, czy aby na pewno. Samochodem skierowaliśmy się w stronę lotniska Aleksandra Wielkiego, macedońskiego olbrzyma, który jest inwestycją turecką. Ciekawa kombinacja. Nie mogę się pozbyć wrażenia, że żyjemy w czasach nowej tureckiej kolonizacji, kulturowej i ekonomicznej.

Pamiętam, że jakiś rok temu pisałam pewien artykuł na zajęcia z latynoamerykańskiej socjolingwistyki. Neokolonizacja była jednym z głównych motywów, które przewijały się przez niemal cały artykuł, który przeczytałam. O tym jak Hiszpania nie może się pogodzić z utratą latynoamerykańskich terytoriów. Ostatniego z nich, Kubę, straciła w 1898. Właściwie ten 1898 rok jest dość tragiczny, wtedy też narodził się ruch *Generacion 98*, w którym poeci i pisarze tacy jak Unamuno, bracia Machado, Baroja, del Valle-Inclana i inni pytali „Jak tu dotarliśmy? Kim jesteśmy? Dlaczego to przydarzyło się właśnie nam?” i stawiali szereg innych pytań o dość depresyjnym i autorefleksyjnym charakterze. Głębokie rozczarowanie i niezgoda na utratę kolonii. Wówczas Unamuno i pozostali nie wiedzieli jeszcze, że kilka dekad później Hiszpania rozpocznie nową kulturowo-ekonomiczną kolonizację, na pierwszy rzut oka nie tak krwawą jak ta z czasów Kolumba czy Corteza, ale kolonizację, poprzez którą wciąż jeszcze zachowują swoją dominację w świecie latynoamerykańskim.

Myślę że w czasach, gdy macedońscy partyzanci walczyli przeciw tureckiej armii, a macedońscy niewolnicy, którzy „głowę dawali, ale wiary nie zmieniali”, nie wiedzieli, że pewnego dnia Macedonia znów zapełni się tureckimi szpitalami, szkołami, lotniskami, sklepami i co ciekawe – tureckimi serialami. Seriale stanowią nową formę niewolnictwa. Przed telewizorem, przykuci do kanapy, całą rodziną śledzimy przygody małego Agi i Hurem. Seriale, poprzez które, jak przez lejek, spływają do nas wyobrażenia o małżeństwach z małoletnimi dziewczętami, męskiej dominacji, gwałtach i poniżaniu

kobiet. Seriale, poprzez które zamiast zmierzać w kierunku postępu, coraz bardziej się uwsteczniamy. Telewizor jest magicznym pudełkiem, które nas do siebie przywiązuje, czyni nas niewolnikami i wprowadza w całkiem nowy świat. Świat, w którym zapominamy wyjść na protest w obronie praw obywatelskich i czystego powietrza. Dlatego, że każdy ogląda jakiś turecki serial, każdy na innym kanale i o innej godzinie. Ale nie jesteśmy sami. To samo dzieje się w Ameryce Łacińskiej. Opery mydlane mają nowe, wzniosłe polityczne znaczenie. Odgrywają ważną rolę w kontrolowaniu społeczeństwa. Większość z nas nawet nie jest tego świadoma.

I rozmyślając na ten temat, wyleciałam ze Skopja. Miałam szczęście, bo późniejsze loty odwołali. Lot minął bez turbulencji. Obok mnie siedziała pewna kobieta z litrowym sokiem i półkilogramową czekoladą Milka. Stolik przed nią był otwarty. Stewardessa poprosiła ją kilka razy, żeby go zamknęła, ale nie mogły się porozumieć. W końcu, za pomocą gestów i machania rękami, kobieta obok zreflektowała się, co ma zrobić. Pytam jej czy pierwszy raz leci samolotem? Widziałam ją także po wylądowaniu, gdy jakby w pośpiechu przeciskała się przez tłum pasażerów, żeby jak najprędzej dotrzeć do kontroli paszportowej. Muszę przyznać, że robiła to dość agresywnie i bez wyczucia. A może dokądś się spieszyła? Na jakieś ważne spotkanie lub coś podobnego. Samolot wystartował, a my zaczęliśmy oddalać się od domu. Z każdą minutą byliśmy coraz dalej. Pomyślałam także o tym, jak pan z kontroli paszportowej w Skopju zadawał mi najróżniejsze pytania, które według mnie były zupełnie nieistotne i gdy zapytałam go, po co zadaje te pytania, obruszył się i odpowiedział rozkazującym tonem „Jeśli chcesz polecieć, rób co mówię!”. W Ameryce, jeśli ktoś w ten sposób odnosi się do amerykańskiego obywatela może nawet wylecieć z pracy. U nas tym, który „leci” jest zawsze obywatel.

Dolecieliśmy do Sztokholmu. Musiałam się przemieścić z jednego lotniska na drugie. Byłam zdenerwowana, ale zrozumiałam, że bez przyczyny. Wszystko było świetnie zorganizowane, żeby nie powiedzieć – idealnie. Autobus najpierw zawiózł nas do centrum miasta, a potem stamtąd na drugie lotnisko. Przez okno autobusu zachwyciałam się miastem. Piękne stare budynki, biały śnieg, ludzie, którzy uprawiają poranny jogging w tym śniegu, dzieci, które się w nim bawią. Całe miasto wystrojone jak w bajce i czyste jak łąka. Przepięknie! Chciałabym tu kiedyś wrócić na dłużej. Zobaczymy, co przyniesie życie.

Dotarłam na lotnisko Arlanda, z którego poleciałam do Auckland. Miałam kilka godzin na przesiadkę. Ale wcale mi to nie przeszkadzało. Lotniska to magiczne miejsca, są rodzajem

tymczasowego domu, tradycyjnego domu. Są domem pomiędzy dwoma domami, w którym zatrzymujesz się na chwilę lub dwie, coś przekąsisz albo wypijesz ciepłej herbaty. Uwielbiam coś sobie kupić, usiąść i patrzeć na ludzi wokół mnie. Każdy ma swoją historię o tym dlaczego i jak znalazł się właśnie teraz i właśnie w tym miejscu. Obok mnie jedna starsza szwedzka para, która właśnie skończyła jeść i deliktuje się ostatnimi kroplami białego wina. Z drugiej strony brytyjska rodzina z jednym dzieckiem. Rodzice rozmawiają o tym co trzeba zrobić, gdy wrócą do domu, a w tym czasie ich nastolatek jak najęty klika coś w telefonie. Trochę dalej azjatycka para w ciszy je sushi i popija wodą mineralną. Wszyscy siedzimy przy jednym stole. Jednym z tych długich, jak w karczmie, wzdłuż którego ciągną się rzędy krzesel po obu stronach. Przypomina rodzinny stół, stół przy którym siedzi jedna wielka lotniskowa rodzina. Potem każdy kto kończy posiłek wstaje i odnosi brudną tacę. Potem przychodzą jacyś nowi ludzie i zasiadają przy naszym stole i częstują się tym, co sobie kupili. I także oni, tak jak i my, i nasi poprzednicy, w mig stają się częścią naszego rodzinnego stołu. Potem wstaję i ja. Kieruję się w stronę bramki, z której odleci mój samolot. Zawsze, gdy leci się do Ameryki, trzeba przejść dodatkową kontrolę i stosowane są dodatkowe środki bezpieczeństwa. Straszne. Powoli wchodzimy do samolotu i kierujemy się na swoje miejsca. Los sprawił, że siedzę pośrodku, pomiędzy pewną nerwową Amerykanką i jakimś Szwedem. Kobieta twierdzi, że jest wiele pustych miejsc i najlepiej by było jakbym się przesiadła, że będzie mi wygodniej. Jestem zmęczona i nie wiem czemu wykonuję jej polecenia. Idę w stronę stewarda i pytam, czy mogę się przesiąść. Mówi, że jeszcze nie wiadomo czy są wolne miejsca. Wracam więc na swoje, a Amerykanka znów mnie szturcha i nalega, żebym się przesiadła. Znów jej słucham (nie wiem czemu) i się przesiadam, gdy za pół minuty wchodzi trzyosobowa rodzina i pyta, czy przypadkiem nie pomyliłam miejsc. Jest mi oczywiście wstyd i wracam na swoje miejsce. Słyszę *boarding is complete*, co oznacza, że wszyscy pasażerowie są na swoich miejscach i wtedy Amerykanka obok mnie mówi: „Ach, wygląda na to, że powinnam była poczekać, aż to powiedzą!”. Uśmiecham się, zakładam na oczy opaskę do spania i gdy chcę już zapaść w głęboki sen, czuję wstrząs i nagle wszyscy pasażerowie zaczynają podnosić się ze swoich miejsc. Okazuje się, że maszyna odladająca uszkodziła skrzydło samolotu. Nie lecimy. Wychodzimy z samolotu i czekamy dwie godziny aż przyleci drugi. Piszę do mojego przyjaciela Diego, że spóźnię się dwie-trzy godziny. Na czas oczekiwania dają nam wodę. To wszystko staje się nieznośne. Jestem zmęczona. Wreszcie przylatuje samolot, znów wchodzimy do niego i siadamy na swoje miejsca. Samolot startuje, a wraz z nim i

my. Ktoś na wakacje, ktoś do pracy, ktoś za miłością. Zасыpiam i budzę się w Auckland. Odbiera mnie przyjaciel Diego i jeszcze jacyś ludzie. Kierujemy się w stronę Davis, a ja zasypiam w aucie. Wprowadzę się do mojego nowego domu 4 stycznia, a do tego czasu zostanę u mojej przyjaciółki Valerie. Ale o tym później, zmęczyłam się od pisania. W następnym liście napiszę ci o moich pierwszych wrażeniach. Byłam podekscytowana powrotem, ale teraz mi dziwnie.

Jak się masz ty? Jak tam Skopje? Tonie w smogu?

Pisz mi. Całuję. Tęsknię.

ELENA

Skopje, Macedonia,

04.01.2016

Moja droga Eleno,

9.00 rano

Dopiero teraz udało mi się do ciebie napisać, choć ty swój list wysłałaś mi w pierwszy dzień nowego roku. Przeczytałam natychmiast, jeszcze na komórce i od tego czasu już kilka dni rozmawiam z tobą, łapię się na tym jak ciągle rozmawiam sama ze sobą i jak niezliczoną ilość razy zaczynam ten list... Myślę że i o tym ci pisałam na Viberze. Czy nie? Czy powiedziałam ci to w rozmowie z tobą, którą odbyłam głęboko w sobie? Zresztą nieważne, teraz jestem tu i piszę. Ale niesamowicie denerwuje mnie ta dziewięciogodzinna różnica czasu. Teraz u mnie jest 9 rano i już od dawna nie śpię, przede mną stoi kawa (myślę, że poczujesz jej zapach, gdy będziesz to czytać), a ty już jesteś w swoim łóżku i pewnie dawno śpisz, bo u ciebie jest około północy. Dopiero kilka minut temu były u nas różne dni. Zaczynam ci pisać 04.01.2016, a u ciebie tym samym czasie, dopóki ja się do tego pisania zbieram, dopóki włączam komputer, u ciebie wciąż jeszcze 03.01.2016. I w tych momentach dwóch różnych dni ja jestem w domu przed komputerem, ty jesteś w domu w swoim łóżku. Ja na jawie, ty we śnie.

Gdy wstaniesz, pobiegiesz do instytutu, pospieszysz na swoje pierwsze zajęcia w nowym roku. Ty będziesz na początku swojego dnia, ja przy końcu swojego. I w pewnym momencie wypijemy wspólną kawę. Ty swoją poranną, ja swoją popołudniową, bo wtedy gdy zaczyna się twój dzień, właśnie wtedy gdy rodzi się i budzi do życia twój dzień, mój dzień odchodzi, gaśnie i powoli zaczyna umierać. Ty będziesz na fali wznoszącej, świeża, pełna energii do pracy, a ja całkiem wyczerpana i wyciśnięta jak cytryna. Ale wypijemy naszą wspólną kawę. Ty poranną, ja popołudniową. Kiedyś znajdziemy siłę i zasiądziemy razem do stołu i może wzniesiemy za

coś toast, w tym samym momencie, choć ty do obiadu, a ja do kolacji. Nieważne. Teraz piję sobie sama kawę i piszę... Teraz ty sobie sama śpisz i śniesz...

Tak barwnie opisałaś mi swoją podróż, że miałam wrażenie, że lecę z tobą. I w całej tej twojej historii nie wiem co bardziej mnie poruszyło: twoje ściskanie się z domem, twoje spostrzeżenia przy pożegnaniu, czy twoja przynależność do tej nowej, wielkiej, lotniskowej rodziny. Może wszystko po trochu! Właściwie ile masz rodzin? Ile masz domów?

Dlatego, że to twoje pisanie o podróży z domu do domu, z jednego końca na drugi z dziewięciogodzinną różnicą czasu, cofnęło mnie głęboko w czasy dzieciństwa, gdy i ja miałam inną rodzinę, dokładniej piłkarsko-klubową. Gdy i ja, mając cztery lata, wyjechałam z jednego końca Europy na drugi, od Wardaru do La Manche, ze Skopja do Rennes, Z Macedonii do Bretanii, z Jugosławii do Francji. Mój ojciec Sokrat, swoją drogą w tych wczesnych latach siedemdziesiątych minionego stulecia wielki piłkarz FC Vardar, podpisał dwuletni kontrakt z francuskim FC Rennes.

W tamtych czasach rzadkością było, by macedoński i w ogóle jugosłowiański sportowiec budował swoją karierę poza granicami kraju i budował dom z dala od swojego domu. Dlatego że tutaj miał wszystko, przede wszystkim rozgłos, ale i pieniądze. Ale dla niego Francja była wyzwaniem, nie tylko w karierze piłkarskiej, ale też w ojcowskiej miłości – by pomóc swojemu dziecku, by pomóc mi i zapewnić najlepszych lekarzy na moją dysplazję biodra. To jest, mówiąc prościej, diagnoza, z którą się urodziłam. W tym 1971 roku miałam cztery lata, ale wciąż jeszcze nie potrafiłam chodzić. W tym 1971 roku moim domem był szpital i to ortopedyczny, w Ochrydzie. Ale w 1971 roku moim domem stało się także mieszkanie i szpital Rennes. I tam, w samym sercu Bretanii, którą obmywają wody Atlantyku, tego samego, który teraz dzieli mnie od ciebie, moi rodzice wraz ze mną i dopiero co urodzoną Mają stali się częścią jednej rodziny.

Pamiętam lub raczej pamiętam z opowieści mojej mamy, że żony piłkarzy, którzy grali w FC Rennes miały swoje miejsca w łoży, żeby mogły regularnie oglądać mecze. Pamiętam lub raczej pamiętam dzięki opowieściom mamy, że stawaliśmy się wielką, ogromną rodziną, gdy na Boże Narodzenie zbierali się piłkarze, ich żony, ich dzieci, trenerzy, masażyści, kierownictwo klubu, a także ich żony i dzieci. I wówczas każda rodzina stawała się częścią wielkiej rodziny FC Rennes. I każda rodzina zapominała skąd jest i zlewała się ze wszystkimi w tę piłkarską rodzinę.

Pamiętam. To pamiętam naprawdę, że tam po raz pierwszy widziałam Murzyna, że byłam trochę w szoku gdy wziął mnie na ręce

i gdy uśmiechnął się do mnie pokazując fortepian bieluteńkich zębów. I gdy potem dziwiłam się, że moja rączka, rączka pięcioletniego dziecka, wciąż jest biała, mimo że spoczywa w czarnej dłoni trzydziestoletniego Keity, który grał z moim tatą. Tak, właśnie teraz, kiedy do Ciebie piszę, przypomniało mi się jego imię. I żeby się upewnić, dzwonię do swojej mamy (ona zawsze jest dla mnie wariantem „telefon do przyjaciela”, jak w teleturnieju), która z drugiej strony telefonu potwierdza i dziwi się jednocześnie, czemu teraz, po tak wielu latach, przypomniałam sobie Keitę. Po dokładnie 45 latach!!!

Całe dwa sezony piłkarskie, prawie dwa kalendarzowe lata, Rennes było moim miastem, w Rennes był mój dom. Tam pierwszy raz stanęłam na nogi. Po ciężkiej, ale zakończonej sukcesem operacji postawiłam swoje pierwsze kroki. Sama! Zaczęłam chodzić w wieku 5 lat. Tam po raz pierwszy poszłam do szkoły. I choć znałam już cyrylicę i moją niezdarną rączką, tą samą białą rączką, która dopiero co była w czarnej dłoni Keity, pisałam listy do babci Milicy, to pierwszy raz zaczęłam pisać po francusku. Uczyłam się francuskich liter, mówiłam po francusku, śpiewałam francuskie piosenki, zaczęłam pisać po francusku... Zaczęłam myśleć po francusku i... gdy stawałam się coraz bardziej niezależna we francuskim, tym bardziej gubiłam mój macedoński. Im więcej poznawałam francuskich słów, coraz bardziej płątał się język, gdy mówiłam po macedońsku. W domu w Rennes, w moim dziecięcym pokoju, obchodziłam swoje pierwsze urodziny, choć kalendarzowo piąte, wyprostowana, przed tortem, z którego śmiały się do mnie świece. Wcześniej, w Skopju i w Ochrydzie, jak opowiadała mi mama, świętowałam swoje urodziny leżąc w łóżku, przed tortem, na którym świece płakały. I tam, w moim Rennes, stałam się jak wszystkie pozostałe dzieci w moim wieku, stałam się dzieckiem, które chodzi, dumnym ze swojego zwycięstwa. Przez pierwsze samodzielne kroki w szpitalu w Rennes, a potem także i w domu.

A gdy już przywykłam do tego domu, wróciliśmy!! Wróciliśmy do Skopje i musiałam wszystko zaczynać od nowa. Musiałam pokazać, że mogę chodzić po skopijskich chodnikach i ulicach, że jestem dobrą uczennicą także wtedy, gdy piszę i mówię po macedońsku, musiałam pokazać, że jestem szczęśliwa, że znów jestem w rodzinnym mieście. A ja, a pamiętam dobrze, tęskniłam za swoim lekarzem, który umożliwił mi oglądanie świata z wyprostowanej perspektywy, tęskniłam za fizjoterapeutą, który nauczył mnie stawiać kroki, jak również za swoimi przyjaciółmi, z którymi dzieliłam swoje pierwsze francuskie, szkolne dni.

I tak, moja Eleno, to jest ta moja historia o domu i domu, o mieszkaniu tu i tam. Od tego momentu, gdy na zawsze straciłam dom w Rennes, gdzieś latem 1973 roku, jakoś bardziej jestem przywiązana do domu w Skopje. Ale mniejsza z tym.

Piszę ci to o 9 rano i patrzę na zegarek – już 10. Kawę wypiałam, ale rozmowa nie chce się skończyć. Jednak gdzieś tutaj muszę się zatrzymać i pod wieczór, gdy będę wysyłać ten mój list mailem, coś jeszcze dopiszę...

Chwila przed 21.00

Dziś cały Boże dzień pada śnieg... drobny, drobny jak cukier puder, którym moja mama posypuje babkę. Powietrze ciągle jest zanieczyszczone, choć coraz mniej się to odczuwa. Albo ja odczuwam je mniej. Może dlatego, że nie boję się zanieczyszczonego powietrza. Smuci mnie zanieczyszczona dusza!

U mnie jest prawie 9, a u ciebie południe...

Z kim teraz pijesz południową kawę? Czy jest przyprawiona słodką rozmową, jak kilka naszych kaw wypitych w moim uniwersyteckim gabinecie w Skopju? Albo tych w wydziałowym bufecie?

Właściwie z kim pijesz tę kawę w południe twojego czasu, wieczorem mojego, którą czuję tutaj, bo jej zapach drażni moje nozdrza?

Ściskam
VESNA

Davis, Kalifornia,
06.01.2016

Droga Vesno,

Jakże się ucieszyłam z twojego listu w tej mojej dalekiej i samotnej Ameryce. Dusza mi się śmieje. Dokładnie takie miałam uczucie, jak opisałaś – jakbyśmy siedziały w bufecie na wydziale filologicznym lub w *Everyday*, kawiarni blisko twojego domu na Aerodromie. Jednak prawda jest taka, że ty jesteś tam, a ja tu, a między nami niezliczone kilometry, czy mile.

Podoba mi się ten sposób komunikacji, mam wrażenie, że można powiedzieć dużo więcej, bardziej opisowo, można wyłapać te momenty, których nie można opowiedzieć w dwóch-trzech krótkich wiadomościach na Viberze.

Na czym skończyłam? A tak, mój przyjazd do Davis lub mówiąc dokładniej do na wpół opustoszałego Davis. Davis to typowe miasteczko studenckie, przeludnione w ciągu roku szkolnego i puste podczas lata i różnych świąt. Milion studentów znajduje tutaj swój

tymczasowy dom. Ale gdy przychodzi jakieś większe święto lub wakacje, wracają do swoich prawdziwych domów. I wówczas Davis jest domem dla tych, którzy mieszkają tu zawsze i dla grupy międzynarodowych studentów, którym nie jest łatwo wrócić do swoich prawdziwych domów, najczęściej z przyczyn finansowych.

Ale ja lubię Davis nawet gdy jest puste. Zwłaszcza teraz, gdy znów tu wracam i gdy znów musiałam je poznać i się do niego przyzwyczaić. Dużo rzeczy było dla mnie nowych i dziwnych, do tego zmęczenie 24-godzinną podróżą samolotem, 9-godzinną różnicą czasu między Ameryką i Macedonią, wszystko to sprawiło, że wpadłam w jakąś nostalgię.

Podróżowanie jest interesujące, przynosi nowe doświadczenia, znajomości, otwiera nowe horyzonty. Ale jednocześnie dezorientuje, czasem denerwuje, bo już nigdzie nie jest mi w 100% dobrze. Gdy jestem w Macedonii brakuje mi amerykańskiego optymizmu, czy to jestem w kawiarni, czy idę do banku – brakuje mi zorganizowania, porządku, dokładności. W moim życiu wszystko chodzi jak w szwajcarskim zegarku, wszystko jest zorganizowane. Ale zarówno w życiu zawodowym, jak i prywatnym brakuje mi spontaniczności i improwizacji, tak charakterystycznych u nas, w Macedonii. Tych momentów, gdy jakaś koleżanka lub jakiś kolega przychodzi na kawę bez zapowiedzi, lub gdy planuje się coś z dnia na dzień, a nie z dużym wyprzedzeniem.

Jednak w odróżnieniu od wielu innych mam szczęście, że mam kilkoro dobrych znajomych, z którymi łączy mnie jakaś południowa lub śródziemnomorska nić. Jedną z tych osób jest Valerie, która pochodzi z Chile. To u niej zatrzymałam się na pierwszych kilka dni po powrocie. Uwielbiam jej dom, w którym dominuje czerwień. Spałam na jej kanapie w otoczeniu obrazów jej matki. Matka Val jest malarką, a jej obrazy są tak piękne, że nawet gdy czujesz się kompletnie zdołowana, wystarczy jedno spojrzenie na nie i natychmiast rozwesela ci się twarz. Ale i matka Val taka jest w rzeczywistości. Piękna kobieta, która ma w sobie dużo ciepła. Poznałam ją w Chile i od czasu do czasu chadzałam do niej na obiady. Piłyśmy wino i rozmawiałyśmy o literaturze i sztuce. Oprócz Val ma jeszcze dwie córki, ale żadna z nich nie odziedziczyła po niej talentu malarskiego. Karina jest lekarką, a Romi weterynarką. Val będzie doktorem nauk w dziedzinie mleczarstwa. Karina i Romi mieszkają w Chile, a Val w Kalifornii. Jej matka często opowiadała jak bardzo tęskni za Val i jak bardzo by chciała, żeby znów były blisko siebie. Myślę, że to jest życzenie każdego rodzica. Żeby dzieci były blisko i były szczęśliwe.

Z pewnością jest to życzenie i moich rodziców, z którym żyją ostatnich 16 lat odkąd wyjechałam ja i 10 odkąd wyjechała moja siostra Iwona. Z Iwonką widzą się jednak częściej, Polska i Macedonia są bliżej od siebie niż Macedonia i Ameryka. Moja mama często jeździ w tę i z powrotem do Polski. Moja babcia wciąż jeszcze żyje, ma 93 lata. I choć pamięć ma jak dwudziestolatka, zmysły powoli odmawiają jej posłuszeństwa i myślę, że trudno jej się z tym pogodzić. Ach to życie pomiędzy dwoma domami!

Dziś w Macedonii Wigilia, a u nas po prostu zwykły, roboczy dzień. Patrząc na FB jak ludzie wrzucają zdjęcia stołów zastawionych sarmą, rybą, tursznią, pitą, a ja wyobrażam sobie ich smak i zapach, i marzę. I zamiast tych macedońskich pyszności, zjadam naleśnika z warzywami, z których robi się turli-tawę i przeglądam sobie różne zdjęcia, które wysyłasz mi ty, moi rodzice, moja siostra, kuzynki. Słucham sobie macedońskiej muzyki. Przez lata jej unikałam utwierdzając się w przekonaniu, że mi się nie podoba. Teraz wiem, że próbowałam sama się oszukiwać, żeby nie odczuwać tej bolesnej tęsknoty. Ale teraz jest inaczej. Teraz nauczyłam się żyć z myślą, że mam dwa domy i że muszę spróbować doświadczyć wszystkiego co w nich najlepsze.

Wczoraj wprowadziłam się do mojego nowego domu, w którym będę mieszkać kolejnych 10 tygodni. Mieszkam z jednym Amerykaninem z wydziału kulturologii i jedną Polką z filologii germańskiej. Dom jest przestronny, a wewnątrz panuje pewien, jeśli można tak powiedzieć – artystyczny nieład. Nie mogę powiedzieć, że mi się to podoba, ale mieszkanie ze współlokatorami jest czasami, jeśli nie zawsze niekończącym się kompromisem. Czasami wszystko idzie jak po maśle, czasami nie – i wtedy po prostu każdy idzie w swoją stronę, nie ma co się złościć. Mam nadzieję, że tym razem będzie szło gładko i nie pojawią się żadne poważniejsze problemy.

Muszę wracać do książek... i do latynoamerykańskiego naturalizmu. Alkoholizm, niskie pobudki, hazard, estetyka brzydoty, emocje, przestrzeń, degradacja społeczna. Czasami mam wrażenie, że historia lubi się powtarzać! Czekam na twój list...

Wesołych Świąt tobie i twoim najmilszym.

Ściskam najmocniej.

ELENA

Skopje, Macedonia,
11.01.2016

Moja droga,
21.00

Ach, ta przekłeta różnica. Ten dzień, tu w Macedonii, zbliża się ku końcowi. Ten dzień, tam w Ameryce, jest w pełni blasku. No dobrze, może i jest pochmurny, deszczowy, zimny i mroczny, ale wciąż jest dopiero południe. Rzucam jeszcze raz okiem na twój ostatni list. Napisałaś mi go niemal tydzień temu, a ja nijak nie znalazłam czasu dla siebie, a przy tym i dla ciebie, żeby usiąść i ci napisać. Choć to lubię najbardziej!

Dziś wieczorem nie piję kawy, bo jeśli wypiję, to nie będę mogła spać całą noc. A jutro o 9.00 rano mam umówiony egzamin pisemny w styczniowej sesji.

Dziś wieczorem, gdy ci piszę, zatapiam się w swojej samotności. W mieszkaniu panuje kompletna cisza. Tylko ja i uderzanie w klawiaturę. Tak bardzo lubię tę atmosferę, zwłaszcza po tych wszystkich dionizyjskich noworocznych i bożonarodzeniowych dniach. Lubię ciszę, lubię przestrzeń wokół komputera, lubię spokój w którym słyszę każdy swój oddech. Wtedy najbardziej lubię samą siebie.

Stevo jest na swoim regularnym spotkaniu, piłka nożna o 22 ze swoim starym towarzystwem, a Gorazd poszedł na piwo z kolegami. Zostanę sama do późna w nocy. Stevo zwykle po piłce idzie na piwo albo dwa i prawdziwie męskie rozmowy. Tak samo Gorazd. Jeszcze rok temu w domu mieliśmy równowagę, bo był to wtedy i dom Sary. Teraz ma inny, swój dom, z Mladenem i Iliną, która właśnie dziś skończyła 40 dni. Dziś mała Ilina rozpocznie swoją wędrówkę po świecie.

I tak, dziś wieczór w swojej ulubionej samotności, ja z tobą i lampką czerwonego wina – *T'gi za jug*. Nie jest to żadna specjalna marka, ale zawsze jest to wino dobre na nostalgię.

Właśnie ta nostalgia za Skopjem mnie z nim związała. Myślę, że na zawsze. Ty w swoim liście piszesz mi o swoim Davis, które lubisz na swój sposób i które staje się najbardziej twoje gdy jest puste i wyludnione. I ja też lubię puste i wyludnione moje Skopje, jak w czasie tych świąt albo w ciągu lata. Lubię gdy studenci ze swoimi walizkami masowo się wyprowadzają i migrują do swoich rodzinnych miasteczek, wracają tam, skąd przyszli i zostawiają mi moje Skopje tylko dla mnie. Lubię też, gdy różni przybysze zbierają się w swoich domach i na ulicach, i na placach w swoich miasteczkach i wsiach, kiedy zbierają się u swoich rodziców, kiedy wysyłają swoje dzieci do

swoich babć i dziadków, kiedy jadą do nich odpocząć, a ja mogę odpocząć od nich i zostawiają mi moje Skopje tylko dla mnie i moich skopijczyków!!!

I Skopje jest dużym studenckim miastem i w ciągu roku wrze tutaj jak w ulu. Ale Skopje jest najładniejsze i najbardziej swoje, kiedy jest samo ze swoimi skopijczykami.

Nie wiem dlaczego pisząc ten swój drugi list rozpieszczęm się lampką T'gi za jug. Może chciałam, żeby i tobie zrobiło się miło na duszy? A nie, żeby zasiać niepokój? Tego nie chciałam. Czyż ta nasza korespondencja nie powinna być maścią, a nie solą na rany?

Ale jakoś sama zaczęłaś ten temat nostalgii.

Ty o swojej piszesz ze wstydem. Ja o swojej mówię otwarcie – nie wiem, czy mogłabym żyć bez mojego Skopja. A znam jego wszystkie słabości i wady. Ale... A opuszczam je bardzo często. Jeżdżę i jeżdżę. I teraz kiedy ci to piszę przelatuje mi przez głowę myśl, w której przeszukuję moją pamięć, żeby odkryć gdzie nie byłam... i ile razy opuszczałam Skopje... i na jak długo.. i jak często... i dlaczego...

Każdego roku odkąd się urodziłam jeżdżę w jakieś nowe miejsce na urlop. Nigdy nie zdarzyło mi się pojechać nigdzie dwa razy. Więc w dzieciństwie z moimi rodzicami, a potem z moim towarzystwem zjeździliśmy Adriatyk od Słowenii po Czarnogórę, choć wtedy były w granicach jednego państwa. Potem podróżowałam tą trasą, gdy należała już do kilku różnych/oddzielnych krajów. Jeżdżę i wzdłuż i wszerz po Grecji, od Krety po Korfu, od Rodos i Lesbos po Leukadę i Zakynthos, od Lesbos do Kefalini, od Santorini do Skiatos. Podróżuję też przez Turcję, antyczną, bizantyjską, orientálną... Podróżuję i sama, i z rodziną, i z przyjaciółmi, i z kolegami. Łączę obowiązki i przyjemności i dociera do mnie, że wszędzie spędziłam dobrze czas, ale ze Skopjem nie rozdzieliłam się na dłużej niż miesiąc, tylko wtedy gdy byłam na seminarium języka słoweńskiego w Lublanie i na seminarium języka chorwackiego w Dubrowniku. I oczywiście gdy mieszkałam w Rennes, gdzie zostałam prawie całe dwa lata.

Ze Skopje wyjeżdżam na kilka dni i spajam ze sobą daleką Moskwę i uralski Perm z gorącą Barceloną i wietrzną Lizboną. Spajam morze Egejskie z Atlantykiem, Itakę z Saint Michel. Układam w swojej głowie zdjęcia zrobione w Paryżu, Rzymie, przyprawione rejssem po Loarze, wycieczkami do Pompejów, Neapolu, Capri, karmię się przeżyciami z Pragi, Brna, Bratysławy, Nitry. Gorące skopijskie dni chłodzę chwilami spędzonymi w Wiedniu, Norymberdze, Kopenhadze, Göteborgu... Frankfurt odświeżam Instambułem. Ładuję baterie pływaniem w Dunaju, objęciami

Budapesztu, jazdą tunelem przez sam środek Alp, przez miejsce, gdzie całują się Włochy i Francja. Rozkoszuję się pięknymi Jeziorami Plitwickimi w Chorwacji, zachwycam się niezwykłą jaskinią Postojna na Słowenii, kawą pitą na zniewalającej Bašćaršii w Sarajewie, spacerami po ulicy Kneza Mihaila w Belgradzie, rejsem po jeziorze Szkoderskim, gdzie podają sobie rękę Albania i Czarnogóra, grillem na głównym placu w Prizrenie.

I opuszczam Skopje różnymi środkami transportu. Lecę samolotem, podróżuję pociągiem i metrem, wsiałam w autobus, łapię prom, płynę łodzią, prowadzę auto... Wyrabiam wizy – turystyczne, pobytowe, jednokrotne, kilkumiesięczne...

Ale zawsze wracam do mojego Skopja!!!

Mogę jeszcze długo ci pisać, jednak tutaj muszę się zatrzymać, bo już jest 23.00 i jeśli zaraz nie położę się spać, jutro ciężko będzie mi wstać. A pamiętasz, co ci pisałam na początku – jutro mam egzamin!!! O 9 rano, dokładnie wtedy, kiedy ty położysz się spać!

Wino też wypite, w sam raz na dobry sen...

Ściskam

VESNA

Davis, Kalifornia,

24.01.2016

Droga Vesno,

Spoglądam w kalendarz i widzę, że od dawna nic do ciebie nie pisałam. Jakoś nie miałam czasu. Zaczęły mi się obowiązki na uczelni, studenci i ich problemy i dylematy, ale też i moje problemy i dylematy jako doktorantki. Dziś jest niedziela, dzień jest pochmurny i deszczowy, typowa zima w północnej Kalifornii. Ludzie najczęściej wyobrażają sobie Kalifornię przez pryzmat hollywoodzkich filmów i Los Angeles. Ale to jest na południu, 8 godzin samochodem z miejsca, w którym mieszkam. Moja północna Kalifornia nie jest tak gorąca, nie ma plaży, nie ma pięknie opalonych ciał, które ćwiczą jogę albo biegają wzdłuż brzegu oceanu. W mojej Kalifornii wszyscy się uczymy. Dzień i noc, w ciągu tygodnia i w weekend. Wszyscy jesteśmy cyborgami, przykutymi do komputera i najnowszych badań w naszej dziedzinie. Czasem myślę sobie, że mieszkamy w jakiejś intelektualnej kapsule, w której czas mija na jednym i tym samym monotonnym zajęciu, na które składa się czytanie i pisanie. Nie mówię, że nie lubię mojej północnej Kalifornii, ale nie twierdzę też, że zawsze ją lubię jednakowo. Czasami jej nie lubię, dlatego że wiem, że jest też życie poza naszymi badaniami naukowymi i są ludzie, którzy nie mają pojęcia o Buttlerze, Derridzie czy Foucaulcie. Nie

interesuje ich kto co opublikował, gdzie i jak opublikował i są idealnie szczęśliwi ze swoim normalnym życiem. Nasze życie czasami nie jest normalne, czuję ten ból z jakim moi koledzy wstają od komputera, żeby iść pooddychać świeżym powietrzem. Większość z nich nigdy się nie opala, bo dopóki świeci słońce oni składają podania o granty, stypendia, konferencje. Rynek jest ogromny, a konkurencja jeszcze większa. Jest duży snobizm, elityzm i życzenie, by innym powinęła się noga. A do tego wszyscy, jak w jakimś matriksie, wciąż się dokądś spieszą, denerwują się, że doba nie ma 26 godzin. Czasami mam dosyć i jestem zmęczona, potem znów zakochuję się w tym, co robię. Mówią, że kiedy pracujesz na uczelni, masz jak pączek w maśle, ale ten, kto nigdy nie był w naszych butach nie może wiedzieć.

A teraz, żeby wrócić do tematu nostalgii i niemożliwości albo możliwości mieszkania albo nie w jednym mieście. Myślę, że bez miasta jako miasta, i mówiąc miasto mam na myśli tę betonową dżunglę budynków, wieżowców, centrów biznesowych, w której każdy może żyć podobnie. Myślę, że tak samo jak w Skopju, mogłabym żyć i w Barcelonie, San Francisco czy Belgradzie. Myślę, że przestrzeń, w której się poruszam nie robi mi różnicy. Różnicę robią ludzie, moi przyjaciele, moja rodzina, moi najbliżsi. Bez nich jest mi ciężko. Myślę, że gdybym miała oboj jakiekolwiek miasto, byłoby dla mnie jednakowo miłe i ładne. Po 16 latach spędzonych na emigracji to nie Skopja mi brakuje, często czuję się w nim zagubiona, jakbym była w jakimś nowym miejscu, które dopiero co poznaję. W czasach szkoły średniej hitami były Musandra i Hard Rock, potem MNT i Cabrio – letnia dyskoteka w parku. Teraz jest wiele nowych miejsc, budynków, a ja się gubię między nimi. Teraz gdy byłam w Macedonii i gdzieś się z kimś umówiłam, kilka razy musiałam dopytać moich koleżanek gdzie jest ulica Roosevelta albo Mur Miejski. Śmieszne, wiem, dlatego że jestem ze Skopja, ale ja teraz w Skopju czuję się bardziej zagubiona niż w San Francisco. Przestrzeń może i ta sama, ale pisze teraz swoją nową historię. Przestrzeń wpływa na moje emocje, jestem przez nią trochę zmieszana, a trochę wystraszona. Dużo zapomniałam, zapomniałam nawet jak się przechodzi przez ulicę w Macedonii. Czasami zapominam, że w Skopju rzadko kiedy ktoś się zatrzymuje i daje pierwszeństwo rowerzyście, że musisz mieć oczy dookoła głowy i ciągle musisz uważać. W Skopju czuję się jak Sting w swojej piosence *Englishman in New York...* haha. Ale jednak, Skopje dla mnie jest piękne gdy piję z tobą kawę w *Everyday*, kiedy siedzę z mamą w jakiejś kawiarni na brzegu Wardaru, kiedy idę w gości do kuzynek w Aerodromie, albo do przyjaciółki w Wołkowie na grilla, kiedy jem burka z tatą w piekarni na Leninowej, dzisiejszej „Aminta 3”? (chyba tak to było :)). Z

radością wróciłabym do Skopja, żeby być z ludźmi, których kocham, i którzy są mi drodzy. Być może kiedyś się to zdarzy, kto wie, co przyniesie przyszłość. Tutaj w Ameryce mamy takie powiedzenie „Meksyk piękny i ukochany”, które odnosi się do nostalgii wszystkich Meksykanów, którzy tęsknią za pozostawionym domem, przeprowadzając się do swojego północnego sąsiada. W tym samym czasie zdanie to wyraża niemożność powrotu większości z nich i to „wrócę w przyszłym roku”, które nigdy się nie spełnia. Ale pięknie jest marzyć, a nadzieja umiera ostatnia.

A jeszcze zanim skończę – ciepło zrobiło mi się na sercu kiedy pisałaś mi z kolacji u Soni. Miło było zobaczyć was wszystkich razem, zebranych na jednym zdjęciu. I że zostawiliście dla mnie kawałek pity, jakbym była tam z wami. To piękne uczucie, które chwyta za serce. Teraz jest 10.30 rano – nie wzniosę toastu lampką wina, ale szklanką soku z jeżyn – za piękny dzień i piękny tydzień. Ściskam na odległość, brakuje mi ciebie

ELENA

Skopje, Macedonia,
26.01.2016

Moja droga Eleno,

Pomyślałam właśnie, że trochę zmienię porządek i usiądę i coś ci naskrobię, dlatego że ty nie odzywasz się od dłuższego czasu, a tu nagle ty i twój list. Swoją drogą nie musimy zawsze przestrzegać tej kolejności. Ale jakoś dzień po dniu dni mijały i jak nic minęły ponad dwa tygodnie od czasu, kiedy napisałaś po raz ostatni...

Dzisiaj znów jest wtorek wieczór, tak samo jak przed dwoma tygodniami, gdy tak samo pisałam do ciebie w godzinach wieczornych mojego wtorku. Pamiętasz, co ci powiedziałam? Tych kilka godzin, od 21 aż do mojego pójścia spać, jest tylko moich. SteVo znów jest na piłce, Gorazd ogląda swoją ukochaną drużynę AC Milan gdzieś ze swoim towarzystwem. Tak więc znów jesteśmy tylko ja i ty i nasze pisanie i czytanie... Skubię teraz ciasto francuskie z serem i posypane sezamem, kupione u mistrza Mane w mojej okolicy. Kupiłam je dzisiaj rano, ale i po całych 12 godzinach ciągle jeszcze jest pyszne, miękkie i soczyste, jak dusza, słone w sam raz, by osłodzić je jedną lampką czerwonego wina.

Rozumiem cię, kiedy mówisz, że Skopje nie jest szczególnie bliskie twemu sercu, że nie tęsknisz za nim i że to, przez co najbardziej tęsknisz za Skopjem to ludzie, którzy zapełniają jego przestrzeń: kawiarnie, piekarnie, uliczki, domy, twoje miejsca – publiczne i sekretne, pewne momenty, które wypełniają czas

spędzony w Skopju i ze Skopjem. I wiem, że przez te wszystkie lata spędzone poza miastem, wszystko strasznie się zmienia, a niektóre części wręcz się zdeformowały. Wiem... ale, powtarzam raz jeszcze, ja nie mogę bez mojego Skopja żyć i być może dlatego mam jedną specjalną półeczkę w mojej bibliotece, na której układam książki, które są mu poświęcone.

I tak oto tutaj jest tomik „Herbata z południowych mórz” znanego kronikarza Daniła Kocewskiego, która cała buzuje zapachami, kolorami i atmosferą Skopja, tworząc wyjątkową syntezę między starym a nowym.

Zapach starego i nowego Skopja można też wyczytać w tomie opowiadań Tomislava Osmanli „Opowieści o Skopja”. I ona jest tutaj, na tej samej półce i oddycha rytmem świadomości tego jak bardzo Osmanli jest zafascynowany miastem, ale nie zmechanizowanym miastem, ale zwykłą miejską codziennością, która odkrywa przed nim tę 'cudowność' w sensie tego baudelaire'owskiego lub appolińskiego poszukiwania nowego i nieznanego, i nie w jakimkolwiek mieście, ale w jego jedynym mieście jedynego dzieciństwa, jego dzieciństwa, dzieciństwa naszych rodziców, naszych starszych przyjaciół, znajomych. Czytam sobie od czasu do czasu te historie, dlatego że są świadectwem pewnej rzeczywistości, w której nie ma wyraźnego rozgraniczenia między jawą a snem. I tak oto, moja miła, chciałam z tobą się podzielić jednym kawałkiem tych skopijskich opowieści Osmanliego. Czytaj, proszę, uważnie, czytaj z pasją, jakbym to ja ci czytała:

„Żyje”, myśli o Skopje, „wzburzone, a jednak spokojne i po ludzku proste – niezmienione, wzburzone i dostojne, narodowe, bałkańskie, orientalne, ale również światowe – w rozkoszy jesiennej obfitości: w dojrzałym bursztynie winogron, w orientalnej barwie papryk, w śródziemnomorskim ciepłe pomarańczy, w rumianej, nieprzewidywalnej wielkości malinówek, w rozmytych, akwarelowych barwach jabłek, w ich słoneczności, w jesiennej soczystości marchewki, w pstrokatej bieli fasoli, w perłowym odbłasku ryżu, w winnej barwie buraków, w lakierowanym blasku bakłazana, w suchej ostrości papryki, w zielonolistej świeżości pietruszki, w przyjemnej woni selera i macierzanki, w szlachetności targowych rozmów, w ciepłe wrzątku, w ciągłym wracaniu do przeszłości.

Takie Skopje i TY kochasz, czyż nie?

Z drugiej strony, zasiedzenie i bezwarunkowe przywiązanie do miejskiej wrażliwości to to o czym zawsze czytam u innego macedońskiego twórcy, u Aleksandra Prokopiewa. Tak więc ta półka jest dla mnie prawdziwym miejscem, w/z którym potwierdza się pewna myśl Vlady Uroševicia, gdy mówi: „Równoległe do miasta żyje jego sobowtór w słowie, jego literacki cień...”! Więc tutaj są zadomowione

literackie topograficzne mapy Skopja nakreślone tym, co pisali i piszą Slavko Janevski, Gane Todorovski, Vlada Urošević, Danilo Kocevski, Aleksandar Prokopiev, Jadranka Vladova, Tomislav Osmanli, Christo Petreski, Žarko Kujundžiski, Olivera Kjorveziroska, no i Ludmił Spasov... Na przykład trzy książki Christo Petreskiego podejmują trzy kluczowe tematy związane z życiem miasta: miejską klaustrofobiczność i wyobcowanie, miejskie podglądactwo i „intymność” i miejski ludyzm i wariactwo też tutaj są, leżą na tej półce. Realne toponimy, takie jak: Čair (serce niegdysiejszego Skopja), Kapis-tec, albo mały park w tej dzielnicy, kafana w drewnianym baraku, galeria młodzieżowego centrum kultury, mały parczek niedaleko Teatru Dramatycznego, jak również miejskie zawody lub dokładniej rzecz ujmując nietypowe stare i nowe miejskie profesje: gołębiarze, zbieracze papieru, zbieracze plastikowych butelek, suchego chleba i starych przedmiotów, ci co kopią w kontenerach i rozdmuchują liście, sprzedawcy, którzy nawet gdy śpią, śnią o tym, że coś sprzedają, potem kilka miejskich osobliwości które noszą i starzy/autentyczni i nowi/przyjezdni skopijczycy, takie jak spóźnianie się na wszystkie możliwe i niemożliwe spotkania, wydarzenia, święta, urodziny, imieniny, ale i sądowe przesłuchania, uliczne czekania na miłosne schadzki – wszystko to kreśli topograficzną mapę literackiego Skopja, miasta-labiryntu, niepoznanego i nie do końca „widzialnego”, nawet dla samego autora. I lubię te fragmenty, lubię tak bardzo, że od czasu do czasu do nich powracam (jak i teraz, gdy piszę, i wracam do nich, żeby odświeżyć pamięć). A w 2013 roku, w roku, w którym minęło dokładnie 50 lat od strasznego trzęsienia ziemi, dołączyła tu też powieść „Skopje i wszystko jest możliwe” Žarko Kujundžiskiego.

Widzisz moja droga Eleno, tak jak w dzieciństwie namiętnie zbierałam serwetki i znaczki, tak teraz w dojrzałym, żeby nie powiedzieć średnim, wieku, mam potrzebę zbierania, a dokładniej kupowania książek poświęconych mojemu Skopju. Tak więc ta moja półka to osobliwa kolekcja literackiego Skopja. Przynajmniej dla mnie. I przynajmniej do tej pory. I przyjdzie kiedyś ten dzień, że i ty ją odwiedzisz. Dlatego że, jak śpiewa Vlado Janevski, „to jest tylko nasze Skopje/ tutaj jest dla nas wszystko/ tu wciąż jesteśmy żywi / i tutaj wrócimy”.

I tyle, nie że nie mam co ci (do)pisać, tylko nie chcę, żeby moje dalsze pisanie i twoje czytanie zamortyzowało tę piękną piosenkę Janevskiego (albo jeszcze bardziej praktycznie, dlatego że ciasto francuskie jest zjedzone a lampka wina wypita). Albo dlatego. że po prostu: „to jest tylko nasze Skopje/ tutaj jest dla nas wszystko/ tu wciąż jesteśmy żywi / i tutaj wrócimy”. Tak jest i nie chce być inaczej. Całuję po skopijsku.

VESNA

Davis, Kalifornia,
29.01.2016

Moja droga Vesno,

Dziś jest piątek, ostatni dzień bieżącego roboczego tygodnia – przynajmniej dla tych, którzy pracują od poniedziałku do piątku. Ale w Ameryce nie wszyscy mają to szczęście, jest wielu ludzi, którzy nie mają pojęcia ani o wolnej sobocie, ani o niedzieli, ani o pracy od 8 do 16. Swego czasu, przed jakimś 8 laty i ja żyłam w ten sposób. Pracowałam w pewnym kasynie w Reno, w Nevadzie – stanie, który graniczy z tym, w którym mieszkam dziś. I choć ze sobą graniczą, diametralnie się od siebie różnią. O ile w Kaliforni kwitnie kulturowo-artystyczne i akademickie życie, o tyle w Nevadzie kwitną kasyna. Najbardziej znanym miastem w Nevadzie jest Las Vegas, o którym – jestem pewna – większość ludzi słyszała przynajmniej raz w życiu. Ale ja nie mieszkałam w Las Vegas, a w Reno – w Las Vegas dla emerytów. Reno jest o wiele mniejsze od Vegas, ale przez to i spokojniej się tam mieszka. Nie ma tam tylu dzikich imprez, dyskotek i hipnotyzujących świateł. Ale jednak, tak samo jak i w Vegas, głównym źródłem pieniędzy są kasyna. Nie ma w nich okien, ani zegarów, bez względu na porę dnia czy nocy, nic się w nich nie zmienia.

Na początku nie wiedziałam, dlaczego tak jest. Ale później zrozumiałam. Zrozumiałam, że kasyna to piekło przebrane za Disneyland, kolorowy i kiczowaty świat, który zniszczył wiele naiwnych dusz. Mówię naiwnych, dlatego że każdy, kto po raz pierwszy siada za jakąś maszyną do gry, nie ma pojęcia co mu niesie przyszłość. Kasyno to miejsce, które zwodzi, miejsce, w którym automaty do gry albo stoły do pokera sprawiają, że zapominasz o wszystkim, co cię niepokoi i po prostu oddajesz się radości gry, dopóki długonogie kelnerki donoszą ci jeden po drugim kolorowe drinki. W większości kasyn hostessy serwujące drinki to przepiękne dziewczyny, których ciała niestrudzenie się poruszają od jednego do drugiego klienta czy klientki, ubrane najczęściej w skąpe uniformy, które nie pozostawiają wiele wyobraźni. Poruszają się spieszonym krokiem krzycząc – *cocktails, cocktails* – a potem szybko zapisują zamówienie i podążają dalej do kolejnego spragnionego klienta. Podają napoje, biorą dolary i odchodzą. Przez osiem godzin na wysokich obcasach, z uśmiechem na ustach i przesadnie wymalowane. Ja zdecydowałam się pracować jako zwykła kelnerka, ubrana w czarne długie spodnie i jakąś kiczowatą kolorową bluzkę, kiczowatą tak samo jak i sama restauracja, w której pracowałam. Nasze kasyno było najlepsze w mieście, z najlepszymi restauracjami, basenami, pokojami hotelowymi i prywatną kaplicą (małą cerkwią).

Nie wiem w sumie czy kaplica to dobry tłumaczenie słowa chapel, czyli miejsca, w którym mogą odbywać się ceremonie ślubne wszelkiego rodzaju. Pierwsza restauracja, w której pracowałam, nazywała się „Ocean”, była niebieska, z niebieskimi siedzeniami, niebieskim szkłem i naczyniami, wypełniona różnymi ośmiornicami, rybami, rakami, małżami, a nawet była tam jedna kobieta, która drażniła rekina, taki szczegół, który zauważyłam po dość długim czasie. Po jednej sześć- lub dwunastogodzinnej zmianie widziałam wszystko na niebiesko i jedyne czego chciałam, to uciec jak najprędzej do domu. Pamiętam, że jedna starsza para powiedziała, że mam wielkie szczęście pracować w tak pięknym miejscu, a ja tylko się uśmiechnęłam, powiedziałam: „tak, wielkie?!” a po cichu pomyślałam jak bardzo różni się postrzeganie tej samej przestrzeni przez dwoje lub troje różnych ludzi. Tamci byli zachwyceni, a ja byłam rozgoryczona.

Początkowo lubiłam moją pracę, była nowa, ekscytująca i nie musiałam w ogóle myśleć. Odkąd nauczyłam się na pamięć menu, wszystko pozostałe było bułką z masłem. Wszystko mechanicznie. Jaki sos do sałatki? Jaką zupę? Jaki rodzaj pieczywa? I cała góra głupich pytań, które po dwóch latach pracy zaczęły mnie wyprowadzać z równowagi. Pieniądze były bardzo dobre, pracowaliśmy za minimalną stawkę, ale napiwki mnie ratowały, i to bardzo, oczywiście zanim ogłoszono kryzys gospodarczy, w którym zaczął pogrążyć się świat od 2006 roku. Pamiętam, że wybuchła panika. Pamiętam, że zaczęła spadać liczba turystów. A razem z tym i nasze wypłaty. Wtedy zaczęłam myśleć, że powinnam coś zmienić, że kasyno nie jest moim życiowym celem i że praca kelnerki już mnie tak nie podnieca jak wielu moich kolegów. Mam jeszcze mnóstwo wspomnień o Reno i o moim życiu w tym małym miasteczku, ale myślę, że będę się nimi dzielić po kawałku i wtedy, kiedy któraś z tych rzeczy nagle mi się przypomni. Często od momentu, kiedy przeczytam twój list, robię sobie w głowie szkic tego, co chciałabym napisać, a potem siadam, zaczynam i myśli same mnie prowadzą do tego, co chcę ci powiedzieć.

Wracając do tematu twojej półki, myślę, że brakuje ci dwóch książek. Moich książek. Jedna nazywa się „Macedońskie legendy miejskie”, a druga „Kobieta i miasto”... hahaha. To oczywiście trochę żart, książki jeszcze długo nie będą gotowe, ale są w fazie przygotowania. I jedna i druga są inspirowane Skopjem, miastem, które bardzo lubię, ale też czasem nienawidzę. Miastem, na które nieustannie się skarżę, gdy w nim jestem, i miastem, za którym tęsknię, gdy mnie w nim nie ma, gdy jestem w jakimś innym miejscu. Tęsknię przede wszystkim za ludźmi, za wspólnie spędzonymi

chwilami. W tym samym czasie nienawidzę tej gęstej mgły, która nad nim zawładnęła, mgły, która wielu z nas udusi i wyśle nas na dobrowolne wygnanie daleko od rodzinnego miasta. Psychika emigranta jest złożona, w tobie dzieje się wiele i nic jednocześnie, ból i szczęście, tęsknota i nienawiść, nie ma żadnej reguły, każdy to wszystko przeżywa na swój własny sposób. Uwielbiam nasze Skopje jak z tego cytatu, który je opisuje, ale jednocześnie nienawidzę go dlatego, że ja już go w ten sposób nie doświadczam. Moja młodość była w Skopju z czasów zmian, Skopju, w którym w latach 90. masa ludzi została bez pracy, Skopju, które chciało być światowym miastem, ale często jednak opanowywała go małomiasteczkowość – myślę, że nawet nie wiem jak się pisze to słowo... hehehe. Chciałabym móc zobaczyć Skopje z twojej młodości, albo z młodości mojego ojca, z deptakiem i w świetnym towarzystwie, z gitarami, w dzwonach i na szpilkach, Skopje czyste i ze świeżym powietrzem, ale przede wszystkim czyste duchowo, nieskorumpowane, a nie takie jak jest dzisiaj. Ale prawdą jest, że w Skopju inspiruję się w jakiś szczególny sposób. W Skopju piszę i przelewam wszystko na kartkę papieru. To mi się nie zdarzyło do tej pory w żadnym innym miejscu. Pytam się dlaczego? Może jest w tej mojej miłości pomieszanej z nienawiścią coś co rozpała moją wyobraźnię, moją kreatywność, podpowiada mi, motywuje mnie i zmusza mnie do pisania, pisania i pisania.

W następnym liście napiszę ci o mojej półce. O tej, która jest wypełniona literaturą wielkich latynoamerykańskich miast końca XIX i początku XX wieku. Miast, które zaczynają rosnać i się rozwijać i miast, w których wielu europejskich imigrantów znajduje swój nowy dom. Mogłabym pisać dalej, ale...

Dziś jest piątek i wiem, że jeśli byłabym w Skopju, pewnie poszłybyśmy posiedzieć do Soni, albo byśmy się rozgadały w *Everyday*, ale deszcz, który uderza o moje okno zwraca mnie do terażniejszości i mówi mi – dziewczyno, jesteś w Ameryce – sorry! Dziś jest piątek, a ja idę spać o 22.00, wstanę jutro o 6.00, jak zresztą każdego dnia i będę kontynuować moją codzienną, amerykańską rutynę. Ściskam cię mocno, choć na odległość, bliskość jest teraz jakąś wirtualną ideą, ale wiem, że niedługo znów stanie się rzeczywistością.

Adios moja droga Vesno i najpewniej, jeśli wszystko pójdzie zgodnie z planem, dostanę od ciebie coś we wtorek... hehehe. Nie mogę się doczekać.

ELENA

Skopje, Macedonia,
02.02.2016

Moja droga,

Odkąd otrzymałam twój list, cały czas nie mogę zdecydować czy od razu usiąść i ci odpisać, bo chciałam coś naskrobać, bo ciągnęło mnie bardzo, żeby odpisać ci jak najprędzej, albo znów, odpisać ci w oczekiwanym terminie. I oto teraz mamy znów wtorek, i znów jest około 21. I myślę, że już więcej w ten dzień i o tej godzinie pisać nie będę, bo nie chcę, żeby stało się to dla mnie rutyną, albo że zacznę traktować to jak zadanie domowe, obowiązek, że właśnie w tym czasie powinnam do ciebie napisać. I że w żadnym innym nie istniejesz ty i nie istniejemy my. No nic!!!

Myślę, że coraz bardziej mi się podoba to, że mam pewien osobliwy rytuał, kiedy widzę twój e-list. Tak więc, kiedy na telefonie pojawi mi się, że coś mi przyszło do skrzynki odbiorczej (inbox) i kiedy uświadamiam sobie, że to od ciebie, wtedy natychmiast otwieram tę twoją wiadomość i czytam cię ciągle jeszcze na komórce. Tak właśnie wygląda pierwsze smakowanie twoich historii. Potem, albo jeszcze tego samego dnia, albo następnego, otwieram swoją pocztę na komputerze i czytam cię jeszcze raz, a potem twój list ściągam i umieszczam w folderze (file), który nazwałam VESNA-ELENA. Tam leży sobie kilka dni! I w ciągu tych dni, gdy spokojnie leży sobie w tej mojej/naszej przestrzeni dyskowej, ja nieustannie wracam do twoich słów, rozmawiam w kilku turach, na głos albo w swojej głowie, piszę ci swoją historię jako odpowiedź na twoją. Tak więc to co czytasz teraz jest z pewnością trzecim albo i piątym z kolei wariantem, ale pierwszym (za/na)pisany. Wszystkie poprzednie przepadają!

I ja żywię jakieś 'niewytłumaczalne' uczucia do niektórych miejsc. A nie mam wszędzie ludzi, którzy mnie z nimi łączą, ale mam za to wspomnienia, mam też część siebie zostawioną w tych miejscach.

Tak więc, dzielnica Novo, w centrum Skopja, jest moją pierwszą miłością. To miejsce, w którym po narodzinach zaczynam swoje życie w małym domku mojego dziadka Grozdana i babci Milicy Ivanovskich. Moja mama wraca ze mną do swojego domu rodzinnego, a nie do dopiero co kupionego mieszkania w dzielnicy Ostrovo, albo w Wardarze – teraz ta przestrzeń zaznacza wjazd do dzielnicy Aerodrom. Wraca do swoich rodziców, żeby nie być samą dopóki mój ojciec służy w wojsku i słowa skargi czeka na przepustkę, żeby zobaczyć mnie – swoje pierworodne dziecko. I tutaj na uliczkach dzielnicy Novo zaczynają się moje historie o pierwszych

wypowiedzianych słowach, które, jak mówiła moja babcia Milica, i jak mówi moja mama Lubica, wylewały się ze mnie jak woda z miejskiego źródła, w którym w tamtym czasie wciąż jeszcze napełniano kanki i wiadra, i noszono w nich wodę do domów. Moje pierwsze spacerunki po skopijskiej kostce brukowej na rękach babci i mamy, ale też i wujka – miały miejsce w tej magicznej części centrum Skopja. Tak więc moje pierwsze delikatne kroczenia pozostaną w dzielnicy Nowo.

A potem, także świadomość mojego stanu zdrowia. I dopiero co zaczęłam oddychać rytmem Skopja, a musiałam przenieść się do Ochrydy. A i Ochryd z wielu powodów i kocham i nienawidzę go jednocześnie, ale chyba dużo bardziej nienawidzę. To tam spędziłam pierwsze cztery lata życia. Moje życie od dziesiątego miesiąca do czwartego roku było ograniczone do szpitalnej sali szpitala ortopedycznego. Cztery lata jezioro Ochrydzkie widać było przez okno pokoju, ale ja go nie oglądałam, bo leżałam i widziałam tylko sufit. Cztery lata miałam mamę na weekendy, bo tylko wtedy mogła przyjechać i spędzić ze mną trochę czasu na brzegu jeziora. W ciągu tygodnia pracowała jako urzędnik w banku w Skopju. A nawet gdyby nie pracowała, nie mogłaby być obok, bo takie były zasady szpitala. Więc ta moja mama w każdą sobotę jechała sześć godzin, przez Debar, do Ochrydy, bo pod koniec lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku, wciąż jeszcze nie było drogi przez Kiczewo. Jeździła, żeby mnie przytulić, żeby wziąć moją małą twarz w swoje dłonie, wysłuchać wszystkich moich westchnień, które potem stawały się jej westchnieniami. Moje westchnienia weekendowe stawały się westchnieniami jej dnia powszedniego. Ale jakoś od tego czasu, który znam bardziej z opowiadań innych osób, Ochryda jest w moim sercu. I kocham ją, kocham bardzo, a nie powinnam... Może i dlatego z taką radością każdego roku przyjmuję angaż jako lektor na międzynarodowym seminarium języka macedońskiego, literatury i kultury. Oddaję się temu miejscu i oddycham w rytm fal jeziora, śmieję się do puszczającego oko zachodu słońca... i się uspokajam. I każdego roku, czy pod koniec sierpnia – a dokładnie pod koniec lata, czy pod koniec czerwca – a dokładnie na początku lata, na dwa lub trzy tygodnie Ochryda znów jest moim miastem. I od tego 2003 roku, kiedy pierwszy raz byłam na letniej szkole w ramach seminarium, moje westchnienia nie są już tak ciężkie i lepkie, i gęste, i płaczliwe jak te, które wychodziły z mojego małego serduszka w pierwszych latach życia.

A dalej jest jeszcze jedno miasto, które powinnam kochać i nienawidzić go jednocześnie, ale to akurat trochę bardziej kocham. W Rennes zdarzyło się to wszystko co powinno było się zdarzyć w

Ochrydzie – stanęłam na własnych nogach. Pierwszy rok w Rennes wdychałam miasto ze swojej sali szpitalnej, ale w kolejnym roku Rennes stał się miastem mojego roześmianego dzieciństwa, miastem mojego drugiego wyjścia na ulice, mojego pierwszego przejścia po ulicach, mojego trzeciego zakochania w jakimś mieście.

Ale potem, kiedy wróciliśmy do Skopja, tam gdzie jesienią 1973 roku, oswoiłam je całkowicie i zasiedliłam na zawsze. Wiesz, kiedy coś wciąż po kawałku tracisz, tak jak ja to moje rodzinne Skopje w ciągu pierwszych sześciu lat życia, wtedy gdy to odzyskasz – jeszcze bardziej zakotwicza ci się w sercu. Tak było i ze mną. I właśnie stąd ta moja niezmierna i bezwarunkowa miłość do niego!!!

Dziś wieczorem mam wyjątkowo dobry nastrój i mogłabym ci pisać i pisać, ale... Postawię właśnie tutaj kropkę. A zobaczysz za jakąś minutę dlaczego jestem w tak dobrym nastroju (napiszę ci przez Viber, nie tylko tobie, ale i naszym dwóm koleżankom Adi i Soni). I ponieważ, za moment, przestanę stukać w klawiaturę komputera, i przrzucę się na komórkę i tam od pisania listu do ciebie przejdę do rozmów na Viberze w naszej grupie, zamilknę. Zamilknę tutaj, żeby dać swój głos tam.

Ach, jak bardzo lubię te nasze rozmowy.

A coraz bardziej też zaczynam się wciągać i w naszą korespondencję.

ŚCISKAM CIĘ, MOJA DROGA...

Davis, Kalifornia

02.02.2016

Droga Vesno

Masz prawo. Zaczęłam czekać na twoje maile we wtorek wieczorem czy powiedzmy 14.30 mojego amerykańskiego czasu. Teraz tak bardzo się przyzwyczaiłam do tych twoich listów elektronicznych, że nie wiem czy chcę być zaskoczona, czy też chcę znać dokładnie, kiedy je dostanę. No ale w porządku, niech będzie bardziej spontanicznie... i piszmy kiedy będziemy miały możliwość i ochotę. Bardzo ciekawe są historie z twojego dzieciństwa, interesujące i smutne, ale nie że współczuję, tylko rozumiem, że moje teorie się potwierdzają. Ty jesteś kobietą-wojownikiem tak jak zawsze myślałam. I mimo tych wszystkich życiowych perypetii, jesteś tak pełna energii i optymizmu, że czasami aż dziwnie pomyśleć, że miałas dzieciństwo wypełnione tak bolesnymi doświadczeniami.

Jedyny raz byłam w szpitalu, kiedy byłam w trzeciej klasie, miałam bardzo duże problemy z migdałkami i dość często chorowałam na coś, co wydaje mi się nazywają „anginą ropną”. I wtedy

taką małą i grubiućką, jaką wtedy byłam, zawieźli mnie do szpitala państwowego na oddział dziecięcy. Pamiętam, że żelazna brama zamknęła się za mną i mój tato został po drugiej jej stronie. Nie wiem czy byłam świadoma tego, co mnie czeka, ale pamiętam jak dziś, że po kilku dniach zawieźli mnie na salę operacyjną, na kolana posadziła mnie pewna korpulentna kobieta, a w tym czasie druga przystawiła mi gazę ze środkiem znieczulającym pod nos. Pamiętam jakieś psychodeliczne kółka, utratę przytomności, a następnie jak się obudziłam w łóżku, w piżamie poplamionej krwią. Pamiętam jak dziś, że jedna z siostr przyszła i mi powiedziała: „Patrzcie ją, wyglądasz jakbyś wróciła z wojny w Bośni”. A ja skąd miałam wiedzieć, że po operacji wycięcia migdałków zaleję się krwią. Znienawidziłam ją, a miałam tylko 10 lat. Przez kolejne dni jadłam tylko chleb i popijałam kakao... mle. Po mleku zawsze pływał kożuch, a chleb był zawsze mokry i miękki. Razem tworzyły niezapomniany smak... który po dziś dzień budzi złe wspomnienia o szpitalu państwowym.

Nie wiem, czy urodziłam się tam, czy w miejskim. Ale myślę, że mogłam się urodzić w Čairze, bo tam było najbliżej od domu. Nigdy nie pytałam. Ale moje życie, niezależnie od tego, gdzie się zaczęło, toczyło się w naszym domu rodzinnym w Butel 2. Tam mieszkałam z tatą Miczo i mamą Jolantą, a w baraku, który znajdował się przed naszym domem, mieszkała babcia Lena. Po niej mam imię. Myślę, że nie na darmo. Myślę, że bardzo ją przypominam, choć muszę przyznać, że babcia była dużo bardziej spokojna i rozsądna ode mnie. Ja mam większy temperament i czasami nie wiem kiedy ugryźć się w język, zwłaszcza gdy widzę niesprawiedliwość. Nie jestem dyplomatką i gdy ktoś mi przeszkadza, nie umiem udawać, że wszystko jest w porządku. Ale mam nadzieję, że uspokoję się, gdy będę starsza...hehehe.

Lubię nasz dom w Butel 2, ale sama okolica już nie ta co wcześniej. Prawie wszyscy sąsiedzi się wyprowadzili, a nowi mają domy za wysokimi murami. Nie znamy się i prawie nigdy nie mówimy sobie dzień dobry. Wcześniej znali się wszyscy, bawiliśmy się razem na ulicy i zawsze ktoś nas pilnował – albo moja babcia, albo jakaś inna babcia czy dziadek. Obok nas, z prawej strony, do dziś mieszka wciąż jeszcze żyjąca siostra mojej babci, babcia Mara. Z lewej druga siostra, ciotka Mita, a obok niej brat babci, wujek Cilo. Po dwudziestu latach od egejskiego exodusu, ich amerykańscy babcia i dziadek wrócili ze smutku z dalekiej Ameryki i zebrali się tu wszyscy na jednym miejscu. Babcia wróciła z Rumunii, babcia Mara z Węgier, ciotka Mita i wujek Cilo z Rosji. Wrócił nawet ojciec babci, dziadek Ilo, a także jej matka, babcia Olga. Dobrze mieszkać blisko rodziny, ale czasami zbyt duża bliskość jest niebezpieczna. Dlatego

że na dobre i na złe czasami miesza się nie tam, gdzie trzeba. Nasze domy nie mają ogrodzenia, więc każdy i w każdej chwili może przyjść, a potem pójść. Z tyłu domów wszyscy mieli ule, winogrona, a my, dzieci, beztrudnie biegaliśmy i bawiliśmy się między nimi.

Prababcia Olga i pradziadek Ilo umarli jak byłam małą. Babcia była łagodną i dobroną kobietą. Pamiętam, że w podeszłym wieku miała Alzheimera. Zaczęła zapominać wszystko co jej się przydarzyło po 18 roku życia. A ponieważ mieszkała w Ameryce, przez długi czas potrafiła porozmawiać i po angielsku. Pradziadek Ilo go nie lubił. Choć byłam małą, w moich oczach był wielkim zwolennikiem patriarchy. Pamiętam, że pewnego dnia bawiliśmy się z moimi kuzynami Ivanem i Pepim, a dziadek na nas czekał przy swoich winogronach. Ich pogłaskał po głowie i dał im po jabłku i po jakichś dziesięć denarów, a mnie po prostu ominął, jakbym nie istniała. Miałam 6 lat, ale do dziś pamiętam tę scenę. Pradziadek Ilo miał czworo dzieci – jednego chłopaka i trzy pozostałe, jak sam mawiał. Dlatego, że dla mojego dziadka dziewczynki nie były ważne, ważne były tylko męskie geny. Myślę, że wtedy, choć byłam wtedy małym smarkaczem, zostałam feministką...hehehe. I do dziś mam problemy z ludźmi, którzy myślą w tych kategoriach, a ku mojemu zdziwieniu wciąż jeszcze istnieją, i to jak! Ale najgroźniejsi są nie ci, po których widać od razu, ale ci, po których nie widać. A potem, z biegiem czasu coraz bardziej nie mogą pogodzić się z tym, że kobieta może być samodzielna i odnosić sukcesy i starają się ją poskromić w każdy możliwy sposób. Na szczęście mój tato nie jest zbyt patriarchalny i zawsze zapominam powiedzieć mu, jak bardzo tym uszczęśliwił mnie i moją siostrę Iwonę. Ale pewnego dnia mu powiem, choć to się czuje i bez mówienia.

Odbiegłam... od mojej dzielnicy do feminizmu, ale tak to idzie, z jednego tematu na drugi. Teraz idę na zajęcia z metodologii i literatury hiszpańskiej złotego wieku. Napisz, kiedy będziesz mogła, z niecierpliwością czekam na twoje listy, zawsze wypełniają mnie pozytywną energią.

Ściskam i gratuluję nagrody 'Dimitar Mitrev'!!! Zasłużyłaś na nią.

Z dalekiej Ameryki

ELENA

Skopje, Macedonia
06.02.2016

Droga Leno

Żebyś nie pomyślała, że robię ci to specjalnie. Nie złość się, że tak się do ciebie zwracam (poczekaj chwilę, a zobaczysz dlaczego). Ale na pewno pomyślisz sobie, co robię z tobą w sobotę wieczór. Tak, masz rację! Nie jestem już tą samą osobą, haha. Nie jest rzeczą normalną, zwłaszcza w Skopju, w weekend, w sobotę wieczór, gdy powinnam gdzieś wyjść, mieć życie towarzyskie, iść na drinka ze znajomymi, albo... żeby siedzieć przy komputerze i pisać (mogę pisać jakiś tekst, jeśli akurat mam termin do jutra, ale list do przyjaciółki – nie ma szans...). I to nie jest specjalnie, tylko dlatego, że chcę, żeby ten list był dla ciebie niespodzianką i do pewnego stopnia był inny niż zwykle. Ale Stevo znalazł jakiś film dla siebie, którego akcja dzieje się w kataumbach w Paryżu, a mi ten klimat podniósł trochę ciśnienie i zaczęłam się denerwować, tak więc mam możliwość i całkiem dobrą wymówkę, żeby wymknąć się z salonu i pobiec do kącika, w którym stoi komputer, żeby pójść sobie do tej części drugiego pokoju w naszym mieszkaniu, który jest w pewnym sensie moim królestwem, z półkami wypełnionymi książkami...

I chciałabym móc teraz, właśnie teraz, być tylko z tobą i z nikim innym. I sobie porozmawiać. I naskrobać ci coś. I pisać i i korespondować... Kiedy nie mogę iść na MOJITO do *Everyday*, haha...

Z osatnią historią o twoich przodkach, którzy wrócili z Ameryki i razem z którymi mieszkałaś w domu rodzinnym w Butel 2, coś mi się skojarzyło. To, że po pół wieku, odkąd wrócili twoi przodkowie, ty, jako ich spadkobierczyni jesteś znów w Ameryce, nie może być przypadkiem. Ta twoja emigracja z Macedonii do Ameryki skończy się tak, jak skończyła się dla twojej prababci i twojego pradziadka – powrotem i ostatecznym pogodzeniem się z Macedonią. Tak więc w tej twojej historii o dzieleniu życiowej przestrzeni z całą wielką rodziną odczytuję jakiś znak, widzę jakąś karmę i rozpoznaję wielką nadzieję, że każdy z waszej rodziny wraca i powraca w te miejsca, w których wasi przodkowie zostawili część siebie, ale ostatecznie zadomowi się tam, gdzie myśli, że jest mu najlepiej, albo przynajmniej blisko do najlepiej. Czy nie pomyślałaś o tym?

A w tle mi gra ta piękna egejska piosenka „Twoje oczy Leno miła.../Oddaj mi je, żebym mógł je zjeść.../Leno, Leno miła, niech ta miłość minie...”

To z pewnością zmusi cię do przyznania pewnych nowych rzeczy tutaj, tylko przede mną, bo być może tylko przede mną możesz wypowiedzieć niektóre historie, które leżą ci na sercu! Tak samo jak

ja, tylko przed tobą tak po prostu opowiadam o sobie, tak łatwo mi się opisuje obrazy z dzieciństwa. Tak samo jak ja, tylko z tobą rozmawiam jak ze sobą samą...

Dość często po głowie chodzą mi pytania, kiedy to ja i ty się mijaliśmy i w końcu się spotkałyśmy? Dlaczego to spotkanie zdarzyło nam się właśnie teraz, a nie cztery lata temu, kiedy poznałyśmy się pierwszy raz? Jak to się stało, że ja zbliżająca się do pięćdziesiątki rzuciłam się w tę niewiarygodną przyjaźń z tobą – dziewczyną, kobietą trzydziestoparoletnią? Jak ta moja kobiecość utworzyła się na twoją kobiecość? Czy czas nas ze sobą połączył? Ten czas, kiedy jedna z nas doświadcza i przeżywa wyjątkową rolę babci, a druga się cieszy i walczy z niezwykłą rolą przyszłej matki? Czy dlatego, że w tym czasie my dwie mierzymy się z brakiem cyklu, mój tyka w rytmie tik-tak, a ty swojego nie masz z powodu ciąży? Kiedy to ty i ja mijaliśmy się i w końcu się spotkałyśmy? I dlaczego to spotkanie, z powodu którego powstaje ta niezwykła korespondencyjna energia zdarzyło nam się właśnie w Skopju i..dlaczego zdarzyło się właśnie nam?

To pytania, które się gotują w mojej głowie zwłaszcza od chwili, gdy przeczytałam twój ostatni list. Zaczęłam go czytać jeszcze na komórce. I może właśnie dlatego nie wytrzymałam do wtorku... nie wytrzymałam... i to, że Stevo był tak pochłonięty oglądaniem filmu pozwoliło mi się wymknąć i tak szybko zniknąć w drugim pokoju. Żeby powiedzieć ci właśnie to...

Mam wielu przyjaciół i to nie tylko w Skopju i Macedonii, ale i rozsianych po Europie. Ze względu na moją komunikatywność bardzo łatwo nawiązuję kontakty i szybko oddaję się towarzystwu. Znajomości i przyjaźnie łatwo podtrzymuję, dlatego że piszę wiadomości – elektroniczne, telefoniczne, przez Viber, pamiętam o urodzinach, ważnych momentach, datach, podarowuję uśmiechy, kupuję prezenty. Dlatego też podróżuję. W wielu miastach mam takich przyjaciół, którzy w każdej chwili chcą i mogą odebrać mnie z lotniska, uściskać i ugościć, oprowadzić mnie i cieszyć się z tego, że mnie widzą... i ja się cieszę, że ich widzę, że odbieram, że goszczę, że ściskam. I że rozmawiam – i zawodowo i prywatnie, i bawię się jak każdego dnia, kiedy jesteśmy razem i smucę ich smutkami i śmieję się ich śmiechem.

Ale mimo to do nikogo nie byłam do tego stopnia przywiązana jak teraz do ciebie... Leno miła...

Davis, Kalifornia,
06.02.2016

Moja droga,

To pozdrowienie mi przypomina o prof. Jolancie z Warszawy i o lecie, kiedy się poznałyśmy nad wodami Jeziora Ochrydzkiego i kiedy zaczęła się ta nasza zwariowana przyjaźń... haha. Ale teraz będzie trochę bardziej poważnie. Piosenki nie znałam, dopóki nie posłuchałam jej pierwszy raz na noworocznym koncercie Lubojny przed kilkoma miesiącami. Wtedy wciąż byłam jeszcze w Skopju i dostałam dwa bilety, więc poszłam. Sala była zatłoczona, muzyka bardzo głośna, a mi się chciało spać. Ale wytrzymałam do końca. Do końca, kiedy zaśpiewali „Leno miła” i poruszyło mnie coś w środku, tak jak poruszył mnie wiersz, który teraz przeczytałam w twoim mailu. Wzrusza dlatego, że jest egejski, dlatego, że przypomina mi babcię Lenę, mnie, Macedonię i wiele innych rzeczy, których doświadczyłam ostatnim razem, kiedy tam byłam. Wyjechałam półtora miesiąca temu, a mam wrażenie, że minęła cała wieczność.

Czytałam twojego maila gdy siedziałam na siódmym piętrze naszego instytutu języków obcych, w bibliotece języka hiszpańskiego i portugalskiego. W soboty nie ma tu żywego ducha, tylko ja, zbłąkany wędrowiec, siedziałam w wygodnym fotelu i przez duże okno obserwowałam drzewa i zielen wokół siebie. Lubię tę bibliotekę, dlatego że pozwala mi rozkoszować się tym, co jest na zewnątrz, choć ja siedzę w środku. Odkąd wróciłam, moje weekendy nie są zbyt szalone, tylko spokojne i skupione na nauce. Nie wstaję od książek, ale kiedy jestem tutaj wiem, że to jest powód, dla którego jestem tutaj i nie mam wrażenia, że omija mnie coś wielkiego i ważnego. W Macedonii oczywiście weekendy zawsze wypełnione są czasem z rodziną, przyjaciółmi, jakąś kawą, domową awanturą, która jednak zawsze kończy się dobrze. Tutaj nie mam ani z kim się kłócić, ani się spotkać, czas wypełniony jest pracą naukową, samotnością, izolacją. Przez twój mail weszłam na YouTube, żeby posłuchać macedońskiej muzyki. Rzadko to robię, dlatego że muzyka ma tę moc wzbudzania jakiejś ogromnej nostalgii za domem i domowym ogniskiem. Dlatego zwykle unikam słuchania macedońskiej muzyki, ale dziś nie dało się tego uniknąć. Słucham i łzy mi lecą, i wybiegam myślami do tego momentu, kiedy znów wrócę do domu. Kiedy byłam młoda i pierwszy raz wyjechałam z domu, wszystko było dla mnie nowe i ekscytujące. Świat był wielki, a ja byłam młoda i pełna energii. Bardzo chciałam podróżować, poznawać, odkrywać, przemieszczać się, im więcej i częściej – tym lepiej. Moja mama powiedziała mi pewnego dnia, „Zobaczysz kiedy będziesz starsza, zaczniesz tęsknić

i wrócisz do domu”. Spojrzałam na nią i powiedziałam jej, „Mamo, nie ma szans, będę podróżować całe życie, zobaczysz”. Ona tylko się uśmiechnęła; z pewnością wiedziała, że 16 lat później zdarzy mi się właśnie to, co przewidziała. 16 lat później, po 4 latach spędzonych w Polsce, 2 w Hiszpanii i 10 w Ameryce, po niezliczonych podróżach po wszystkich trzech Amerykach i Europie, chcę wrócić do domu. Zupełnie nie rozmyślałam nad tym aż do ubiegłego roku, kiedy znów musiałam się spakować i przeprowadzić do jakiegoś nowego domu. Życie tutaj jest nieprzewidywalne. Więzi i przyjaźnie są super, ale nie trwają długo, dlatego że żyjemy tutaj przejazdem i niebawem każdy rusza w swoją dalszą drogę. Prawdą jest, że prawdziwe przyjaźnie są na zawsze, ale ani jedna wirtualna rozmowa nie są w stanie zastąpić ci kontaktu na żywo. Jak bardzo nie stajemy się nowocześni i nowocześnie wyposażeni w najróżniejsze technologie, stajemy się coraz bardziej globalni i globalnie samotni, rozsiani po różnych stronach, czy to z powodów ekonomicznych, czy politycznych. Chcę wrócić do domu, ale boję się do niego wrócić, przede wszystkim z przyczyn ekonomicznych i sytuacji, w której aktualnie Macedonia się znajduje. Zawsze trzeba mieć nadzieję, że sprawy się zmienią, a mówią, że nadzieja umiera ostatnia, tak samo i moja.

Masz rację, ja też czasem rozmyślałam nad tą moją emigracją do Ameryki. Babcia Lena mówiła, że gdy jeszcze byłam bardzo mała, mówiłam: „Babciu, zobaczysz, że wyjadę do Ameryki”, „A wiesz gdzie jest Ameryka?”, pytała babcia. Nie wiedziałam, oczywiście, ale chciałam tam jechać. Historia mojej rodziny, czy to od strony mamy, czy od strony taty jest wypełniona historiami o przesiedleniach, przeprowadzках – w Europie albo za ocean, ze strony polskiej i macedońskiej. Ja i moja siostra Iwona kontynuujemy tę historię. Iwona była bardzo przywiązana do Macedonii, ale teraz jest bardzo szczęśliwa w Polsce i nie ma chęci wracać do domu, dlatego że Polska jest teraz jej domem. A ja, ta która nijak do Macedonii przywiązana nie była, teraz chcę do Macedonii, bo wielkość Ameryki już mnie męczy. Jednak wolności, którą mam tutaj, nie mam w Macedonii, gdzie wciąż jeszcze wielu ludzi niestety twardo stoi za pewnymi tradycjami i normami społecznymi, które nie są na korzyść kobiet. I zwłaszcza nie tych, które mają potrzebę wprowadzić jakieś zmiany w naszym społeczeństwie. Tyle czasu jestem zagranicą, że wiele rzeczy mnie szokuje. Czuję się jak cudzoziemka i spadochroniarz w swoim kraju. Może i ja szokuję swoimi poglądami, to mogą powiedzieć inni, ja nie wiem...haha. Ale muszę być szczerą - mam szczęście, że jestem otoczona kobietami Macedonkami, które zmierzają ku lepszej przyszłości, i kiedy jestem z nimi, czuję się jakbym była w jakiejś bańce szczęścia. Kiedy z niej wychodzę, czasem się duszę i nie mogę

oddychać. Ale dobrze, że mam moją bańkę szczęścia, wielu innych nie może nawet marzyć o takim miejscu.

I teraz wrócę do tematu macierzyństwa, momentu, w którym się znajduję, tylko nie miałam po prostu czasu usiąść i o tym pomyśleć. Tak, będę matką, wciąż jeszcze nie wiem czy chłopca, czy dziewczynki, ale najważniejsze, żeby było zdrowe. Kiedy wyjechałam z Macedonii, byłam w najgorszej z możliwych kondycji, zmęczona, przemęczona, z huśtawką hormonalną, przez którą płakałam i się śmiałam, a czasem i jedno i drugie naraz. Zrobiłam się przewrażliwiona, ciągle płakałam i każde słowo – dobre, czy złe – miało efekt miliona błyskawic. Kiedy przyjechałam tutaj, ciężko mi było wrócić do tego amerykańskiego filmu, zadomowić się i poczuć, że to jednak moje miejsce. Wszystko mnie drażniło, źle pachniało i musiałam spać przy otwartym oknie. Nie chciało mi się rozmawiać z kimkolwiek, tylko przewracać się w łóżku z boku na bok. Myślę, że styczeń zapamiętam jako najgorszy etap mojej ciąży, który na szczęście już minął i teraz czuję, że całe moje ciało znów budzi się do życia, wypełnia się pozytywną energią - do walki, do nowych projektów, intelektualnych, ale też związanych z dzieckiem. Czasami dopadają mnie strach i wyrzuty sumienia, przez to, że zbyt dobrze się czuję, więc myślę sobie czy aby na pewno jestem w ciąży, czy to tylko sen? Jakby podświadomie czuję, że macierzyństwo powinno być związane z jakimiś wyrzutami sumienia lub strachem, ale świadomie wiem, że to nie tak. Zostało mi sześć miesięcy nocy, które mogę spokojnie przespać do rana, bo nie zbudzi mnie dziecięcy płacz. Muszę dobrze ten czas wykorzystać. W sierpniu moje życie wejdzie w zupełnie nowy cykl. Intelektualne sprawy muszą sobie odejść na bok i zrobić miejsce dla małego człowieczka, który wtedy stanie się prawdziwą częścią mojego życia. A może już czas, żeby zamienić Borgesa na jakiś poradnik dla młodych matek? Co myślisz? ... hehe.

Wysłałam ci mnóstwo całusów w tę sobotnią noc u mnie, podczas gdy ty już śpisz w swoich porannych niedzielnych godzinach. Twoje listy upiększają mi to życie na emigracji.

Ściskam cię Vesno miła (to z miłością... haha)

TWOJA LENA

Skopje, Macedonia

09.02.2016 (napisany)

10.02.2016 (wysłany)

Leno moja,

Tym razem postanowiłam ci napisać w moim terminie, we wtorkowy wieczór. Wszystko po staremu. Ja sama w domu. I piszę do

ciebie. Ale nie wyślę ci tego listu od razu. Zostawię go, żeby odczekał tutaj, na komputerze i jutro, jutro wieczorem, jeszcze raz rzucę na niego okiem i ci go wyślę. Co ty na to? Musi być trochę inaczej, żebyśmy nie popadły w monotonię. Lubię porządek, ale od czasu do czasu lubię też nieprzewidywalne sytuacje!

Ta lawina pytań w moim ostatnim liście wzięła się stąd, że ostatnio znajduję się w pewnym specyficznym stanie i mogę podzielić się tym tylko z tobą. Myślę, że tylko ty jesteś w stanie mnie zrozumieć!

Ostatni czas jest dla mnie dobry, choć pracowity. Jestem rozdarta pomiędzy dwiema ważnymi rolami... rodzinnymi, ale i życiowymi. Przez te miesiące, od kiedy urodziła się Ilina, jestem w pełni skupiona na byciu matką swojej córki, przez jej córkę, a moją wnuczkę. Ale to wymaga ode mnie, żebym coraz bardziej skupiała się na jeszcze innej roli – byciu córką swojej matki. Taka jest naturalna kolej rzeczy, dlatego że ona do tej pory była matką dla swojej córki i rolę tę odgrywała i do tej pory odgrywa bardzo dobrze, jak prawdziwa diwa. Rezultat jest widoczny w nas trzech: we mnie, jej córce, w Sarze, jej wnuczce i w Ilinie, jej prawnuczce. Ale teraz nadszedł czas, żeby role odwrócić i to ja muszę się teraz poświęcić mojej mamie. Ma już dość lat, nie za dużo, ale dość i po siedemdziesiątce powinna od czasu do czasu trochę zwolnić.

Dlatego muszę mieć więcej czasu dla niej, na jej problemy i na wspólne rozmowy. Ale moja energia jest skierowana na moją córkę, dlatego że po prostu silniejsza jest ta więź, która idzie od matki do córki niż ta od córki do matki. I mam trochę wyrzuty sumienia. Uwierz, tego nie mówiłam jeszcze nikomu. Nawet swojej siostrze, bo myślę, że ona mnie nie zrozumie, ona jeszcze nie osiągnęła tej fazy co ja. Ona wciąż jeszcze ma słodkie problemy związane z dorastaniem i wychowywaniem jej prawie dziewięcioletniego syna Marko. Ona wciąż nie rozmyśla, lub raczej nie chce myśleć, że naszych rodziców kiedyś zabraknie, a zwłaszcza, że niedługo może zabraknąć naszej mamy, i że teraz, kiedy oni nas potrzebują, my nie mamy dla nich czasu. Ona nie ma czasu przez Marko, ja nie mam wystarczająco dużo czasu przez Sarę i Ilinę.

A zanim urodziła się Ilina, potrafiłam raz lub dwa w tygodniu podjechać do nich na kawę, porozmawiać, po prostu zobaczyć na żywo. Teraz cały ten wolny czas, tę małą przestrzeń przed pracą, po pracy, pomiędzy zakupami i gotowaniem, pomiędzy przygotowywaniem zajęć i czytaniem książek, pomiędzy jednym a drugim spotkaniem, poświęcam Sarze i jej Ilinie. I tak oto skończyły się nasze poranne kawy przed pracą z moją mamą. Potrafiłam wczesnym rankiem iść na siłownię i porządnie się zmęczyć, wyrzucić z siebie złą

energię, a potem, przed powrotem do domu wpaść do rodziców i pogadać z mamą. Czuję ten jej smutek, kiedy do mnie dzwoni. Komórka potrafi się zagrzać, bo mama zawsze rozmawia ze mną około pół godziny. Powiesz – to za długo. Ale czym jest tych trzydzieści minut dziennie, zwykle pod koniec dnia, czym są te minuty dla niej, gdy pozostałe 23 godziny i trzydzieści minut mijają jej bez mnie?

A chce mi opowiedzieć wszystko, co zdarzyło się w ciągu dnia, i co jej się przypomniało poprzedniego dnia, i co zdarzyło jej się przed wieloma laty, i z kim się widziała, i z kim rozmawiała, i o kim pomyślała, i kogo chciała zobaczyć... i dlaczego i jak pokłóciła się z tatą. A ja... ja jej słucham, rozmawiam z nią, ale jednocześnie w głowie mam mnóstwo myśli, że chcę wreszcie usiąść i napisać do ciebie, że chcę porozmawiać z tobą, że chcę się trochę zrelaksować miłą rozmową na Viberze, że chcę zadzwonić do Sary, dowiedzieć się jaki ma na jutro plan, czy potrzebuje pomocy. Słucham jej, a ona do mnie mówi i mówi, jakby bała się, że zapomnę coś zapamiętać, że nie myślę o swoich bliskich od strony taty, którzy zostali zagranicą, że zapomnę o jej kuzynach, moich ciotkach i wujkach z Tetowa i Krivej Palanki, że nie powinnam zrywać kontaktów z ich przyjaciółmi i ich dziećmi ich przyjaciół z Rennes, że...

I to wszystko trochę mi ciąży, wywiera na mnie presję. A rozumiem, że mnie potrzebuje, i to znacznie więcej niż tych trzydzieści minut dziennie, i to jeszcze pod koniec dnia, kiedy jestem wyciśnięta jak cytryna. I wiem, że mnie rozumie, dlatego że ani razu nie wyrzuciła mi, że nie mam dla niej czasu, ale mimo wszystko mam wyrzuty sumienia... Nawet teraz, dlatego że wieczorem mogłam do nich pójść w odwiedziny, porozmawiać z nią, a ja zdecydowałam siedzieć w domu i pisać do ciebie... i oto do ciebie piszę i... coś mnie gryzie... A wie, że ją kocham i że bezgranicznie jestem jej wdzięczna za wszystko, co zrobiła dla mnie i wszystko, co dla mnie robi.

**Од македонски на полски преведе:
Марија Стришевска (Maria Stryszewska)**

ALBUM DE FAMILIE

Străbunilor mei

CHIPUL CUVINTELOR

Când am întrebat-o pe bunica
cum să-miamintesc
chipul cuvintelor,
părând că se întoarce
undeva departe,
ea m-a îmbrățișat și mi-a spus:
Fața lor nu este doar una,
precum și suferința noastră
ce nu e numai una
și nu doar pentru unul!

Astfel în poala bunicii mele,
în poala ei colorată
mi-am cunoscut patria.
(Petre M. Andreevski)

Bunicilor mele Milița și Dilba

Bunica mea Milița Ivanovska (1924-1980), născută Zafirovska, originară din Tetovo, căsătorită cu bunicul meu Grozdan Ivanovski, născută în satul Židilovo, Kriva Palanka, este mama mamei mele. Mama bunicii Milița, pe care mi-o amintesc doar ca bunica Sava, nu ca străbunica (pentru că la vârstă aia nu prea înțelegeam eu ce înseamnă cu adevărat străbunică), a murit când aveam cinci ani și locuiam la Rennes, Franța, în timp ce tatăl meu juca acolo pentru echipa de fotbal a orașului. Am rămas fără bunica Milița când aveam treisprezece ani. Ea n-a ajuns să trăiască pentru a se bucura de nepoții ei, Vesna și Maja, de la fiica sa Ljubița, și Jasmina, Goran și Biljana de la fiul ei Boris. Așa că n-a mai așteptat nici să devină străbunică.

Bunica mea Dilba Mojsova (1910-1997), născută Donakova, originară din satul Setina, Macedonia Egeeană, căsătorită cu bunicul meu Risto Mojsov din același sat, este mama tatălui meu. Nu mi-o amintesc pe mama bunicii Dilba (nu-i țin minte nici măcar numele) și nici bunica nuși-l amintește, pentru că a rămas orfană la o vârstă fragedă și a crescut fără adevărați iubire de mamă. În viața ei de aproape nouăzeci de ani, s-a putut bucura de Vesna și de Maja, de la fiul ei mijlociu Sokrat, dar și de Zoran și de Anita, de la fiul ei Ilija, și de Vladimir și de Riste, de la fiul ei Lazar. În timpul vieții ei i-am

avut și eu pe copiii mei, Sara și Gorazd. Bunica mea Dilba a trăit sa-ajungă sistrăbunică.

Părinților mei

Părinții mei, Ljubița (cu numele de fată Ivanovski) și Sokrat Mojsov, au pășit în viața de cuplu în 1966. Povestea lor a-nceput din ianuarie 1963, ca o simpatie sinceră de tinerețe între cea mai frumoasă fată pentucare suspinau băieții din Novo Maalo, precum și din liceul economic, așa-numita școală comercială, și o tânără speranță de la FC Vardar, un fotbalist cu popularitate și ușor încrezut. Și-a împlinit cei aproape cincizeci de ani de căsătorie în dragoste și înțelegere cu creșterea celor două fiice, Vesna (1967) și Maja (1971), precum și a celor trei nepoți Sara (1987), Gorazd (1993) și Marko (2007). Și 8 septembrie, ziua nunții lor, este prilejul întrunirii de familie în casa lor, socializare și o mică gustare, cu mulți ani înainte ca această zi să devină sărbătoare, mai exact ziua de naștere a noii Republici Macedonia⁸⁶.

Mamei mele Ljubița

Mama mea Ljubița Mojsova (1945), născută Ivanovska, este cel de-al doilea copil, cel mai mic, al Miliței și al lui Grozdan. Și-a desfășurat viața profesională ca funcționar bancar desăvârșit, cu un puternic simț al activității financiare. De s-ar fi născut cu mulți ani mai târziu, cu un astfel de potențial, cu siguranță ar fi fost director financiar sau, mai popular spus, manager. În 2015, și asta în 11 Octombrie, ea-și sărbătorește cei șaptezeci de ani de viață, așa că, pentru familia mea, această zi nu este doar o sărbătoare oficială, ci mult mai mult – o zi festivă pentru mama și bunica noastră. Născută în inima orașului Skopje, în Novo Maalo, într-o casă mică și fermecătoare, ea poartă în sine poveștile despre acest oraș și despre viața de cartier, își amintește poveștile extrem de emoționante despre familia sa, despre vecini, despre străbunii ei de la Tetovo și din împrejurimile orașului Kriva Palanka, despre mama ei, casnică, care, fugind de opresiunea albaneză din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a părăsit Tetovo pentru Skopje, pentru tatăl ei, un brutar nemai pomenit, care toată viața s-a străduit să facă o afacere de familie frământând pâine și burec, inclusiv în Bašcaršija din Sarajevo, și pentru fratele ei mai mare, Boris, pentru care a fost și încă

⁸⁶8 septembrie este Ziua Independenței ei Macedoniei (Ден на независноста на Македонија) și marchează suveranitatea și independența a Macedoniei și a poporului macedonean (în urma referendumului din această zi a anului 1991, care a consfințit desprinderea țării din federația iugoslavă).

mai este a doua sa mamă. Mă îngrijorează faptul că n-am reușit până acum să găesc un moment potrivit pentru poveștile ei, pentru filigranele din fotografiile ei, pentru fotografiile ei, chiar dacă gena povestitului de la ea am luat-o.

Tatăluimeu Sokrat

Tatăl meu, Sokrat Mojsov (1942), este fiul mijlociu al Dilbei și al lui Risto. Și-a construit cariera ca fotbalist pentru FC Vardar (pentru care a debutat în prima echipă la optsprezece ani neîmpliniți), prin 362 de meciuri jucate, în care a marcat 166 de goluri, dar și pentru FC Rennes (în sezoanele 1971-1973). El este una dintre puținele legende ale lui Vardar, iar, dacă s-ar fi născut mulți ani mai târziu, cu siguranță ar fi fost ca Pančev⁸⁷ sau ca Pandev⁸⁸, cu o serioasă biografie internațională. Născut în satul Setina, aflat la doar câțiva kilometri de granița macedo-greacă, poartă în sine modestia, interiorizarea, darși tristețea pentru căminul pierdut / părăsit pentru totdeauna și a ajuns unul dintre cei mai buni virtuozii marcatori de goluri cu capuși demn reprezentant al fotbalului macedonean în cadrul reprezentativei iugoslave, pentru care a jucat în câteva competiții. Sokrat, cel mai de succes dintre frații Mojsov (Ilja, Sokrat, Lazar), s-a dovedit, de asemenea, un excelent antrenor la categoriile tinere, cu care a lucrat de-a lungul activității sale după revenirea din Franța. Sub conducerea sa pricepută, echipa de tineret a devenit campioană națională în 1975. Niciodată nu-și spune poveștile din străinătate, așa că mă tem că le va duce cu elpe lumeacealtă.

Surorii mele Maja

Maja Mojsova-Mijovska (1971) este sora mea mai mică, care are o profesie extrem de dificilă și de responsabilă – anestezișt la Clinica de anestezie, reanimare și terapie intensivă din Skopje. Ea le induce zilnic un somn medical multor pacienți, pe care îi readuce apoi cu succes la viață. Cu picioarele ei lungi, Maja, fostăși încă bună cunoscătoare acafenelor (barurilor) din Skopje, care a fost mereu sufletul tuturor petrecerilor, este acum căsătorită cu Gjorgji (Gjole) Mijovski. Este mama lui Marko (2007), care, în anul acesta, 2005, a terminat clasa a douăzeci cu brio în clasa a treia. Îmi amintesc că, copil fiind, îmi doream mereu să-mi demonstrez autoritatea casoră mai mare, fie că era vorba de situații în care trebuia s-o ajut pe Maja să-și

⁸⁷Darko Pančev (Дарко Панчев; 1965) este un jucător de fotbal macedonean, retras din activitate.

⁸⁸Goran Pandev (Горан Пандев; 1983) este un jucător macedonean de fotbal, care evoluează pentru clubul italian Genoa CFC.

scrie temele, fie să-și însușească unele lucruri mai greu de învățat, fie că trebuia să avem singure grijă de noi acasă. Când m-am căsătorit, la nici douăzeci de ani, cel mai greu mi-a fost să pierd traiul în comuncu Maja în camera copiilor din apartamentul de pe strada Dame Gruev, nr. 3, scara 4.

Lui Stevo

Pe soțul meu, Stefan Čepișevski (1964), îl știu dintotdeauna. De alături, noi ne-am cunoscut pe când nici nu eram conștienți unul de celălalt. Astfel, într-o zi, în timp ce răsfoiam printre poze, pe când eram încă doar prieteni, am dat peste una care se afla atât în albumul meu, cât și în albumul lui – copii imortalizați pe coasta Adriaticii, mai exact la Sutomore, și, la un capăt el, la celălalt capăt, eu! Așadar, dacă pornim de la acel prim moment împreună, avem treizeci și opt de ani, dacă luăm ca punct de plecare ziua primului nostru sărut, avem treizeci și trei de ani împreună și, dacă luăm în considerare ziua nunții – doar douăzeci și opt! Alfel, de n-ar fi fost Stevo, n-ar fi fost nici Sara, nici Gorazd! Stevo, un tată blând și devotat și un soț subtil și sincer, este cunoscut în viața publică drept cel mai bun vocalist (acompaniator) macedonean, cu numeroase înregistrări muzicale, apariții publice, radio și TV, cu un număr remarcabil de concerte live (în calitate de *frontman* al trupelor *Berza*, *Astoria*, *Toa e toa*, dar și ca vocalist acompaniator al lui Vlado Janevski, Toše Proeski, Kaliopi, Karolina, Biba Dodeva...) și ca unul dintre puținii care au avut chiar trei apariții la Eurovision. De aceea, și viața cu el este muzică!

Copiilor mei

POVESTE DE VARĂ PENTRU COPII

Pe deal stau copiii prin iarba galbenă.
În spatele dealului este un zid. În spatele zidului
crește o grădină, apoi iar un deal. Se ridică
un nor mare undeva în spatele dealului.

În spatele norului începe deja marea.
În spatele mării se află o insulă, cu păduri albastre și roz.
În spatele pădurii crește un trunchi de copac cu rădăcină amară.
În spatele trunchiului se vede un vrăjitor și ne cugetă pe noi.

În spatele vrăjitor se deschide o grădină de tip cunoscut.
În spatele grădinii, un zid se ridică din nou.
În spatele zidului – iată, iarăși – se îndreaptă un deal.

Pe deal șed copii prin iarba galbenă.
(Vlada Urošević)

Sarei

Sara Čepiševska (1987) este primul meu copil. De mică, a fost o mare vedetă de televiziune în urma prestației remarcabile din serialul muzical de la MRT⁸⁹ *Dați muzică* (1993), iar apoi în sitcom-ul *Sitel Bambini*⁹⁰, care a rulat săptămânal timp de trei ani, în direct la douăsprezece noaptea. Chiar și astăzi, copiii cresc cu piesa populară *Varza*, scrisă de Slave Dimitrov pentru *Dați muzică*, pe versurile lui Petre M. Andreevski, și pe care Sara a cântat-o împreună cu tatăl ei Stevo. Această popularitate a urmărit-o până-n ziua de azi, chiar dacă ea a obținut rezultate excelente și ca înotătoare la clubul de înot Vardar, unde disciplina ei a fost 200 metri delfin și, mai târziu, 220 de metri spate. Astăzi, cu o licență de defectolog-logoped cu un masterat în științe filologice (în domeniul psiholingvistică și macedonistică), lucrează la grădinița „Orțe Nikolov”, unde îi învață pe copiii de la trei la șase ani să-și stăpânească mai bine / mai ușor vocile și să se exprime mai frumos și mai cursiv.

Lui Gorazd

Gorazd Čepiševski (1993) este cel de-al doilea copil al meu. Încă de la cinci ani a încercat să-și domolească pasiunea pentru fotbal intrând în bazinul de înot (la insistența noastră, a mea, a lui Stevo și la îndemnul Sarei, care stăpânea deja apa). De atunci, a reușit să-și construiască o carieră serioasă de înotător, atât ca membru al clubului Vardar, cât și ca parte a echipei naționale a Macedoniei. El deține în continuare recorduri la categoriile mai mici de 50, 100 și 200 metri spate în bazine mici și mari și este deținător al recordului absolut al Republicii Macedonia la competițiile de la Mersin, Turcia, la Universiada din Kazan, Rusia, în 2013 și la Campionatele Mondiale de Natație din 2014, la Doha, Qatar. Pasiunea pentru fotbal și-o compensează ca supporter în futsal clubul italian AC Milan, iar pentru că-n inimă poartă clubul Vardar, poate datorită genei de la bunicul Sokrat, îi încurajează, și în direct, și la TV, pe fotbaliștii și pe handbaliștii / handbaliste de la Vardar. Viitorul inginer metalurg Gorazd vorbește cu o deosebită ardoare despre cafenelele din Skopje.

⁸⁹Postul național de radioteleviziune (*Македонска радио-телевизија – МРТ*).

⁹⁰Productie a canalului macedonean privat de televiziune *Sitel (Сител Телевизија)*.

Nepoților mei...

MARE. AMIAZĂ

O fată iese din mare
Din dulceața pielii ei
Plouă
Ploaie.

Plouă
De sâniicopilei
Nu mă bucur
Numai eu
Ci
Și
Marea.
Marea Marmara, 94
(Mihail Rendžov)

101 DE VIETI

Davis, California
29. 12. 2015

Dragă Vesna,

Știu că suntem în legătură pe Viber în mod constant și în fiecare zi, dar am decis totuși să încerc să-ți scriu cel puțin o dată pe săptămână în această formă. Poate mi-e teamă să nu uit iar limba macedoneană, așa cum se întâmplă de fiecare dată când plec de acasă. Am decis că, de data asta, nu vreau să mi se întâmple așa ceva, deși știu că este inevitabil. Înconjurată de alții oameni și de o altă limbă, cunouă ore diferență față de Macedonia, ele fac ca individul să se topească, cu voie sau fără voie, în ceea ce americanii numesc *melting pot*. Acest cuvânt este de fapt o definiție a Americii – un loc în care toți devenim unul, un loc în care ni se șterg rădăcinile, originile, limba, un loc în care lumea noastră începe să funcționeze în stil american, un loc în care toate celelalte locuri sunt irelevante, ne semnificative și foarte îndepărtate. Un loc în care cea mai mare preocupare a noastră este dacă a crescut sau nu prețul benzinei. Un loc în care, dacă a crescut, apare o panică nemaivăzută. Ce mai gândurile pentru prima zi a Anului nou ☺

Dar, ca să încep cu începutul, am plecat de la Skopje la 6 dimineața cu *VizzAir*, cu avionul de Stockholm. Am ieșit din casă în

jurul orei 4. 30 și alarma m-a trezit cu jumătate de oră înainte. M-am sculat repede, am alergat la baie, adormităși molatică, am reușit cumva, cumva să mă pregătesc. Am verificat dacă mi-am pus tot, mi-am luat rămas bun delalocul în care trăisem în ultimele șapte luni. Un loc care uneori mi se părea prea mic și de care mă cam săturasem, care mi-a plăcut din nou și am știut că-mi va lipsi. Am stins luminile, am încuiat ușa și, în liniște, mi-am luat rămas bunde la casă. I-am promis că mă voi întoarce în curând, dar m-am întrebat în adâncul sufletului dacă așa va fi. Cu mașina ne-am îndreptat spre Aeroportul „Alexandru cel Mare”, personaj macedoneande seamă, investiție mare, dar investiție turcească. Interesantă combinație. Nu potsă nu mă gândesc la cum se pare că trăim acum într-o nouă perioadă de colonizare turcească, culturală și economică.

Îmi amintesc că, acum câțiva ani, scriam un articol pentruun curs desociolingvistică latino-americană. Neocolonizarea este unul dintre principalelesubiectecare străbat aproape toate articolele pe care le-am citit. Scriam despre cum nu se poate împăca Spania cu pierderea teritoriilor latino-americane. Ultimul dintre ele, Cuba, în 1898. De fapt, anul 1898a fost foarte tragic, atunci s-a născut *Generación del 98*, când poeți și scriitori precumUnamuno, frațiiMachado, Baroja, Valle-Inclán și alții se întrebau: „Cum am ajuns aici? Cine suntem? De ce ni s-a întâmplat asta?”și o serie de alte întrebări cu caracter foartedepriantși autoreflexiv.Profundă dezamăgire și neconsolare pentru coloniile pierdute.Unamuno și compania nu știau atunci că, zeci de ani mai târziu, Spania va începe o nouă colonizare culturală și economică, la prima vedere nu atât de sângeroasă ca pe vremea lui Columb sau a lui Cortez, dar o colonizare prin care ea își va menține în continuare dominația pe sol latino-american.

Cred că în vremea când comitagii⁹¹macedoneni luptau împotriva oastei turcești, iar roabele macedonence „și-ar fi dat și capul numai să nu-și lase credința”, ei nu știau că, într-o bună zi, Macedonia se va umple din nou de spitale turcești, licee, aeroporturi, piețe și cele mai interesante seriale turcești. Seriale care sunt o nouă formă de sclavie. În fața televizorului, legați de canapea, urmărim cu toată familia aventurile micului Aga⁹² sau ale lui Hurrem⁹³. Seriale prin care, ca printr-o pâlnie, se toarnă în noi idei despre căsătorii cu feteminore, despre viol și despre umilirea sexuluislab. Seriale prin care, în loc să ne îndreptăm spre unele progrese, regresăm din ce în ce

⁹¹Comitagii (комити)au fost membriiorganizaț ii revoluț ionare care a luptat pentru dezrobirea Macedoniei de sub jugul Imperiului Otoman.

⁹²Personaj din telenovela *Micul Agă (Küçük Ağa)*.

⁹³Personaj din telenovela *Suleyman Magnificul (Muhteşem Yüzyıl)*.

mai mult. Televiziunea este o cutie magică care ne leagă, ne uită și ne poartă într-o lume nouă. O lume în care uităm să protestăm în lupta pentru drepturile civile și pentru un aer mai curat. Pentru că toată lumea urmărește un alt serial turcesc, pe un canal diferit și în momente diferite. Dar nu suntem singurii, același lucru se întâmplă și în America Latină. Telenovelele au o semnificație politică înaltă. Un nou rol important în controlarea maselor. Cei mai mulți dintre noi nici nu suntem conștienți. Și, gândindu-mă la asta, am decolat din Skopje. Am avut noroc, pentru că, ulterior, zborurile au fost anulate. Zborul s-a desfășurat fără turbulențe. Alături de mine era o femeie cu un litru de suc și 500 de grame de ciocolată Milka. Măsuța din fața ei era coborâtă. Stewardesa-i a cerut în mod repetat să o ridice. Dar n-a putut înțelege. În cele din urmă, prin gesturi și fluturând mâinile, femeia de lângă mine și-a dat seama ce trebuia să facă. Mă întreb dacă zboară pentru prima dată cu avionul. Am văzut-o după aterizare, strecurându-se cumva prin mulțimea de oameni, pentru a ajunge cât mai curând la controlul pașaportului. Trebuie să spun că a făcut-o destul de agresiv și fără ezitare. Dar poate că se grăbea? La vreo întâlnire importantă sau ceva de felul ăsta. Avionul a decolat și am început să ne îndepărtăm de casă. Cu fiecare minut eram tot mai departe. M-am gândit, de asemenea, la cum îmi pune domnul de la controlul pașapoartelor din Skopje fel de fel de întrebări care mi se părea că nu sunt defel importante și, când l-am întrebat de ce mi le adresează, mi-a spus pe un ton poruncitor: „Dacă vrei să decolezi, fă ce-ți spun !”. În America, dacă cineva se adresează astfel cetățenilor americani, poate chiar să zboare de la locul său de muncă. La noi, cel care va zbura este întotdeauna cetățeanul.

Am zburat la Stockholm. A trebuit să mă mut de la un aeroport la altul. Eram nervoasă, dar mi-am dat seama că fără niciun motiv. Totul a fost frumos organizat, ca să nu spun fără cusur. Autobuzul ne-a dus mai întâi în centrul orașului, apoi de acolo spre celălalt aeroport. Prin fereastra autobuzului, am admirat orașul. Clădiri vechi frumoase, zăpadă albă, oameni care fac jogging prin zăpadă, copiii care se joacă prin zăpadă. Tot orașul este împodobit ca-ntr-un basm și curat ca lacrima. Minunat ! Aș dori să revin cândva aici pentru mai mult timp. Oricum, mai vedem noi ce ne rezervă viața.

Am ajuns pe aeroportul Arlanda de unde am zburat spre Oakland. Câteva ore, a trebuit să ard gazul de pomană. Dar asta nu m-a deranjat deloc. Aeroporturile, un fel de loc magic, un fel de casă temporară, o casă între două case, unde stai un moment, două, îmbuci ceva sau bei un ceai cald. Îmi place să cumpăr câte ceva, să mă așez și să privesc oamenii din jurul meu. Fiecare își are povestea lui despre motivul pentru care s-a aflat aici tocmai acum,

chiar în acest loc. Alături de mine era un cuplu suedez mai în vârstă, care tocmai terminase de mâncat și se bucura de ultimele înghițituri de vin alb. De partea cealaltă, o familie britanică cu un copil. Părinții discută despre ce au defăcut când se întorc acasă, în timp ce adolescentul dă clicuri pe telefonul mobil. Puțin mai departe, un cuplu asiatic mănâncă liniștit sushi și bea apă minerală. Stăm cu toții la o masă comună. Din acelea lungi, ca la han, cu multe scaune de ambele părți. Seamănă cu o masă de familie, o masă la care stă o familie numeroasă, deși toți suntem diferiți. În acest moment, arătăm ca o mare familie de aeroport. Apoi, pe măsură ce termină, fiecare se ridică și-și duce tava murdară. După care, apar câteva figuri noi, care se așează la masa noastră și se ospătează cu ce-au cumpărat. Și aceștia, la fel ca noi și ca cei de dinaintea noastră, devin într-o clipă parte a mesei noastre de familie. Mai târziu, mă ridic și eu. Mă îndrept spre poartade la care va decola avionul meu. O coadă uriașă de oameni. Ori de câte ori se pleacă în America, există un control suplimentar și măsuri suplimentare de securitate. Groaznic lucru. Încet, urcăm în avion și ne îndreptăm spre scaunele noastre. Întâmplarea face să mă așez la mijloc, între o americană nervoasă și un suedez. Ea insistă că există o mulțime de locuri libere, că cel mai bine ar fi, poate, să mă mut, că îmi va fi mai comod. Sunt obosităși nu știu de ce o urmăresc în ideile ei. Mă îndrept spre steward și îl întreb dacă pot să mă mut. El îmi spune că încă nu se știe dacă vor exista locuri vacante. Mă întorc la locul meu, dar ea iar îmi dă ghes să mă mut. O ascult (nu știu de ce) și merg mai departe, când, într-o jumătate de minut, vine o familie de trei membri și mă întreabădacă, din greșală, nu stau cumvape un loc greșit. Mi se face rușine, desigur, și mă întorc la locul meu. Am auzit *Boarding incomplete*, ceea ce înseamnă că toți pasagerii sunt pe scaunele lor, și americanca îmi spune: „Oh, se vede c-ar fi trebuit s-aștept să spună asta!” Îi zâmbesc, îmi pun masca de dormit pe ochi și, pe când dau să mă scufund într-un somn adânc, avionul se zguduieși toți pasagerii încep să se mutenervoșide lalocurile lor. Aflăm că mașina de degivrare a rupt aripa avionului. Gata cu decolarea. Coborâm din avion și așteptăm două ore să vinăaltul. Îi scriu prietenului meu Diego că voi întârzia două până la trei ore. Ne dau apă în timp ce așteptăm. Începe să devină insuportabil. Sunt obosită. În cele din urmă, avionul a sosit, ne urcăm din nou și ne așezăm pe locurile noastre. Avionul decolează, cu el decolămși noi. Care în vacanță, carela muncă, care spre vreo iubire. Adorm și mă trezesc în Oakland.

Mă ia de la aeroport prietenul meu Diego, cu încă câteva persoane. Ne îndreptăm spre Davis și eu adorm în mașină. Mă voi

muta în noua mea casă în 4 ianuarie, până atunci voi rămâne la prietena mea Valery. Dar despreasta altădată, am obosit scriind. În următoarea scrisoare îți voi scrie primele impresii. Am fosttulburatăla gândul întoarcerii întorc, dar acum mi se parestraniu.

Tu ce mai faci?Cum este Skopje?Poluat ?

Scrie-mi. Te sărut. Mi-e dor de tine.

Elena

Skopje, Macedonia,

04. 01. 2016

Draga mea Elena,

Ora 9:00

Abia acum reușesc să-ți scriu, chiar dacă mi-ai trimis scrisoarea ta în prima zi a noului an. Te-am citit imediat, încă pe mobil și iată că de atunci, de câteva zile, vorbesc cu tine, mă surprind cum vorbesc constant cu mine însămiși cum am început această scrisoare de nenumărate ori... Cred că ți-am spus asta pe Viber. Sau nu?Sau ți-am spus-o într-o conversație cu tine din adânculsufletului meu ?Nici măcar nu contează, acum sunt aici și îți scriu. Dar această diferență de timp de nouă ore mă enervează. La mine acum e ora nouă și deja sunt trează bine, cafeaua este în fața mea (cred că o să-i simt mirosul când o să citesc asta), dar tu ești deja în pat și și te lași pradă viselor,căci la tine aproape că e miezul nopții. Acum câteva minute doar,eram și înzile diferite. Încep să-ți scriu în 04. 01. 2016,iar tu, chiar în acest moment, în timp ce mă hotărâsc să mă așez să-ți scriu, în timp ce pornesc calculatorul, încă ești în 03. 01. 2016. Și în momente acestea, în zile diferite, eu sunt acasă în fața calculatorului, tu ești acasă în pat. Eu trează, tu adormită.

Când te vei scula, vei alerga la facultate, te vei îndrepta spre primul tău curs din noul an. Tu la începutul zilei tale, eu la sfârșitul zilei mele. Și la un moment dat, vom bea o cafea în același timp. Tu dimineața, eu după-amiaza, pentru că atunci când ție îți începe ziua, tocmai atunci când ziua ți se naște și începe să crească, ziua mea este pe cale să plece, la apusul soarelui și, încet, începe să moară. Tu vei fi în creștere, proaspătă, plină de elan pentru muncă, iar eucomplet obosităși stoarsă ca o lămâie. Dar vom bea împreună o cafea. Tu una matinală, eu una de după-amiază. Vom găsi cândva puterea și să îmbucăm ceva împreună și să ciocnim un pahar în același timp, dar tu pentru prânz, eu pentru cină. Asta e. Acum îmi beau cafeaua și scriu... Tu dormi acum singurăși visezi...

Atât de colorat mi-ai descris călătoria ta, am avut sentimentul că călătoresc cu tine. Și nu mai știu ce mi-a răscolit inima de-a lungul

acestei povestiri: îmbrățișarea casei, percepțiile tale când ți-ai luat rămas bun, sau sentimentul de apartenență la familia asta nouă și mare din aeroporturi. Probabil câte puțin din fiecare !Și, chiar așa, câte familii ai ?Câte case ai?

Deoarece scrisul tău despre călătoria din casă-n casă, de la un capăt la celălalt, cu o diferență de nouă ore, m-a readus profund în copilărie, când aveam o familie mai deosebită, numită familia clubului de fotbal. Când, la cei patru ani ai mei, am călătorit de la un capăt la celălalt al Europei, de la Vardar la La Manche, de la Skopje la Rennes, din Macedonia, în Bretania, din Iugoslavia în Franța. Tatăl meu, Sokrat, altminteri mare fotbalist al FC Vardar la începutul anilor șaptezeci ai secolului trecut, a semnat un contract pe doi ani cu clubul de fotbal din Rennes.

Era ceva rar la vremea aceea ca un sportiv macedonean și, în general, unul iugoslav să facă o carieră în afara țării sale de origine și să își construiască un cămin departe de casa sa. Pentru că avea totul și aici, în primul rând faimă, dar și bani. Avea un apartament și o casă superbă. Dar Franța a fost pentru el o provocare, nu atât pentru cariera fotbalistică, cât pentru dragostea paternă de a-și ajuta copilul, de a mă ajuta pe mine și de a-mi asigura doctorii cei mai buni pentru luxația mea de șold. Țsta e, spus mai popular, diagnosticul cu care m-am născut. În 1971 aveam deja patru ani, însă nu începusem încă să umblu. Până în 1971, casa mea a fost spitalul de ortopedie din Ohrid. Dar în anul acela, casă mi-a devenit apartamentul și apoi spitalul din Rennes. Și acolo, în inima Bretoniei, pe care o stropesc apele Atlanticului, același care acum mă desparte de tine, părinții mei împreună cu mine și cu nou-născuta Majaau devenit partedintr-o familie.

Îmi aduc aminte, sau îmi amintesc din spuselor mamei, că soțiile fotbaliștilor care au jucat pentru FC Rennes aveau loc în sală pentru a urmări regulat meciurile. Îmi aduc aminte, sau iar îmi amintesc din celespuse de mama, că am devenit o mare familie, enormă, când s-au adunat, de Crăciun, coechipierii cu soțiile și copiii lor, antrenorii, maseurii, conducătorii clubului cu soțiile și copiii lor. Și atunci, fiecare familie a devenit membru al marii familii FC Rennes. Și fiecare familie a uitat de unde erași s-a cufundat în această familie de fotbaliști.

Îmi amintesc. De asta chiar îmi amintesc, cumam văzut acolo, pentru prima dată, un negru cât am fost de uimită când m-a luat în brațeși mi-a zâmbit cu dinții lui mari și albi. Și cât m-am mirat după aceea cum mâna mea, mânuța unei fete de cinci ani, încă este albă, în ciuda faptului c-a fost așezată în palma mâinii negre a lui Kenta, care să fi avut vreo treizeci de ani, colegul de joc al tatălui meu. Da, acum

când îți scriu, mi-am amintit și numele lui. Și pentru a mă asigura, o îndreptam spre mama (ea a fost întotdeauna varianta aia „sună-ți un prieten”, ca în concursurile televizate), iar ea, de cealaltă parte a telefonului meu mobil, îmi confirma și se miracum de-mi aduc aminteacum de Kenta, după atâția ani. Exact după patruzeci și cinci de ani !!!

Ambele sezoane de fotbal, Rennes a fost, aproape doi ani calendaristici, orașul meu, la Rennes era căminul meu. Acolo am început să umblu pentru prima dată. După o operație dificilă și reușită, am făcut primii pași. Singură ! Am început să umblu la cinci ani ! Acolo m-am dus prima dată la școală. Și, deși știam deja alfabetul chirilic, cu mâinile mele neîndemânatic, cu aceeași mânuță albă care se cuibărise în mâna neagră a lui Kenta, i-am scris scrisori bunicii mele Milița; pentru prima dată m-am alfabetizat în franceză. Am învățat literele din alfabetul latin francez, am vorbit franceză, am cântat cântecele în franceză, am început să scriu în franceză... Am început să gândesc în franceză și... Pe măsură ce am devenit stăpână pe limba franceză, am început să mă dedau și la limba macedoneană. După cum am brodat cuvintele în franceză, tot așa le-am împletit din ce în ce mai mult în macedoneană. Acasă la Rennes, în camera mea de copil, mi-am sărbătorit și prima, calendaristic a cincea, zide naștere, chiar în fața tortului de pe care îmi râdeau lumânările. Mai demult, la Ohrid și la Skopje, așa cum mi-a spus mama, în camera de spital, îmi sărbătoream zilele de naștere întinsă în pat, în fața tortului de pe care plângeau lumânările în care trebuia să suflu. Și acolo, la Rennes, am devenit ca toți ceilalți copii de vârsta mea, un copil care umblă, dreptși mândru de victoria în lupta cu boala. Datorită primilor pași autonomi în spitalul din Rennes, apoi și în casa din Rennes.

Și, pe când m-am obișnuit cu casa, ne-am întors ! Ne-am întors la Skopje și a trebuit să iau totul de la capăt. A trebuit să arăt cum pot merge pe trotuarele și străzile din Skopje, să arăt cât de bună școlăriță suntși când învăț, scriu, vorbesc în macedoneană, a trebuit să arăt că sunt fericită să mă întorc în orașul natal. Și eu, bine îmi amintesc, eram tristă după doctorul care a făcut posibil să văd lumea dintr-o perspectivă verticală, eram tristă după fizioterapeutul care m-a învățat să pășesc, precum și după prietenii cu care am împărtășit primele mele zile franceze.

Iată, dragă Elena, asta este povestea mea despre căminul și casa mea, despre viața mea aici și acolo. De atunci, de când mi-am pierdut căminul din Rennes, cândva prin vara anului 1973, m-am atașat cumva prea mult decasa asta din Skopje. În fine.

Îți scriu asta la nouă dimineața și, iată,mă uit la ceas – este deja ora zece. Mi-am băut cafeaua, dar conversația nu vrea să se oprească. Totuși, mă voi cam opri aici și,mai încolo, pe înserate, când voi dori să-ți trimit această scrisoare prin e-mail, îți voi mai scrie câte ceva...

puțin înainte de ora 21:00

Astăzi,în ziua de Crăciun, ninge... mărunț, mărunț ca atunci când mama pudratortul cu zahăr praf. Și aici este poluare, deși se simte mai puțin. Sau eu o simt mai puțin. Poate pentru că aerul poluat nu mă sperie. Sufletul întinat mă oripilează pe mine !

La mine e aproape ora 21, iar la tine e prânzul...

Cu cine îți bei acum cafeaua de după-amiază?O fi condimentată cu-un dulce taifas cum erau cafelele noastre de după-masăbăute în cabinetul meu de la Facultatea de Filologie din Skopie?Sau ca celele la bufetul facultății ?

Cu cine-ți bei cafeaua asta la prânz, după ora ta, și seara, după ora mea, pe care o simt cum îmi ațâță nările?

Te îmbrățișez

Vesna

Davis, California,
06. 01. 2016

Dragă Vesna,

Cât m-am bucurat de scrisoarea ta din America asta îndepărtată și însigurată. Mi se umple sufletul. Exact sentimentul acesta l-am avut, așa cum l-ai descris tu – ca și cum am fi șezutîn bufetulde la Filo sau la *Everday*, cafeneaua de lângă casa ta, din cartierulAerodrom. Totuși, adevărul este că tuești acolo, eu sunt aici și între noi sunt mulți kilometri,ori mile, nenumărate.

Îmi place modul ăsta de comunicare, simt că așa se pot spune mult mai multe, că pot fi surprinse mult mai detaliat momentele acelea care nu se pot povesti în două-trei mesaje pe Viber. Unde m-am oprit?Da, sosirea mea la Davis sau, ca să fiu mai exactă, Davis-ul ăsta pe jumătate pustiu. Davis este un oraș tipic studentesc, supraaglomerat în timpul anului școlar și părăsitvarași în timpul vacanțelor. Un milion de studenți își găsesc aici o casă vremelnică. Dar, când vinecîte o sărbătoare mare sau o vacanță, ei se întorc la adevărata lor casă. Și atunci Davis este casă pentru cei care trăiesc aici mereu, dar și pentru un grup de studenți străinicăroră nu le este ușor să se întoarcă la adevărata lor casă, de obicei din motive financiare.

Dar mie îmi place Davis-ul și atunci când este gol. Mai ales acum, când m-am întors și a trebuit să-l cunosc din nou, să mă obișnuiesc cu el.

Călătoriile sunt interesante, aduc noi experiențe, noi prietenii, deschid noi orizonturi. Dar, în același timp, ele mă zăpăcesc, uneori mă înnebunesc, pentru că simt că niciundenu-mi mai prieste 100%. Când sunt în Macedonia, îmi lipsește atitudinea pozitivă americană, atunci când merg prin cafenele sau în vreo bancă, îmi lipsește organizarea, exactitatea, precizia cu care se fac unele lucruri. Eu am o viață organizată ca un ceas elvețian, la mine totul este ordonat și planificat. Dar, atât în plan profesional, cât și în plan privat, lipsește spontaneitatea și improvizatia cu care se fac lucrurile, ca la noi, în Macedonia. Momentul în care o prietenă sau un prieten îți vine pe neașteptate la cafea sau când îți faci câte un plan azi pe mâine, și nu după două săptămâni de tratative.

Totuși, spre deosebire de mulți alții, eu am norocul să am prieteni și prietene de suflet, de care mă leagă ocoardă sudică sau mediteraneană. Una dintre ele este prietena mea Valery, născută în Chile. La ea am stat în primele zile la Davis. Îmi place foarte mult casa ei, în care roșul este culoarea dominantă. Am dormit pe canapeaua ei, înconjurată de picturile făcute de mama ei. Mama lui Val este pictoriță, iar tablourile ei sunt atât de frumoase încât chiar dacă simți căți s-au scufundat toate corăbiile, este de ajuns să îți arunci o privire spre ele și fața ți se va lumina de numaidecât. Dar așa este mama lui Val prin felul ei de-a fi. O femeie frumoasă, cu multă căldură în suflet. Am cunoscut-o în Chile și, din când în când, mergeam să iau prânzulla ea. Beam vin și vorbeam despre literatură și artă. Pe lângă Val, ea mai are încă două fiice – dar niciuna dintre ele nu i-a moștenit talentul la pictură. Karina este medic și Romi, veterinar. Val va fi doctor în științe în domeniul produselor lactate. Karina și Romi trăiesc în Chile, iar Val în California. Mama ei îmi spunea adesea ce dor îi era de Val și cât de mult își dorește să fie din nou aproape una de cealaltă. Cred că asta este dorința fiecărui părinte. Să le fie copiii aproapeși fericiți.

Cu siguranță, asta este și dorința părinților mei, o dorință cu care trăiesc în ultimii șaisprezece ani de când am plecat eu și zeceani decânda plecat sora mea Ivona. Cu Ivonče se văd totuși mai des. Polonia și Macedonia sunt mai apropiate decât Macedonia și America. Mama trăiește despre relația asta, ba Polonia, ba Macedonia. Bunica mea trăiește încă, arenouăzeci și trei de ani. Și, deși comunică cu amintirea unei fetițe de douăzeci de ani, simțurile ei încetinesc încet și cred că o doare puțin sufletul din pricina asta. Ah, viața asta între două case!

Astăzi este Ajunul Crăciunului în Macedonia, iar aici este doar o zi obișnuită de lucru. Văd oamenii de pe Facebook care postează fotografiile cu mese cu sarmale, pește, murături, plăcinte și eu doar îmi imaginez gustul și mirosul, visez. Și în loc de o mâncare bună macedoneană, mănânc o clătită cu legume, ca un fel de ghiveci, și răsfoiesc fel de fel de poze trimise de tine, de părinții mei, de sora mea, de verișoarele mele. Ascult și muzică macedoneană. Am evitat-o mulți ani și eram convinsă că nu-mi place. Acum știu că încercam să mă mint, doar pentru a nu simți durerea și dorul. Dar acum este altceva. Acum am învățat să trăiesc cu gândul că am două case și că trebuie să încerc să experimentez tot ce pot ele să-mi ofere mai bun.

Ieri m-am mutat în noua mea casă, unde voi locui în următoarele zece săptămâni. Locuiesc cu un american de la Facultatea de Studii Culturale și cu o poloneză de la Filologia Germană. Casa este spațioasă și este stăpânită de nu-se-știe-cine, dacă se poate spune așa, un haos artistic. Nu pot spune că-mi place asta, nici traiul cuculegi de apartament. Uneori, dacă nu întotdeauna, este o viață cu nenumărate compromisuri. Câteodată merge ca uns, alteori nu – și atunci pur și simplu fiecare își vede de ale lui, fără supărare. Sper că va fi bine de data aceasta și că nu vor fi probleme mai serioase.

Trebuie să mă întorc la cărțile mele... și la naturalismul latino-american. Alcoolism, pasiuni mărunte, jocuri de noroc, estetica urâtului, emoții, spațiu, degradare socială. Uneori simt că istoria se repetă! Aștept scrisoarea ta...

Crăciun fericit pentru tine și pentru cei dragi.

Te îmbrățișez mult de tot,

Elena

Skopje, Macedonia,

11. 01. 2016

Draga mea,

Ora 21. 00

Ah, nenorocita asta de diferență. Ziua asta, aici în Macedonia, se apropie de sfârșit. Ziua asta, în America, este în deplină desfășurare. Bine, poate emohorât, ploios, rece, sumbru, dar totuși este doar ora douăsprezece. Arunc din nou o privire peste ultima ta scrisoare. Mi-ai scris-o aproape de o săptămână și nu pot găsi nicicumun moment potrivit pentru mine, deci și pentru tine, să mă așez și să-ți scriu. M-aștepti de zile întregi... Dar, în aceste zile, când suntem cu toții acasă pentru sărbători, măcar mă pot ocupa de mine însămi, pot renunța la tot și, cu neobrăzare, să scriu, să scriu. Deși asta îmi place cel mai mult!

Nu beau cafea în seara asta, dacă o beau, mă va ține trează toată noaptea. Și mâine, la ora nouă, am fixat un examen scris pentru sesiunea din ianuarie.

În seara asta, în timp ce-ți scriu, mă scufund în singurătatea mea. În apartament e o liniște totală. Doar eu și zgomotul tastaturii. Îmi place atât de mult atmosferă asta, mai ales după toate zileleastea dionisiace de Anul Nou și de Crăciun.

Îmi place liniștea, îmi place spațiul din jurul calculatorului, îmi placetiha în care mi seade fiecare respirație. Atunci mă iubesc cel mai mult.

Stevo este la una dintre întâlirile lui obișnuite, fotbal la ora douăzeci și două cu cercul lui vechi de prieteni, iar Gorazd își bea cafeaua cu amicii. Voi rămâne singură până târziu în noapte. După fotbal, Stevo merge desla o bere-două și la șuetăzdravănăca între bărbați. La fel e și cu Gorazd. Până acum un an, în casă era un echilibru frumos, deoarece asta era și casa Sarei. Acum ea are alta, propria-i casă, cu Mladen și Ilina, care chiar azi a împlinit patruzeci de zile. Astăzi, micuța Ilina, și-a început peregrinările prin lume.

Și astfel, în această seară în singurătatea mea, eu cu tine și cu paharul de vin roșu – *T'ga za Jug*⁹⁴. Nu e nu știu ce mare marcă, dar e întotdeauna un vin bun pentru nostalgie.

Tocmai nostalgia aia pentru Skopje mi-a făcut poftă de vin. Adică pentru totdeauna. În scrisoarea ta, scrii despre Davis-ul tău, pe care îl iubești într-un fel special și care devine al tău mai ales atunci când este gol și părăsit. Și mie îmi place Skopje când este gol și părăsit, așa cum ede sărbătorile astea sau în timpul verii. Îmi place când mulțimea de studenții cu valizele lor se mută și migrează în orașele lor natale, se întorc de unde au venit și-mi lasă Skopje doar pentru mine. Îmi placeși când diverșii nou-veniți se vor aduna pe la casele lor, pe străzile și printârgurile din orașele și din satele lor, când se adună pe la părinți, când merg să se odihnească la ei, și să mă lase pe mine să mă odihnesc și să îmi lase în pace Skopje, doar pentru mine și pentru skopieni.

Și Skopje este un oraș mare studentesc și în tot timpul anului clocotește tot mai mult, ca o căldare. Dar Skopje este cel mai frumos și cel mai „al tău” atunci când este doar allocuitorilor săi.

Nu știu de ce în a doua scrisoare a ta am vrut să-mi răsfăț sufletul cu un pahar de *T'ga za Jug*. N-oi fi vrut cumva să-țirăsfățtie

⁹⁴*T'ga za Jug (T'ga za jyt* „Nostalgia pentru sud”) este o marcă reprezentativă de vin macedonean, care poartă numele celebrei poezii a lui Konstantin Miladinov (Константин Миладинов; 1830-1862), fondator al poeziei culte macedonene.

sufletul ?Sau ți l-oi fi tulburat ?N-aș fi vrut asta... n-ar trebui ca aceste scrieri să fie leac, nu sare pe rană?

Dar, într-un fel, chiar tu ai adus în discuție tema nostalgiei.

Tu scrii despre timiditate. Eu o spun deschis – nu știu dacă aș putea trăi fără Skopje acesta al meu. Îi știu toate slăbiciunile și părțile urâte. Cu toate astea... Dar îl părăsesc foarte des. Călătoresc și iar călătoresc. Iată, acum, în timp ce îți scriu, îmi revin în minte gândurile pe care le căutam în minte pentru a afla pe unde am fost... și de câte ori am plecat din Skopje... și cât timp... și cât de des... și de ce.

În fiecare an de când m-am născut, mă duc în vacanță într-un loc nou. Nu mi s-a întâmplat să repet ceva. Astfel, în copilărie cu părinții, apoi cu prietenii, m-am plimbat pe Autostrada Adriatică din Slovenia până în Muntenegru, bine, atunci în cadrul aceleiași țări. Apoi am continuat să mă plimb pe șoseaua astași când ea a făcut parte din țări diferite / separate. Mă plimb de-a lungul și de-a latul prin Grecia, de la Creta la Corfu, de la Rodos și Lesbos la Lefkada și Zakynthos, de la Lesbos la Kefalonia, de la Santorini la Skiathos. Străbat și Turcia, antică, bizantină, orientală... Călătoresc și singură, și cu familia, și cu prietenii, și cu colegele și colegii. Leg prietenii și îmi dau seama că peste tot m-am distrat de minune, dar m-am despărțit de Skopje mai mult de o lună, doar când am fost la Seminarul de limba, literatura și cultura slovenă de la Ljubljana și la Seminarul de limba, literatura și cultura croată de la Dubrovnik. Și, bineînțeles, câtă vreme am locuit la Rennes, unde am stat aproape doi ani.

Plec de la Skopje câteva zile și îmbin îndepărtata Moscova și orașul Perm din Munții Ural cu Barcelona cea fierbinte și Lisabona cea vântoasă. Combin Marea Egee și Atlanticul, Ithaca și Saint-Michel. Îmi aranjez în celulele creierului pozele făcute la Paris, la Roma, condimentate cu croaziera pe Loara, cu plimbarea prin Pompeii, Napoli, Capri, umplându-mi emoțiile cu experiențele de la Praga, Brno, Bratislava, Nitra. Îmi răcoresc zilele toride de la Skopje cu clipele petrecute la Viena, Nürnberg, Copenhaga, Göteborg... Reîmprospătez Frankfurtul cu Istanbulul. Îmi reîncarc bateriile navigând pe Dunăre, îmbrățișând Budapesta, călătorind prin tunelul din inima Alpilor, unde Italiase sărută cu Franța. Îmi umplu sufletul cu frumoasele lacuri Plitvice din Croația, cu emoțiile din atrăgătoare peșteră Postojna din Slovenia, cu cafeaua băută în seducătorul bazar Baščaršija din Sarajevo, cu plimbările pe strada Knez Mihajlova din Belgrad, cu călătoria cu vaporul pe Lacul Shkodër, unde și dau mâna Albania și Muntenegru, cu grătarul din bazarul din Prizren.

Și părăsesc Skopje cu toate mijloacele de transport. Iau avionul, călătoresc cu trenul și cu metroul, urc în autobuz, prind un feribot, merg cu vaporul, șofez... Îmi iau vize, turistice, de ședere, de scurt și de lung sejur...

Dar, întotdeauna mă întorc la Skopje acesta al meu !!!

Aș putea să-ți mai scriu multe, dar trebuie totuși să mă opresc aici, deoarece de jae ora 23. 00 și, dacă nu mă culc de îndată, mâineo să-mi fie greu să mă scol. Și, adu-ți aminte ce ți-am scris la început – am examen mâine!!! La ora 9:00, tocmai când te duci tu la culcare!

Mi-am băut și vinul, numai bine pentru un vis frumos...

Te îmbrățișez,

Vesna.

Davis, California

28. 01. 2016

Dragă Vesna,

Mă uit la calendar și văd că nu ți-am mai scris de mult. Nu prea am avut timp. Am luat-o cu obligațiile de la Facultate, cu studenții și cu problemele și dilemele lor, dar și cu problemele și dilemele mele, ca doctorand. Astăzi este duminică, ziua este mohorâtă și ploioasă, o iarnă tipică pentru nordul Californiei. De obicei, oamenii își imaginează California prin prisma filmelor de la Hollywood și de la Los Angeles. Dar astea sunt în sud, la opt ore de mers cu mașina de unde locuiesc eu. California mea septentrională nu este atât de fierbinte, nu are plajă, nu are trupuri bronzate, care fac yoga sau care aleargă pe malul oceanului. În California mea, toți ne ocupăm cu învățatul. Zi și noapte, peste săptămână și în weekend. Cu toții suntem niște cyborgi, conectați la calculator și la cele mai recente cercetări din domeniul nostru. Uneori, cred că trăim într-o capsulă intelectuală în care timpul trece la fel de monoton ca scrisul și cititul. Nu spun că nu-mi place nordul Californiei, dar nici nu pretind că o iubesc chiar întotdeauna în aceeași măsură. Uneori nu-mi place California asta, pentru că știu că există viață și dincolo de cercetările noastre intelectuale, precum și oameni care habar n-au despre Butler, Derrida sau Foucault. Nu-i interesează cine, ce și cum a publicat și sunt absolut mulțumiți cu viața lor normală. Viețile noastre nu sunt uneori normale, simt durerea colegilor mei când se despart de calculator pentru a merge să tragă o gură de aer curat. Pe cei mai mulți nu-i mai prinde soarele, deoarece, în timp ce el strălucește, ei solicită subvenții pentru proiecte, pentru conferințe, burse. Piața este uriașă, lumea conferințelor încă și mai mare. Eși mult snobism, elitism și dorința de a-ți înfrânge colegul. Dar

oricum, cu toții, ca după un șablon, se grăbesc undeva și în mod constant, nervoși că ziua nu are douăzeci și șase de ore. Uneori îmi este destulși obolesc, apoi iar mă îndrăgostesc de ceea ce fac. Se spune că e floare la ureche să lucrezi la facultate, totul este o poezie, cine n-a intrat în pielea noastră n-are cum să știe.

Și-acum, să revin la tema nostalgiei și la imposibilitatea sau posibilitatea de a trăi sau nu cu un oraș. Cred că fără oraș-oraș, și spun oraș gândindu-mă la junglaia din beton de clădiri, de zgârie-nori, de centre de afaceri și altele asemenea, fără de care oricine poate trăi. Cred că, la fel ca la Skopje, aș putea trăi la Barcelona, la San Francisco sau la Belgrad. Cred că nu este nicio diferență între spațiile în care mă mișc. Pentru mine, diferența o fac oamenii, prietenii, familia, cei dragi. Fără ei îmi este greu să trăiesc. Cred că, dacă le-aș avea pe toate astea lângă mine, fiecare oraș ar fi la fel de bunși de frumos. După șaisprezece ani de imigrare, Skopje nu-mi lipsește, de multe ori chiar mă simt pierdută prin el, ca și cum aș fi într-un oraș nou pe care tocmai l-am cunoscut. În anii mei de liceu, în top au fost cluburile Musandra și Hard Rock, apoi MNT, după aceea Kabrio – discoteca estivală din parc. Acum există câteva locuri noi, clădiri noișieu mă pierd printre ele. Când am fost acum în Macedonia și mi-am dat întâlnire cu cineva, de multe ori a trebuit să mă consult cu prietenii pentru a afla unde se afla strada Roosevelt sau blocul numit Zidul orașului. Este amuzant, știu, căci sunt din Skopje, dar eu mă simt acum mai pierdută în Skopje decât în San Francisco. Spațiul o fi același, numai că acum i se scrie nouă istorie. Spațiul îmi afectează emoțiile, mă zăpăceșteși mă sperie. Am uitat multe lucruri, am uitat până și cum se traversează strada în Macedonia. Uneori uit că la Skopje rar se întâmplă ca cineva să acorde prioritate unei biciclete sau unui biciclist, că trebuie să ai ochila spateși să fii mereu atent. La Skopje mă simt ca Sting din piesa lui *Englishman in New York...* hahaha. Totuși, pentru mine este foarte frumos la Skopje atunci când îmi beau cafeaua cu tine la *Everday*, când stau cu mama la niște cafenele de pe cheiul Vardarului, când merg în vizită la verișoarele mele din Aerodrom sau la un grătar la prietena mea din satul Volkovo, când mănânc burec cu tata la brutaria de pe strada Lenin, rebotezată azi Amyntas al III-lea? (parcă așa cumva era, nu ☺). Bucuroasă m-aș întoarce la Skopje pentru a fi alături de oamenii pe care îi iubescși care îmi sunt dragi. Poate c-o să se-nîmple și asta cândva, nu se știe ce ne rezervă viitorul. Aici, în America, există o vorbă care spune „Mexicul frumos și iubit” –și se referă la nostalgia tuturor mexicanilor care tânjesc după căminul pe care l-au lăsat în urmă, căutându-și sălaş la vecinul lor de la nord. În același timp, această expresie exprimă și imposibilitatea multora dintre

ei de a reveni acasă și acel „mă întorcla anul viitor” care nu semai înfăptuiește niciodată. Frumos e însă să dai frâu liber imaginației, altfel, speranța moare ultima.

Și chiar înainte de a termina, mi se încălzește inima când primesc un mesaj de la cina organizată acasă la Sonja. A fost frumos să-i vădstrânși pe toți pentru poză. Și cum țineau și o bucată de plăcintă pentru mine, ca și cum aș fi fost și eu acolo. Sentimentul este minunat și îmi umple sufletul. Acum e 10. 30 dimineața – n-am să închin cu-un pahar de vin, ci cu-un pahar de suc de mure – pentru o zi frumoasă zi pentru o duminică frumoasă. Te îmbrățișez de la distanță, mie dor de tine.

Elena

Skopje, Macedonia

26. 01. 2016

Draga mea Elena,

Tocmai intenționez să încalc ordinea stabilită, gândindu-mă să-ți scriu ceva în pripă, pentru că nu mi-ai mai scris de mult, iată-te,iată și scrisoarea de la tine. La urma urmei, nici nu trebuie să păstrăm rînduiala asta de fiecare dată. Azi-mâine, azi-mâine și cumva, cumva zilele s-au dus,iată că au trecut ceva mai mult de două săptămâni de la ultima ta scrisoare...

În această seară iar e marți, la fel ca acum două săptămâni când ți-am scris la oră de seară dinziua mea de marți. Mai ții minte ce ți-am spus?Aceste câteva ore, de la douăzeci și unu până la culcare, sunt doar ale mele. Stevo este iar la partida lui de fotbal, Gorazd se uită și el pe undeva cu prietenii la clubul său favorit de fotbal, Milano. Așa că, din nou, suntem doar euși tu,cuscrisulși lectura noastră... Am rupto bucățică din ștrudelul cu cașcaval,presărat cu semințe de susan, cumpărat de la iscusitul Mane de la mine din cartier. L-am cumpărat azi-dimineațăși, după douăsprezece ore, încă e grozav, moale și zemos, ca un suflet, exact atât de sărat,cât să se topească cu un pahar de vin roșu.

Te înțeleg când spui că Skopje nu e marea ta desfătare, că nu-ți lipsește și că ți-e dor de el mai ales datorită oamenilor care-i populează locuri precumcafenelele, patiseriile, străzile, casele, unele dintre locurile tale, publice și secrete, care fac locvremurilor petrecute lași cu Skopje. Și știi că în toți acești anide când ești afară,orașuleste teribil de schimbat, ba chiar și schimonosit prin unele părți. Știu... dar,iar zic, nu pot fără Skopje acesta al meu și poate că de asta și am un raft anume în bibliotecăpe care-mi așez și aranjez cărțile ce-i sunt dedicate.

Iată colecția *Ceai din mările sudice* de celebrul cronicar Danilo Kocevski, care respiră toate parfumurile, culorile și atmosfera din Skopje, creând o sinteză extraordinară între vechi și nou.

Parfumul vechiului și noului Skopje se citeșteși în / din colecția de nuvele a lui Tomislav Osmanli *Povești despre Skopje*. Uite, și asta e aici, pe același raft și respiră în ritmul fascinației lui Osmanli pentru oraș, dar nu pentru orașul mecanizat, ci pentru viața obișnuită a orașului de zi cu zi, care îi dezvăluie latura „miraculoasă”, în înțelesulcăutăriibaudelairiene sau apollinerienea noului și a necunoscutului, dar nu și din orice oraș, ci numai din singurul oraș al unei unice copilării, al copilăriei noastre, al copilăriei părinților noștri, al copilăriei unora dintre prietenii noștri mai mari, dintre camarazii noștri. Recitesc din când în când aceste povești, căci ele sunt o mărturie a unei realități în care visele nu sedisting deloc clar de realitate. Și iată, draga mea, vreau să te fac părtașăla o fărâmbă din poveștile astea otomane de la Skopie. Citește-o, te rog, cu atenție, citește-ocu pasiune, așa cum ți-așciti-o eu ție:

„Trăiește”, înseamnă la Skopje, „înflăcărat, dar totuși potolit, pur și simplu uman–statornic, împestrit și plin de viață, național, balcanic, oriental, precum și internațional – în splendoarea belșugului de toamnă: în chihlimbarul copt al strugurilor, în coloritul oriental alpapricăi, în căldura mediteraneană a portocalelor, în miezul rumen, nebănuīt al roșiilor⁹⁵ zdravene, în acuarelele revărsate ale merelor, în soarele din merele *Delicios roșu*⁹⁶, în suculențatomnatică amorcovului, în albul boabelor de fasole de la poalele muntelui Šar, în strălucirea perlată, în culoarea autenticăa sfeclei, în luciul roșiei negre, în iuțeala uscată a papricăi macedonene⁹⁷, în prospețimea verde a pătrunjelului, în mirosul plăcut de țelină, în mireasma îmbătătare a cimbrisorului, în desfătareataifasuluila piață, în clocotul mulțimii de oameni, în profunda revenire la trecut...”

Și ȚIE îți place acest Skopje, nu-i așa ?

Pe de altă parte, despre atașamentul obsesiv și necondiționat de sensibilitatea urbană am citit mereuși la un altautor inventiv macedonean, Alexander Prokopiev. Așadar, raftulacesta este pentru mine un loc autentic care confirmă cugetare lui Vlada Urošević atunci când spune: „În paralel cu orașul, trăieștesosia saîntru cuvânt, umbra

⁹⁵*Јабучар (Jabučar)* este un soi de tomate roz și i de talie mare, cultivate mai ales în vecinătatea oraș ului Skopje și i în regiunea Strumiț a.

⁹⁶*Delicios roșu*, cunoscut și i cu denumirea populară *Bot de iepure*, este un soi de măr originar din America (*Red Delicious*).

⁹⁷În original, *буковец (bucoveț)*, un condiment specific macedonean, asemănător cu boiaua, dar cu un măciniș mult mai mare, cu seminț e cu tot, putând să conț inăfăină de porumb, eventual și i alț i aditivi.

sa literară... ”!Și aici se adăpostesc hărțile topografice literare ale orașului Skopje apărute în ceea ce au scris și scriu Slavko Janevski, Gane Todorovski, Vlada Urošević, Danilo Kocevski, Aleksandar Prokopiev, Jadranka Vladova, Tomislav Osmanli, Hristo Peterski, Žarko Kujundžiski, Olivera Kjørverziroska, Ljudmil Spasov... De exemplu, trei cărți ale lui Hristo Peterski tratează trei teme cheie legate de viața orașului: claustrofobia citadină și înstrăinarea, voyeurismul citadin și „intimitatea”, nebunia și sminteala citadină, iar acestea sunt toate aici, așezate pe raft.

Toponime reale, cum ar fi: microraioul Čair⁹⁸ (inima bătrânului Skopje), microraioul Kapišteț⁹⁹ sau părculețul din Kapišteț, cafeneaua din baracade lemn, galeria de la Centrul Cultural al Tineretului, părculețul de lângă Teatrul Dramatic, precum și fețele orașului sau, mai exact, neobișnuitele profesii, vechi și noi, ale orașului: cei care dau de mâncare porumbeilor, cei ce scotolesc prin pubele după hârtie, sticle de plastic, pâine uscată sau lucruri vechi, măturători care suflă frunzele uscate, vânzători care și când dorm visează că vând câte ceva, apoi unele particularități ale orașului pe care le poartă atât locuitorii vechi / cei autentici, cât și cei noi / veneticii, precum sosirea cu întârzie la toate întâlnirile posibile și imposibile, la ședințe, la celebrări, la zile de naștere și la zile onomastice, că n-o fi vorba de termene la judecătorie ori de așteptări amoroase în stradă, toate astea întocmesc harta topografică a orașului literar, orașul-labirint, necunoscut și niciodată „vizibil” până la capăt, nici măcar pentru autorul însuși. Și îmi plac frânturile astea, atât de mult îmi plac, încât mă tot uit la ele din când în când (așa cum fac acum, cu prilejul scrisorii ăștea, când mă întorc la ele pentru a-mi reîmprospăta memoria). Și în 2013, chiar la împlinirea acincizeci de ani de la groaznicul cutremur din Skopje, i-am găsit un loc bun și romanului *Skopje și tot ce este posibil* de Žarko Kujundžiski. Vezi tu, dragă Elena, dacă în copilărie eram pasionată de colecționarea șervețelilor sau a ecusoanelor, la aniimaturității, ca să nu zic la vârsta a doua, m-am trezit cu nevoia de a aduna cumpărând cărți dedicate orașului meu, Skopje. Astfel că, raftul meu este o colecție de rarități despre literatura literară a orașului Skopje. Cel puțin pentru mine. Și cel puțin până acum. Și ea te așteaptă să-i faci o vizită într-o bună zi. Căci, așa cum cântă Vlado Janevski, „acesta este doar

⁹⁸Čair (Чаир) este un microraiou, situat pe partea stângă a râului Vardar, la 2 km de centrul orașului.

⁹⁹Kapišteț (Капиштец) este un cartier situat la aproximativ 1 km sud-vest de centrul orașului, la poalele Muntelui Vodno.

orașul nostru / aici ne este totul / cât suntem în viață / aici ne vom întoarce”.

Cam atât, nu că n-așmai avea ce să-ți scriu, dar, continuând, nu vreau ca scrisul meu ori lectura ta să estompezemelodia asta frumoasă a lui Janevski (sau, mai practic, pentru că mi-am mâncat ștrudelul și mi-am băut vinul). Sau pentru că, pur și simplu: „acesta este doar orașul nostru / aici ne este totul / cât suntem în viață / aici ne vom întoarce”. Deci nu este diferit.

Te sărut ca pe la Skopje,
Vesna

Davis, California
29. 01. 2016

Dragă Vesna,

Astăzi este vineri, ultima zi lucrătoare din săptămâna asta– cel puțin pentru cei care lucrează de luni până vineri. Dar în America, nu toată lumea are norocul ăsta, sunt prea mulți oameni care nu știu nici de sâmbătă, nici de duminică, nici de program de lucru de laopt la șaisprezece. Cu ceva vreme în urmă, acum vreo opt ani, și eu am trăit așa. Am lucrat la un cazinou din Reno, Nevada – un stat care se învecinează cu cel în care locuiesc astăzi. Chiar dacă se învecinează, acestea sunt diametral diferite. Dacă în California în floareeste viața culturală, artistică și academică, în Nevada înfloresc, cazinourile. Cel mai cunoscut oraș din Nevada este Las Vegas, despre care sunt sigură că mulți au auzit cel puțin o dată în viață. Însă eu n-am locuit la Las Vegas, ci la Reno – în Las Vegas-ul pensionarilor. Reno este mult mai mic decât Vegas, însă deaasta este și mult mai liniștit. Acolo nu sunt atâtea petreceri gălăgioase, discoteci și lumini hipnotizante. Totuși, la fel ca la Vegas, principala sursă de bani o reprezintă cazinourile. Ele n-auferestre, nici ceasuri, nimic nu se schimbă în orice moment al zilei sau al nopții.

N-am știut, la nceput, de ce-i așa. Dar mai târziu mi-am dat seama. Mi-am dat seama că cazinourile sunt un iad deghizat în Disneyland, o lume colorată și kitsch care distruge sufletele multor naivi. Spun naivi, pentru că nimeni dintre cei ce se apucă pentru prima oară de păcănele nu se gândește la ce îi rezervă viitorul. Cazinoul este un loc amăgitor, un loc în care aparatele de joc sau mesele de poker te fac să uiți de tot ce te frământăși pur și simplu să te lași pradă plăcerilor jocului, în timp ce chelnerițecu picioarele până-n gât îți oferă un cocktail după altul. În majoritatea cazinourilor, cele care servesc cocktailurile sunt fete foarte frumoase ale căror corpuri se deplasează neobosit de la un client la altul, îmbrăcate cel mai adesea

în uniforme minuscule, care lasă mult loc fanteziei. Ele se mișcă în pas grăbit, strigând –*Cocktails, cocktails* –apoi notează rapid comanda și își văd de drum mai departe, până la următorul gătlej uscat. Servesc băutura, își iau dolarul și merg mai departe. Pe tocuri înalte, zâmbitoare și fardate fără cusur, opt ore. M-am hotărât să lucrez ca o chelneriță obișnuită, îmbrăcată cu pantaloni lungi negri și cu o cămașă kitsch înflorată, la fel de kitsch ca restaurantul în care lucram. Cazinoul nostru era cel mai bun din oraș, cu cele mai frumoase restaurante, piscine, camere de hotel și o capelă privată (bisericuță). Nu prea știu dacă *capelă* este o traducere pentru *chapel*, locul unde se pot organiza ceremonii de nuntă de orice fel. Primul restaurant pentru care am lucrat se numea *Ocean*, era albastru, cu separeuri albastre, cu pahareși farfurii albastre, plin cu o varietate de caracatițe, pești, crabi, scoici, ba chiarși o femeie care goneaun rechin, detaliu pe care l-am remarcat după foarte multă vreme. După un schimb de la ora șase la douăsprezece, vedeam numai albastru în fața ochilor și nu-mi mai doream decât să fug cât mai repede acasă. Îmi amintesc că un cuplu de oameni mai în vârstă mi-au spus că am avut mare noroc să lucrez într-un loc atât de minunat, iar eu, doar zîmbind, am zis: „da, mare noroc!”, dar m-am gândit, în sinea mea, la cât de diferit percep același spațiu doi sau trei oameni diferiți. Ei erau încântați, eu eram indignată.

La început, mi-a plăcut meseria, a fost nouă, interesantă și nu a trebuit să mă gândesc deloc. După ce am învățat pe de rost meniul, restula fost floare la ureche. Pură mecanică. De care suc doriți la salată? Ce fel de supă? Ce fel de pâine? Și o grămadă de întrebări bla-bla-bla, care, după doi ani de muncă, au început să mă înnebunească. Am făcut bani frumoși, am lucrat pentru un salariu minim, dar bacșișul ne-a salvat și încă cum, bineînțeles înainte de declararea definitivă a crizei economice, în care a început să se scufundelumea din 2006. Îmi amintesc că stăpânea panica. Îmi amintesc că a început să scadă numărul turiștilor. Și salariile noastre au luat-o în jos la vale. Atunci am început să-mi dau seama că trebuie să schimb ceva, că scopul vieții melenu e cazinoul și că nu-mi fac meseria de chelneriță cu aceeași emoție și bucurie ca mulți dintre colegii mei. Încă am o mulțime de amintiri despre Renoși despre viața mea în orașelul ăla, dar cred că le voi împărtăși puțin câte puțin și în momentele în care câte o amintire îmi trece brusc prin creier. De multe ori, după ce ți-am citit scrisoarea, îmi fac o schiță în cap despre ce și cum îți voi scrie, apoi mă așez, încep, iar gândurile singure mă conduc spre ceea ce vreau să-ți spun.

Revenind la subiectul raftului tău, cred că-ți lipsesc două cărți. Cărțile mele. Prima se numește *Povești urbane macedonene*, iar cealaltă este *Femeiași orașul...* heheheh. Asta e o glumiță, desigur,

cărțile sunt departe de a fi terminate, dar sunt în pregătire. Și una, și cealaltă sunt inspirate de Skopje, orașul pe care-l iubesc, dar pe care-lși detest. Orașul de care mă plâng neconținut când sunt în el, dar și după care tânjesc când nu sunt acolo și când mă aflu în altă parte. Tânjesc după oamenii din el, după momentele petrecute împreună. În același timp, urăsc ceața grea care l-a copleșit, ceața care ne izgonește într-un exil de bună voie, departe de orașul natal. Psihologia imigrantului este complexă, și se-întâmplă multe și nimic, durere și bucurie, dor și ură, nu există nicio formulă standard, fiecare o experimentează în felul său unic. Îmi place Skopje-asta al nostru așa cum mi-l descrie citatul, dar în același timp îl urăsc pentru că în felul acesta nu l-am mai experimentat niciodată. Tinerețea mea s-a petrecut la Skopje, aflat atunci în tranziție, un Skopje al anilor 90, când o mulțime de oameni și-au pierdut locurile de muncă, un Skopje care a început să aibă diferențe sociale uriașe, un Skopje care se dorea a fi un oraș monden, dar pe care adesea îl stăpânea filistinismul – cred că nici nu știu cum se scrie acest cuvânt... heheh. Aș vrea să-l pot vedea. Skopje din tinerețea ta sau din tinerețea tatălui meu, cu corso, cu o societate minunată, cu chitare, pantaloni cloșși tocuri înalte, Skopje curăț și nepoluat, dar, mai presus de toate, suflet pur, necorupți și nu așa cum este astăzi. Dar, adevărul este că Skopje mă inspiră într-un fel special. La Skopje, scriu și aștern totul pe o singură coală de hârtie. Până acum, acest lucru nu mi s-a întâmplat niciunde altundeva. Mă întreb de ce oare? Poate există ceva în dragostea asta a mea amestecată cu urăce îmi aprinde imaginația, creativitatea, mă îmboldește, mă motivează și mă face să scriu, să scriu și să scriu.

În următoarea scrisoare îți voi scrie despre raftul meu. Despre cel care e plin de literatură despre marile orașe latino-americane de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Orașe care încep să crească și să se dezvolte și orașe în care își găsesc o casă nouă mulți imigranți europeni. Aș putea continua să scriu, dar...

Astăzi este vineri și știu că, dacă aș fi fost la Skopje, s-ar fi putut să mergem la o șezătoare la Sonja, sau am fi tăifăsuit până târziu în noapte în *Everday*, dar ploaia bate la fereastră, mă readuce în prezent și spune – fată, ești în America – *sorry!* Astăzi este vineri și mă voi culca la ora 22:00, mâine mă voi scula la 6 dimineața, ca în fiecare dimineață și îmi voi continua rutina zilnică americană. Te îmbrățișez tare, deși apropierea umană este la distanță doar o idee virtuală, știu că în curând va fi din nou o realitate.

Adios, draga mea Vesna și, cel mai probabil, dacă totul merge bine, voi primi ceva de la tine marți... heheh. Abia aștept...

Elena

Skopje, Macedonia
02. 02. 2016

Draga mea,

De când am primit scrisoarea ta, am stat neconținut în cumpănă dacă să mă așez să-ți scriu imediat, pentru că voiam să-ți scriu, pentru că chiar mă mâna să-ți răspund cât mai curând, sau dacă să mă așez să-ți scriu pentru când ai fi așteptat tu scrisoarea mea. Și iată-ne din nou marți și din nou în jurul orei 21:00. Și cred că-n momentul ăstan-am să mai scriu, pentru că nu vreau să cad în rutină orica rândul meu la scris să mi se pară o temă de casă sau o obligație. Și pentru că în niciunadin astea nu ești tuși nu suntem noi. Asta e !!!

Cred că-mi place din ce în ce mai mult că am un fel de ritual special când îți văd e-mailul. Așadar, când văd pe mobilă am primit ceva în căsuța de e-mail (*inbox*) și mă bucur să aflu că ești tu, deschid mesajul imediat și-l citesc pe mobil. Așa încep prima degustare din povestea ta. Apoi, fie în aceeași zi, fie în ziua următoare, îmi deschid e-mailul pe calculator și te citesc din nou, apoi descarc scrisoarea și o pun în folderul (*file*) numit VESNA – ELENA. Acolo zace câteva zile! Și în zilelealea, cât e adăpostit în liniște în spațiu acesta al meu / al nostru, îți întorc continuu cuvintele pe toate părțile, vorbesc și, în mai multe rânduri, cu glas, în minte, îți scriu povestea mea, ca răspuns la povestea ta. Deci, ceea ce citesc acum este cu siguranță a treia sau a cincea variantă, dar prima (care poate fi) scrisă. Toate cele anterioare merg la coș!

Și eu am iubiri „inexplicabile” pentru unele locuri. Nu am peste tot oameni care să mă lege de ele, dar am amintiri, am părți din mine lăsate prin locurile acelea.

Așa, de pildă, Novo Maalo¹⁰⁰, din centru, la Skopje, este prima mea iubire. Acesta este locul în care mi-am început viața, imediat după ce m-am născut, în căsuța bunicului meu Grozdan și a bunicii mele, Milița Ivanovski. Mama s-a întors cu mine la casa ei de fată, nu în apartamentul nou cumpărat din Ostrovo¹⁰¹ sau în suburbia Vardar, spațiul care marchează acum intrarea în cartierul Aerodrom. S-a întors la părinții ei, ca să nu fie singură în timp ce tatăl meu era în armată și aștepta, fără comentarii, să primească permisie, pentru a mă vedea pe mine, primul său copil. Și aici, pe străzile din Novo Maalo, încep

¹⁰⁰*Novo Maalo (Ново Маало)* este un microraión tradițional (dar fără statut administrativ) din sectorul *Centru (Центар)*.

¹⁰¹*Ostrovo (Острово)* este un microraión tradițional (dar fără statut administrativ) din sectorul *Aerodrom (Аеродром)*.

poveștile mele despre primele cuvinte rostite, care, așa cum spunea bunica Milița și cum spune mama Ljubița, mi se rostogoleau ca apa dintr-o cișmea, din care la vremea aceea încă se mai umpleau prin orașgăleți și cofe, cu care se căra apa pe la case. Primele mele plimbări pe străzile pietruite din Skopje, în brațele bunicii și ale mamei, dar și ale unchiului meu, au avut loc în acest magic loc din centru. Așa că primii mei pași firavi au rămas în Novo Maalo.

Apoiau apărut și primele suspiciuni în legătură cu starea mea de sănătate. Și abia ce-am început să respir în ritmul orașului, c-a trebuit să mă mut la Ohrid. În multe feluri, Ohridul trebuie să-mi placă și să-mi displacă, chiar mai mult să-mi displacă. Acolo mi-am trăit primii patru ani. Viața mea, de la zece luni până la patru ani, mi-a fost îngădită în camera spitalului de ortopedie. Timp de patru ani, lacul Ohrid se vedea de la fereastra camerei, însă eu nu l-am văzut, pentru că stăteam întinsă pe pat și în fața ochilor vedeam doar petele de pe tavan. Timp de patru ani, am avut mamă de duminică, deoarece numai atunci putea mama să mă viziteze și să petreacă câteva ore cu mine pe malul lacului. În cursul săptămânii, mama lucra ca funcționar la o bancă din Skopje. Și chiar dacă nu ar fi lucrat, tot nu ar fi putut fi lângă mine, căci acestea erau regulile spitalului. Mama călătorea câte șase ore în fiecare sâmbătă, prin Debar până la Ohrid, deoarece la sfârșitul anilor 1960 ai secolului trecut, încă nu fusese construit drumul prin Kičevo. Călătorea să mă îmbrățișeze și să-mi țină fețișoara între palmele ei, să-mi audă toate suspinele, care au devenit apoi suspinele ei. Suspinele mele din weekend au continuat în suspinele ei din zilele de lucru. Dar, iată, oarecum din perioada aia, pe care o știu din povestirile altora, port Ohrid-ul în suflet. Și îl iubesc, îl iubesc foarte mult și nu ar trebui... Poate că tocmai de aceea și accept cu atâta bucurie să lucrez în fiecare an ca lector la Seminarul internațional de limba, literatura și cultura macedoneană. Abandonez Ohridul și respir în ritmul valurilor lacului, râd cu vibrațiile apusului de soare din Ohrid... și mă odihnesc. Și în fiecare an, fie la sfârșitul lunii august, mai precis la sfârșitul verii, fie la sfârșitul lunii iunie, mai exact la începutul verii, Ohrid devine din nou orașul meu pentru două-trei săptămâni. Și din 2003, când am fost pentru prima dată la Școala de vară din cadrul acestui Seminar, suspinele mele n-au mai fost la fel de apăsătoare și de molipsitoare, la fel de profunde și de plângăcioase ca cele ieșite din inima mea mică în primii ani de viață.

Și apoi un alt oraș pe care a trebuit să-l iubesc și să-l urăsc, pe acesta să-l iubesc însă puțin mai mult. La Rennes, s-a întâmplat tot ce ar fi trebuit să mi se întâmple la Ohrid – să stau pe propriile mele picioare !!! În primul an, am respirat Rennes-ultot din camera mea de spital, dar, din al doilea an, el a devenit orașul copilăriei mele pline de

zâmbet, orașul în care pentru a doua oară am mers pe străzi, în care pentru prima oară am mers pe străzi, în care pentru a treia oară-am îndrăgostit de un oraș.

Apoi însă, când m-am întors la Skopje, cândva după vara anului 1973, l-am cucerit în totalitate și l-am ocupat-o pentru totdeauna. Știi, dacămereu pierzi ceva, așa cum mi-am pierdut eu în primii șase ani de viață orașul natal, Skopje, atunci când recuperezi acel ceva, ți-l ancorezi și mai tare în inimă. Așa a fost și cu mine. De aici dragostea nemăsuratăși necondiționată pentru el !!!

În seara asta,sunt într-o mare dispozițieși pot să-ți scriu și să-ți scriu, dar... Voi pune punct chiar aici. Însă vei vedea chiar deîndatăși de ce sunt atât de dispusă (îți voi scrie pe Viber, nu doar ție, ci și celor două prietene alenoastre, Sonya și Adi). Și, întrucât, mă voi opri pentru o clipă să bat la tastatura calculatoruluiși voitrecepe mobil, unde,în loc să-ți scriu ție, mă voi concentra pe chatul pe Viber din grupul nostru, voi amuți. Am să tac aici, ca să-mi fac auzită vocea acolo.

Ah, ce-mi mai plac șuetele noastre!

Și mă și implic din ce în ce mai mult în scrisul nostru.

TE IUBESC, DRAGA MEA...

Davis, California

02. 02. 2016

Dragă Vesna,

Ai dreptate. Am început să aștept e-mailurile de la tine marți seara sau în jurul orei 14. 30 după ora mea din America. Atât de mult m-am obișnuit acum cu aceste e-mailuri, încât nu știu dacă vreau să fiu surprinsă sau vreau să știu exact când le voi primi. Bine, în regulă,să fie mai spontan... și să ne scriem când dorim și când avem prilejul. Poveștile copilăriei tale sunt foarte interesante, interesante și triste, or,eu nu te compătimescpe cât îmi dau seama că teoriile mele se confirmă. Ești o femeie luptătoare, așa cum te-am crezut dintotdeauna. În ciuda tuturor acestor peripeții, ești atât de plină de energie și de pozitivism, încât uneori este nefiresc să crezi că ai avut o copilărie plină de atâtea experiențe spitalicești.

Singura dată când am fost în spital a fost în clasa a treia, am avut probleme mari cu amigdalele și m-am îmbolnăvit foarte des de ceva care mi se pare că se cheamă „angină purulentă”. Apoi, așa micăși grasă cum eram, m-au dus la Spitalul de Stat,la pediatrie. Îmi amintesc că s-a închis o ușămetalică în spatele meu și că tataa rămas de partea cealaltă. Nici nu știu dacă am fost conștientă de ce mă aștepta, dar îmi amintesc, ca astăzi, că după câteva zile m-audus în sala de operație,

m-au așezat pe genunchii unei femei destul de corpolente, în timp ce alta mi-a pus opânză cu anestezic pe nas. Țin minte câteva cercuri psihedelice, că am leșinatși că m-am trezit apoi în pat cu pijamaua îmbibatăcu sânge. Îmi amintesc, ca-n ziua de azi,că a venit una dintre surori și mi-a spus: „Cum arăți, cum ai ieșit din războiuldin Bosnia?”. Și de unde era să știu eu că, după tăierea amigdalelor, mă voi mânjicu sânge fără să-mi dau seama. Am urât-o,deși aveam doar zece ani. Zilele care au urmat am mâncat doar cacao cu pâine... blah. Laptele avea întotdeauna o pielită deasupra, iar pâinea era întotdeauna înmuiată. Împreună au creat un gust de neuitat... care până-n ziua de azi îmi trezește amintiri urâte despre Spitalul de Stat.

Nu știu dacă m-am născut acolo sau la Spitalul Orășenesc. Dar cred că e posibil să mă fi născutla spitalul din cartierul Čair, pentru că ăsta era cel mai aproape de casă. N-am întrebat niciodată. Dar,indiferentunde mi-am început viața,mi-am continuat-oîn casa familiei noastre din Butel 2¹⁰². Am locuit acolo împreună cu tatăl meu Mičo și cu mama mea Jolanta, iar în baraca¹⁰³ din fața casei noastre locuiau bunică Lena. După eaam și fost botezată. Cred că nu degeaba. Cred că seamăn foarte mult cu ea, deși trebuie să recunosc că bunică e mult mai calmă și mai rațională decât mine. Eu sunt mai temperamentalăși uneori nu știu să-mi mușc limba, mai ales când văd nedreptate în jurul meu. Nu sunt diplomatăși când se ia cineva de mine, nu știu să mă prefac că totul ar fi în regulă. Dar, odată cu înaintarea în vârstă, nădăjduiesc că mă voi potoli... heheh.

Îmi place casa noastră din Butel 2, dar cartierul nu mai este ceea ce era înainte. Aproape toți vecinii s-au mutat, iar cei noi au case cu ziduri foarte înalte. Nu ne cunoaștem și nu ne salutăm aproape niciodată. Mai demult, toată lumea se cunoștea, noi ne jucam pe stradă și cineva ne păzea mereu, fie bunică mea, fie o altă bunică, fie bunicul. Alături de noi, pe dreapta, locuiește sora încă în viață a bunicii mele, bunică Mara. În stânga, cealaltă soră, mătușa Mita, iar lângă ea, fratele bunicii, unchiul Țilo. După două decenii(pribegia celordin Macedonia Egeeană), bunicii lor americani s-au întors, după ani de muncă, din îndepărtata Americăși i-au adunat pe toți la un loc. Bunică s-a întors din România, bunică Mara din Ungaria, mătușa Mita și unchiul Țilo din Rusia. S-au întors și tatăl bunicii, bunicul Ilo, și mama ei, bunică Olga. E frumos să trăiești aproape de familie, dar o apropiere prea

¹⁰²*Butel(Бутил)* este un sector din partea cea mai nordică a oraș ului Skopje.

¹⁰³Ca urmare a distrugerii unei bune părți i a infrastructurii urbanistice în timpul seismului devastator din 1963, cu contribuț ia altor state, au fost construite numeroase clădiri publice și cartiere întregi de locuinț e, blocuri, dar și i barăci. Unele dintre acestea, cunoscute ca *barăci suedeze(шведскибараци)*sau *finlandeze(фински бараци)* sunt și acum în folosinț ă.

mare poate fi periculoasă uneori. Pentru că, la bine sau la rău, ne amestecăm uneori unden-ar trebui. Casele noastre nu aveau gard, așa că oricine și oricând putea să intre și să iasă. În spatele fiecăreia erau stupine, vii, iar noi, copiii, alergam și ne urmăream nestingheriți prin ele.

Deși eram mică, îmi amintesc când au murit străbunica Olga și străbunicul Ilo. Străbunica era o femeie foarte blândă și bună la suflet. Îmi amintesc că, la vârstă înaintată, avea Alzheimer. A început să uite de tot ce i s-a întâmplat după vârsta de optsprezece ani. Și, fiindcălocuise în America, a știut mult timp și să vorbească în engleză. Pe străbunicul Ilo nu l-am iubit. Chiar dacă eram mică, în ochii mei de copil, el era mult prea patriarhal. Îmi amintesc că într-o zi ne jucam cu verișorii mei, Ivan și Pepi, iar străbunicul ne aștepta la el în vie. Pe ei i-a mîngîiat pe capși le-a dat câte un măr și vreo zece dinari, iar pe mine m-a săritși pur și simplu, ca și cum nici n-aș fi existat. Aveam șase ani, dar îmi amintesc scena asta până-n ziua de azi. Străbunicul Ilo a avut patru copii, unbăiatși încă trei copii, cum obișnuia el să spună. Pentru că, pentru străbunicul, copiii de sex feminin nu erau importanți, importante erau doar genele masculine. Cred că atunci, chiar dacă eram doar un ghemotoc, am devenit feministă... hehehe. Și până-n ziua de azi am o problemă cu oamenii care gîndesc înaceștitermeniși, spre surprinderea mea, mai sunt din aștia și încăcâți. Dar cei mai periculoși pentru mine nu sunt cei cărora li se citește asta pe față, ci cei care nu par să o arate. După aceea, pe măsură ce trece timpul, nu se mai pot împăca cu faptul că o femeie poate fi independentă și de succes și încearcă să o supună în toate felurile posibile. Din fericire, am un tată foarte emancipatși mereu uit să-i spun cât de fericite ne-a făcut pe mineși pe sora mea Ivona. Dar într-o zi am să-ispun, chiar dacă asta se simte fără a mai fi spus.

Am fugit... de cartierul meu de feminism, dar, iată, de la un subiect la altul și astfel merge treaba. Acum voi merge la cursul de metodologieși de literatură spaniolă în epoca de aur. Scrie-mi când poți, aștept cu nerăbdare scrisorile tale, ele mă umplu mereu cu energie pozitivă.

Te îmbrățișez și te felicit pentru Premiul „Dimitar Mitrev”¹⁰⁴
!!!Î meriți.

Din America îndepărtată,
ELENA

Skopje, Macedonia

¹⁰⁴În 2016, Vesna Mojsova-Čepișevska a fost laureată cu premiul „Dimitar Mitrev” (critică și eseu) pentru cartea *Album de familie*.

06. 02. 2016

Dragă Leno,

Să nu crezi că fac asta intenționat. Să nu te enerveze că m-am adresat astfel (așteaptă puțin, vei vedea de ce). Dar preciscăte gândești de ce-ți fac asta sâmbătă seara. Da, ai dreptate! Nu mai sunt aceeași, haha... Nu este ceva puțin ieșit din comun și nu pentru Skopje, în weekend, sâmbătă seara, când ar trebui să hoinăresc pe undeva sau să am o viață socială, să merg cu prietenii la băute, sau... iată, să stau eu la calculator și să scriu (pot scrie un text, dacă am termen până mâine, dar o scrisoare prietenei mele, în nici un caz...). Și nu e cu intenție doar pentru că vreau ca scrisoarea asta să te ia prin surprindere, într-un alt moment de cum te-ai obișnuit. Însă Stevo s-a apucat să se uite la un film a cărui acțiune este plasată în catacombele Parisului, iar atmosfera asta a început să mă apese pe suflet și să-mi creeze o anumită nevroză, și iată ocaziași o scuză bună să mă smulg din camera de ziși să fug în colțul unde se află calculatorul, să mă retrag în partea asta din cealaltă cameră a apartamentului nostru, care este un fel de tărâm al meu de lucru, cu rafturi pline de cărți...

Și vreau, căciacum pot, tocmai acum, să fiu alături de tine și cu nimeni altcineva. Și să tăifăsuiesc. Să m-apuc de scris, să mă pun pe scris, sătermin de scris... Când nu pot merge la un *Mojito* în *Everday*, haha...

Odată cu cea mai recentă povestire despre înaintașii tăi reveniți din America, împreună cu care ai locuit în casa familiei din Butel 2, mi-a venit ceva în minte. Faptul că, după jumătate de secol de la întoarcerea înaintașilor tăi, tu, ca urmașă a lor, te-ai întors în America, nu e întâmplător. Emigrarea asta a ta din Macedonia în America se va încheia la fel cum s-a încheiatși pentru străbunii tăi – odată cu întoarcerea lor în Macedonia, unde și-au găsit tihna. Așadar, în povestea asta a traiului cu familia ta cea mare într-un singur loc, am citit și un fel de semn, văd ceva karma și recunosc un strașnic testament, fiecare din familia ta să se întoarcăși să se reîntoarcă acolo unde predecesorii luiau lăsat în urmă o parte din sine, dar, în final, să se stabilească acolo unde crede el că îi este cel mai bine sau cât mai bine. Te-ai gândit cumva la asta?

Și, în fundal, îmi vine cântecul acela frumos egeean¹⁰⁵ „Ochii tăi, măi Leno... / Dă-mi-i, mânca-ți-aș... / Leno, Leno, măi, doru' să-mi treacă...”.

Astapreciste va împinge la alte noi mărturisiri aici, doarfață de mine, căci că poate numai în fața mea îți poți spune câteva lucruri care

¹⁰⁵Cântec popular vechi din Macedonia Egeeană (*Твоите очи, Лено мори*).

îți stau pe suflet !La fel cum eu, chiar în fața ta, atât de simplu povestesc despre mine, atât de ușor însăiez imagini din copilărie. La fel cum numai cu tine vorbesc ca și cum aş vorbi cu mine însămi...

De multe ori îmi plutesc deasupra capului întrebări cu care tu și cu mine ne-am mai întâlnit și răsîntălnit. De ce ni s-a întîmplat această întîlnire tocmai acum și nu în urmă cu patru ani, când ne-am întîlnit prima dată?Cum de eu, femeie care se îndreaptă spre sfârșitul celor patruzeci de ani, m-am aruncat într-o prietenie incredibil de sinceră cu tine, și fată,și femeie, în floareacelor treizeci de ani ai tăi ?Cum de s-a deschis feminitatea mea spre feminitatea ta ?Timpul să ne fi nimerit pe amîndouă ?Timpul acesta când una trăiește rolul(și-i supraviețuiește) extraordinar de bunică, iar cealaltă se bucură și se luptă cu rolul extraordinar de viitoare mamă?Oare pentru că acum amîndouă ne confruntăm cu o stare de abținerea ciclului, eu cu starea din când în când sau ciclu în zigzag, iartu cu stareafără ciclu, din cauza sarcinii?Unde ne-am mai întîlnit și răsîntălnitnoi ?Și de ce întîlnirea asta din care crește această incredibilă energie a scrisului ne-a apărut tocmai aici, la Skopje și... de ce tocmainouă?

Acestea sunt întrebări care îmi trec prin minte mai ales din momentul în care ți-am citit scrisoarea. A început chiarîn timp ce o citeam pe mobil. Și poate de aceea n-amsuportat marți... n-am mai suportat... și faptul că Stevo se uita entuziasmat la film mi-a dat drumulatât de rapid să mă afund în camera cealaltă. Ca să-ți spun exact asta...

Am mulți prieteni, nu numai la Skopje și în Macedonia, dar și prin Europa. Datorită firii mele comunicative, stabilesc foarte ușor contacte, renunț rapid la compania cuiva. Îmi păstrez ușor cunoștințele și prietenii, deoarecetrimitmesaje, e-mailuri, SMS-uri, pe Viber, îmi amintesc zilele de naștere, momentele importante, dăruiescâmbete, cumpăr cadouri. De aceea călătoresc. În multe orașe am astfel de prieteni, care oricând vor și potsă mă întîmpine în aeroporturi, să mă îmbrățișeze și mă găzduiască, să mă plimbe și să se bucure că mă văd... și să mă facă să mă bucur că îi văd și că așteaptă și că îi întîmpinși îi găzduiesc și îi îmbrățișez. Și să vorbim, atât legat de profesie, cât și în privat, și să mă distrez ca și cumam fi zilnic împreunăși să mă-ntristez cutristețile lor și să râd la rîsul lor.

Cu toate astea însă,cu nimeni n-am fost conectatăpână la nivelul acesta cum sunt acum cu tine... măi, Leno...

Davis, California
06.02.2016

Draga mea,

Salutul acesta îmi amintește de prof. Jolanta de la Varșovia și de vara când ne-am cunoscut lângă apele lacului Ohrid, când a-nceput marea noastră prietenie... ha, ha. Dar acum, hai să mălenevesc puțin. Nu cunoșteam *Ochii tăi, măi Leno*... până n-am ascultat-o prima dată la un concert de Revelion al formației *Ljubojna*¹⁰⁶, acum vreo două luni. Eram încă la Skopje și am primit două bilete, așa că m-am dus. Sala era plină la refuz, muzica prea tare, iar eu nu voiam altceva decât să dorm. Dar am rezistat până la capăt. La sfârșit, au cântat *Măi Leno* și ceva m-a cutremurat pe dinăuntru, cum m-au cutremurat versurile pe care le-am citit în e-mailul tău. Mă cutremură pentru că e un cântecegeean, pentru că îmi amintește de bunica mea Lena, îmi amintește de mine, de Macedonia și de multe alte lucruri pe care le-am făcut ultima dată când am fost acolo. Am plecat acum o lună și jumătate și mi se pare că a trecut o veșnicie.

Ți-am citit e-mailul în timp ce stăteam la etajul al șaptelea al clădirii noastre pentru limbi străine, în Biblioteca de spaniolă și portugheză. Sâmbăta nu e lume, numai eu, stăteam, doar așa, pierdută într-un fotoliu confortabil și priveam prin fereastra mare copacii și verdeța din jurul meu. Îmi place biblioteca asta, pentru că-mi permite să mă bucur de ceea ce este afară, chiar dacă stau înăuntru. De când m-am întors, weekendurile mele nu sunt nebunești și distractive, ciliniștitești și științifice. Nu mi-am ridicat nasul din cărți, dar, când sunt aici știu că pentru asta sunt aici și nu simt că aș pierde ceva însemnat și important. În Macedonia, desigur, weekend-urile sunt întotdeauna împlinite de familie, de prieteni, după care urmează cafeaua zilnică, disputa casnică ce de fiecare dată se sfârșește cu bine. Aici n-am cu cine să mă certși pe cine să tachinez, timpul mi-e ocupat cu activitate științifică, cu singurătatea, cu izolarea. E-mailul meu m-a făcut să intru pe *YouTube* și să-mi pun muzică macedoneană. Fac rar asta, pentru că muzica are puterea să te transporte într-o altă lume, dar, în același timp, are puterea de a trezi o nostalgie copleșitoare pentru casă și pentru vatră. De aceea evit mereu să ascult muzică macedoneană, însă astăzi este inevitabil. O aud și îmi curg lacrimile și zbor cu gândul la vremurile când iar mă voi întoarce acasă. Când eram mică și am plecat pentru prima dată de acasă, totul a fost nou și interesant. Lumea era mare, iar eu eram tânără și plină de energie. Aveam dorința de a călători, de a recunoaște, de a-mi face cunoștințe noi, de a mă mutași strămuta, cu cât mai des, cu atât mai bine. Mama mi-a spus într-o zi: „Vei vedea când vei fi mai mare, vei

¹⁰⁶ *Ljubojna* (*Љубојна*) este o trupă de muzică macedoneană care interpretează muzică etno.

începe să tânjești după întoarcerea ta acasă”. Am privit-o din nou și i-am spus: „Mamă, nu există, o să călătoresc toată viața mea, ai să vezi”. Ea a râs doar și a știut sigur că,șaisprezece ani mai târziu, mi se va întâmpla exact așa cummi-a prezis. Șaisprezece ani mai târziu, după patru ani petrecuți în Polonia, doi în Spania și zece în America, după nenumărate călătorii prin America de Nord, Centrală,de Sud și prin Europa, îmi doresc să mă întorc acasă. Nu m-am gândit la asta până anul trecut, când iar a trebuit să-mpachetez și să mă mut într-o casă nouă. Viața este imprevizibilăaici. Relațiile și prietenii sunt frumoase, dar de scurtă durată, deoarece ceea ce trăim este efemerși în curând fiecare dintre noi va merge pe drumul său. Adevărat e că prietenii adevărați durează pentru totdeauna, nicio corespondență, chat sau scrisoare, nu înlocuiește contactul pe viu. Oricât de moderni am deveni și oricât de modern am fi echipați cu cele mai diverse tehnologii, devenim tot globalizați și mai însingurați la nivel global, împrăștiațiîn diferite părți, din motive fie economice,fie politice. Vreau să mă întorc acasă, dar mă tem să mă întorc acasă, în primul rând din motive economice și din cauza situației actuale în care se află Macedonia. Întotdeauna trebuie să existe speranța că lucrurile se vor schimba și se zice că speranța moare ultima. La fel e și cu speranța mea.

Ai dreptate. Și eu mă gândesc uneori la emigrarea mea în America. Bunica mea Lena mi-a spus că, deja de când eram foarte mică, spuneam „Bunico, o să vezi tu c-am să mă duc în America”, „și știi tu unde-i America?”, mă întreba bunica. Nu știam, desigur, dar am vrut să merg acolo. Istoria familiei mele, atât din parteamamei, câtși din parteatatei, e plinăde povești cu strămutări, europene sau peste mări, din partea poloneză sau macedoneană. Eu și sora mea Ivona urmăm aceeași poveste. Ivona era prea atașată de Macedonia, dar acum este foarte fericită în Polonia și nu dorește să se întoarcă acasă, căci Polonia este casa ei. Și eu, care, în general, n-am fost atașată de Macedonia, o iubesc acum, pentru că dimensiunea Americii deja mă obosește. Cu toate acestea, în Macedonia nu am libertatea pe care o am aici, unde, din păcate, mulți stau neclintiiîn spatele unor tradiții și norme sociale care defavorizeazăfemeile. Și mai ales nu în favoarea celor care doresc să aducă o schimbare în societatea noastră. De atâta vreme sunt plecată afară, încât multe comportamente mă șochează. Mă simt ca un străin și un parașutat în țara mea natală. Poate și eu îișochez pe alții cu comportamentul meu, s-o spună ei, eu nu știu... haha. Dar trebuie să fiu sinceră și să mărturisesc că am norocul de a fi înconjurată de femei macedonene care aspiră la un viitor mai bunși, când sunt cu ele,mă simt ca și cum aș fi într-o bulă

de fericire. Când ies din ea, uneori mă sufocși nu mai pot respira. Dar e un lucrul bun că am bula mea de fericire, mulți nici măcar nu își pot imagina un astfel de loc.

Și acum să revin la subiectul maternității, momentul pe care care trăiesc, numai că sunt atât de ocupată, încât n-am stat să mă gândesc ca lumea la asta. Da, voi fi mamă, încă nu știu dacă este fată sau băiat, dar, orice ar fi, numai viu și sănătos să fie. Când am părăsit Macedonia, am fost în cea mai proastă stare posibilă, obosită, extenuată, copleșită de hormoni, hormoni zdraveni, care m-au făcut să plîng, să râd, uneori ambele în același timp. Am devenit hipersensibilă, plîngăcioasă și fiecare vorbănelalocul ei sau răutate a avut efectul unui milion de fulgere. Când am ajuns aici, mi-a fost greu să mă întorc la filmul american, să ajung acasă și să simt că aicieste locul meu. Totul mă enerva, mirosea urâtși a trebuit să dorm cu fereastra deschisă. N-aveam nici cea mai mică dorință să comunic cu cineva, voiam doar să mă mut dintr-un capăt în celălalt al patului. Cred că-mi voi aminti de luna ianuarie ca de parteacea mai urâtă a sarcinii, care, din fericire, a trecutși acum simt că tot corpulmi se trezește din nou, se umplecu energie pozitivă, cu dorința de a lupta, de a avea proiecte noi, atât intelectuale, cât și materne. M-apucă uneori teama și mămușcă conștiința, pentru că prea mă simt bine, așa că mă-ntreb dacă cu adevărat sunt însărcinată sau este doar un vis? Este ca și cum sarcina subconștientă ar trebui asociată cu un anumit grad de conștiință și de frică, dar știu că nu este așa. Mi-au rămasșase luni de nopți în care pot dormi liniștită până dimineața, fără să mă trezească plînsul copilului. Trebuie să profit bine de ele. În august, viața mea va intra într-un ciclu nou. Intelectul va trebui să facă un pas în spateși să lase loc unui omuleț ce va deveni apoi o parte reală a vieții mele. Și ar fi poate timpul să-l înlocuiesc pe Borges cu un manual pentru tineremănici? Ce crezi? ... he, he.

Îți trimit multe sărutări în această seară de sâmbătă la mine, cândtu dormi dejaliniștit în ceasurile dimineții de duminică la tine. Scrisorile tale mi-au făcut viața asta de imigrantmai frumoasă.

Te îmbrățișez, măi, Leno! (asta cu dragoste... ha, ha)

LENA TA

Skopje, Macedonia

09. 02. 2016 (scrisă)

10. 02. 2016 (expediată)

Lena mea,

De data aceasta mă hotărâsc să-ți scriu la timp, marți seara. Toate-s vechi. Sunt singurăacasă. Și-ți scriu. Dar nu-ți voi trimite

scrisoarea imediat. O voi lăsa să stea încalculatorși mâine, o să mai arunc o privire deseară peste eași am să ți-o trimit. Ce zici de asta ?Trebuie să fie puțin diferit, să nu cădem în monotonie. Îmi place ordinea, dar, din când în când, vreau și lucruri imprevizibile!!!

Acest șuvoi de întrebări din precedenta mea scrisoare mi-a venit pentru că mă aflu într-o stare specifică, pe care nu o pot împărtăși decât cu tine. Cred că numai tu mă poți înțelege!

Trăiesc o perioadă frumoasă și istovitoare. Sunt împărțită între două roluri grozave... de familie, dar și de viață. În lunile de când s-a născut Ilina, am fost mamă desăvârșită pentru fiica mea,datorită fiicei sale, nepoata mea. Dar, asta mă constrânge să renunț din ce în ce mai mult la un alt rol, cel de fiică a mamei mele. Așa este firesc, pentru că ea a fost până acum mama fiicei sale și și-a jucat rolul ăsta atât de bine (încă îlmai joacă), ca o adevăratădivă. Rezultatul este vizibil la toate trei, la mine, fiica ei, la Sara, nepoata ei și la Ilina, strănepoata ei. Dar, este momentul de acum să-și schimbe rolulși eu trebuie să mă dedic mamei mele. Aredeja destuiani, nu prea mulți, dar suficiențiși, la ceișaptezeci de ani ai săi, trebuies-o lase mai moale, puțin câte puțin.

De aceea, trebuie să-mifac mai mult timp pentru ea și pentru problemele ei, să stau cu ea de vorbă. Dar energia mea eîndreptată către fiica mea, deoarece legătura care merge de la mamă la fiică este pur și simplu mai puternică decât cea de la fiicăînspre mamă. Or,asta îmi zgândăre un pic conștiința. Crede-mă, n-am mai spus-o nimănu. Nici măcarsurorii mele, pentru că nu cred că mă va înțelege, ea n-a ajuns la această etapă. Ea încă mai are probleme inocente în legătură cu creșterea și educația lui Marko, care are aproape nouă ani. Ea nu se gândește încă, sau, mai bine zis, nu vrea să se gândească că poate nu vom mai avea părinți și, mai ales,că nu o vom mai avea pe mamamultă vreme și că acum, când ei au nevoie de noi, noi n-avem timp de ei. Ea n-are timp din cauza lui Marko, eu n-am timp suficient din cauza Sarei și a Ilinei.

Însă, înainte de a se naște Ilina, o dată sau de două ori pe săptămână știam să merg singură la ei și să beau o cafea și să stau de vorbă și să-i văd, așa,pe viu. Acum, tot timpul meu liber, tot răstimpul acela puținde dinainte și de după muncă, dintre cumpărături și gătit, dintre pregătirea cursurilor și citirea unei cărți, dintrealergatul de la o întâlnire la alta, mi-l dedic Sareiși Ilinei. Și, astfel,gata cu cafeaua noastră de dimineață cu mama,înainte de a mă apuca de lucru. Știam să merg la sală dimineațadevreme, să fac exercițiica lumea, să-mi scot energia negativăși apoi, înainte de a pleca acasă, să trec pe la ai mei, să stau de povești cu mama. Îi simt tristețea, când mă sună la telefon.

Începe mobilul să se-nroșească, pentru că mama vorbește cu mine aproape întotdeauna cam jumătate de oră. Prea mult, vei spune. Dar ce-nseamnă pentru ea treizeci de minute, când celelalte douăzeci și trei de ore și treizeci de minute îi trec fără mine ?

Și vrea să-mi spună și ce i s-a întâmplat în cursul zilei, și ce și-a amintit cu o zi înainte, și ce s-a întâmplat cu mulți ani în urmă, și cu cine s-a văzut, și cu cine s-a auzit, și la cine s-a gândit, și pe cine ar dori să vadă... și de ce și cum s-a certat cu tatăl meu. Iar eu... ascult, vorbesc cu ea, dar, în același timp, mie îmi trece prin cap că vreau să stau cu tine de povești, că vreau să mă relaxez puțin cu un chat plăcut pe Viber, că vreau să mă aud cu Sara, să văd ce planuri are pentru mâine, dacă are nevoie de ajutor. O ascult, iar ea îmi spune câte de speriată c-am săuit ceva, că trebuie să mă gândesc la cei apropiați din afara granițelor din partea tatei și să nu-i uitnici pe verișorii ei, mătușile și unchiile mei de la Tetovo și Kriva Palanka, că n-ar trebui să întrerup relațiile cu prietenii lor de la Rennes și cu copiii acestora, că...

Și asta mă cam copleșește, mă apasă.

Dar am înțeles că are nevoie de mine, mai mult de treizeci de minute zilnic, la sfârșitul zilei, când sunt deja ca o lămâie stoarsă. Și știu că mă înțelege, pentru că nu mi-a reproșat niciodată că n-am timp pentru ea, dar totuși mă muștră conștiința, am remușcări... Chiar și acum, pentru că în seara asta aș fi putut să mă duc până la ei și să-i vizitez, să stau cu ea la taclale, numai c-am ales să stau singură acasă și să-ți scriu... și, iată, îți scriu și... ceva mă zgândăre. Însă știe c-o iubesc și că-i sunt extrem de recunoscătoare pentru tot ceea ce a făcut și face pentru mine.

**Од македонски на романски преводе:
Константин Јоан Младин (Constantin-Ioan Mladin)**

**Весна Мойсова-Чепишевская. Семейный альбом. Скопье,
2015.**

Моим предкам

Лицо слов

Когда я спросил бабушку
как мне запомнить
лицо слов,
она как будто вернулась
откуда-то издалека,

обняла меня и сказала:
Лицо у них не одно,
как и наша мука,
которая и у каждого своя
и одна на всех.

Так на коленях бабушки
на ее пестрой юбке
я познакомился с [моей] родиной

(Петре М. Андреевский).

Моим бабушкам Милице и Дилбе

Моя бабушка Милица Ивановска (1924–1980), урожденная Зафировска, по происхождению из Тетова, вышла замуж за моего деда Гроздана Ивановского, родившегося в селе Жидилово недалеко от города Крива-Паланка, – мать моей матери. Мать бабы Милицы, которую я помню только как бабу Саву, а не как прабабушку (потому что в пятилетнем возрасте я не понимала, что значит прабабушка), умерла, когда мне было пять лет и я жила в городе Рен во Франции, пока мой отец играл там в городском футбольном клубе. Без бабы Милицы я осталась в тринадцать лет. Ей не довелось долго радоваться своим внукам Весне и Майе, детям ее дочери Любицы, и Ясmine, Горану и Биляне, детям сына Бориса. Так что она не успела побыть прабабушкой.

Моя бабушка Дилба Мойсова (1910–1997), в девичестве Донакова, родилась в селе Сетина, в Эгейской Македонии, вышла замуж за моего деда Ристо Мойсова из того же села, – мать моего отца. Мать бабы Дилбы я не помню (ее не помнит и бабушка), потому что она в совсем раннем возрасте осталась сиротой и росла без настоящей материнской любви. В своем почти девятидесятилетнем возрасте она радовалась внукам Весне и Майе – дочерям ее среднего сына Сократа, также внукам Горану и Аните – детям ее сына Ильи, и внукам Владимиру и Ристо, детям сына Лазаря. Пока она была жива, у меня появились двое моих детей, Сара и Горазд. Баба Дилба успела стать прабабушкой.

Моим родителям

Мои родители Любица (в девичестве Ивановска) и Сократ Мойсовы начали свой совместный жизненный путь в 1966 году.

А их знакомство произошло в январе 1964 года – это была искренняя юношеская симпатия между самой красивой девушкой, по которой вздыхали парни не только всего района Скопье Ново Маало, но и среднего экономического училища (тогда это была т.н. торговая гимназия), и популярным, немного вообразялистым, подающим надежды футболистом ФК «Вардар». Их семейная жизнь длится уже почти пятьдесят лет, на протяжении которых была полна любовью и согласием. У них родились две дочери – Весна (1967) и Майя (1971); затем появились и внуки – Сара (1987), Горазд (1993) и Марко (2007). А восьмого сентября, день их свадьбы, стал поводом для семьи собраться, пообщаться и посидеть за столом в их доме еще задолго до того, как этот день стал общим праздником – днем образования Республики Македония.

Моей матери Любице

Моя мать Любица (1945), урожденная Ивановска, второй, младший ребенок Милицы и Гроздана. Всю свою трудовую жизнь она была сотрудником банка, с очень ярко выраженной склонностью к финансовой деятельности. Если бы она родилась позднее, с такими способностями она могла бы стать финансовым директором или, как сейчас говорят, менеджером. В 2015 году 11 октября она отпраздновала свое семидесятилетие, так что для моей семьи этот день – не только государственный праздник, но много больше – праздник нашей матери и бабушки. Родившаяся в самом сердце Скопье, в районе Ново Маало, в небольшом и симпатичном городском доме, она хранит в себе и истории об этом городе и городской жизни, помнит исключительно теплые эмоциональные истории о своей семье, о соседях, о своих предках из Тетово и Кривой Паланки, о своей матери, домохозяйке, которая, убегая от албанского произвола во время Второй мировой войны, переехала из Тетово в Скопье, о своем отце, замечательном пекаре, который всю свою жизнь пытался основать семейное дело по выпечке хлеба и буреков, включая давнишнюю попытку в сараевской Баш-чаршии, и о своем старшем брате Борисе, которому была и до сих пор остается второй матерью. Я чувствую сильные угрызения совести за то, что до сих пор не могу найти время для ее рассказов, похожих на дивные завитки ее кудрей, для ее фотографий, хотя именно ее ген рассказчика я ношу в себе.

Моему отцу Сократу

Мой отец Сократ Мойсов (1942) – средний сын Дилбы и Ристо. Он построил свою карьеру как футболист футбольного

клуба «Вардар» (Скопье), в котором дебютировал в основном составе в свои неполные восемнадцать лет и за который сыграл 362 матча, забил 166 голов, и как игрок французского ФК «Рен» (в сезоны 1971–1973). Он – один из немногих легендарных игроков скопского «Вардара», и если бы он родился на несколько лет позднее, наверняка бы был, как Панчев или Пандев, игроком с серьезной международной биографией. Он родился в селе Сетина, всего в нескольких километрах от македонско-греческой границы, и на всю жизнь сохранил скромность, застенчивость и одновременно грусть во взгляде из-за оставленного дома, и стал одним из выдающихся виртуозов по голам, забитым головой, и достойным представителем македонского футбола в сборной Югославии, за которую сыграл несколько матчей. Сократ – самый успешный из братьев Мойсовых – проявил себя и как отличный тренер юниоров, с которыми он работал всю свою трудовую жизнь после возвращения из Франции. Молодежная сборная Македонии под его руководством стала чемпионом Югославии в 1975 году. Он никогда не рассказывал о своих заграничных историях, поэтому я боюсь, что он возьмет их с собой на тот свет.

Моей сестре Майе

Майя Мойсова-Мийовска (1971) – моя младшая сестра, у которой исключительно трудная и ответственная профессия – она анестезиолог в Университетской клинике анестезии и реанимации в Скопье. Она ежедневно погружает в медикаментозный сон и выводит из него, с того на этот свет, многих пациентов. Длинноногая Майя, которая считалась и до сих пор считается знатоком скопских ресторанчиков и кафешек и которая на всех вечеринках целиком и всем сердцем отдается танцам, в браке с Горги (Джоном) Мийовским. Она мать Марко (2007), который в этом, 2015 году заканчивает второй и переходит в третий класс. Я помню, что в детстве мне хотелось продемонстрировать авторитет старшей сестре как в ситуациях, когда было нужно помочь Майе написать домашнее задание или понять сложное задание, или когда мы оставались одни дома. Когда я вышла замуж в неполные двадцать лет, мне было тяжелее всего оставить нашу общую «детскую» комнату на улице Даме Груева, дом три, подъезд четыре.

Стево

Моего супруга Стефана Чепишевского (1964) я знаю всю свою жизнь. Впрочем, мы с ним были знакомы, и пока друг друга не знали. Однажды, перебирая фотографии, когда мы еще только

встречались, мы обнаружили фотографию, которая была в его и моем альбоме – фото детей на берегу Адриатического моря, в Сутоморе: с одной стороны он, с другой – я. Так, если считать от этого первого совместного момента, мы вместе тридцать восемь лет, а если точкой отсчета считать день, когда мы впервые поцеловались, мы вместе тридцать три года, а если взять день свадьбы – всего двадцать восемь лет. Но если бы не было Стево, не было бы Сары и Горазда. Стево – нежный и внимательный отец, чуткий и преданный супруг, известный в обществе как лучший в Македонии мужской бэк-вокал, который записал много музыкальных дисков, много выступал на радио и на телевидении; на его счету огромное количество публичных выступлений и концертов (он выступал как фронтмен в группах «Берза», «Астория», «То, что надо» («Тоа е тоа»), как бэк-вокал у Владо Яневского, Тоше Проеского, Калиопы, Каролины, Бибы Додевой...), он оказался числе немногих, у кого целых три выступления на Евровидении. Поэтому жизнь с ним – это музыка.

Детская летняя сказка

На холме сидят дети на пожухлой траве
За холмом – стена,
За стеной растет сад, а потом – снова холм.
Поднимается большое облако где-то за холмом.

За облаком уже начинается море
За морем – остров с синим и розовым лесом,
За лесом растет дерево с горьким корнем
За деревом сидит волшебник и путает наши мысли.

За волшебником открывается сад, нам знакомый
За садом снова поднимается стена
За стеной – опять – поднимается холм.
На холме сидят дети на пожухлой траве.

(Влада Урошевич)

Саре

Сара Чепишевская (1987) – мой первый ребенок. В детстве она была настоящей телезвездой из-за своего исключительно яркого выступления в телепрограмме МРТ «Дайте музыку» (1993), затем в программе «Сител бамбини», которую она вела целых три года каждую неделю в прямом эфире (начиналась

в двенадцать часов). И сегодня дети растут с популярной песней «Капуста», которую для программы «Дайте музыку» написал Славе Димитров на слова Петре М. Андреевски и которую Сара спела вместе со своим отцом Стево. С тех пор популярность сопровождает ее, хотя у нее были отличные результаты в плавании в стиле баттерфляй на 200 метров, а немного позднее – 200 метров на спине. Сегодня она имеет степень магистра филологии по психолингвистике и македонистике и работает логопедом-дефектологом в детском саду имени Орце Николова, где обучает детей в возрасте от трех до шести лет правильно произносить сложные звуки и хорошо и связно говорить.

Горазду

Горазд Чепишевски (1993) – мой второй ребенок. С пяти лет он пытается бороться со своей страстью к футболу тем, что ходит в бассейн (по нашему настоянию, моему и Стево, и подбадриванию Сары, которая уже царила в воде). С тех пор он построил серьезную карьеру в плавании в составе клуба «Вардар» и македонской сборной. Ему до сих пор принадлежат рекорды в плавании на пятьдесят, сто и двести метров на спине в малых и больших бассейнах. Он – абсолютный рекордсмен республики Македония в этих дисциплинах. Последние рекорды он установил на Средиземноморских играх в Мерсине (Турция) и на Универсиаде в Казани (Россия) в 2013 году и на Чемпионате мира в Дохе (Катар) в 2014 году. Увлечение футболом он компенсирует, страстно болея за футбольный клуб «Милан», но так как в его сердце «Вардар», возможно, из-за генов деда Сократа, он подбадривает и по телевизору, и на стадионах и футболистов, и гандболисток «Вардара». Будущий инженер-металлург, Горазд с особым жаром рассказывает о Скопье, скопских кафешках и ресторанчиках.

Моим внучкам

Море. Полдень.

Выходит девушка из моря
От сладости ее груди
Идет
Дождь.

Идет дождь
с груди девушки
Ему радуюсь не только я

Но и
море.

(Мраморное море, 94)
Михаил Ренджов

Весна Мойсова-Чепишевская. 101 и одна жизнь. Роман в письмах.

Дейвис. Калифорния, 29.12. 2015.

Дорогая Весна,

я знаю, что мы на связи постоянно, общаемся через Viber каждый день, но я всё же решила попробовать писать тебе хотя бы раз в неделю именно в такой форме. Возможно, я боюсь снова забыть македонский язык, как это всегда случается, когда я уезжаю из дома. Я решила, что на этот раз я не хочу, чтобы так случилось, хотя и знаю – это неизбежно. Окружение других людей и другого языка, девятичасовая разница во времени с Македонией делают так, чтобы человек волей-неволей погружался и переплавлялся в то, что американцы называют *melting pot* (плавильный котел). Это слово, по сути, определение Америки – места, где мы все превращаемся в одно целое, места, где стираются наши корни, наше происхождение, наш язык, место, где наше сознание начинает функционировать по-американски, места, где все остальные (не места) – неважны, незначительны и очень далеки. Места, где самая большая наша забота – подорожал ли бензин. Места, где, если его цена выросла, поднимается невиданная паника. Какие мысли – в первый день после Нового года.

Но начну с начала. Я вылетела из Скопье в шесть часов утра компанией WizzAir рейсом на Стокгольм. Я оставила свой дом около 4.30, а будильник разбудил меня за полчаса до этого. Я впопыхах встала, добежала до ванной, неспроснувшаяся и недовольная, и как-то смогла собраться.

Проверила, всё ли я взяла, попрощалась с комнатой, где жила последние семь месяцев. Пространство, которое иногда мне казалось слишком маленьким и надоевшим, я снова полюбила и осознала, что мне его будет не хватать. Погасила свет, заперла дверь и тихо попрощалась с моим домом. Я обещала быстро возвратиться, но в глубине души сомневалась, будет ли так на самом деле. На машине отправляемся в аэропорт «Александр Великий»; македонский гигант на турецкие инвестиции. Интересное сочетание. Не могу отказаться

от мысли, что сегодня мы живем во времена новой турецкой колонизации, культурной и экономической.

Я помню, что несколько лет назад писала статью по латиноамериканской социолингвистике. Неокolonизация – была одним из главных мотивов, которые прослеживались почти в каждой прочитанной мною статье. О том, что Испания не может смириться с потерей латиноамериканских территорий. Последней из них была Куба, в 1898 году. Тот 1989-й, на самом деле, очень трагичен. Тогда родилось «Поколение-98», Generacion 98, представленное такими писателями, как Унамуно, братья Мачадо, Бароя, Валье-Инклан и другие; поколение, которое поставило вопросы «как мы дошли до этого?» и «почему это случилось именно с нами?» и ряд разных вопросов весьма депрессивного и саморефлективного характера. Глупое разочарование и нежелание смириться с потерянными колониями. Тогда Унамуно и другие не знали, что спустя несколько десятилетий Испания начнет новую культурно-экономическую колонизацию, не такую кровавую, как во времена Колумба или Кортеса, но такую, благодаря которой они до сих пор сохраняют свое сильное доминирование на латиноамериканской территории.

Я думаю, что во времена, когда македонские повстанцы боролись против турецких карателей, а македонские пленники «платили головой, но от веры не отрекались», они не знали, что однажды Македония снова наполнится турецкими больницами, школами, аэродромами, магазинами и, что самое интересное, турецкими сериалами. Сериалы – новый вид рабства. Перед телевизором, сидя на диване, мы всей семьей следим за приключениями мальчика Аги или Хюрем. Сериалы, через которые, как через трубочку, нам вливаются идеи о допустимости браков с малолетними девочками, о доминировании мужчин, приемлемости насилия и унижении женщин. Сериалы, благодаря которым мы не идем по пути прогресса, а деградируем всё больше и больше. Телевизор – волшебный ящик, что нас связывает, поработщает и переносит в абсолютно новый мир. Мир, в котором мы забываем выходить на митинги за гражданские права и чистый воздух. Ведь каждый смотрит разные турецкие сериалы, по разным каналам и в разное время. Но тут мы не одиноки, то же самое происходит и в Латинской Америке. «Мыльные оперы» имеют новый, более высокий политический смысл, новую, важную роль в контроле народных масс. Большинство из нас этого не понимает.

Размышляя об этом, я улетала из Скопье. Мне повезло, так как следующие рейсы были отменены. Полет прошел без турбулентности. Рядом со мной сидела женщина с литром сока и 500-граммовой шоколадкой «Милка». Столик перед ней был открыт. Стюардесса ей несколько раз повторила, что столик нужно убрать. Они никак не могли понять друг друга. Наконец, с помощью жестов, женщина поняла, что от нее требуется. Задаю себе вопрос – она что, летит самолетом первый раз? Я видела, как после приземления она стала пробираться через толпу народа, чтобы побыстрее попасть на паспортный контроль. Должна сказать, что делала она это весьма агрессивно и нагло. А может, спешила куда. На встречу или типа того.

Самолет взлетел, и мы стали удаляться от дома. С каждой минутой все дальше. Я подумала и о том, что чиновник на паспортном контроле в Скопье задавал мне самые разные вопросы, по моему мнению, вообще неважные и что, когда я его спросила, почему он мне их задает, он надулся и сказал мне командным голосом: «Если хочешь улететь, делай, что я говорю». В Америке за такое обращение с американским гражданином можно и с работы вылететь. У нас тот, кто летает, всегда гражданин.

Прилетели в Стокгольм. Нужно было добраться из одного аэропорта в другой. Я нервничала, но поняла, что без причины. Всё было прекрасно организовано, если не сказать безукоризненно. Автобус сначала привез нас в центр города, потом оттуда – в другой аэропорт. Через окно автобуса я любовалась городом. Красивые старые здания, белый снег, люди, шагающие по снегу, дети, играющие со снегом. Весь город – украшенный, как в сказке, и чистый как слеза. Прекрасно! Я бы хотела когда-нибудь вернуться сюда на длительное время. Увидим, что в самом деле предложит жизнь.

Прилетели в аэропорт Орландо, из которого я вылетала в Оклэнд. Нужно было убить несколько часов. Но это мне вообще не мешало. Аэропорт – какое-то магическое место, вид временного жилища, переходный дом. Дом между двумя домами, где можно остановиться, чем-нибудь перекусить или выпить горячего чая. Обожаю что-нибудь взять, сесть и наблюдать людей вокруг. У каждого своя история о том, почему он оказался именно сейчас и на этом месте. Рядом со мной – пожилая шведская пара, которая только что закончила есть и наслаждается последними глотками белого вина. С другой стороны – британская семья с ребенком. Родители говорят о том, что нужно сделать, когда они вернутся домой, в то время как

их подросток сидит в телефоне. Немного дальше азиатская пара в молчании ест суши и пьет минеральную воду. Все мы сидим за одним столом. Длинным, как в кабаке с большим количеством стульев с обеих сторон. Он напоминает семейный стол, стол, за которым сидит одна большая семья, хотя все мы разные. В этот момент мы похожи на огромную аэропортную семью. Затем каждый, кто закончил, встает, унося с собой грязный поднос. Потом приходят какие-то новые люди, садятся за наш стол и угощаются тем, что купили. И они, так же, как и мы, и наши предшественники, ненадолго становятся частью нашего семейного стола. Потом встаю и я. Направляюсь к гейту, с которого летит мой самолет. Огромная очередь. Всегда, когда летишь в Америку, есть дополнительный контроль и дополнительные меры безопасности. Страшное дело. Не спеша входим в самолет и направляемся к своим местам. Опять повезло сидеть между нервной американкой и шведом. Американка предлагает мне пересесть – мол, свободных мест много, мне так будет удобнее. Я устала и не понимаю, почему иду у нее на поводу. Иду к стюарду и спрашиваю, можно ли пересесть. Он отвечает, что еще неизвестно, будут ли свободные места. Я возвращаюсь на свое место, а она опять подталкивает меня пересесть. Я подчиняюсь (не знаю, почему) и пересаживаюсь, а через полминуты приходит семья из трех человек и спрашивает, не села ли я случайно на чужое место. Мне становится неловко, и я возвращаюсь на свое место. Сижу. «Boardingiscomplete», что значит, что все пассажиры на своих местах, и американка рядом со мной говорит: «Ах, наверное, нужно было подождать, пока это скажут!» Я улыбаюсь, надеваю маску для сна на глаза и когда собираюсь погрузиться в глубокий сон, самолет начинает трясти и все пассажиры нервно поднимаются со своих мест. Узнаём, что снегоборочная машина повредила крыло самолета. Не летим! Выходим из самолета и два часа ждем следующего рейса. Пишу своему другу Диего, что опаздываю на два-три часа. Дают воду, пока мы ждем. Это уже становится невыносимо. Устала. Наконец, прилетел самолет, снова идем на посадку и занимаем места. Самолет взлетает, и вместе с ним летим мы. Кто на отдых, кто на работу, кто – к любви. Засыпаю – и просыпаюсь в Окленде.

Меня встречает Диего и еще какие-то люди. Направляемся в Дейвис, и я засыпаю в машине. Я въеду в свой новый дом четвертого января, а до тех пор буду жить у моей подруги Валери. Но об этом после, устала писать. В следующем письме

я напишу о первых впечатлениях. Я была взволнована, что возвращаюсь, но сейчас мне это странно.

Как ты? Как Скопье? (Грязный воздух?) Смог? Пиши. Целую. Скучаю.

Елена.

Скопье, Македония.04.01.2016.

Моя дорогая Елена, только сейчас могу тебе писать, хотя ты мне свое письмо прислала в первый день нового года. Я его сразу прочла, еще с мобильного, и с тех пор уже несколько дней разговариваю с тобой. Ловлю себя на том, что постоянно мысленно проговариваю сама с собой и бесконечное множество раз начинаю письмо... Думаю, я тебе об этом сказала по вайберу, или нет? Или я это говорила в воображении? Неважно, сейчас я сижу и пишу тебе. Но меня очень просто раздражает эта разница во времени в девять часов. Сейчас у нас 9.00, и я уже проснулась, кофе передо мной (думаю, ты почувствуешь его запах, когда будешь читать), а ты уже в постели и отдаешься сну, потому что у тебя около полуночи. Несколько минут назад мы находились в разных сутках. Я начала писать тебе 04.01.2016, а у тебя в тот момент, пока я садилась за письмо, включала компьютер, было еще 03.01.2016. И в эти минуты в разные сутки – я у себя дома, перед компьютером, а ты у себя дома в постели. Я проснулась, ты – уснула.

Когда ты проснешься, ты побежишь на факультет, спеша на первую лекцию в новом году. Ты – в начале – я в конце своего рабочего дня. И в какой-то момент мы сможем вместе выпить кофе. Ты свой утренний, я свой послеобеденный, так как, когда начинается твой день, как раз тогда, когда зарождается и расцветает твой день, мой уходит, клонится к закату и умирает. Ты будешь свежая, полная желаний работать, а я абсолютно уставшая, как выжатый лимон. Но, всё-таки, мы попьем наш совместный кофе. Ты – утренний, я – послеобеденный. Как-нибудь соберемся с силами и чем-нибудь закусим и за что-нибудь выпьем вместе, но ты за обедом, я за ужином. Как получится. Сейчас я пью кофе дома и пишу... Сейчас ты спишь и видишь сны...

Ты так красочно описала мне свое путешествие, что у меня возникло чувство, будто я путешествую вместе с тобой. И во всем твоём рассказе не знаю, что больше разволновало мое сердце: твои прощальные объятия с домом, твои чувства

при расставании с ним или твои мысли о принадлежности к новой большой аэропортной семье. Может быть, все вместе!!! И действительно, сколько нас, семей? Сколько домов!

Поэтому это твое описание путешествия от одного дома к другому, с одного на другой край земли с девятичасовой разницей во времени вернуло меня в далекое детство, когда и у меня была большая семья, которая называлась футбольно-клубная семья. Когда и я, в мои четыре года, уехала с одного на другой край Европы, с Вардара на Ла-Манш, из Скопье в Рен, из Македонии в Бретань, из Югославии во Францию. Мой отец Сократ, который в начале семидесятых годов прошлого века был известным футболистом футбольного клуба «Вардар», подписал двухлетний договор с французским клубом «Рен». В то время было редкостью, чтобы македонский и вообще югославский спортсмен строил карьеру за пределами своей страны, так далеко от дома. У него и здесь было всё, прежде всего, слава и деньги. У него была квартира и прекрасный дом. Но для него Франция была шансом не только в футбольной карьере, но и возможностью с отцовской любовью помочь своему ребенку, обеспечить самых лучших врачей для лечения моих вывихнутых бедер. Это, как говорят в народе, был мой диагноз, с которым я родилась. В том 1971 году мне было четыре года, но я всё еще не ходила. До 1971 года моим домом была больница – больница опорно-двигательного аппарата в Охриде. Но тогда, в 1971 году, моим домом стала квартира, а потом больница города Рен. И там, в сердце Бретани, которая омывается водами Атлантики (той самой, что сейчас отделяет меня от тебя), мои родители вместе со мной и новорожденной Майей стали частью одной большой семьи.

Я помню – возможно, по рассказам матери – что у жен футболистов, игравших за ФК «Рен», были свои места в ложе, чтобы они могли регулярно смотреть матчи. Я помню – возможно, опять же по рассказам матери – что мы становились большой, очень большой семьей, когда на Рождество собирались игроки команды с женами и детьми, тренеры, массажисты, руководители клуба с женами и детьми. И тогда каждая семья становилась частью большой семьи футбольного клуба «Рен». И каждая семья забывала, откуда она, и вливалась в эту футбольную семью.

Помню. Об этом я действительно помню, что там я впервые увидела негра и что я была чуть-чуть удивлена, когда он взял меня за руку и улыбнулся большими белыми, белоснежными зубами. И как я потом удивилась, как моя ручка, ручка

пяtilетней девочки, осталась белой, несмотря на то, что лежала на черной руке тридцатилетнего Кейта из команды отца. Да, я как раз сейчас, пока пишу тебе, вспомнила его имя. И чтобы убедиться в этом, набираю номер мамы (она всегда вариант «позвони другу», как в телепередаче), и она подтверждает, удивляясь, почему сейчас, спустя столько лет, я вспомнила Кейта. Спустя сорок пять лет!!!

Целых два футбольных сезона, почти целых два года Рен был моим городом, в Рене был мой дом. Там я сделала свои первые шаги. Сама! Я начала ходить в пять лет. После сложной и успешной операции я сделала свои первые шаги. Самостоятельно! Пошла в пять лет. И хотя я уже знала кириллические буквы, и своей неумелой ручкой, той самой белой ручкой, которая поместилась в черной руке Кейта, я писала письма бабе Милице, учиться я начала на французском. Учила буквы французской латиницы, говорила по-французски, пела песенки по-французски, начала писать на французском... Начала и думать на французском и... Чем увереннее я себя чувствовала во французском, тем больше запинаясь в македонском.

В нашем доме в Рене, в своей детской комнате я отпраздновала и свой первый (на самом деле пятый) день рождения, стоя перед тортом, с которого мне улыбались свечки (как мне рассказывала мама). До этого, в Охриде и в Скопье, в больничной палате, лежа в постели, я праздновала свои дни рождения перед тортом, с которого мне сочувственно светили свечки. И там, в моем Рене, я стала такой, как все дети моего возраста, стала ребенком, который ходит прямо, гордясь завоеванной победой. Своими первыми самостоятельными шагами в больнице в Рене, а потом дома в Рене.

А когда я обрела дом, мы вернулись назад!!! Возвратились в Скопье, и нужно было всё начинать с начала. Нужно было всем показать, как я могу ходить по скопским тротуарам и улицам, показать, что я и в школе хорошо учусь, пишу, говорю на македонском, нужно было показывать, что я счастлива снова быть в родном городе. А я – я это хорошо помню – скучала по своему доктору, который дал мне возможность смотреть на мир под верным углом, скучала и по физиотерапевту, который научил меня ходить, и по друзьям, с которыми прошли мои первые французские школьные дни.

Вот, дорогая Елена, мой рассказ о доме – доме, в котором я жила здесь и там. С тех пор как я навсегда потеряла дом в Рене, где-то летом 1973-го, я очень сильно привязана к этому дому в Скопье. Ну ладно.

Эти слова я пишу в девять утра и поглядываю на часы – уже десять. Кофе выпила, но разговор не заканчивается. Все-таки я на этом остановлюсь и потом вечером, когда буду отправлять это мне сочинение по мейлу, допишу еще кое-что.

Где-то около девяти вечера. Сегодня целый день напролет идет снег... Мелкий, такой мелкий, как сахарная пудра, которой мама посыпала праздничный торт. Воздух всё еще грязный, но это уже гораздо меньше чувствуется. Может быть, поэтому меня не пугает загрязнение воздуха. Меня ужасает загрязнение души! У меня почти девять вечера, а у тебя полдень...

С кем ты теперь пьешь полуденный кофе? Подслащен ли он приятным разговором, как те несколько наших встреч за чашкой кофе в моем кабинете на филологическом факультете в Скопье? Или как те, в факультетском буфете?

Правда, с кем ты пьешь этот свой полуденный кофе (вечерний по нашему времени), запах которого дразнит мои ноздри?

Обнимаю.

Весна

Дейвис, Калифорния 06.01.2016

Дорогая Весна,

я так обрадовалась твоему письму в этой моей далекой Америке, где мне одиноко. Оно мне наполнило душу. Такое же чувство, как ты описала, – будто мы сидим в кафе на филологическом факультете или в «Everyday», кафешке рядом с твоим домом на Аэродроме. Всё же правда такова, что ты там, а я здесь, и между нами километры, или мили, многие, бесчисленные.

Мне нравится этот способ общения, я чувствую, что много больше можно сказать, более ярко передать такие моменты, которые нельзя передать в двух-трех коротких сообщениях по вайберу.

Где я остановилась? Ах да, на моем приезде в Дейвис или, точнее, в полупустой Дейвис. Дейвис – типичный студенческий городок, переполненный в течение учебного года и совершенно пустой летом и в праздники. Миллион студентов находит здесь свой временный дом. Но когда наступает большой праздник или каникулы, они возвращаются в свой родной дом. И тогда Дейвис – это дом для тех, кто всегда живет здесь, и для группы иностранных студентов, которым непросто вернуться в свой родной дом, чаще всего по финансовым причинам.

Но люблю я Дейвис и пустым. Особенно сейчас, когда я снова сюда вернулась, снова должна с ним знакомиться и привыкать к нему. Много было для меня как будто новым и странным,

спутанным после перелета Jett-ом, последствия которого я чувствовала после суток в самолете и из-за девятичасовой разницы во времени с Македонией. Все это способствовало тому, что я остро чувствую ностальгию.

Путешествия интересны и несут новый опыт, новые знакомства, открываются новые горизонты. Но в то же время они приводят в замешательство, а иногда и почти бесят, сводят с ума, так как меня уже нигде ничего не устраивает на 100%. Когда я в Македонии, мне не хватает американского оптимизма, улыбочности, практичности, в кафе или когда я иду в банк, мне не хватает точности, аккуратности в некоторых вещах. Моя жизнь организована как швейцарские часы, всё по порядку и как следует. Но как в профессиональной сфере, так и в личных отношениях, мне не хватает непосредственности и импровизации, с которой всё делается, как у нас в Македонии. Той ситуации, когда подруга или приятель без предупреждения заявляются на кофе, или когда планы составляются на завтрашний день, а не на две недели вперед.

Всё же, в отличие от других, мне повезло, потому что у меня есть несколько хороших друзей, всех нас связывает какая-то южная или средиземноморская черта. Одна из них – моя подруга Валери, родом из Чили. У нее я остановилась в первые несколько дней в Дейвисе. Обожаю ее дом, в котором преобладает красный цвет. Я спала на ее диване, окруженная картинами ее матери. Мать Валери – художница, а ее картины так прекрасны, что даже если ты чувствуешь себя словно после кораблекрушения, одного взгляда на них достаточно, чтобы у тебя просветлело лицо. Но у матери Валери такой характер. Она прекрасная женщина, очень теплый человек. Я познакомилась с ней в Чили и иногда ходила к ней обедать. Мы пили вино и говорили о литературе и искусстве. Кроме Вал, у нее есть еще две дочери – но ни одна из них не унаследовала ее талант художника. Карина – врач, а Роми – ветеринар. Вал – будущий доктор наук в области молочного производства. Карина и Роми живут в Чили, а Вал – в Калифорнии. Ее мать часто мне говорит, как ей не хватает Вал и как ей хочется быть рядом с дочерью. Думаю, это желание любого родителя – чтобы дети были рядом и счастливы. Конечно, это желание и моих родителей, желание, с которым они живут последние шестнадцать лет, с тех пор как я уехала, и десять – с тех пор как уехала моя сестра Ивон. С Ивон они всё же чаще видятся. Польша ближе к Македонии, чем Америка. Моя мать практически живет между Польшей и Македонией. Моя бабушка еще жива, ей девяносто три года. И хотя память и самочувствие у нее как у двадцатилетней, зрение и слух ей уже изменяют, что, я думаю, тяготит ее. Ах, эта жизнь на два дома!

Сегодня в Македонии сочельник, а у нас обычный рабочий день. Смотрю, как на Фейсбуке народ выкладывает фотографии праздничных столов с голубцами, рыбой, запеканками, соленьями, пирогами, а мне остается лишь представлять их запах и вкус и мечтать. И вместо роскошных македонских блюд я ем блины с овощной начинкой (как для турли-тава) и перелистываю фотографии от тебя, сестер и кузин. Слушаю македонскую музыку. Много лет я ее избегала и убеждала себя, что она мне не нравится. Сейчас я знаю, что так я пыталась обманывать себя лишь затем, чтобы не чувствовать боль и тоску. Но сейчас всё иначе. Сейчас я научилась жить с мыслями, что у меня два дома и что нужно стремиться воспринимать их с самой лучшей возможной стороны.

Вчера я въехала в свой новый дом, где буду жить десять недель. Буду жить с американцем с факультета культурологии и полькой с германской филологии. Дом просторный, в нем царит какой-то, если можно так выразиться, художественный беспорядок. Не могу сказать, что мне это нравится, но жизнь с соседями, за редким исключением, полна многочисленных компромиссов. Иногда всё идет гладко, иногда – нет, и тогда каждый просто идет своим путем, без обид. Надеюсь, что в этот раз всё пройдет гладко, без серьезных проблем.

Пора садиться за книги... вернуться к латиноамериканскому натурализму. Алкоголизм, низменные страсти, карты, эстетика безобразного, эмоции, пространство, деградация общества. Иногда я чувствую, что история как бы повторяется!

Жду твоего письма.

Счастливого Рождества тебе и твоим близким.

Крепко обнимаю,

Елена.

Од македонски на руски преведе:
Ала Шешкен (Алла Шешкен)

Vesna Mojsova-Čepiřevska

Rodinné album (Matica makedonska, 2015, Skopje)

Podoba slov

Když jsem se ptal babičky,
jak si mám zapamatovat
podobu slov,
jako by se navrátila
odněkud zdaleka,
objala mě a řekla:

Jejich podobanení jednotná,
tak jako i naše muka,
která jsou rozdílná,
a přesto postihnou každého.

A tak na klíně své babičky,
na její barevné zástěře,
jsem poznal svou domovinu.

(Petre M. Andreevski)

Mým babičkám Milici a Dilbě

Má babička Milica Ivanovska (1924–1980), rozená Zafirovská, pocházející z blízkosti Tetova, byla provdána za dědu Grozdana Ivanovského, narozeného ve vesnici Židilovo, poblíž městečka Kriva Palanka, a byla matkou mé matky. Matka babičky Milici, kterou si pamatuji jen jako bábu Saru, ne jako prabábu (protože v tom věku jsem nechápala, co vlastně „prabába“ znamená), zemřela, když mi bylo pět let a žila jsem v Rennes ve Francii a můj otec tamhrál za tamní městský fotbalový tým. Babička Milica nás opustila v mých třinácti letech. Nemohla se dlouho těšit ani z vnúček, Vesny a Maji, které se narodily její dceři Ljubici, ani z Jasminy, Gorana a Biljany, dětí syna Borise. A tak ani nestihla být prababičkou.

Má babička Dilba Mojsova (1910–1997), rozená Donakova, z vesnice Setiny v Egejské Makedonii, vdaná za mého dědu Ristu Mojsova, který pocházel ze stejné vesnice, byla matkou mého otce. Její matku si nepamatuji (a ani její jméno už neznám), nepamatovala si ji ani babička Dilba, protože už v útlém věku osiřela a vyrůstala bez opravdové mateřské lásky. Do svých nedožitých 90 let měla možnost se těšit z Vesny a Maji, dětí svého prostředního syna Sokrata, ale i ze Zorana a Anity, dětí syna Iliji, a z Vladimira a Rista, dětí syna Lazara. Také mé dvě děti, Sara a Gorazd, měly možnost ji poznat. Babička Dilba se tak stala i prababičkou.

Mým rodičům

Mí rodiče Ljubica (dívčím jménem Ivanovska) a Sokrat Mojsovi vykročili na společnou cestu životem v roce 1966. Ale jejich příběh začal už v lednu roku 1963, a to upřímnou studentskou láskou mezi nejkrásnější dívkou, za kterou se otáčeli mladíci ze čtvrti Novo maalo, ale také ze střední ekonomické školy, tehdy obchodního gymnázia, a populárním a trochu namyšleným mladým a nadějným fotbalistou FK Vardar. Téměř padesát let plných lásky a porozumění vyplnili také výchovou svých dvou dcer Vesny (1967) a Maji (1971) a tří vnuků:

Sary (1987), Gorazda (1993) a Marka (2007). Dne 8. září, v den jejich sňatku, se setkává celá rodina, slavíme a hodujeme v rodném domě, a to už ještě dlouho před tím, než se tento den stal svátkem, přesněji dnem zrození Republiky Makedonie.

Mé matce Ljubici

Má matka Ljubica Mojsova (1945), rozená Ivanovska, je druhým, mladším dítětem Milici a Grozdana. Svůj aktivní život prožila jako vynikající bankovní úřednice s velkým smyslem pro finančnictví. Kdyby se byla narodila o něco později, určitě by se, díky potenciálu, který má, stala finanční ředitelkou nebo, moderně řečeno, manažerkou. V roce 2015 oslavila své sedmdesátiny, takže tento den není pro mou rodinu jen státním svátkem, ale znamená mnohem více – je to den naší matky a babičky. Narodila se v samém srdci Skopje, ve čtvrti Novo maalo, v malém a útulném měšťanském domě, a taxi v sobě nese příběhyho měste a životě této městské čtvrti, vzpomíná si na emotivní příběhy své rodiny, svých sousedů, svých předků pocházejících z Tetova a Krive Palanky, příběhy své matky, hospodyně, která utekla před albánským terorem za 2. světové války, a vyměnila tak Tetovo za Skopji, příběhy svého otce, vynikajícího pekaře, který se celý svůj život snažil vybudovat rodinný podnik na výrobu chleba a burku, počítaje i pokus v sarajevské Baš-čaršiji, a také příběhy o svém starším bratru Borisovi, kterému byla druhou matkou. Mrzí mě, že jsem dosud nenašla čas na její povídání, na rozpletení pramínek jejich vzpomínek a na fotografie, ačkoliv dar vyprávění jsem podědila po ní.

Mému otci Sokratovi

Můj otec Sokrat Mojsov (1942) je prostředním synem Dilby a Rista. Svou kariéru začal jako fotbalista skopského FK Vardar (za který debutoval ve svých necelých osmnácti letech) s 362 odehranými zápasy a s 166 góly, ale hrál také za francouzský FK Rennes (v sezónách 1971–73). Je jedním z nemnoha legend skopského Vardaru, a kdyby se byl narodil o mnoho let později, určitě by byl uznávaným a proslulým jako Pančev nebo Pandev. Narodil se ve vesnici Setina, jen několik kilometrů od makedonsko-řecké hranice, a nese si v sobě skromnost, uzavřenost, ale také stesk v očích, protože navždy opustil svou domovinu. Stal se jedním z nejvirtuóznějších mistrů hlaviček a respektovaným představitelem makedonského fotbalu v rámci jihošlovanské reprezentace, za níž odehrál několik zápasů. Sokrat, nejúspěšnější z bratrů Mojsových (Ilija, Sokrat, Lazar) se ukázal být také skvělým trenérem kategorie mládeže, s níž pracoval celý svůj aktivní život po návratu z Francie. Mládež se pod jeho odborným

vedením stala šampionem národní ligy v roce 1975. O ranýchpohraničních zážitcích nikdy nevypravoval, takže se obávám, že si je odnese na druhý břeh.

Mé sestře Maje

Maja Mojsova-Mijovska (1971) je má mladší sestra, která má velice náročné a zodpovědné povolání – je anestezioložkou na fakultním ARO (KARIL = Klinika anestézie, reanimace a intenzivního léčení) ve Skopji. Každý den své pacienty uvádí do umělého spánku a pak je probouzí zpět do tohoto světa. Dlouhonohá Maja, která vždycky hrála prim při plánování večerní zábavy po skopských hospodách (putykách) a která se celým svým srdcem na každém tahu vydá až do posledního, žije nyní v manželství s Gjorgjem (Džolem) Mijovským. Je matkou Marka (2007), který v roce 2015 úspěšně dokončil 2. třídu a začal chodit do třetí třídy. Pamatuju si, že když jsme byly malé, chtěla jsem své sestře dokazovat svou autoritu, ať už bylo třeba pomoci jí se psaním domácích úkolů, nebo při pochopení některých těžších cvičení a úloh, anebo když jsme zůstaly samy doma. Velmi náročným mě bylo, když jsem se vdala, ve svých necelých 20 letech, protože jsem tím ukončila soužití v dětském pokojíčku v bytě na ulici Dameho Grueva, číslo 3, vchod 4.

Stevovi

Svého muže Stefana Čepiševského (1964) znám celý život. Znali jsme se i přesto, že jsme jeden o druhém ještě nevěděli. Jednou, když jsme spolu ještě chodili, jsme si prohlíželi fotografie a našli jsme jednu, která se nacházela v obou našich albech – na břehu Jadranského moře, přesněji v Sutomoru, byly vyfoceny děti, na jednom konci on a na druhém konci já! Takže pokud počítáme i tuto první společnou chvíli, jsme spolu 38 let, pokud za první impulz počítáme náš první polibek, jsme spolu 33 let, a pokud vycházíme ode dne naší svatby, pak pouhých 28 let. Kdyby nebyl Stevo, nebyla by ani Sara, ani Gorazd. Stevo, něžný a starostlivý otec a ohleduplný a oddaný manžel, na veřejnosti známý jako nejlepší makedonský mužský (doprovodný) vokál, s celou řadou hudebních nahrávek a radiových i televizních vystoupení, s mimořádným počtem koncertů (byl frontmanem skupin Berza, Astoria, Toa e toa, ale i doprovodným vokálem Vlada Janevského, Tošeta Proeského, Kaliopy, Karoliny, Biby Dodevy...) je jedním z mála, kdo dokonce třikrát vystoupil na Eurovizi. A proto je život s ním jako písnička.

Mým dětem

Dětský letní příběh

Mezi zažloutlou trávou na vršku sedí děti.
Za vrškem je zeď. Za zdí
roste sad. A pak zase vrch. Tam někde
za vrškem roste velký mrak.

Za mrakem už začíná moře.
Za mořem je ostrov s modrými a růžovými lesy.
Za lesy roste kmen s hořkým kořenem.
Za kmenem sedí kouzelník a splétá naše myšlenky.

Za kouzelníkem se otevírá sad, nikoliv neznámý.
Za sadem se zdvihá zeď.
Za zdí – pak – prsí se vrch.
Na vršku sedí děti. Mezi zažloutlou trávou.

(Vlada Uroševikj)

Saře

Sara Čepiševska (1987) je mé první dítě. Jako malá se stala velkou televizní hvězdou díky svému mimořádnému vystoupení v hudebním pořadu na MRT „Dajte muzika“ (1993) a také v pořadu „Sitelbambini“, který moderovala naživokaždou neděli od 12 hodin po tři roky. Ještě dodnes děti vyrůstají s populární písní „Zelkata“, kterou do pořadu „Dajte muzika“ napsal Slave Dimitrov na text Petre M. Andreevského a kterou Sara nazpívala společně se svým otcem Stevem. Od té doby ji popularita neopustila. Skvělých výsledků dosáhla i jako plavkyně za FK Vardar v disciplíně 200 m motýlek a poté také 200 m znak. Dnes jako logopedka a magistra filologie v oblasti psycholingvistiky a makedonistiky, pracuje ve školce „OrceNikolov“, kde učí děti ve věku 3 až 6 let lépe ovládnout problematické hlásky a čistěji a přesněji vyslovovat.

Gorazdovi

Gorazd Čepiševski (1993) je mým druhým potomkem. Od pěti let se snaží zkrotit svou vášeň po fotbalu plaveckými aktivitami (to díky mému a Stevovu naléhání, ale také díky příkladu Sary, která již v té době byla ve vodě jako doma). Od té doby si vybudoval úspěšnou plaveckou kariéru jako člen FK Vardar, ale i člen makedonské reprezentace. Dodnes je držitelem rekordů v kategoriích na 50, 100 a 200 metrů znak v malých i velkých bazénech a je absolutním rekordmanem Republiky Makedonie v těchto disciplínách.

Posledních rekordů dosáhl na Mediteránských hrách v Mersinu, Turecko, na Univerziádě v Kazani, Rusko, v roce 2013 a na Světovém plaveckém mistrovství v Dauhá, Katar, v roce 2014. Svou touhu po fotbalu si kompenzuje vášnivým fanděním italskému fotbalovému klubu Milan, ale protože v jeho srdci má místo také Vardar, možná díky genům dědy Sokrata, fandí naživo i u televize házenkářům a házenkářkám Vardaru. Budoucí inženýr metalurgie Gorazd nadšeně vykládá o Skopji a o skopských hospůdkách a kavárnách.

Mým vnučkám (vnukům)

Moře. Poledne.
Z moře vystupuje dívka
Její sladká kůže roní
Kapky
Deště

Prší
Z dívčích bradavek
Pijeme oba
Já
-
A moře též

Mramorno More, 94
(Michail Rencov)

Vesna Mojsova-Čepiševska; Elena Atanasiu
101 životů (Matica makedonska, 2018, Skopje)
Davis, Kalifornie
29. prosince 2015

Milá Vesno,
vím, že jsme přes viber v dennodenním kontaktu, přesto jsem se rozhodla, že se ti alespoň jednou týdně pokusím něco napsat touto formou. Snad mám strach, abych znovu nezapomněla makedonsky, jak je tomu vždy, když opouštím svoji domovinu. Rozhodla jsem se, že tentokrát se mi to nestane, ačkoli vím, že se tomu nevyhnu. Obklopena jinými lidmi i jiným jazykem a devítihodinovým časovým posunem oproti Makedonii, to vše člověka nutí, aby se chtěl nechtěl přizpůsobil a zabředl do toho, čemu Američani říkají melting pot. Toto slovo je v podstatě definicí Ameriky – místo, kde se stírají rozdíly, místo, kde ztrácíme své kořeny, svůj původ, jazyk, místo, kde naše vědomí

začíná fungovat jaksi americky, místo, kde všechna ostatní místa jsou nedůležitá, bezvýznamná a nekonečně vzdálená. Místo, kde naši největší starostí je, zda se zvedla cena benzínu. Její případné zvýšení pak způsobí všeobecnou paniku. To jsou alemyšlenky na začátek nového roku!

Abych to ale vzala popořádku. Ze Skopje jsem letěla v šest ráno *Wiz-zairemdo* Stockholmu. Z domu jsem vyrazila asi o půl páté, budík mě probudil půl hodiny předtím. Rychle jsem vyskočila z postele, vlétla do koupelny, ospalá a jako mátoha, nějak se mi ale podařilo se přichystat.

Zkontrolovala jsem, zda mám všechno potřebné a dala sbohem místnostem, ve kterých jsem strávila minulých sedm měsíců. Pokoj, jenž mi v některých chvílích přišel maličký a měla jsem ho až po krk, jsem si znovu zamilovala a bylo mi jasné, že mi bude chybět. Zhasla jsem světla, zamkla dveře a tiše se rozloučila se svým domovem. Slíbila jsem si, že se brzo vrátím, ale hluboko v sobě jsem si kladla otázku, zda tomu tak skutečně bude. Vydali jsem se autem po dálnici ve směru letiště Alexandra Velikého. Makedonský velikán a turecká investice – zajímavá kombinace. Nemůžu se zbavit dojmu, že žijeme v době jakési nové turecké kolonizace, kulturní i ekonomické.

Vzpomínám si, že jsem před několika lety za jednu hodinu napsala referát z latinskoamerické sociolingvistiky. Červenou nití, jež se prolínala téměř všemi statěmi, které jsem přečetla, byl neokolonialismus. Články o tom, jak se Španělsko nemůže smířit se ztracenými latinskoamerickými državami. Poslední z nich byla v roce 1898 Kuba. Tento rok byl v mnohém velice tragický, tehdy se také zrodila *Generación 98*, reprezentovaná básníky a spisovateli, jako např. de Unamuno, bratři Machadovi, Baroja, Valle-Inclán a dalšími, kteří si kladli otázky typu „Kam jsme se to dostali? Kdo jsme? Proč se to stalo právě nám?“ a řadu dalších, depresivního a sebereflexního rázu. Otázky plné hlubokého rozčarování a stesku po ztracených koloniích. Tehdy ovšem de Unamuno ani další netušili, že o několik desetiletí později začne Španělsko novou kulturně-ekonomickou kolonizací, na první pohled ne tak krvavou jako v době Kolumbových či Cortésových, avšak kolonizací, pomocí níž si udrží své dominantní postavení v Latinské Americe.

Domnívám se, že v časech, kdy makedonští povstalci bojovali proti turecké nadvládě a makedonské otrokyně „o hlavu přicházely, víru svou však neztrácely“, neměli ani tušení, že jednoho dne bude Makedonie znovu zaplavena tureckými nemocnicemi, středními školami, letišti, obchody a, což je nejzajímavější, tureckými seriály. Seriály, které představují novou formu otroctví. Před televizorem jako přikovaní ke gauči, sledujeme masově dobrodružství malého Agy či

Hurrem. Seriály, jejichž prostřednictvím nám jako trychtýřem nalévají do hlavy hlouposti o manželství s nezletilými dívkami, mužské nadřazenosti, znásilňování a ponižování něžného pohlaví. Seriály, jež nás vracejí do časů krále Klacka, namísto toho, abychom směřovali k lepší budoucnosti. Televize je kouzelná bedna, která nás svazuje, nutí zapomínat a přenáší nás do nového světa. Světa, v němž nás ani nenapadne demonstrovat za občanská práva a čistší vzduch. Jelikož každý se dívá na nějaký ten turecký seriál na rozličných kanálech a v různém čase. Nejsme však sami, totéž se děje i v Latinské Americe. Telenovely tak dostávají nový vznešený politický význam. Jakousi novou důležitou roli při kontrole širokých mas. Většina z nás si to ani neuvědomuje.

S takovými myšlenkami jsem opouštěla Skopji. Měla jsem štěstí, neboť pozdější lety byly zrušeny. Let byl bez turbulencí. Vedle mě seděla nějaká žena s litrovým džusem a půlkilovou čokoládou Milka. Stolek před sebou měla sklopený. Letuška jí několikrát zopakovala, aby ho zavřela. Nějak se nemohly domluvit. Nakonec se moje spolucestující pomocí rukou a nohou dovítíla, co má udělat. Kladla jsem si otázku, zda letí poprvé. Všimla jsem si jí i po přiletu, kdy se tlačila mezi lidmi, aby byla první u přepážky pasové kontroly. Musím poznamenat, že se davem prodírala poměrně agresivně a bez skrupulí. Spěchala snad někam? Na nějakou důležitou schůzku či cosi podobného? Letadlo odstartovalo a my jsem se začali vzdalovat od domova. Každou minutou dál a dál. Vzpomněla jsem si i na to, jak mi policista při pasové kontrole ve Skopji kladl různé otázky, které podle mě nedávaly smysl, a když jsem se dotázala, proč se mě tak vyptává, urazil se a povýšenecky mi oznámil: „Jestli chceš letět, dělej, co ti říkám!“ Pokud by v Americe někdo takto jednal se svým spoluobčanem, mohl by klidně přijít o místo. U nás padáka dostane vždycky prostý občan.

Přiletěli jsme do Stockholmu. Tam jsem se musela dostat z jednoho letiště na druhé. Byla jsem nervózní, ale došlo mi, že bezdůvodně. Všechno šlo jako po másle, téměř dokonale. Autobus nás nejprve odvezl do centra a odtud na druhé letiště. Autobusovým okénkem jsem pozorovala město. Nádherné staré budovy, běloskvoucí sníh, lidi, kteří v něm běhali, děti, jež si v něm hrály. Celé město vyzdobené jako v pohádce a čisté jako ze škatulky. Překrásné! Ráda bych se sem někdy vrátila na delší dobu. Uvidíme, co život přinese.

Přijela jsem na letiště Arlanda, ze kterého jsem měla let do Oaklandu. Musela jsem zabít několik hodin. To mi ale vůbec nevadilo. Letiště jsou jakási magická místa, druh přechodného bydliště, přestupný domov. Místo mezi dvěma domovy, na kterém se chvilku zdržíš, něco sníš nebo si dáš teplý čaj. Ráda si vždycky něco koupím, sednu si a

pozoruju lidi kolem sebe. Každý má svůj příběh, proč je zrovna v tomto okamžiku právě na tomto místě. Vedle mě seděl jeden postarší švédský pár, jenž zrovna dojedl a vychutnával si poslední doušky bílého vína. Z druhé strany pak britská rodina s jedním dítětem. Rodiče mluvili o tom, co musejí udělat, až se vrátí domů, zatímco si jejich potomek neustále hrál náruživě s telefonem. O něco později zasedl potichu jeden asijský pár k suši a minerálce. Všichni svorně u společného stolu. Jednoho z těch dlouhatánských, jež bývají v pivnicích, se spoustou židlí po obou stranách. Připomíná mi rodinný stůl, kolem kterého se sesedlo příbuzenstvo, ačkoli jsme všichni odjinud. V tu chvíli připomínáme obrovskou letištní rodinu. Každý, kdo dojí, vstane a odnáší svůj umazaný tác. Přicházejí noví lidé, přisednou k našemu stolu a konzumují to, co si koupili. I oni, stejně jako my a naši předchůdci, se během chvíle stávají součástí naší rodinné sešlosti. Potom se zvedám i já. Směřuji k bráně, kde budou odbavovat náš let. Strašná fronta. Při letech do Ameriky často zavádějí speciální kontroly a zvláštní bezpečnostní opatření. To je něco strašného. Pomalu nastupujeme a směřujeme na svá místa. Štěstěna mi přisoudila prostřední sedadlo, mezi jednou nervózní Američankou a nějakým Švédem. Žena neustále poukazuje na to, že je kolem sousta volných míst a že by bylo nejlepší, kdybych si přisedla, že to pro mě bude pohodlnější. Jsem unavená a ani netuším, proč ji vůbec poslouchám. Jdu za stevardem a ptám se ho, zda si můžu přisednout. Říká, že zatím ještě neví, zda nějaká volná místa vůbec budou. Vracím se na své místo, ale ona mi znovu klepe na rameno, abych si přisedla. Poslechnu ji (sama nevím, proč), nacházím volné místo, když v tom, ani ne za půl minuty, přichází trojčlenná rodina a ptá se, jestli náhodou neseďm špatně. Samo sebou mi je stydno a vracím se zpátky na svoje sedadlo. Ozve se *Boardingiscomplete*, což znamená, že jsou všichni cestující na svých místech, i ona Američanka vedle mě, která mi oznámí: „Ááá, asi jsem měla počkat na tohle hlášení!“ Usměju se, natahuju si přes oči masku na spaní, a když už upadám do hlubokého snu, letadlo se zatřese a všichni cestující se na svých sedadlech začínají nervózně ošívát. Dozvídáme se, že stroj na odmrazování poškodil křídlo. Let je odložen. Vystupujeme z letadla a dvě hodiny čekáme na přílet nového. Píšu svému kamarádu Diegovi, že budeme mít dvě tři hodiny zpoždění. Čekáme a dostáváme vodu. Je to k nevydržení. Jsem unavená. Letadlo konečně dorazilo, znovu nastupujeme a sedáme si na svá místa. Odlepuje se od země a s ním i my. Někdo na dovolenou, jiný do práce, další za hlasem svého srdce. Usínám a probouzím se v Oaklandu.

Vyzvedává mě můj kamarád Diego a ještě pár lidí. Vyrážíme směrem k Davisu a já usínám v autě. Do svého nového domu se nastěhuju 4.

ledna, do té doby zůstanu u své kamarádky Valery. Ale o tom později, z toho všeho psaní jsem už unavená. V dalším dopisu ti sdělím své první dojmy. Byla jsem celá pryč, že se vracím, ale teď mi je nějak divně.

Jak se máš ty? Jak je ve Skopji? Smog?

Napiš mi. Posílám pusu. Chybíš mi.

ELENA

Skopje, Makedonie

4. ledna 2016

9:00

Moje drahá Eleno,

k odpovědi se dostávám až teď, ačkoli ty jsi mi napsala už na Nový rok. Tvůj dopis jsem si hned přečetla na mobilu a od té chvíle s tebou už několik dní hovořím, přistihnu se, jak stále mluvím sama se sebou a nesčetněkrát začínám s tímto dopisem. Myslím, že jsem ti to řekla přes viber, ne? Nebo jsem ti to sdělila jen ve svých myšlenkách? To je jedno, jsem tady a píšu ti. Leze mi ovšem na nervy ten devítihodinový časový posun. U nás je teď 9.00 a já konečně funguju, přede mnou káva (doufám, že se ta vůně line až k tobě), a ty jsi už v posteli a pomalu upadáš do snu, jelikož u vás je kolem půlnoci. Ještě před několika minutami jsme měly různý den. Začínám ti psát 4. ledna 2016, ale ty ve stejný moment, zatímco usedám k počítači, abych ti napsala, máš ještě 3. ledna 2016. A ve stejný okamžik rozličných dnů jsem já doma před počítačem a ty ve své posteli. Já vzhůru, ty v mrákotách.

Až vstaneš, poběžíš na fakultu, budeš pospíchat na svoji první hodinu v novém roce. Tobě bude den začínat, mně končit. A v jednom okamžiku si dáme společnou kávu. Ty svou ranní, já odpolední, protože když začínáš a se zorou se rodí tvůj další den, ten můj se chýlí ke svému konci a pomalu umírá. Ty plná síly, čerstvá, s novým elánem do práce, a já totálně vyšřavená. Tu společnou kávu si ovšem dáme. Ty ranní, já odpolední. Snad si někdy najdeme čas, abychom společně i něco zakously a připily si, ty na oběd, já k večeři. To je jedno. Momentálně jsem sama, popíjím ten lahodný nápoj a píšu... A ty pohroužená do svých snů...

Svoji cestu jsi mi vyličila tak barvitě, že jsem měla pocit, že cestuju s tebou. A nejsem si jistá, co mě z celého tvého příběhu zasáhlo více: tvé mazlení se s domovem, tvé pocity při loučení či tvá sounáležitost se svou novou letištní rodinou. Asi ze všeho trochu!! Ale vážně, kolik máš skutečně rodin? A domovů?

Jelikož mě popis tvé cesty z jednoho domova do druhého, z jednoho konce světa na druhý, s devítihodinovým časovým posunem, vrátil hluboko do dětství, kdy jsem i já měla ještě jednu rodinu, fotbalovou. Když jsem se i já ve svých čtyřech letech přestěhovala z jednoho konce Evropy na druhý, od Vardaru k La Manchi, ze Skopje do Rennes, z Makedonie do Bretaně, z Jugoslávie do Francie. Můj otec Sokrat, v těch raných sedmdesátých letech minulého století mimochodem slavný fotbalista, podepsal dvouletý kontrakt s francouzským FK Rennes.

V té době byla skutečně vzácnost, aby makedonský či jugoslávský sportovec budoval kariéru mimo svou zemi a vytvořil si domov daleko od své domoviny. Jelikož i tady měl vše, zejména slávu, ale i peníze. Měl také byt a překrásný dům. Francie pro něho byla výzvou, nejenom ve fotbalové kariéře, nýbrž i v otcovské lásce, aby pomohl svému dítěti, aby pomohl mně a zajistil mi nejlepší doktory na mé postižené kyčle. To byla, lidově řečeno, moje diagnóza, s níž jsem se narodila. V roce 1971 mi byly 4 roky, ale ještě jsem nechodila. Do toho roku 1971 byla mým domovem nemocnice, konkrétněji ortopedie v Ohridu. Ale v jednadmdesátém se mým domovem stal byt, poté i nemocnice v Rennes. A tam, v srdci Bretaně, již omývají vody Atlantiku, onoho stejného, jenž mě momentálně dělí od tebe, se moji rodiče spolu se mnou a čerstvě narozenou Majou stali součástí jedné rodiny.

Vzpomínám si, nebo mi to spíš vyprávěla moje maminka, že manželky fotbalistů, kteří hráli za FK Rennes, měly svá místa v lóži, aby mohly sledovat zápasy. Vzpomínám si, či si to vybavuji z převyprávění své maminky, že se z nás na Vánoce stávala jedna velká, obrovská rodina spoluhráčů, jejich manželek a dětí, trenérů, masérů a vedoucích klubu s jejich rodinami. A tak se jednotlivé rodiny stávaly členy jedné obrovské FK Rennes. A každá z rodin zapomínala na to, odkud je, a vytvářela rodinu fotbalovou.

Vzpomínám si. Na toto si opravdu pamatuju, že jsem tam poprvé viděla černocho a zůstala mírně v šoku, když mě vzal do náručí a usmál se na mě obrovskými bílými, běloskvoucími zuby. A jak jsem se pak divila, proč moje ručka, ta ručička pětiletého děvčátka zůstala bílá i přesto, že spočinula v černé dlani třicetiletého Keity, tátova spoluhráče. Vidiš, a zatímco ti píšu, vzpomněla jsem si i na jeho jméno. Abych si byla jistá, volám mámě (to je vždycky moje varianta „přítele na telefonu“, jako v Milionáři), ta mi to na druhé straně telefonu potvrzuje a diví se, proč jsem si nyní po tolika letech vzpomněla na Keitu. Přesně po 45 letech!!!

Celé dvě fotbalové sezony, skoro celé dva kalendářní roky bylo Rennes mým městem, tam byl můj domov. Tam jsem začala chodit.

Po těžké a úspěšné operaci jsem udělala své první kroky. Sama! Začala jsem chodit v pěti letech. Tam jsem také začala navštěvovat školu. I když jsem už uměla cyrilici a svou nešikovnou rukou, tou samou bílou ručkou, jež se uhnízдила v oné černé Keitově, jsem psala dopisy své babičce Milici, začali mě učit francouzsky. Učila jsem se písmena francouzské latinky, mluvila francouzsky, zpívala francouzské písničky, francouzsky začala i psát... Ve francouzštině jsem začala i přemýšlet a... Čím jsem byla suverénnější ve francouzštině, tím víc jsem se ztrácela v makedonštině. Čím víc se mi dařilo ve francouzštině, tím víc se mi pletl jazyk v makedonštině. Ve svém dětském pokoji v Rennes jsem oslavila i své první a kalendářně páté narozeniny. Pěkně zpříma jsem stála před dortem, ze kterého se na mě usmívaly narozeninové svíčky. Předtím, v Ohridu i ve Skopji, jak znám z vyprávění své mámy, jsem své narozeniny trávila upoutaná k lůžku v nemocničním pokoji s dortem, ze kterého se na mě narozeninové svíčky mračily. A tam v mém Rennes se ze mě stalo dítě jako všechny ostatní, děcko, které chodí, vzpřímeně a hrdě jako po vyhrané bitvě. Díky prvním samostatným krůčkům v renneské nemocnici a potom i u nás doma.

Když jsem si na nový domov zvykla, vrátili jsme se zpátky do Skopje!! A všechno začalo nanovo. Musela jsem se předvést, jak chodím po skopských chodnících a ulicích, dokázat, že jsem dobrá žákyně a při učení, psaní i mluvení se tvářit, že jsem šťastná, že jsem znovu ve svém rodném městě. Ale mně, a vzpomínám si na to velice dobře, se stýskalo jak po mém doktorovi, jenž mi pomohl na nohy a já se na svět mohla dívat zpříma, tak po mém fyzioterapeutovi, který mi pomáhal s prvními kroky, ale i po kamarádech, spolužácích z první třídy.

Tak to vidíš, má Eleno, to je ten můj příběh o domu a domovu, o mém životě tady a tam. Poté, co jsem navždy ztratila ten v Rennes, někdy v létě 1973, jsem nějak přespříliš fixovaná na svůj domov ve Skopji. Ale buď jak buď.

S dopisem jsem začala v devět a právě jsem se podívala na hodiny – a ono je už deset. Kávu jsem vypila, ale chce se mi ještě povídat. Přesto se tady zastavím a navečer, až ti budu mailem tento svůj dopis posílat, dopíšu ještě něco.

Něco před 21.00

Celý boží den dneska sněží... drobně, jako když moje maminka cukrovala bábovku. Město se pořád topí ve smogu, i když se situace trochu zlepšila. Nebo se mi to možná jenom zdá. Anebo se až tak znečištěného vzduchu nebojím. Děsí mě znečištěná duše!

U nás je skoro 21.00, a u tebe poledne...

S kým si teď dáváš polední kávu? A máš tam někoho na popovídání, kdo by ti ji zpříjemnil, jak jsme to my dvě měly ve zvyku v mém kabinetu na Filologické fakultě ve Skopji nebo v tamějším bufetu?

Ale vážně. A kým popíjíš onu kávu, jež mi vždycky rozvoní život, když je u vás poledne a u nás už večer?

Objímá tě

VESNA

Davis, Kalifornie

6. ledna 2016

Milá Vesno,

tvůj dopis mi v té mojí vzdálené a osamělé Americe udělal obrovskou radost. Zahřál mě u srdce. Cítila jsem se přesně tak, jak jsi to popsala – jako bychom seděli v bufetu na fildě nebo v *Everyday*, kavárně poblíž tvého domu na Aerodromu. Fakt je ovšem takový, že ty jsi tam a já tady a mezi námi bezpočet kilometrů či mil.

Tenhle způsob komunikace se mi líbí, domnívám se, že si toho můžeme povědět mnohem víc, detailněji zachytit ony momenty, jež se nedají převyprávět ve dvou třech krátkých zprávách na viberu.

Kde jsem skončila? Á, můj příjezd do Davisu či lépe řečeno, polo-prázdného Davisu. Davis je typické studentské město, plné lidí v akademickém roce a v létě a o svátcích prázdné. Svůj dočasný domov tu má milion studentů. Když se ale blíží nějaký větší svátek či prázdniny, vracejí se do svých opravdových domovů. A tak je Davis domovem nejen místních, ale i oné skupiny zahraničních studentů, pro které není lehké se vrátit do svého skutečného domova, nejčastěji z finančních důvodů.

Ale já mám Davis ráda, i když je prázdný. Zejména teď, kdy jsem se znovu vrátila a kdy jsem se s ním opět musela seznámit, sžít se s ním. Spousta věcí byla pro mě nových, zvláštních, k tomu všemu *jetleg*, který se dostavil po čtyřiaadvaceti hodinách strávených v letadle a devítihodinovém časovém posunu oproti Makedonii, a proto se nyní cítím obzvlášť nostalgicky.

Cestování je zajímavé, přináší nové zkušenosti, nová přátelství a otevírá nové obzory. Zároveň ale také přivádí do rozpaků, někdy mi i leze na nervy, protože nikde už necítím, že mi to je na sto procent souzeno. Když jsem v Makedonii, chybí mi americký pozitivní přístup, ať už v kavárnách nebo když jdu do banky, chybí mi organizovanost, přesnost, preciznost, se kterou některé věci vykonávají. Můj život je jako švýcarské hodinky, přesný a nalajnovaný. Jak v profesionálním, tak i soukromém životě ovšem chybí spontánnost a improvizace, se kterou se vše řeší u nás v Makedonii. Ten okamžik, když

k tobě bez ohlášení přijde kamarádka či kamarád na kávu nebo když se něco naplánuje ze dne na den, aniž by bylo potřeba to dva týdny domlouvat.

Na rozdíl od mnoha jiných mám ovšem to štěstí, že mám několik dobrých kamarádů a kamarádek, se kterými mě pojí jakési jižní či mediteránské pouto. Jednou z nich je moje kamarádka Valery, původem z Chile. U ní jsem také strávila první dny v Davisu. Obdivuju její dům, ve kterém převládá červená barva. Spala jsem u ní na pohovce, obklopená obrazy její matky. Valina máma je malířka a její kresby jsou tak krásné, že i když se cítíš totálně pod psa, postačí jediný pohled, aby tě to hned zahřálo u srdce. Valina maminka je taková i ve skutečnosti. Nádherná žena s velkým srdcem. Seznámila jsem se s ní v Chile a občas jsem k ní zašla na oběd. Popíjely jsme víno a hovořily o literatuře a umění. Kromě Val má ještě dvě dcery, ale ani jedna její malířský talent nepodědila. Karina je doktorka a Romi veterinářka. Val bude technoložka v potravinářském průmyslu. Karina a Romi žijí v Chile a Val v Kalifornii. Její máma mi často vyprávěla, jak moc jí Val chybí a jak moc by chtěla, aby opět žily blízko sebe. Myslím si, že to je přání každého rodiče. Aby děti byly šťastné a poblíž.

To by si určitě přáli i moji rodiče. Je to něco, s čím žijí posledních šestnáct let, co jsem od nich odešla já, a deset, kdy se odstěhovala moje sestra Ivona. S Ivonkou se tak či tak vídají ale častěji. Polsko je přeci jen blíž než Amerika. Moje máma často pobývá na obou místech, chvíli v Polsku, chvíli v Makedonii. Moje 93letá babička je stále ještě mezi námi. Ačkoli má paměť dvacetiletého děvčete, smysly jí pomalu přestávají fungovat a trochu to na ni doléhá. Ach, ten život mezi dvěma domovy!

Dnes je v Makedonii Štědrý den, a u nás jen všední pracovní. Na facebook lidi dávají fotky plných svátečních stolů se sarmami, rybami, nakládanou zeleninou, záviny a mně se vybavila jejich chuť a vůně. Závidím. A namísto nějakého chutného makedonského jídla si dávám slanou palačinku à la co dům dal a prohlížím si fotky, které jsi mi poslala ty, moje sestra i sestřenice. Pouštím si k tomu také makedonskou hudbu. Dlouhá léta jsem se jí vyhýbala a utvrzovala sama sebe, že se mi nelíbí. Teď už vím, že jsem se záměrně balamutila pouze proto, abych zahнала tu bolest a stesk. Nyní je to ovšem jinak. Konečně jsem se smířila s myšlenkou, že mám dva domovy a že si z obou musím brát jen to nejlepší, co mi nabízejí.

Včera jsem se nastěhovala do svého nového domu, kde strávím příštích deset týdnů. Bydlím s jedním Američanem z fakulty kulturologie a jednou Polkou, která studuje německou filologii. Dům je prostorný a vládne zde jakýsi, dá-li se to tak říct, umělecký chaos. Nelze říct, že by se mi to líbilo, ale život se spolubydlícími je někdy, ne-li

vždy, život s bezpočtem kompromisů. Někdy to jde lehce, jindy ani náhodou – a tak si žije každý po svém, bez scén. Doufám, že tentokrát se vše obejde bez problémů a vyhneme se nějakým vážnějším střetům. Musím se vrátit ke svým knihám... a k latinskoamerickému naturalismu. Alkoholismu, nízkým pudům, sázení, estetice hnusu, emocím, prostoru, všeobecné degradaci. Někdy se mi zdá, že se historie opakuje. Čekám na tvůj dopis...

Veselé Vánoce tobě i tvým nejbližším.

Objímá tě tvá

ELENA

**Од македонски на чешки преведоа:
Кристина Дуфкова и Здењек Андрле
(Kristýna Dufková a Zdeněk Andrlé)**

Družinski album Mojim prednikom

OBLIKA BESED

Ko sem vprašal svojo babico,
kako si zapomniti
obliko besed,
me je ta, kot da bi se vrnila
nekje od daleč,
objela in mi rekla:
Njihova oseba ni ena,
kot tudi naše trpljenje
ni samo eno
in ne samo za enega!

Tako sem v naročju svoje babice
v njenem barvitem krilu
spoznal svojo domovino.

(Petre M. Andeevski)

Mojima babicama Miliciin in Dilbi

Moja babica Milica Ivanovska (1924–1980), rojena Žafirovska, po poreklu iz Tetova, poročena z mojim dedkom Grozdanom Ivanovskim, rojenim v krivopalanski vasi Židilovo, je mati moje matere. Mati babice Milice, ki se je spomnim samo kot babice Save, a ne kot prababice (ker v tistih letih nisem dojela, kaj zares pomeni prababica), je umrla, ko sem imela 5 let in sem živela v Rennesu v Franciji, kjer je moj oče igral za tamkajšnjo mestno nogometno ekipo. Brez babice Milice sem ostala pri svojih trinajstih letih. Ta ni doživela, da bi se dolgo veselila svojih vnukinj Vesne in Maje svoje hčerke Ljubice ter Jasmine, Gorana in Biljane svojega sina Borisa. Tako ni dočakala niti tega, da postane prababica.

Moja babica DilbaMojsova (1910–1997), rojena Donakova, po poreklu iz vasi Setina v Egejski Makedoniji, poročena z mojim dedkom Ristom Mojsovim iz iste vasi, je mati mojega očeta. Matere babice Dilbe se ne spomnim (prav tako se ne spomnim njenega imena), ne spomni se je niti babica, saj je zelo mlada postala sirota in rasla brez resnične materinske ljubezni. V svojem skoraj 90-letnem življenju se je veselila Vesne in Maje svojega srednjega sina Sokrata, Zorana in Anite svojega sina Ilije ter Vladimirja in Rista svojega sina

Lazarja. Doživela je tudi moja dva otroka, Saro in Gorazda. Moja babica Dilba je dočakala, da postane prababica.

Mojim staršem

Moja starša Ljubica (dekliško Ivanovska) Mojsova in Sokrat Mojsov sta zakorakala v svoje skupno zakonsko življenje leta 1966. Njuna zgodba se začne januarja 1963 kot iskrena mladostniška simpatija med najlepšim dekletom, za katerim so vzdihovali mladeniči Novega Maala, pa tudi srednje ekonomske šole oziroma takratne t. i. trgovske gimnazije, in popularnim ter malo vzvišenim mladim in nadobudnim nogometašem NK Vardar. Svojih slabih 50 zakonskih let ljubezni in razumevanja sta izpolnila z odraščanjem svojih dveh hčera Vesne (1967) in Maje (1971) ter treh vnukov Sare (1987), Gorazda (1993) in Marka (2007). 8. september, dan njune poroke, je povod za zbiranje družine, za druženje in kosila na njenem domu že mnogo let, preden je ta dan postal tudi praznik, točneje rojstni dan nove Republike Makedonije.

Moji materi Ljubici

Moja mati Ljubica Mojsova (1945), rojena Ivanovska, je drugi, mlajši otrok Milice in Grozdana. Svojo delovno dobo je preživela kot izjemna bančna delavka z odličnim občutkom za finančno delo. Če bi se rodila veliko let kasneje, bi s takšnim potencialom zagotovo bila finančna direktorica ali, kot je popularno reči, menedžerka. Leta 2015, in to 11. oktobra, je slavila svojih 70 let življenja, tako da ta dan za mojo družino ni samo državni praznik, temveč veliko več – prazničen dan naše matere in babice. Rojena v srcu Skopja, v Novem Maalu, v mali in simpatični mestni hiši, nosi v sebi zgodbe tega mesta in maalskega življenja tega mesta, spominja se izjemnih čustvenih zgodb svoje družine, svojih sosedov, svojih prednikov iz Tetova in Krive Palanke, svoje matere, gospodinje, ki je bežeča od albanskega terorja v času druge svetovne vojne Tetovo zamenjala za Skopje, svojega očeta, izjemnega peka, ki se je vse svoje življenje trudil narediti družinski posel iz mesenja kruha in bureka, vključno s poskusom v sarajevski Baščaršiji, in svojega starejšega brata Borisa, za katerega je bila in še zmeraj je druga mati. Čutim močno slabo vest, da do sedaj nisem uspela najti dovolj časa za njene zgodbe, za filigrane v njenih kodrih spomina, za njene fotografije, čeprav sem gen za pripovedovanje podedovala prav od nje.

Mojemu očetu Sokratu

Moj oče Sokrat Mojsov (1942) je srednji sin Dilbe in Rista. Svojo kariero je ustvaril kot nogometaš skopskega NK Vardar (za katerega je debitiral v prvi moštvo s svojimi nedopolnjenimi osemnajstimi leti) s 362 odigranimi tekmami, na kateri je dosegel 166 golov, in kot nogometaš francoskega NK Rennesa (v sezonah 1971–73). Je eden od nekaj legend skopskega Vardarja; če bi se rodil veliko let kasneje, bi zagotovo bil kot Pančev ali Pandev z resno mednarodno biografijo. Rojen v vasi Setina, samo nekaj kilometrov od makedonsko-grške meje, nosi s seboj skromnost, zadržanost, a tudi žalost v očeh zaradi zmeraj izgubljenega/zapuščenega doma, in postane en največjih virtuozov za gole z glavo ter dostojen predstavnik makedonskega nogometa na področju jugoslovanske reprezentance, za katero odigra nekaj tekem. Sokrat, najuspešnejši od bratov Mojsov (Ilija, Sokrat, Lazar), se izkaže tudi kot odličen trener mlajših kategorij, s katerimi dela celo svojo delovno dobo po povratku iz Francije. Mladinska ekipa pod njegovim strokovnim vodstvom postane državni prvak leta 1975. Nikoli nam ne pripoveduje o svojih čezmejnih zgodbah, zato se bojim, da jih odnese s seboj na drug svet.

Moji sestri Maji

Maja Mojsova-Mijovska (1971) je moja mlajša sestra, ki ima zelo težek in odgovoren poklic – je anesteziologinja Univerzitetne KARIL (Klinike za anestezijo, reanimacijo in intenzivno zdravljenje) v Skopju. Vsak dan popelje v medicinske sanje in jih uspešno vrne nazaj, z onega na ta svet, več pacientov. Dolgonoga Maja, ki je veljala in še zmeraj velja za dobro poznavalko skopskih barov in ki se na vsaki zabavi povsem preda plesu z vsem srcem, je poročena z Gjorgijem (Gocetom) Mijovskim. Je mati Marka (2007), ki v tem letu (2015) zaključuje drugi in uspešno začinja tretji razred. Spominjam se, da sem kot otrok venomer želela pokazati avtoriteto starejše sestre, bodisi da je šlo za situacije, v katerih sem morala pomagati Maji v pisanju domače naloge ali v obvladovanju težje snovi pri učenju, bodisi ko sem jo morala paziti, kadar sva bili sami doma. Ko sem se poročila s še ne 20 leti, mi je bilo najtežje, ker sem izgubila skupno življenje z Majo v otroški sobi stanovanja na ulici Dame Gruev št. 3, vhod 4.

Stevu

Svojega soproga Stefana Čepiševskega (1964) poznam celo svoje življenje. Sicer sva se poznala že, še preden sva vedela drug za drugega. Tako sva nekega dne, ko sva pregledovala fotografije in sva bila še fant in punca, naletela na fotografijo, ki je bila v mojem in v njegovem albumu – fotografirana otroka na obali Jadranskega morja, natančneje v Sutomoru, na enem koncu fotografije on in na drugem jaz! Tako sva, če štejemo ta prvi skupni trenutek, skupaj 38 let, če vzamemo kot začetno točko dan najinega prvega poljuba, 33 let, in če štejemo dan najine poroke – samo 28 let! Če ne bi bilo Steva, ne bi bilo niti Sare niti Gorazda! Stevo, nežen in predan oče ter subtilen in iskren soprog je v javnem življenju znan kot najboljši makedonski moški (spremljevalni) vokal z velikim številom glasbenih posnetkov in javnih ter radijskih in televizijskih nastopov, z neverjetnim številom nastopov in koncertov v živo (kot frontmen bendov Berza, Astoria, Toa e toa in kot spremljevalni vokal Vlada Janevskega, Tošeta Proeskega, Kaliopi, Karoline, Bibe Dodeve ...) in kot eden redkih, ki je celo trikrat nastopal na Evroviziji. Zato je življenje z njim glasba!

Mojima otrokoma

OTROŠKA POLETNA ZGODBA

Na hribu sedijo otroci med porumenelo travo.
Za hribom je zid. Za zidom
rase vrt, a potem spet hrib. Dviga se
velik oblak nekje nad hribom.

Za oblakom se že začinja morje.
Za morjem je otok z modrimi in rožnatimi gozdovi.
Za gozdovi rase drevo z grenko korenino.
Za drevesom sedi čarovnik in nam čara misli.

Za čarovnikom se odpira vrt, ki je poznan.
Za vrtom se znova dviga zid.
Za zidom – glej, spet – se vzpenja hrib.
Na hribu sedijo otroci med porumenelo travo.

(Vlado Urošević)

Sari

Sara Čepiševska (1987) je moj prvi otrok. Ko je bila mala, je bila velika TV zvezda zaradi svojega neverjetno pomembnega nastopa v glasbeni seriji MRT-ja “Dajte muzika” (1993), potem pa v oddaji “Sitelbambini”, ki jo je vodila v živo cela tri leta vsako nedeljo z začetkom ob 12. uri. Še dandanes otroci rastejo s popularno pesmijo “Zelkata”, ki jo je za potrebe oddaje “Dajte muzika” napisal Slave Dimitrov na besedilo Petra M. Andreevskega in katero je Sara zapela skupaj s svojim očetom Stevom. Od takrat je bila Sara popularna vse do danes; prav tako je dosegla odlične rezultate tudi kot plavalka PK Vardar, kjer je bila njena disciplina 200 m delfin, malo kasneje pa 200 m hrbtno. Danes kot diplomirana defektologinja – logopedinja in magistrica filoloških naukov s področja psiholingvistike in makedonistike dela v vrtcu “Orce Nikolov”, kjer uči otroke, stare od 3 do 6 let, bolje obvladovati problematične glasove ter lepšega in natančnejšega izražanja.

MRT– Makedonska radiotelevizija

“Dajte muzika”– “Dajte glasbo”

“Zelkata” – “Zeljje”

Gorazdu

Gorazd Čepiševski (1993) je moj drugi otrok. Od svojega petega leta skuša pogasiti strast za nogomet s plavanjem (po najinem vztrajanju – mojem in Stevovem, ter bodrenju Sare, ki je takrat že obvladala plavanje). Od tedaj je uspel zgraditi resno plavalno kariero tudi kot član PK Vardar in kot del makedonske reprezentance. Še dandanes dosega rekorde v krajših kategorijah na 50, 100 in 200 metrov hrbtno v majhnih in velikih bazenih ter je absoluten rekorder Republike Makedonije v teh disciplinah. Zadnje rekorde je postavil na sredozemskih igrah v Mersinu v Turčiji, leta 2013 na univerzijadi v Kazanu v Rusiji, leta 2014 pa tudi na svetovnem plavalnem prvenstvu v Dohi v Katarju. Strast za nogomet kompenzira z gorečim navijanjem za italijansko nogometno društvo Milan, a ker v srcu nosi Vardar, morda tudi zaradi gena svojega dedka Sokrata, v živo in na televiziji bodri tako nogometaše kot rokometase in rokometasice Vardarja. Bodoči inženir – metalurg Gorazd s posebnim čarom govori o Skopju in o skopskih kavarnicah ter gostilnah.

Mojim vnukom (vnukinjam)
MORJE. OPOLDAN

Prihaja dekle z morja,
od sladkobe na njeni koži
pada
dež.

Dežuje
z dekletovih prsi.
Dežja se ne veselim
samo jaz,
temveč
tudi
morje.

Marmarsko morje, 94
(*Mihail Rencov*)

Vesna Mojsova-Čepiševska, Elena Atanasiu
Sto in eno življenje

Davis, Kalifornija
29. 11. 2015

Draga Vesna,

vem, da sva redno in vsak dan v stikih preko Viberja, vendar sem se vseeno odločila, da ti pišem v tej obliki vsaj enkrat tedensko. Morda me je strah, da ne bi ponovno pozabila makedonskega jezika, tako kot se mi zgodi vsakič, ko grem od doma. Odločila sem se, da tokrat ne želim, da se mi to zgodi, čeprav vem, da je neizbežno. Obkroženost z drugimi ljudmi in s tujim jezikom ter deveturna časovna razlika z Makedonijo delata svoje; človek se – hoče ali noče – topi ali staplja v tem, kar imenujejo Američani 'meltingpot'¹⁰⁷. Ta izraz je resnična definicija Amerike –prostora, kjer vsi postajamo eno, prostora, v katerem se brišejo naše korenine, naše poreklo, naš jezik, prostora, v katerem začne naša zavest delovati na ameriški način, prostora, v katerem so vsi ostali prostori neznatni, nepomembni in zelo oddaljeni. Prostora, kjer je naša največja skrb, če se je cena bencina podražila ali ne. Prostora, v katerem nastane nevidna panika, če se je

¹⁰⁷Talilni lonec.

cena bencina zares podražila. Kakšne misli na prvi dan novega leta 😊.

Naj začnem od začetka, iz Skopja sem odletela ob šestih zjutraj z WizzAirovim letom do Stockholma. Svoj dom sem zapustila okoli 4.30, budilka pa me je zbudila le pol ure pred tem. Hitro sem vstala, stekla v kopalnico, zaspana in omotična; nekako mi je uspelo, da sem se uredila. Preverila sem, če imam vse, se poslovila od prostora, v katerem sem živela zadnjih 7 mesecev. Prostor, ki se mi je na trenutke zdel premajhen in prenasičen, sem ponovno vzljubila in vedela sem, da mi bo manjkal. Ugasnila sem luči, zaklenila vrata in se tiho poslovila od svojega doma. Obljubila sem mu, da se bom hitro vrnila, vendar sem se globoko v sebi spraševala, če bo temu res tako. Z avtomobilom sem se napotila proti letališču Aleksandra Velikega, makedonskemu velikanu turške investicije. Zanimiva kombinacija. Ne morem nehati razmišljati, kako se danes zdi, da živimo v času neke nove turške kolonizacije, kulturne in ekonomske.

Spomnim se, da sem pred enim letom pisala nek članek za predavanje o latinskoameriški sociolingvistiki. Neokolonializem je bila ena izmed glavnih rdečih niti, ki se je pojavljala v skoraj vseh člankih, ki sem jih prebrala. O tem, kako se Španija ne more sprijazniti z izgubo latinskoameriškega ozemlja. Zadnje od njih Kuba leta 1898. Pravzaprav je leto 1898 zelo tragično, takrat se je rodila tudi *Generación del 98*, iz vrst katere se pesniki in pisatelji, kot so Unamuno, brata Machado, Baroja, Valle-Inclán in drugi, sprašujejo: »Kako smo prišli do tod? Kdo smo? Zakaj se to dogaja točno nam?« in kup drugih vprašanj zelo depresivnega in samorefektivnega značaja. Globoko razočaranje in nemir zaradi izgubljenih kolonij. Takrat Unamuno in drugi niso vedeli, da bo nekaj desetletij kasneje Španija začela novo kulturno-ekonomsko kolonizacijo, na prvi pogled ne tako krvavo kakor v času Kolumba ali Cortésa, a kolonizacijo, preko katere bodo še zmeraj ohranili svojo dominacijo nad latinskoameriško zemljo.

Mislim, da v času, ko so se makedonski komiti borili proti turški vojski, makedonski sužnji 'glavo da, a vere ne menja' niso vedeli, da se bo nekega dne Makedonija spet napolnila s turškimi bolnišnicami, srednjimi šolami, letališči, trgovinami in, kar je najbolj zanimivo, s turškimi nadaljevankami. Nadaljevankami, ki so nova oblika suženjstva. Pred televizijo, priklenjeni na kavč, družinsko gledamo avanture malega Age ali Hurem. Nadaljevanke, preko katerih se kot preko lijaka vlivajo ideje za poroke z mladoletnimi dekleti, za moško dominacijo, posilstva in poniževanja ženskega spola. Nadaljevanke, preko katerih, namesto da se razvijamo z nekim razvojem, nazadujemo vse bolj in bolj. Televizor je čarobna škatla, ki nas privede, nas zaslužji in nas popelje v nov svet. V svet, v katerem

pozabimo iti na protest v boju za človekove pravice in čistejši zrak. Zato ker vsak gleda drugo turško nadaljevanko, na drugem kanalu in ob drugi uri. A nismo edini, isto se dogaja tudi v Latinski Ameriki. Žajfnice imajo nov vzvišen političen pomen. Novo pomembno vlogo v kontroli človeških množic. Večina od nas se tega sploh ne zaveda.

Razmišljujoča o tem sem odletela iz Skopja. Imela sem srečo, ker so bili poznejši leti odpovedani. Let je minil brez turbulence. Ob meni je sedela ženska z litrom soka in s polkilogramsko čokolado Milka. Mizica pred njo je bila odprta. Stevardesa ji je večkrat ponovila, naj jo zapre. A nista se mogli sporazumeti. Na koncu je s pomočjo kretenj in mahanja z rokami ženska ob meni ugotovila, kaj mora storiti. Spraševala sem se, če prvič leti z letalom. Ob pristanku sem jo videla, kako se je hitro prerivala skozi množico ljudi, da bi čim hitreje prišla do mejne kontrole. Povedati moram, da je to počela precej agresivno in brez obzira. Morda se ji kam mudi? Na kakšno pomembno srečanje ali kaj podobnega. Letalo je vzletelo in začeli smo se oddaljevati od doma. Z vsako minuto smo bili bolj oddaljeni. Pomislila sem tudi na to, kako mi je gospod na mejni kontroli v Skopju postavljaj najrazličnejša vprašanja, ki po mojem mnenju sploh niso bila pomembna, in ko sem ga vprašala, zakaj mi jih v resnici postavlja, se je napihnil in mi z ukazovalnim tonom rekel: »Če želiš odleteti, naredi, kar ti rečem.« Če bi se nekdo v Ameriki tako obnašal z ameriškim državljanom, bi lahko odletel z delovnega mesta. Pri nas pa je tisti, ki 'odleti', zmeraj državljan.

Prileteli smo v Stockholm. Morala sem se premakniti na drugo letališče. Bila sem živčna, a sem ugotovila, da brez razloga. Vse je bilo odlično organizirano, vse je teklo kot po maslu. Avtobus nas je naprej odpeljal do centra mesta in potem od tam do drugega letališča. Skozi okno avtobusa sem občudovala mesto. Lepe stare zgradbe, bel sneg, ljudi, ki tečejo skozi sneg, otroke, ki se igrajo na njem. Celo mesto je bilo okrašeno kot v pravljici in čisto kakor solza. Prečudovito! Nekoč bi se rada vrnila sem za dalj časa. Vsekakor bomo videli, kaj prinese življenje.

Prispela sem na letališče ArlandaPicod, s katerega sem poletela v Oakland. Morala sem čakati nekaj ur. To me se sploh ni motilo. Letališča so čarobna mesta, na nek način začasen dom, tranziten dom. Dom med dvema domovoma, v katerem se zadržiš za trenutek ali dva, da kaj prigrizneš ali spiješ topel čaj. Rada si kaj kupim, se usedem in opazujem ljudi okoli sebe. Vsak ima svojo zgodbo, zakaj in kako se je znašel točno ob tem času točno na tem mestu. Ob meni je starejši švedski par, ki je pravkar pojedel in uživa v zadnjih požirkih belega vina. Na drugi strani je britanska družina z otrokom. Starša razpravljata, kaj je treba narediti, ko se vrnejo domov, medtem ko

njun najstnik vztrajno drsa po mobitelu. Malo naprej azijski par v tišini je suši in pije mineralno vodo. Vsi sedimo za skupno mizo. Za eno tistih dolgih kot v krčmah z vrsto stolov na vsaki strani. Podobna je družinski mizi, mizi, za katero sedi velika družina, kljub temu da smo si vsi različni. V tem trenutku izgledamo kot ena velika letališka družina. Potem ko nekdo poje, vstane in odnese s seboj umazan pladenj. Zatem pridejo novi obrazi, ki sedejo za našo mizo in se gostijo s tem, kar so kupili. Tudi ti so tako kot mi in naši predhodniki za trenutek postali del naše družinske mize. Kasneje vstanem tudi jaz. Napotim se proti izhodu, od koder bo poletelo moje letalo. Ogromna vrsta ljudi. Vsakič, ko se leti v Ameriko, imajo dodatno kontrolo in dodatne varnostne ukrepe. Grozljivo. Počasi se vkrcamo na letalo in se napotimo proti svoji sedežem. Usoda želi, da sedim na sredini med živčno Američanko in nekim Švedom. Ona vztraja, da je veliko praznih sedežev in da bi morda bilo najbolje, če se presedem, da mi bo bolj udobno. Utrujena sem in ne vem, zakaj upoštevam njeno idejo. Napotim se proti stewardu in ga vprašam, če se lahko presedem. Odgovori, da se še zmeraj ne ve, če bo še kaj prostih mest. Vrnem se na svoje mesto in ona ponovno dreza vame, naj se presedem. Poslušam jo (ne vem, zakaj) in se premestim, ko čez pol minute prispe tričlanska družina in me vpraša, če se nisem slučajno usedla na napačno mesto. Seveda me postane sram in vrnem se na svoj sedež. Slišim *Boarding is complete*, kar pomeni, da so vsi potniki na svojih mestih in Američanka ob meni mi reče: »Ah, izgleda, da bi morala počakati, da rečejo tole!« Nasmehnem se, si poveznem masko za spanje preko oči, in ko želim potoniti v globok spanec, se letalo zatrese, vsi potniki pa se začnejo živčno presedati na svojih sedežih. Izvemo, da je naprava za čiščenje ledu poškodovala letalsko krilo. Vzleta ne bo. Izkrcamo se iz letala in čakamo dve uri, da prileti novo. Svojemu prijatelju Diegu napišem, da bom zamudila 2 do 3 ure. Medtem ko čakamo, nam dajo vodo. To postaja že nevzdržno. Utrujena sem. Letalo končno prispe, ponovno se vkrcamo in sedemo na svoja mesta. Letalo vzleti in z njim poletimo še mi. Nekdo na počitnice, nekdo na delo, nekdo k ljubezni. Zaspim in se zbudim v Oaklandu.

Prijatelj Diego pobere mene in še nekaj ljudi. Napotimo se proti Davisu in jaz zaspim v avtu. V svoj nov dom se selim 4. januarja, do takrat bom ostala pri prijateljici Valeri. Toda o tem kasneje, med pisanjem sem se utrudila. V naslednjem pismu ti bom pisala o prvih vtisih. Bila sem vznemirjena, da se vračam, a sedaj mi je čudno.

Kako si ti? Kako je Skopje? Onesnaženo?

Piši mi. Pošiljam poljube. Pogrešam te.

ELENA

Skopje, Makedonija

4. 1. 2016

Draga moja Elena!

Ob 9. uri.

Uspela sem ti odpisati komaj sedaj, čeprav si mi ti svoje pismo poslala že prvi dan novega leta. Takoj sem ga prebrala, že na mobitelu, in od takrat se že nekaj dni pogovarjam s teboj, ujamem se, kako ves čas govorim sama s sabo in kako ti neštetokrat začnem pisati pismo ... Mislim, da sem ti to povedala že preko Viberja, a ne? Ali sem ti to povedala v pogovoru s teboj globoko v sebi? Ni pomembno, sedaj sem tu in ti pišem. Strašno me živcira ta deveturna časovna razlika. Pri meni je sedaj ura 9.00 in jaz sem že prijetno prebujena, pred mano je kava (mislim, da jo boš lahko zavonjala, ko boš to brala), ti pa si že v svoji postelji in se predajaš snu, ker je pri tebi ura okoli polnoči. Še pred nekaj minutami sva bili vsaka v svojem dnevu. Začela sem ti pisati 4. 1. 2016, a ti si v istem trenutku, ko sem se odločila, da sedem in ti pišem, v trenutku, ko sem vklapljala računalnik, bila še vedno v 3. 1. 2016. In v teh trenutkih različnih dni sem jaz doma pred računalnikom, ti pa doma v postelji. Jaz budna, ti spiš.

Ko boš vstala, boš tekla na fakulteto, odhitela boš na svoje prvo predavanje v novem letu. Ti boš na začetku svojega dne, jaz na koncu svojega dne. In v nekem trenutku bova skupaj spili kavo. Ti svojo jutranjo, jaz svojo popoldansko, saj takrat, ko se začenja tvoj dan, točno takrat, ko se rodi in začenja rasti tvoj dan, je moj v odhajanju, zahaja in počasi začenja umirati. Ti boš v vzponu, sveža, polna delovnega elana, jaz pa čisto utrujena in izžeta kot limona. Ampak skupaj bova spili kavo. Ti jutranjo, jaz popoldansko. Enkrat bova našli moči in nekaj prigriznili ter nečemu nazdravili istočasno, ti za kosilo, a jaz za večerjo. Kakorkoli. Sedaj pijem kavo sama in pišem ... Sedaj ti spiš sama in sanjaš ...

Tako živo si mi opisala svoje potovanje, da sem se počutila, kot da potujem s teboj. Ne vem, kaj je v tvoji zgodbi bolj pretreslo mojo dušo: tvoje objemanje doma, tvoja opažanja ob slovesu ali tvoja pripadnost tej novi ogromni letališki družini. Mogoče vse po malem!!! Ampak res, koliko družin imaš? Koliko domov imaš?

Zato ker me to tvoje pisanje o potovanju od doma do doma, iz enega v drug kraj z deveturno časovno razliko, vrne globoko v otroštvo, ko sem tudi jaz imela eno tako podobno družino, ki sem jo imenovala nogometno-klubska družina. Ko sem tudi jaz s svojimi štirim leti odpotovala z enega na drug konec Evrope, od Vardarja do Le Mansa, od Skopja do Rennesa, od Makedonije do Bretanije, od Jugoslavije do Francije. Moj očka Sokrat je, kljub temu da je bil v zgodnjih

70. letih prejšnjega stoletja velik nogometaš NK Vardar, podpisal dvoletni dogovor s francoskim NK Rennes.

V tistih časih je bila redkost, da makedonski ali nasploh jugoslovanski športnik gradi kariero zunaj domovine in da gradi dom daleč od svojega doma. Zato ker je tukaj imel vse, predvsem slavo, a tudi denar. Imel je stanovanje in prekrasen dom. A zanj je bila Francija izziv, ne toliko zaradi nogometne kariere kot zaradi očetovske ljubezni pomagati svojemu otroku; da pomaga meni in da mi zagotovi najboljše zdravnike za moje izpahnjene kolke. To je, rečeno po domače, diagnoza, s katero sem rojena. Tega leta 1971 sem imela samo štiri leta, a še vedno nisem shodila. Do tega leta 1971 je bila moj dom bolnišnica, in to tista ortopedska v Ohridu. A v tem letu 1971 je moj dom postalo stanovanje in potemtudi bolnišnica v Rennesu. In tam, v osrčju Bretanije, ki jo objemajo vode Atlantika, istega, ki me sedaj ločuje od tebe, so moji starši skupaj z mano in s komaj rojeno Majo postali del neke družine.

Spominjam se oziroma spet se spominjam zaradi maminih pripovedovanj, da so imele soproge nogometašev, ki so igrali za NK Rennes, svoje sedeže v ložah za redno gledanje tekem. Spominjam se oziroma spet se spominjam zaradi maminih pripovedovanj, da smo postali velika, ogromna družina, ko so se za božič zbrali soigralci s svojimi sprogami in z otroki ter trenerji, maserji, vodstvo kluba s svojimi sprogami in z otroki. In takrat je vsaka družina postala del ogromne družine NK Rennes. In vsaka družina je pozabila, od kod prihaja, in se je zlila v to nogometno družino.

Spominjam se. Tega se resnično spominjam, da sem tam prvič videla temnopoltega človeka in da sem bila nemalo vznemirjena, ko me je vzel v naročje in se mi nasmehnil z velikimi belimi, prebelimi zobmi. In kako sem se potem čudila, kako je moja roka, roka petletne deklice, še vedno bela tudi po tem, ko je položena na temno dlan tridesetletnega Keitha, očetovega soigralca. Da, komaj sedaj, ko ti pišem, sem se spomnila tudi njegovega imena. Da sem se prepričala, sem poklicala mamo (ona je vedno kot možnost 'pokličij prijatelja' v televizijskem kvizu), ta pa mi je na drugi strani zveze potrdila, da imam prav, in se začudila, zakaj sem se sedaj, po tolikih letih spomnila Keitha. Po točno 45 letih!!!

Celi dve nogometni sezoni, skoraj dve celi koledarski leti je bil Rennes moje mesto, v Rennesu sem bila doma. Tam sem prvič shodila. Po težki in uspešni operaciji sem naredila svoje prve korake. Sama! Shodila s petimi leti! Tam sem prvič šla v šolo. In čeprav sem že poznala cirilične črke in sem s svojo nespretno ročico, s to isto belo ročico, ki se je ugnezdila v Keithovi temni roki, pisala pisma svoji babici Milici, sem se prvič opismenila v francoščini. Učila sem se črk

francoske latinice, govorila francosko, pela pesmice v francoščini, začela pisati francosko ... Začela sem razmišljati v francoščini in ... Tako kot sem postajala suverena v francoščini, tako sem se začela utapljati v makedonščini. Tako kot sem nizala besede v francoščini, tako sem se vse bolj zapletala z makedonskimi. Doma v Rennesu, v svoji otroški sobi, sem proslavila tudi svoj prvi, a koledarsko peti rojstni dan, vzravnana pred torto, s katere so se mi smejale svečke. Pred tem sem v Ohridu in v Skopju, kot mi je pripovedovala mama, praznovala rojstni dan v bolniški sobi, ležeča v postelji, pred torto, na kateri so žalovale svečke. In tam v mojem Rennesu sem tudi jaz postala kot vsi ostali otroci moje starosti, postala sem otrok, ki hodi vzravnano in ponosno zaradi dobljenih bitk. Zaradi prvih samostojnih korakov v renski bolnišnici in nato še v renskem domu.

A ko sem končno našla dom, smo se vrnili!!! Vrnili smo se v Skopje in začeti sem morala znova. Pokazati sem jim morala, kako lahko hodim po skopskih pločnikih in ulicah, pokazati, kako sem dobra učenka, tudi ko se učim, pišem, govorim makedonsko, morala sem pokazati, da sem srečna, da sem ponovno v svojem rojstnem mestu. Jaz pa sem, če se spomnim dobro, žalovala za svojim zdravnikom, ki mi je omogočil, da gledam svet s pokončne perspektive, žalovala sem tudi za svojim fizioterapevtom, ki me je naučil hoditi, kot tudi za svojimi prijatelji, s katerimi sem delila svoje francoske prvošolske dni.

Tako, moja Elena, to je moja zgodba o mojem domu in domu, o mojem življenju tukaj in tam. Od takrat, ko sem za vedno izgubila tistega v Rennesu, tam nekje leta 1973, sem nekako preveč navezana na ta dom v Skopju. Pa saj ni pomembno.

To ti pišem ob 9. uri zjutraj in glej, pogledam na uro – in je že 10. Kavno sem popila, a pogovor noče zastati. Vseeno bom tu nekje končala in ti tam proti večeru, ko ti bom želela poslati to svoje pismo po e-mailu, dopisala še nekaj ...

Malo pred 21. uro.

Danes je ves božji dan padal sneg ... drobno, drobno kot takrat, ko je mama posula prazničen kolač s sladkorjem v prahu. Onesnaženost zraka je še vedno prisotna, čeprav se je manj čuti. Ali pa jo jaz čutim manj. Mogoče zato, ker se ne bojim umazanega zraka. Groza me je umazane duše!

Pri meni je skoraj 21.00, pri tebi je opoldan ...

S kom sedaj piješ opoldansko kavo? Je začinjena s sladkim pogovorom kot najine neštete opoldanske kave, popite v mojem kabinetu na Filološki fakulteti v Skopju? Ali kot tiste v bifeju na fakulteti?

Zares, s kom piješ svojo opoldansko kavo po tvojem času, zvečer pa po mojem času, za katero čutim, da mi draži nosnice?

Objemam te

VESNA

Davis, Kalifornija

6. 1. 2016

Draga Vesna,

kako zelo sem se razveselila tvojega pisma v tej moji daljni in osamljeni Ameriki. Napolnilo mi je dušo. Točno takšen občutek je, kot si ga opisala – kot da sediva v bifeju na FLF ali v *Everydayu*, v kavarnici blizu tvojega doma na Aerodromu. Vendar je resničnost vseeno takšna, da si ti tam, jaz pa tukaj, med nama pa kilometri ali milje, številni, neskončni.

Všeč mi je ta način komunikacije, čutim, da si tako lahko pov-eva mnogo več, veliko bolj živo, veliko bolj opisno, kot bi lahko povedali o teh trenutkih v dveh, treh kratkih sporočilih na Viberju.

Kje sem ostala? Ah, ja, moj prihod v Davis ali bolj natančno polprazen Davis. Davis je tipično študentsko mestece, ki je prepolno med študijskim letom in izpraznjeno med poletjem in prazniki. Milijoni študentov tukaj najdejo svoj začasni dom. A ko je kakšen velik praznik ali počitnice, se vsi vrnejo v svoj pravi dom. In takrat je Davis dom tistih, ki od zmeraj živijo tukaj, in tiste skupine mednarodnih študentov, ki se jim je težko vrniti v svoj pravi dom, najpogosteje zaradi finančnih razlogov.

A jaz imam rada Davis tudi takrat, kadar je prazen. Še posebej sedaj, ko sem se znova vrnila in sem ga spet morala spoznati, se ponovno navaditi nanj. Veliko stvari se mi je zdelo novih, čudnih in pomešanih z 'jetlagom', ki sem ga čutila zaradi 24 ur, preživetih v letalu, in deveturne časovne razlike z Makedonijo; vse to je povzročilo, da sem se počutila še posebej nostalgичno.

Potovanja so zanimiva, prinašajo nove izkušnje, nova prijateljstva, odpirajo nova obzorja. A istočasno me zmedejo, včasih naredijo tudi malo noro, ker se nikjer več ne počutim 100 % zadovoljna. Ko sem v Makedoniji, mi manjka ameriški optimizem, ko grem v kavarne ali v banko, mi manjkajo organiziranost, točnost, natančnost, s katerimi se delajo nekatere stvari. Življenje imam organizirano kot švicarska ura, vse je urejeno in načrtovano. Tako v profesionalnem kot v zasebnem življenju mi manjkata spontanost in improvizacija, s katerima se delajo stvari pri nas v Makedoniji. Tisti trenutek, ko neka prijateljica ali prijatelj nenajavljeno pride na kavo ali se naredi načrt z danes na jutri in ne z dvotedenskim dogovarjanjem.

Vseeno imam za razliko od mnogih drugih to srečo, da imam nekaj dobrih prijateljev in prijateljic, s katerimi me povezuje neka južna ali mediteranska vez. Ena izmed njih je moja prijateljica Valeri, rojena v Čilu. Pri njej sem bila prvih nekaj dni v Davisu. Obožujem njeno hišo, v kateri prevladuje rdeča barva. Spala sem na njenem kavču, obkrožena s slikami njene matere. Valina mama je slikarka in njene slike so tako lepe, da tudi, če se počutiš, kot da so ti potonile vse ladje, je dovolj samo en pogled na njih in obraz se ti takoj razvedri. A Valina mama je taka tudi po naravi. Prekrasna ženska z mnogo topline v sebi. Spoznala sem jo v Čilu in bila od časa do časa pri njej na kosilu. Pili sva vino in se pogovarjali o literaturi in umetnosti. Poleg Val ima še 2 hčeri – a niti ena ni podedovala njenega slikarskega talenta. Karina je zdravnica, Romi pa veterinarica. Val bo doktorica znanosti s področja mlekarstva. Karina in Romi živita v Čilu, Val pa v Kaliforniji. Njena mama mi je pogosto pripovedovala, kako zelo pogreša Val in kako zelo si želi, da bi bili ponovno blizu ena druge. Mislim, da je to želja vsakega starša. Da so njegovi otroci blizu in srečni.

Zagotovo je to tudi želja mojih staršev, želja, s katero živijo zadnjih 16 let, odkar sem odšla jaz, in 10, odkar je odšla moja sestra Ivona. Ivono vseeno vidijo pogosteje. Poljska in Makedonija sta bližje kakor Makedonija in Amerika. Mama je pogosto živela na tej relaciji, zdaj Poljska, zdaj Makedonija. Moja babica je s svojimi 93 leti še vedno živa. Čeprav komunicira s spominom 20-letnega dekleta, ji čuti počasi odpovedujejo, mislim pa, da ji tudi to malce leži na duši. Oh, to življenje med dvema domovoma!

Danes je v Makedoniji božični večer, tukaj pa je samo navaden delovni dan. Na Facebooku gledam, kako ljudje objavljajo fotografije miz, polnih s sarmami, z ribami, z ozimnico, s pitami; jaz pa si lahko samo predstavljam njihov okus in vonj ter sanjarim. In namesto, da bi jedla neko dobro makedonsko jed, jem palačinko z zelenjavo kot za turlitavo¹⁰⁸ in pregledujem različne slike, ki mi jih pošiljaš ti, moji, moja sestra, sestrične. Poslušam tudi makedonsko glasbo. Leta sem se ji izogibala in se prepričevala, da mi ni všeč. Sedaj vem, da sem skušala lagati sama sebi, samo zato, da ne bi občutila bolečine in hrepenjenja. A sedaj je drugače. Sedaj sem se naučila živeti z mislijo, da imam dva domova in da se moram potruditi doživeti vse najlepše, kar mi lahko ponudita.

Včeraj sem se vselila v svojo novo hišo, v kateri bom živela naslednjih 10 tednov. Živim z Američanom s fakultete za kulturološke študije in s Poljakinjo z germanistike. Hiša je prostorna, v njej pa vlada nek, če ga lahko tako imenujem, umetniški kaos. Ne morem

¹⁰⁸Turli tava je tradicionalna makedonska jed.

reči, da mi je to všeč, življenje s cimri pa je včasih, čeprav ne vedno, življenje neštetihih kompromisov. Včasih to poteka tekoče, včasih ne – in takrat gre enostavno vsak svojo pot, brez jeze. Upam, da bo tudi tokrat šlo gladko in da ne bo kakšnih resnih težav.

Vrniti se moram h knjigam ... in k latinskoamerišskemu naturalizmu. Alkoholizmu, nizkim strastem, hazardiranju, estetiki grdega, čustvom, prostoru, splošnem propadu! Včasih se počutim, kot da se zgodovina ponavlja! Čakam tvoje pismo ...

Srečen božič tebi in tvojim najdražjim.

Močno te objemam,

ELENA

Skopje, Makedonija

11. 1. 2016

Draga moja!

Ob 21. uri.

Oh, ta prekleta razlika! Današnji dan, tukaj v Makedoniji, je pri koncu. Današnji dan, tam v Ameriki, je v polnem sijaju. Dobro, mogoče je turoben, deževen, hladen, mračen, a vseeno je ura tam samo 12.00. Še enkrat vržem pogled na tvoje zadnje pismo. Napisala si ga skoraj pred enim tednom, a jaz nikakor nisem našla pravega časa zase in s tem tudi zate, da bi sedla in ti pisala. Dneve si me čakala ... A v teh dneh, ko smo vsi doma zaradi praznikov, se lahko najmanj posvetim sebi, dam vse na stran in si predrzno dopisujem in dopisujem. Čeprav imam to najraje!

Nocoj ne pijem kave, če jo spijem, me bo držala budno vso noč. Jutri ob 9. uri imam razpisan termin za pisni izpit v januarskem izpitnem obdobju.

Nocoj se, medtem ko ti pišem, potapljam v svojo samoto. Stanovanje je v popolni tišini. Samo jaz in udarjanje po tipkovnici. Tako zelo rada imam to atmosfero, še posebej po vseh teh dionizijskih novoletnih in božičnih dnevih. Ljubim tišino, ljubim prostor okoli računalnika, ljubim mir, v katerem se sliši vsak moj dih. Takrat najbolj ljubim sebe.

Stevo je s svojo stalno družbo, na nogometu ob 22. uri s svojo staro družbo, Gorazd pa je na pijači s svojimi prijatelji. Sama bom še dolgo v noč. Stevo gre po nogometu vedno še na pijačo – dve, in na zdrav moški pogovor. Isto je tudi z Gorazdom. Do pred enim letom smo imeli v hiši lepo ravnotežje, zato ker je bil to tudi Sarin dom. Sedaj ima ona nek drug, svoj dom z Mladenom in z Ilino, ki je danes dopolnila 40 dni. Danes je ta, mala Ilina začela svoje raziskovanje sveta.

In tako sem nocoj v svoji ljubi samoti jaz s teboj in s kozarcem rdečega vina – T'ga za jug¹⁰⁹. To ni neka velika znamka, a je vedno dobro vino za nostalgijo.

Točno ta nostalgija po Skopju me je zasidrila vanj. Mislim, da za vedno. Ti v svojem pismu pišeš o nekem svojem Davisu, ki ga ljubiš na poseben način in ki postaja samo tvoj, še posebej, ko je najbolj prazen in zapuščen. Tudi jaz ljubim tako izpraznjeno in zapuščeno svoje Skopje, takšno, kot je za te praznike ali poleti. Ljubim, ko se študentje s svojimi kovčki masovno izselijo in migrirajo v svoja rojstna mesteca, ko se vračajo tja, od koder so prišli, in pustijo moje Skopje samo zame. Ljubim, ko različni priseljenci krenejo v svoje hiše in ulice in čaršije v njihovih mestecih in vaseh, ko krenejo k svojim staršem, ko pospremijo svoje otroke k njihovim babicam in dedkom, ko gredo počivat k njim, jaz pa si spočijem od njih in mi pustijo Skopje samo zame in za moje Skopjance!!!

Tudi Skopje je ogromno študentsko mesto in med letom vse bolj vre kot v čebelnjaku. Ampak Skopje je najlepše in najbolj svoje, kadar je samo s svojimi Skopjanci.

Ne vem, zakaj sem v tem svojem drugem pismu zaželela raznežiti dušo s kozarcem T'ga za jug. Ali sem s tem želela raznežiti tvojo? Da je nisem razžalostila? Nisem želela tega ... a ne bi morali biti ti zapisi balzam za dušo in ne sol za/na rano?

Ampak nekako se ti je sama vsilila ta nostalgična tema.

Ti o svoji pišeš sramežljivo. Jaz o svoji govorim brez zadržkov – ne vem, če bi lahko živel brez svojega Skopja. Čeprav poznam vse njegove slabosti in radosti. Ampak ... Pogosto ga zapuščam. Potujem in potujem. Glej, medtem ko ti pišem, me prešine misel, s katero si razbijam glavo, da odkrijem, kje vse sem že bila ... in kolikokrat sem zapustila Skopje ... in za kako dolgo ... in kako pogosto ... in zakaj ...

Odkar sem rojena, grem vsako leto na počitnice v drug, nov kraj. Ni se mi še zgodilo, da bi šla nekam drugič. Dobro, v otroštvu s svojimi starši, potem pa sem tudi s svojo družbo raziskala Jadransko magistralo od Slovenije do Črne gore, takrat še znotraj ozemlja ene in iste države. Nadaljevala sem s svojim raziskovanjem tudi, ko je ta magistrala postala del različnih/ločenih držav. Po dolgem in počez raziskujem tudi Grčijo, od Krete do Krfa, od Rodosa in Lezbosa do Lefkade in Zakintosa, od Lezbosa do Kefalonije, od Santorinija do Skiatosa. Križarim tudi po Turčiji, antični, bizantinski, orientalski ... Potujem tako sama kot z družino in s prijateljicami in s prijatelji in s kolegicami in s kolegi. Združujem družbo in službo in se zavem, da

¹⁰⁹Žalost za jugom.

sem se povsod imela prelepo, ampak od Skopja se nisem ločila za več kot mesec dni, razen ko sem bila na seminarju slovenskega jezika, literature in kulture v Ljubljani in na seminarju hrvaškega jezika, literature in kulture v Dubrovniku. In seveda, medtem ko sem živela v Rennesu, kjer sem ostala skoraj celi dve leti.

Iz Skopja odhajam za nekaj dni in stapljam daljno Moskvo in uralski Perm z vročo Barcelono in z vetrovno Lizbono. Združujem Egejsko morje z Atlantikom, Itako z Mont Saint-Michelom. V svojih možganskih celicah razvrščam fotografije, narejene v Parizu, v Rimu, začinjene s križarjenjem po Loari, s sprehodi v Pompejih, v Neaplju, na Capriju, polnim svoja čustva z doživetji iz Prage, iz Brna, iz Bratislave, iz Nitre. Žgoče skopske dni hladim s trenutki, preživetimi na Dunaju, v Nürnbergu, v Kopenhagenu, v Göteborgu ... Frankfurt osvežim z Istanbulom. Polnim baterije s plovbo po Donavi, z objemanjem z Budimpešto, s potovanjem skozi tunel sredi Alp, kjer se poljubljata Italija in Francija. Polnim dušo s prečudovitimi Plitvičkimi jezери na Hrvaškem, z navdušenjem nad atraktivno Postojnsko jamo v Sloveniji, s kavo, popito v zapeljivi Baščaršiji v Sarajevu, s sprehodi po Knez Mihajlovi v Beogradu, s plovbo po Skaderju, kjer si podajata roke Albanija in Črna gora, z žarom na čaršiji v Prizrenu.

Skopje zapuščam z vsemi prevoznimi sredstvi. Z letalom, potujem z vlakom in z podzemno železnico, se vzpenjam na avtobus, lovim trajekt, plovem s čolnom, vozim avto ... Pridobivam vizume – turistične, stalne, enkratne, večmesečne ...

Ampak vedno se vračam v svoje Skopje!!!

Veliko bi ti še lahko napisala, vendar moram tukaj zaključiti, ker je sedaj že 23.00, in če kmalu ne ležem, mi bo zjutraj muka vstati. In spomni se, kaj sem ti napisala na začetku – jutri imam izpit!!! Ob 9. uri, točno takrat, ko boš ti legla!

Tudi vino v kozarcu je popito, ravno prav za lepe sanje ...

Objem

VESNA

Davis, Kalifornija

24. 1. 2016

Draga Vesna,

gledam na koledar in že celo večnost ti nisem pisala. Nekako nisem imela časa. Začele so se obveznosti na fakulteti, s študenti in z njihovimi problemi in dilemami, a tudi z mojimi težavami in dilemami doktorske študentke. Danes je nedelja, dan je otožen in deževen, tipična zima v severni Kaliforniji. Ljudje Kalifornijo običajno vidijo skozi prizmo hollywoodskih filmov in Los Angelesa.

A to je tam na jugu, 8 ur z avtomobilom od mesta, v katerem živim. Moja severna Kalifornija ni tako vroča, nima plaže, nima lepo zagorelih teles, ki vadijo jogo ali tečejo ob obali oceana. V moji Kaliforniji se vsi učimo. Dan in noč, v petek in svetek. Vsi smo kiborgi, povezani z računalnikom in z najnovejšimi raziskavami naše stroke. Včasih pomislim, da živimo v neki intelektualni kapsuli, v kateri čas mineva skozi eno in isto monotono aktivnost, ki je sestavljena iz branja in pisanja. Ne pravim, da nimam rada svoje severne Kalifornije, vendar tudi ne trdim, da jo imam vedno enako rada. Včasih je nimam rada, zato ker vem, da obstajajo življenje tudi zunaj naših intelektualnih raziskav in ljudje, ki nimajo pojma o Butlerju, Derridi in Foucaultu. Ne zanima jih, kdo je kaj objavil, kako in kdaj je nekaj objavil in so popolnoma srečni v svojih vsakdanjih življenjih. Naša življenja včasih niso normalna, čutim bolečino, s katero se moji kolegi ločijo od računalnika in se gredo nadihat svežega zraka. Večina ne ulovi sonca, saj ko sije sonce, se ti prijavljajo za subvencije, štipendije in konference. Trg je ogromen, konkurenca še večja. Veliko je snobizma, elitizma in želje, da se pohodi drugega. In poleg tega vsi kot v neki matrici nekam neprestano hitijo, živčni, ker dan nima 26 ur. Včasih imam dovolj vsega in sem utrujena, nato pa se ponovno zaljubljam v to, kar delam. Govorijo, da je, če delaš na fakulteti, vse mačji kašelj, vendar ta, ki ni bil v naših čevljih, ne more vedeti.

In da se sedaj vrnem na nostalgične teme in na to, ali se lahko ali ne živi brez enega mesta. Mislim, da brez mesta kot mesta, in mislim na mesto kot na to betonsko džunglo zgradb, stolpnic, poslovnih centrov in podobno, lahko živi vsak. Mislim, da bi lahko tako kot v Skopju živela tudi v Barceloni, v San Franciscu ali v Beogradu. Mislim, da mi prostor, v katerem se gibljem, ne pomeni razlike. Zame delajo razliko ljudje, moji prijatelji, moja družina, moji najbližji. Brez njih mi je težko živeti. Mislim, da bi bilo zame, če bi jih imela ob sebi, vsako mesto enako lepo in prekrasno. Po 16 letih, preživetih v izseljenstvu, Skopja ne pogrešam, v njem se tudi pogosto počutim izgubljeno, kot da sem v nekem novem mestu, ki ga šele spoznavam. V mojih srednješolskih letih so bili hit Musandra in Hard Rock, pa MNT, pa Kabrio – poletni disko v Parku. Sedaj so popularna neka nova mesta, zgradbe, jaz pa se izgubljam med njimi. Ko sem bila sedaj v Makedoniji in sem se nekje z nekom dogovorila, sem večkrat morala vprašati svoje prijateljice, kje je 'Ruzveltova' ali Gradski Zid. Smešno je, vem, zato ker sem iz Skopja, jaz pa se sedaj v Skopju počutim bolj izgubljeno kot v San Franciscu. Prostor je morda enak, ampak v njem se sedaj piše neka nova zgodovina. Prostor vpliva na moja čustva, me mede in plaši. Veliko stvari sem pozabila, pozabljam celo, kako so se

v Makedoniji preimenovala ulice. Včasih pozabim, da v Skopju redkokdo počaka in da prednost kolesu oziroma kolesarju, da moraš imeti oči tudi na hrbtu in nenehno paziti. V Skopju se počutim kot Sting v svoji pesmi *Englishman in New York* ... hahaha. A vseeno je Skopje zame prekrasno, kadar s tabo pijem kavo v *Everydayu*, kadar z mamom sedim v enem izmed kafičev na obrežju Vardarja, kadar grem na obisk k sestrični na Aerodrom ali pa k prijateljici v Volkovo na piknik, kadar jem burek z očetom v pekarni na 'Leninovi', današnji 'Amnita 3'? (Je tako, kajne? ☺). Z veseljem bi se vrnila v Skopje, da bi bila z ljudmi, ki jih imam rada in ki so mi ljubi. Morda se bo to kdaj zgodilo, ne ve se, kaj prinaša prihodnost. Tukaj v Ameriki imajo pregovor, ki pravi »Mehika lepa in draga« – nanaša se pa na nostalgijo vseh Mehičanov, ki hrepenijo po domu, ki so ga zapustili in si ustvarili novega pri svoji severni sosedu. Istočasno ta pregovor izraža nemoč velikega števila ljudi, ki se ne morejo vrniti domov, in na tisti »domov se bom vrnil naslednje leto«, ki se nikoli ne zgodi. A lepo je sanjariti, upanje pa umira zadnje.

A preden zaključim, toplo mi je bilo pri srcu, ko si mi pisala o večerji pri Sonji. Lepo vas je bilo videti vse skupaj zbrane na sliki. In da ste imeli kos pite tudi zame, kot da sem tam. Prekrasno čustvo mi je zapolnilo dušo. Sedaj je 10.30 zjutraj – ne morem nazdraviti s kozarcem vina, temveč s kozarcem robidovega soka – za lep dan in za lepo nedeljo. Od daleč te objemam, pogrešam te.

ELENA

Skopje, Makedonija
26. 1. 2016

Draga moja Elena,
pravkar sem pomislila, da preskočim vrstni red in se usedem, da ti nekaj natipkam, zato ker mi ti nisi pisala že nekaj časa, in glej – tukaj sta ti in tvoje pismo. Navsezadnje nama ni treba vedno upoštevati vrstnega reda. Ampak nekako so danes-jutri, danes-jutri minevalidnevi in spletli nekaj več od dveh tednov od tvojega zadnjega pisanja ...

Nocoj je ponovno torek kot pred dvema tednoma, ko sem ti prav tako pisala v večernih urah svojega torka. Se spomniš, kaj sem ti povedala? Teh nekaj ur od 21. ure pa vse tja do mojega odhoda v posteljo je samo mojih. Stevo je ponovno na svoji nogometni tekmi, Gorazd gleda svoj najljubši nogometni klub Milan nekje s svojo družbo. Tako smo ponovno samo jaz in ti in najina pisanja in branja

... Pikam listnato testo s kaškavalom¹¹⁰, posuto s sezamom, kupljeno pri mojstru Manetu v moji soseski. Kupila sem ga zjutraj, ampak poglej, tudi čez celih 12 ur je še zmeraj odlično, mehko in sočno kot duša, ravno prav slano, da se razredči z enim kozarcem rdečega vina.

Razumem te, ko praviš, da ti Skopje ni ljubo, da ga ne pogrešaš in da so tisto, kar povzroča, da pogrešaš Skopje, nekateri ljudje, ki zapolnjujejo njegove prostore, kot so kavarnice, pekarnice, uličice, domovi, nekatera tvoja mesta, javna in skrivna, nekateri tvoji trenutki, ki zasedajo čas, preživet v Skopju in s Skopjem. In vem, da se je v vseh teh letih, od kar nisi več v njem, Skopje strašno spremenilo ter celo v nekaterih segmentih skazilo. Vem ... ampak, spet pravim, ne morem brez svojega Skopja in morda imam tudi zato posebno polico v svoji knjižnici, na kateri urejam in sortiram knjige, ki so mu posvečene.

Glej, tukaj je zbirka 'Čaj južnih morij'¹¹¹ poznanega kronista Danila Kocevskega, ki v celoti diha vonj, barve in atmosfero Skopja, ki ustvarja izjemno sintezo med starim in novim.

Vonj starega in novega Skopja se bere tudi v zbirki zgodb Tomislava Osmanlija 'Zgodbe o Skopju'¹¹². Glej, tudi ta je tukaj, na isti polici, in diha v ritmu zavedanja, kako zelo je Osmanli očaran nad mestom, vendar ne nad mehaniziranim mestom, temveč nad vsakodnevnim mestnim življenjem, ki mu odkriva 'čudežno' v smislu tistega baudelairovskega ali apollinairovskega iskanja novega in neznanega, in ne od katerega koli mesta, temveč njegovega in edinstvenega mesta nekega otroštva, njegovega otroštva, otroštva naših staršev, nekaterih naših starejših prijateljev, kolegov. Te zgodbe imam tu pa tam raje, zato ker so pričevanje o neki stvarnosti, v kateri sanje niso z ničimer jasno zamejene in ločene od resničnosti. In tukaj, draga moja, želim s teboj deliti tudi en del teh Osmanlijevih skopskih zgodb. Prosim te, beri ga pazljivo, beri ga s strastjo, kakor ga berem tudi jaz:

»Živi,« misli na Skopje, »razbeljen, ampak vseeno spokojen in človeško enostaven – nespremenjen, mešan in živ, nacionalen, balkanski, orientalski kot tudi mednarodni – v razkošju jesenskega izobilja: v zrelem jantaru grozdja, v orientalski barvi popra, v mediteranski toplini pomaranče, v rumeni, nepredvidljivi čvrstosti paradižnika, v akvarelnih prelivanjih jabolka, v sončnosti delišesa, v jesenski sočnosti korenja, v šarski belini fižola, v bisernem blesku riža, v vinski barvi rdeče pese, v lakiranem sijaju črnega jajčevca, v suhi pikantnosti začimbe iz posušene, mlete paprike, v zelenolistnati

¹¹⁰Makedonski trdi ovčji sir.

¹¹¹V originalu 'Чай од јужните мориња'.

¹¹²V originalu 'Приказни за Скопје'.

svežini peteršilja, v prijetnem vonju zelene, v opoju materine dušice, v blagodejnosti klepeta na tržnici, v toplini deževne nevihte, v bujnem vračanju v preteklost ...»

Tako Skopje imaš TI rada, kajne?

Po drugi strani sta obsedenost in brezpogojna privrženost urbani občutljivosti tisto, kar vedno berem pri nekem drugem makedonskem ustvarjalnem profilu, pri Aleksandru Prokolievemu. Tako je ta polica zame resnično mesto, na katerem/s katerim se potrjuje razmišljanje Vlade Uroševića, ki pravi: »Hkrati z mestom živi njegov dvojnik v besedi, njegova književna senca ...» In tukaj so nastanjeni književni topografski zemljevidi Skopja, izrisani s tistim, kar so pisali in pišejo Slavko Janevski, Gane Todorovski, Vlada Urošević, Danilo Kocevski, Aleksandar Prokoliev, Jadranka Vladova, Tomislav Osmanli, Hristo Petreski, Žarko Kujundžiski, Olivera Kjorveziroska in pa Ljudmil Spasov ... Na primer tri knjige Hrista Petreskega obravnavajo tri ključne teme, povezane z mestnim življenjem: mestno klavstrofobičnost in odtujenost, mestni voaježirem in 'intimnost' ter mestni ludizem in norost, tudi ti so tukaj, položeni na polico. Resnični toponimi, kot so: soseska Čair (srce nekdanjega starega Skopja), soseska Kalištec ali mali park v Kališču, kavarna v leseni baraki, galerija Mladinskega kulturnega centra, mali parkec pri Dramskem teatru kot tudi mestni obrazi ali točneje neobičajni stari in novi mestni poklici: golobarji, zbiralci papirja, zbiralci plastenk, suhega kruha in starih predmetov ali brskalci po kontejnerjih, pometaći listja, trgovci, ki in ko spijo, sanjajo, da nekaj prodajajo, potem nekatere mestne osebnosti, ki zajemajo tako stare/avtentične kot nove/priseljene Skopjance, kot zamujanje na vsa možna in nemožna srečanja, sestanke, proslave, rojstne dneve, godove, ampak ne tudi na sodna zaslišanja in ljubezenska ulična čakanja, izrisujejo topografski zemljevid književnega Skopja, mesta labirinta, nepoznanega in nikoli do kraja 'videnega', celo ne za samega avtorja. In rada imam te drobce, tako zelo jih imam rada, da se od časa do časa vračam k njim (kot tudi sedaj s povodom tega pisanja, ko sem se vrnila k njim, da bi si osvežila spomin). V letu 2013, v letu, v katerem je preteklo točno 50 let od strašnega skopskega potresa, se je sem lepo umestil tudi roman 'Skopje in vse je možno'¹¹³ Žarka Kujundžiskega.

Vidiš, moja najdražja Elena, če sem imela v otroštvu strast, da zbiram prtičke ali značke, se mi je na zrela leta, da ne rečem srednja, pojavila potreba po zbiranju, natančneje kupovanju knjig, posvečenih mojemu Skopju. Tako je ta moja polica zbirka redkosti književnega

¹¹³V originalu 'Скопје и сè е можно'.

Skopja. Vsaj zame. In vsaj za zdaj. In čaka te nek dan, ko boš to začutila tudi ti. Zato, ker kot poje Vlado Janevski: »To je samo naše Skopje, / tukaj imamo vse, / tukaj vse, dokler smo živi, / vračamo se.«

In to je to, ne, da nimam več ničesar, kar bi ti (do)pisala, tukaj ne želim, da bi moje pisanje in tvoje branje naprej razveljavilo to prelepo pesem Janevskega (ali še bolj praktično, ker sem listnato testo pojedla, vino pa izpila). Ali enostavno ker: »To je samo naše Skopje, / tukaj imamo vse, / tukaj vse, dokler smo živi, / vračamo se.« Tako je in nikakor drugače.

Poljubljam te po skopsko
VESNA

Davis, Kalifornija
29. 1. 2016

Draga moja Vesna,
danes je petek, zadnji dan tega delovnega tedna – vsaj za te, ki delajo od ponedeljka do petka. A v Ameriki nimajo vsi iste sreče, veliko ljudi ne ve ne za sobote, ne za nedelje, niti za delovni čas od 8. do 16. ure. Enkrat, pred približno 8 leti, sem tudi sama živela tako. Delala sem v nekem kazinoju v Renu, v Nevadi – v zvezni državi, ki meji na to, v kateri živim danes. In čeprav sta sosedi, sta si diametralno nasprotni. Če v Kaliforniji cveti kulturno-umetniško in akademsko življenje, potem v Nevadi cvetijo kazinoji. Najbolj znano mesto Nevade je Las Vegas, za katerega sem prepričana, da so množice zanj slišale vsaj enkrat v življenju. A jaz nisem živela v Las Vegasu, ampak v Renu – v 'penzionističnem' Las Vegasu. Reno je veliko manjši od Vegasa, vendar se zaradi tega v njem tudi bolj mirno živi. Tam ni toliko norih zabav, diska in hipnotičnih luči. Vendar so, isto kot v Vegasu, glavni vir denarja kazinoji. V njih ni oken, ni ur, v nobenem delu dneva ali noči se nič ne spreminja.

Na začetku nisem vedela, zakaj je temu tako. Kasneje pa sem dojela. Spoznala sem, da so kazinoji pekel, maskiran v disneyland, pisan in kičast svet, ki uničuje veliko naivnih ljudi. Pravim naivnih, zato ker vsak, ki prvič sede za enega izmed igralnih avtomatov, sploh ne pomisli, kaj mu prinaša prihodnost. Kazino je kraj, ki zavaja, mesto, kjer avtomati ali miza za poker povzročijo, da pozabiš na vse, kar te muči, in se enostavno predajaš zadovoljstvu igre, medtem ko ti dolgonoge natararice podajajo sedaj eden sedaj drug koktajl. V večini kazinojev so prodajalke koktajlov prelepa dekleta, katerih telesa se neutrudno premikajo od ene do druge stranke, oblečena najpogosteje v kratke, premajhne uniforme, ki puščajo veliko prostora domišljiji. Premikajo se s hitrimi koraki, kličoč – *Cocktails, cocktails* – nato pa

hitro zapišejo naročilo in nadaljujejo svojo pot do naslednjega suhega grla. Podajo pijačo, vzamejo svoje dolarje in se premaknejo. V visokih petah, nasmejane 8 ur in brezhibno naličene. Jaz sem se odločila, da bom delala kot navadna natararica, oblečena v dolge črne hlače in neko kičasto rožnato srajco, kičasto kot tudi restavracija, v kateri sem delala. Naš kazino je bil najboljši v mestu, z najlepšimi restavracijami, bazeni, hotelskimi sobami in zasebno kapelo (cerkvico). Nisem povsem prepričana, da je kapela pravi prevod za *chapel*, mesto, kjer se lahko odvijajo poročni obredi vseh vrst. Prva restavracija, v kateri sem delala, se je imenovala 'Ocean', bila je modra, z modrimi separeji, z modrimi kozarci in krožniki, polnimi raznih hobotnic, rib, rakov, školjk, imela je celo žensko, ki je lovila morskega psa, detajl, ki sem ga opazila šele čez nekaj časa. Po koncu izmene, dolge okoli 6 ali 12 ur, mi je v glavi kar brenčalo od modre barve in želela sem samo čim prej pobegniti domov. Spomnim se, da mi je nek starejši par rekel, da imam ogromno srečo, da delam na tako prekrasnem mestu, jaz pa semse samo nasmehnila in rekla: »Da, ogromno!« pri sebi pa sem pomislila, kako različno lahko en in isti prostor dojemata dva ali trije različni ljudje. Onadva sta bila navdušena, jaz pa ogorčena.

Na začetku sem imela rada svojo službo, bila je nova, vznemirljiva in sploh mi ni bilo treba razmišljati. V trenutku, ko sem se naučila meni na pamet, je bil preostanek mačji kašelj. Čisti avtomatizem. Kateri preliv želite za vašo solato? Katero juho? Katero vrsto kruha? In cel kup bla-bla-bla vprašanj, zaradi katerih se mi je po dveh letih dela začelo mešati. Zaslužek je bil dober, delali smo za minimalno plačo, vendar nas je reševala napitnina – in to zelo; razume se, da je to bilo pred ekonomsko krizo, v katero je začel toniti svet od leta 2006 dalje. Spomnim se, kako je zavladata panika. Spomnim se, da je število turistov začelo padati. Naša plače pa so se prav tako začele nižati. Takrat sem začela razmišljati o tem, da moram nekaj spremeniti, da kazino ni moja življenjska odločitev in da dela natararice ne opravljam več z istim navdušenjem in srečo kot mnogi moji kolegi. Še veliko spominov imam na Reno in na življenje v tem majhnem mestu, vendar mislim, da jih bom delila malo po malo in v trenutkih, ko se mi bo nek tak oddaljen spomin kar tako, naenkrat, pojavil v mojih mislih. Dostokrat, ko preberem tvoje pismo, si v mislih pogosto skiciram, o čem in kako ti bom pisala, nato sedem, začnem pisati in misli me kar same vodijo do tega, kar ti želim povedati.

Če se vrneva na temo tvoje knjižne police, mislim, da ti manjkata dve knjigi. Moji knjigi. Ena nosi naslov 'Makedonske

mestne zgodbe'¹¹⁴, druga pa 'Ženska in mesto'¹¹⁵ ... hehehehe. To je samo šala, se razume, knjigi še zdaleč nista končani, vendar sta v pripravi. Za obe je bila inspiracija Skopje, mesto, ki ga imam zelo rada, a ga hkrati tudi sovražim. Mesto, nad katerim se pritožujem vedno, kadar se nahajam v njem, in po katerem hrepenim, ko me ni tam in sem v nekem drugem mestu. Hrepenim predvsem po ljudeh v njem, po trenutkih, preživetih skupaj. Istočasno sovražim gosto meglo, ki zavladala nad njim, meglo, ki nas mnoge zaduši in nas nažene v prostovoljno izgnanstvo, stran od našega domačega mesta. Psihologija preseljevanja je zapletena, v tebi se dogaja veliko in nič, bolečina in sreča, hrepenenje in sovraštvo, ni prave formule, vsak to doživlja na svoj edinstven način. Ljubim naše Skopje, kot ga opisuje citat, a istočasno ga sovražim, ker ga nikoli več ne bom doživela na tak način. Mladost sem preživela v Skopju, ki je bilo v tranziciji, v Skopju, kjer je v 90. letih cela množica ljudi ostala brez službe, v Skopju, ki je začelo imeti prevelike socialne razlike, v Skopju, ki je želelo biti mondano mesto, vendar je v njem prepogosto vladalo malomeščanstvo – mislim, da sploh ne vem, kako napisati to besedo ... hehehehe. Želela bi videti Skopje tvoje mladosti ali mladosti svojega očeta, s sprehajališčem in s prečudovito družbo, s kitarami in s hlačami na zvon ter z visokimi petami, nekorumpirano, ne takšno, kot je danes. Resnica je, da me Skopje inspirira na nek poseben način. V Skopju pišem in se izlivam na list papirja. To se mi do sedaj ni zgodilo še v nobenem drugem mestu. Sprašujem se, zakaj? Mogoče je v tej moji ljubezni, pomešani s sovraštvom, nekaj, kar spodbuja mojo domišljijo, mojo kreativnost, me spodbuja, motivira in me sili, da pišem in pišem in pišem.

V naslednjem pismu ti bom pisala o svoji knjižni polici. O tej, ki je zapolnjena z literaturo o ogromnih latinskoameriških mestih s konca 19. in z začetka 20. stoletja. O mestih, ki so začela rasti in se razvijati, in o mestih, v katerih so mnogi evropski priseljenci našli svoj novi dom. Lahko bi nadaljevala in pisala, vendar ...

Danes je petek in vem, da bi se, če bi bila v Skopju, morda zbrali pri Sonji ali pa bi se razgovorili v neskončnost v *Everydayu*, a dež, ki udarja po mojem oknu, me vrača v sedanjost in mi govori – punca, v Ameriki si –*sorry!* Danes je petek, jaz pa bom šla spat ob 22. uri, jutri se bom, tako kot vsako jutro, vstala ob 6. uri zjutraj in nadaljevala s svojo vsakodnevno ameriško rutino. Močno te objemam, pa čeprav je na daljavo človeška bližina samo neka virtualna izmišljotina, vendar vem, da bo kmalu spet postala resničnost.

¹¹⁴V originalu 'Македонски урбани приказни'.

¹¹⁵V originalu 'Жената и градот'.

Adios, moja draga Vesna, in najbrž, če bo šlo vse po načrtih, morda prejmem kaj od tebe v torek ... hehehe. Komaj čakam.

ELENA

Skopje, Makedonija

2. 2. 2016

Draga moja,

odkar sem dobila tvoje pismo, ves čas kolebam, ali takoj sestri in ti pisati, želela sem ti namreč nekaj natipkati, ker me je zelo vleklo, da ti odgovorim kar najhitreje možno, ali sestri in ti pisati v času, ko me pričakuješ. In sedaj je zares spet torek in spet je okoli 21. ure. In mislim, da ne bom več pisala ob tem času, ker ne želim, da bi mi to postalo rutina ali da to začnjam doživljati kot domačo nalogo ali obveznost, da ti moram pisati točno ob tem času. In da v nobenem drugem ne obstajaš ti in ne obstajava midve. Nikakor!!!

Mislim, da mi je vedno bolj všeč to, da imam nek poseben ritual, ko vidim tvoje e-pismo. Ko se mi na mobitelu pojavi obvestilo, da imam prispelo pošto v e-poštnem predalu (inboxu), in ko me razveseli spoznanje, da si to ti, takrat takoj odprem to tvoje javljanje in te berem že na mobitelu. Tako se mi zgodi prvo okušanje tvoje zgodbe. Potem isti dan ali naslednji odprem svoj e-poštni predal na računalniku in te berem še enkrat, potem pa tvoje pismo kopiram in ga umestim v računalniški prostor (mapo), ki je imenovan VESNA–ELENA. Tam odleži nekaj dni! In v teh dnevih, dokler je spokojno nameščeno v ta moj/najin prostor, sama nenehno obračam tvoje besede, se pogovarjam in ti večkrat, ustno, v svoji glavi pišem svojo zgodbo kot odgovor na tvojo. Tako da je to, kar bereš sedaj, zagotovo že tretja ali peta verzija, a prva (za)/(na)pisana različica. Za vse predhodne ni več poti nazaj!

Tudi jaz imam 'nepojasnjene' ljubezni do nekaterih krajev. Nimam pa povsod ljudi, ki bi me vezali na njih, a imam spomine, imam dele sebe, puščene v teh krajev.

Tako je Novo maalo v centru Skopja moja prva ljubezen. To je kraj, v katerem sem po rojstvu začela svoje življenje v majhni hišici svojega dedka Grozdana in babice Milice Ivanovski. Mama se je vrnila z menoj v svojo deklinško hišo in ne v novo kupljeno stanovanje v Ostrovem ali v soseski Vardar, sedaj prostoru, ki označuje vhod v občino Aerodrom. Vrnila se je k svojim staršem, da ne bi bila sama, dokler je bil moj oče v vojski in brez pomisleka čakal na odpust, da vidi mene, svojega prvorojenega otroka. In tukaj, niz uličic Novega Maala, so se začele moje zgodbe prvoizgovorjenih besed, ki so se mi, kot je rekla moja babica Milica in kot pravi moja mama Ljubica,

vrtničile kot voda mestnega izvira, s katero so se v tem času še polnila vedra in posode, v katerih so nosili vodo na domove. Moji prvi sprehodi po skopskih tlakovcih v rokah babice in mame, a tudi strica, so se mi zgodili v tem magičnem delu centra Skopja. Tako so moji prvi krhki koraki ostali v Novem Maalu.

Potem pa spoznanje o mojem zdravstvenem stanju. Ko sem komaj začela dihati ritem Skopja, sem se morala preseliti v Ohrid. A Ohrid, morala sem ga ljubiti in sovražiti, celo bolj sovražiti. Tam sem preživela prva štiri leta. Moje življenje od desetega meseca do četrtega leta je bilo omejeno na bolniško sobo ortopedske klinike. Štiri leta je okno sobe gledalo na Ohridsko jezero, a jaz ga nisem videla, saj sem bila priklenjena na posteljo, moje oči pa so zrle v madeže na stropu. Štiri leta je bila pri meni za vikend mama, saj me je samo takrat lahko obiskala in z menoj preživela nekaj ur na obali jezera. Čez teden je delala kot uslužbenka v banki v Skopju. In četudi ne bi delala, ne bi mogla biti ob meni, saj so bila takšna pravila bolnišnice. Ta moja mati je vsako soboto potovala šest ur preko Debra do Ohrida, ker konec šestdesetih let prejšnjega stoletja še vedno ni bila zgrajena cesta preko Kičeva. Potovala je, da me je objela in zapolnila svoje dlani z mojimi lici, poslušala vse moje vzdihе, ki so potem postali njeni vzdihі. Moji vzdihі vikenda so se nadaljevali v njene delovne vzdihе. Ampak nekako od tega časa, ki ga poznam bolj po pripovedovanju drugih, nosim Ohrid v svojem srcu. In rada ga imam, zelo ga imam rada, čeprav ne bi bilo treba ... Morda tudi zato s takšno radostjo vsako leto pristanem na angažma lektorice mednarodnega seminarja makedonskega jezika, literature in kulture. Prepuščam se Ohridu in diham v ritmu jezerskih valov, smejim se z drhtenjem ohridskega sončnega zahoda ... in se pomirim. In vsako leto ali konec avgusta, točneje konec poletja, ali konec junija, točneje v začetku poletja, je dva ali tri tedne Ohrid spet moje mesto. In od tega leta 2003, ko sem bila prvič na poletni šoli v okviru tega seminarja, moji vzdihі niso več tako težki in lepljivi in ponavljajoči se in jokajoči kot tisti, izvirajoči iz mojega majhnega srca prvih let mojega življenja.

In potem je še eno mesto, ki ga moram ljubiti in sovražiti, a tega malce bolj ljubiti. V Rennesu se je zgodilo vse to, kar bi se mi moralo zgoditi v Ohridu – da se postavim na svoje noge!!! Prvo leto sem tudi v Rennesu vdihavala svojo bolniško sobo, ampak potem je v drugem letu postal mesto mojega nasmejanega otroštva, mesto mojega drugega potepanja po ulicah, mojega prvega potepanja po uličicah, mojega tretjega zaljubljanja v neko mesto.

Ampak potem, ko sem se vrnila v Skopje, tam nekje po poletju leta 1973, sem ga povsem in za zmeraj osvojila. Veš, ko nekaj nenehno po malo izgubljaš kot jaz to svoje rodno Skopje v teh prvih

šestih letih življenja, takrat, ko to pridobiš nazaj, nekako to še močneje zasidraš v svoje srce. Tako je bilo tudi z menoj. Od tod ta neizmerna in brezpogojna ljubezen do Skopja!!!

Nocoj sem posebej razpoložena in lahko bi ti pisala in pisala, ampak ... Vseeno se bom ustavila na tej točki. Za minuto boš videla tudi, zakaj sem tako razpoložena (ti bom napisala na Viber, ne samo tebi, temveč tudi najinima dvema prijateljicama Sonji in Adi). In ker bom zdaj za trenutek prenehala udarjati po tipkovnici računalnika in se prestavila na telefon v pogovor po Viberju v naši skupini, zamolčim razlog. Zamolčim tukaj, da dam svoj glas tam.

Ah, kako rada imam naše klepete.

In vse bolj se začenjam navajati tudi na najina pisanja.

OBJEMAM TE, DRAGA MOJA ...

Davis, Kalifornija

2. 2. 2016

Draga Vesna,

prav imaš. Začela sem pričakovati tvoja e-poštna sporočila ob torkih zvečer ali tam nekje ob 14.30 po mojem ameriškem času. Sedaj sem se že tako zelo navadila na ta tvoja elektronska pisma, da ne vem več, ali želim biti presenečena ali hočem vedeti, kdaj točno jih bom prejela. Vendar lepo po vrsti, pustiva, naj bo spontano ... in da si piševa, kadar imava priložnost in željo. Zgodbe iz tvojega otroštva so zelo zanimive, zanimive in žalostne, ne pomilujem te, ampak ugotavljam, da se moje teorije potrjujejo. Ti si borka, takšna, kot sem si te vedno predstavljala. In ob vseh teh življenjskih peripetijah si ti tako polna energije in optimizma, kar se včasih zdi nenavadno, če pomisliš, da je bilo tvoje otroštvo polno bolnišničnih izkušenj.

Edinkrat, ko sem bila v bolnišnici, je bilo v tretjem razredu, imela sem ogromne težave z mandlji in pogosto sem zbolela za, čemur mislim, da se reče 'gnojna angina'. In takrat so me tako majhno in debelo, kot sem bila, odnesli v Državno bolnišnico na otroški oddelek. Spomnim se, da so se železna vrata zaprla za mano, moj očka pa je ostal na drugi strani. Ne vem, ali sem se zavedala, kaj me čaka, vendar se spomnim, kot bi bilo včeraj, da so me po nekaj dnevih odnesli v operacijsko dvorano, me posadili na krilo neke dokaj obilne ženske, medtem ko mi je druga preko nosu položila krpo z anestetikom. Spominjam se nekih psihadeličnih krogov, omedlevice in nato prebujanja v postelji v pižami, prepojeni s krvjo. Kot včeraj se spomnim, da je prišla ena od sester in mi rekla: »Kaka pa si, kot da si prišla iz vojne v Bosni.« A od kod bi naj vedela, da bom po operaciji mandljev krvavela. Zasovražila sem jo, imela sem samo 10 let. Naslednje dni sem jedla samo kakav s kruhom ... fuj. Na mleku se je vedno naredila

smetana, kruh pa je bil vedno razmehčan. Skupaj sta tvorila nepozaben okus ... ki mi še dandanes budi neprijetne spomine na Državno bolnišnico.

Ne vem, ali sem se rodila tam ali v Gradski. Mislim, da sem se morda rodila v Čairju, ker je bil najbližje domu. Nikoli nisem vprašala. A moje življenje se je začelo in nadaljevalo v naši družinski hiši na ulici Butel 2. Tam sem živela z očetom Mičom in z mamo Jolanto, v baraki pred našo hišo pa je živela babica Lena. Po njej sem krščena. Mislim, da ne kar tako. Menim, da sem ji zelo podobna, čeprav moram priznati, da je ta bila veliko bolj mirna in bolj racionalna od mene. Jaz sem bolj temperamentna in včasih se ne znam ugrizniti v jezik, še posebej, kadar vidim krivico. Nisem diplomatska, in ko me kdo moti, ne znam igrati, da je vse v redu. Upam pa, da se bom s starostjo umirila ... hehehe.

Rada imam našo hišo na Butelovi 2, a okrožje ni več to, kar je bilo. Skoraj vsi sosedje so se odselili, novi pa imajo okoli hiš visoke ograje. Ne poznamo se in skoraj nikoli se ne pozdravimo. Prej smo se vsi poznali, igrali smo se na ulici in vedno je nekdo pazil na nas, včasih moja babica ali pa neka druga babica ali dedek. Na naši desni še vedno živi babičina sestra, babica Mara. Na levi strani pa njena druga sestra, tetka Mita, ob njen pa babičin brat, striček Čilo. Po 20 letih so se egejski razseljenci, njihova ameriška babica in dedek vrnil domov z dela v daljni Ameriki in se vsi zbrali na enem mestu. Babica se je vrnila iz Romunije, babica Mara z Madžarske, tetka Mita in striček Čilo pa iz Rusije. Vrnil se je tudi babičin oče, dedek Ilo, in njena mama, babica Olga. Lepo je živeti skupaj z družino, a včasih je prevelika bližina lahko tudi nevarna. Naj bo z dobrim ali slabim namenom, včasih je veliko vmešavanja tudi takrat, ko tega ne bi bilo treba. Naše hiše nimajo ograj, zato lahko vsak pride ali odide v vsakem trenutku. Zadaj za hišami imamo skupen čebelnjak, grozdje, otroci pa smo lahko brezskrbno tekali in se lovili okoli njih.

Spomnim se prababice Olge in pradedka Ila, čeprav sem bila majhna, ko sta umrla. Prababica je bila mirna in dobrodušna ženska. Spomnim se, da je v poznih letih imela Alzheimerja. Začela je pozabljati na vse, kar se ji je zgodilo po 18. letu. In ker je dolgo živela v Ameriki, je dolgo časa pogosto znala govoriti tudi angleško. Pradedka Ila nisem marala. Čeprav sem bila majhna, je bil v mojih otroških očeh preveč patriarhalen. Spomnim se, da sem se enkrat igrala s svojima bratrancema Ivanom in Pepijem, on pa nas je pričakal v svojih trtah. Bratranca je pogladil po glavah in jima dal vsakemu po eno jabolko in približno 10 dinarjev, do mene pa se je enostavno obnašal, kot da ne obstajam. Imela sem 6 let, vendar se še danes spominjam tega dogodka. Pradedek Ilo je imel 4 otroke, 1 moškega in 3

druge, kot je temu rekel on. Za pradedka žensko potomstvo ni bilo pomembno, pomembni so bili samo moški geni. Mislim, da sem takrat, čeprav sem bila samo nedorasel otrok, postala feministka ... hehehe. In še dandanes imam težave z ljudmi, ki razmišljajo na tak način, na moje veliko začudenje pa ti še vedno obstajajo in koliko jih je. Zame pa najbolj nevarni niso tisti, ki se jim to že na daleč vidi, ampak tisti, za katere se na videz zdi, da niso takšni. A ko mine nekaj časa, se vse težje sprijaznijo z dejstvom, da je ženska lahko samostojna in uspešna in jo poskušajo podrediti na vse mogoče načine. Na srečo imam zelo nepatriarhalnega očeta in vedno mu pozabim povedati, kako zelo je s tem osrečil mene in mojo sestro Ivono. Nekega dne mu bom povedala, kljub temu da se to čuti tudi brez besed.

Zatavala sem ... od svoje soseske do feminizma, no, takole z ene teme na drugo, tako gre to. Odhajam na predavanje metodologije in španske literature zlate dobe. Piši mi, ko boš utegnila, nestrpno pričakujem tvoja pisma, vedno me napolnijo s pozitivno energijo.

Objemam te in ti čestitam za dobljeno nagrado 'Dimitar-Mitrev'!!! Zaslužila si si jo.

Iz daljne Amerike,
ELENA

Skopje, Makedonija
6. 2. 2016

Draga Lena,
niti pomisli ne, da ti to počnem namerno. Naj te ne vznemirja, da se tako obnašam s teboj (počakaj malo, pa boš videla, zakaj). Zagotovo pa boš pomislila, kaj delam v soboto zvečer s teboj. Da, prav imaš! Nisem več ista, haha ... Niti malo običajno ni in ne za Skopje za vikend v soboto zvečer, ko bi morala nekje pohajkovati ali imeti družabno življenje, iti na pijačo s prijatelji ali ..., da jaz sedim tukaj za računalnikom in ti pišem (možno bi bilo, da bi pisala kakšen tekst, če bi imela zadnji rok do jutri, ampak pismo prijateljici, nikakor ...). In to ni namerno, samo zato, ker želim, da bi bilo to pismo zate nepričakovano in v nekem času, drugačnem od običajnega. A Stevo gleda nek film, katerega zgodba je umeščena v katakombe Pariza, meni pa ta atmosfera začenja pritiskati na prsi in me dela živčno, in glej, imam možnost in lep izgovor, da se izmuznem iz dnevne sobe in pobegnem v kotichek, kjer je računalnik, da se umaknem v ta del druge sobe najinega stanovanja, ki je na svoj način moje delovno kraljestvo s policami, zapolnjenimi s knjigami ...

In želim, da sem lahko tudi sedaj, točno sedaj, samo s teboj in z nikomer drugim. In da se pogovarjam. Da si tiptkam in pišem in dopisujem ... Ko ne morem iti na MOJITO v *Everyday*, haha ...

Za poslednjo zgodbo tvojih prednikov, ki so se vrnili iz Amerike, s katerimi si skupaj živela v družinski hiši Butel2, se mi je nekaj posvetilo. To, da si po polovici stoletja od vrnitve svojih prednikov ti kot njihova naslednica spet v Ameriki, ni naključje. To tvoje migriranje iz Makedonije v Ameriko se bo končalo tako, kot se je končalo tudi za tvoja prababica in pradedka – z vrnitvijo in s končno ustalivitvijo v Makedoniji. Tako v tej tvoji zgodbi o življenju tvojega velikega sorodstva na enem mestu berem tudi nekakšen znak, vidim nekakšno karmo in prepoznam močno zaupanje, da se vsak od tvojega sorodstva vrne in vrača tja, kjer so vaši predniki pustili del sebe, in na koncu se udomači tam, kjer misli, da mu je najboljše oziroma najboljše možno najboljše. Ali nisi pomislila na to?

Po telefonu poslušam tisto lepo egejsko pesem »Tvoje oči, Lena moja ... / Daj mi jih, pojedel bi jih ... / Lena, Lena moja, da izgine moje hrepenenje ...«¹¹⁶

To te bo zagotovo prisililo za neka nova priznanja, tukaj, samo pred menoj, saj morda tudi lahko samo pred menoj izgovoriš nekatere reči, ki ti ležijo na srcu! Isto kot lahko jaz samo pred teboj tako enostavno govorim o sebi, tako lahko nizam slike iz otroštva. Isto kot jaz samo pred teboj govorim kakor s seboj ...

Večkrat se mi v glavi pojavljajo vprašanja, kje sva se jaz in ti srečali ter našli. Zakaj se nama je to srečanje zgodilo točno sedaj in ne pred štirimi leti, ko sva se prvič spoznali? Kako sem se jaz, ki sem na koncu svojih štiridesetih let, prepustila temu neverjetnemu iskrenemu prijateljstvu s teboj, z dekletom in z žensko, prebujeno v svojih srednjih tridesetih? Kako se je moja ženskost odprla tvoji ženskosti? Je čas zadel obe? Ta čas, v katerem ena doživlja in preživlja izjemno vlogo babice, druga pa se veseli in se bori z izredno vlogo bodoče matere? Ali zato, ker se v tem času tudi obe soočava z dejstvom odsotnosti ciklusa, jaz z dejstvom nerednega ciklusa ali ciklusa menopavze, a ti z dejstvom, da nimaš ciklusa zaradi nosečnosti? Kje se torej jaz in ti srečava ter najdeva? In zakaj se nama je to srečanje, iz katerega raste tudi ta neverjetna energija za pisanje, zgodilo točno v Skopju in ... zakaj se je zgodilo točno nama dvema?

To so vprašanja, ki mi razbijajo po glavi posebej od trenutka branja tvojega zadnjega pisma. Začelo se je že, ko sem te brala na telefonu. In morda tudi zato nisem vzdržala do torka ... Nisem vzdržala ... In to Stevovo zavzeto gledanje filma me je osvobodilo

¹¹⁶Verzi tradicionalne makedonske pesmi *Leno mori*.

tako hitro, da sem se lahko odtihotapila v drugo sobo. Da ti povem točno to ...

Imam veliko prijateljev, ne samo v Skopju, temveč po celi Evropi. Zaradi svoje komunikativnosti zelo lahko stopim v stik, hitro se prepustim družbi. Znanstva in prijateljstva lahko obdržim, saj pišem sporočila: elektronska, mobilna, preko Viberja; zapomnim si rojstne dneve, pomembne trenutke, datume, podarjam smehljaje, kupujem darila. Zato tudi potujem. V mnogih mestih imam take prijatelje, ki si me kadarkoli želijo in lahko me pričakajo na letališčih, da me objamejo in da jih obiščem, da mi razkažejo svoje kraje in se veselijo, da me vidijo ... In da sem jaz vesela, da jih vidim in jih dočakam in pridejo k meni na obisk in jih objamem. In da se pogovarjam, tako profesionalno kot zasebno, in da se veselim kot vsak dan, da smo skupaj, in da sem žalostna, ko so žalostni oni, in da se smejim, ko se smejijo oni.

Vendar vseeno z nikomer nisem bila povezana do te mere, kot sem sedaj s teboj ... Lena moja ...

Davis, Kalifornija

6. 2. 2016

Draga moja,

ta pozdrav me spominja na prof. Jolanto iz Varšave in na poletje, ko sva se spoznali na obali Ohridskega jezera in ko se je začelo najino noro prijateljstvo ... haha. No, da se malo zresnim. »Tvoje oči, Lena moja«; nisem poznala te pesmi, vse dokler je nisem slišala na novoletnem koncertu v Ljubojni pred približno dvema mesecema. Takrat sem še bila v Skopju, dobila sem dve karti in sem šla. Dvorana je bila natrpana, glasba preglasna, jaz pa sem želela samo spati. Vseeno sem zdržala do konca. Do konca, ko so zapeli 'Leno mori' in se je nekaj v meni zdramilo, na enak način, kot so me zdramili stih v tvojem mailu. Zdrami me, ker je egejska, ker me spomni na babico Leno, spomni me nate, na Makedonijo in na veliko drugih stvari, ki sem jih doživela, ko sem bila nazadnje tam. Odšla sem pred mesecem in pol, vendar se zdi, da sem odšla pred celo večnostjo.

Tvoj e-mail sem brala, medtem ko sem sedela v sedmem nadstropju našega oddelka za tuje jezike, v knjižnici španskega in portugalskega oddelka. V soboto ni nikjer žive duše, samo jaz sem tako izgubljena sedela na udobnem fotelju in skozi veliko okno gledala drevesa in zelenje okoli sebe. Rada imam to knjižnico, ker mi omogoča, da uživam v tem, kar je zunaj, čeprav sem notri. Odkar sem se vrnila, moji vikendi niso nori in zabavni, ampak umirjeni in znanstveni. Niti glave nisem premaknila iz knjig, a ko sem tukaj, vem,

da je to to, zaradi česar sem tu, in zato nimam občutka, da zamujam nekaj velikega in pomembnega. Seveda so v Makedoniji vikendi vedno zapolnjeni z družino, s prijatelji, s kavo, z domačimi prepiri, ki se vedno dobro končajo. Tukaj se z nikomer ne morem prepirati niti zaplesti, čas je zapolnjen z znanstvenim delom, z osamljenostjo, z izolacijo. Tvoj e-mail me je pripravil do tega, da sem vklopila *Youtube* in poslušala makedonsko glasbo. Redko jo poslušam, ker ima glasba tako moč, da te odnese v nek drug svet, istočasno pa ima tudi moč, da prebudi močno domotožje po domu in domačem ognjišču. Zato se tudi vedno izogibam temu, da bi poslušala makedonsko glasbo, vendar je danes to neizbežno. Poslušam jo in po licu mi tečejo solze in z mislimi tavam v čas, ko se bom ponovno vrnila domov. Ko sem bila mlajša in sem prvič odšla od doma, se mi je vse zdelo novo in razburljivo. Svet je bil ogromen, jaz pa mlada in polna energije. Imela sem željo po potovanjih, po novih spoznanjih, poznanstvih, da se premaknem in premikam, čim več in pogosteje, tem bolje. Mama mi je enkrat rekla: »Ko boš starejša, boš videla, da boš začela hrepeneti po domu.« Jaz pa sem jo samo pogledala in rekla: »Mama, ni šans, boš videla, da bom potovala celo življenje.« Samo nasmehnila se je in verjetno je vedela, da se mi bo čez 16 let zgodilo točno to, kar je predvidela. 16 let kasneje, po štirih letih, preživetih na Poljskem, dveh v Španiji in desetih v Ameriki, po nešteti potovanjih po Severni, Srednji in Južni Ameriki in Evropi, se želim vrniti domov. O tem nisem razmišljala vse do lanskega leta, ko sem morala ponovno spakirati in se seliti v nek nov dom. Življenje tukaj je nepredvidljivo. Zveze in prijateljstva so lepa, vendar ne trajajo dolgo, zato ker je to življenje, ki ga živimo tukaj, kratkotrajno in skoraj vsak od nas bo kmalu krenil po svoji poti. Res je, da resnična prijateljstva trajajo večno, ampak noben virtualni klepet ali pisanje ne more zamenjati stika v živo. Tudi če se moderniziramo in se opremimo z različno novo tehnologijo, postajamo vse bolj globalni in globalno osamljeni, razkropljeni na različne smeri bodisi zaradi ekonomskih bodisi zaradi političnih razlogov. Rada bi se vrnila domov, hkrati pa me je tega strah predvsem zaradi ekonomskih razlogov in zaradi situacije, v kateri se Makedonija nahaja trenutno. Vedno je potrebno ohraniti upanje, da se bodo stvari spremenile, in pravijo, da upanje umre zadnje – tako je tudi z mojim upanjem.

Prav imaš, tudi jaz včasih razmišljam o svoji selitvi v Ameriko. Babica Lena mi je pripovedovala, kako sem že kot majhna vzklikala: »Babi, boš videla, da bom šla v Ameriko.« »Pa veš, kje je Amerika?« me je spraševala babica. Seveda nisem vedela, ampak sem želela tja. Zgodovina moje družine, pa naj bo po mamini ali očetovi strani, je zapolnjena z zgodbami o selitvah, evropskih ali čezoceanskih, s

poljske ali z makedonske strani. S sestro Ivono slediva isti zgodbi. Ivona je bila preveč navezana na Makedonijo, a sedaj je zelo srečna na Poljskem in nima želje po vrnitvi domov, ker je Poljska sedaj njen dom. Jaz pa, ki sploh nisem bila navezana na Makedonijo, sedaj želim nazaj v Makedonijo, ker me ta velikost Amerike že utruja. Vseeno svobode, ki jo imam tukaj, nimam v Makedoniji, kjer se še vedno veliko ljudi čvrsto drži nekih starih tradicij in socialnih norm, ki niso v prid ženskam. Še posebej ne tem, ki želijo vnesti kakšno spremembo v našo okolico. Tako dolgo časa sem zunaj, da me veliko obnašanj šokira. Počutim se kot tujka ali padalka v lastni domovini. Mogoče tudi jaz šokiram s svojim vedenjem, to so mi rekli drugi, jaz ne vem ... haha. Moram pa priznati, da imam srečo, da sem obkrožena z makedonskimi ženskami, ki si prizadevajo za isto stvar, in kadar sem z njimi, sem kot v nekem mehurčku sreče. Ko sem zunaj njega, se včasih dušim in ne morem dihati. Hvala bogu imam svoj mehurček sreče, marsikdo ne more o tem niti sanjati.

Če se vrnem nazaj na temo materinstva, v tem obdobju življenja sem tako zaposlena, da se nisem niti usedla, da bi o tem dobro razmislila. Da, mama bom, še vedno ne vem, če punčki ali fantku, karkoli bo, samo da bo živo in zdravo. Ko sem zapuščala Makedonijo, sem bila v najslabšem možnem stanju, utrujena, izmučena, polna hormonov, norih hormonov, zaradi katerih jočem in se smejem, včasih oboje naenkrat. Postala sem preobčutljiva, jokica, in vsaka dobra ali slaba beseda ima nepredvidljiv učinek. Ko se prispela sem, sem se težko spet vrnila v ta ameriški film, težko sem se udomačila in počutila, da je tukaj moje mesto. Vse me je živciralo in mi smrdelo, morala sem spati z odprtim oknom. Nisem imela želje po komunikaciji z nikomer, želela sem se samo premikati z ene strani postelje na drugo. Mislim, da se bom januarja spominjala kot najtežjega dela svoje nosečnosti, to je na srečo minilo in sedaj se počutim, kot da se moje telo ponovno prebuja, polni s pozitivno energijo, z željo po boju, po novih projektih, intelektualnih in tudi otroških. Včasih me zajame strah in slaba vest, ker se preveč dobro počutim, in pomislim, če sem zares noseča ali se mi samo sanja. Kot da podzavestno mislim, da mora biti materinstvo povezano s slabo vestjo in s strahom, čeprav razumsko vem, da temu ni tako. Ostaja mi še 6 mesecev noči, v katerih lahko mirno spim do jutra, ne da bi me budil otroški jok. Dobro jih moram izkoristiti. Avgusta bo moje življenje vstopilo v nek nov cikel. Intelektualizem se bo moral umakniti in narediti prostor nekemu malemu človeku, ki bo takrat postal resničen del mojega življenja. Mogoče pa je že čas, v katerem moram zamenjati Borgesa s kakim priročnikom za mlade mamice? Kaj misliš? ... Hehe.

V tej moji sobotni noči, v kateri ti že mirno spiš v nedeljskih jutranjih urah, ti pošiljam koš poljubov. Tvoja pisma mi lepšajo to izseljensko življenje.

Objemam te, Vesna moja! (in to z ljubeznijo ... haha)

TVOJA ELENA

Skopje, Makedonija

9. 2. 2016 (napisano)

10. 2. 2016 (poslano)

Lena moja,

tokrat sem se odločila pisati ti na svoj termin, v torek zvečer. Vse je po starem. Sama sem doma. In ti pišem. Ampak ne bom ti poslala pisma takoj. Pustila bom, da odleži na računalniku do jutri, jutri zvečer, ko ga bom preletela še enkrat in ti ga poslala. Kaj meniš? Mora biti malce drugače, da ne zapadeva v monotonost. Rada imam red, a od časa do časa imam rada nepredvidljive stvari!!!

Ta poplava vprašanj v mojem zadnjem pismu se je zgodila, ker se nahajam v posebnem obdobju, ki ga lahko delim samo s teboj. Mislim, da me lahko samo ti razumeš!

Obdobje je zame tako lepo kot naporno. Raztrgana sem med dve veliki vlogi... družinski, a tudi življenjski. V mesecih, odkar se je rodila Ilina, sem celostno mati svoje hčerke zaradi njene hčerke, svoje vnukinje. A to od mene vse bolj zahteva, da zanemarjam drugo vlogo, vlogo hčerke svoje matere. Tako je naravno, saj je bila ta do sedaj mati svoje hčerke, in to vlogo je odigrala in jo še igra zelo dobro – kot prava diva. Rezultat je viden v nas treh, v meni, njeni hčeri, v Sari, njeni vnukinji, in v Ilini, njeni pravnukinji. A sedaj je že čas, da zamenjava vlogi, in se moram jaz posvetiti svoji materi. Ta ima dovolj let, ne preveč, a dovolj, in v svojih sedemdesetih se že mora korak za korakom umiriti.

Zato moram imeti več časa zanjo in za njene težave, za klepete z njo. Ampak moja energija je usmerjena v mojo hčerko, ker je enostavno močnejša vez, ki veže mater s hčerko kot hčerko z materjo. In malo me peče vest. Verjemi mi, tega nisem povedala nikomur. Celo svoji sestri ne, ker mislim, da me ne bi razumela, ta še ni prišla v to mojo fazo. Ta ima še zmeraj sladke težave glede odraščanja in vzgoje svojega skoraj devetletnega Marka. Ta še zmeraj ne razmišlja ali bolje ne želi razmišljati, da morda najinih staršev ali posebej mame ne bova imeli več dolgo in da sedaj, ko sva jima potrebni, nimava časa zanju. Ona nima časa zaradi svojega Marka, jaz nimam dovolj časa zaradi svojih Sare in Iline.

A preden se je rodila Iliina, sem enkrat do dvakrat na teden odšla sama do njiju na kavo, da poklepetamo in da ju vidim – tako v živo. Sedaj ves prosti čas, ves tisti mali prostor pred službo, po službi, med kupovanjem in kuhanjem, med pripravami za predavanja in branjem knjig, med hitenjem z enega sestanka na drugega, posvečam Sari in njeni Ilini. In tako z mamó nimava več najinih jutranjih kav pred službo. Znala sem zgodaj zjutraj oditi do telovadnice, se dobro nate-lovaditi, da se znebim slabe energije, in se potem, preden sem odšla od doma, ustaviti pri mojih na klepetu z mamó namesto na sladici. Čutim to njeno žalost, ko se mi javi po telefonu. Telefon zna zmrzniti, saj ta govori z menoj vedno približno pol ure. Rečeš si – preveč. Ampak kaj je teh trideset minut dnevno na koncu dneva, kaj je ta dolžina zanjo, ko preostalih 23 ur in trideset minut mine brez mene?

Rada mi pove, kaj se ji je zgodilo danes in na kaj jo je spomnil pretekeli dan in kaj se ji je zgodilo pred mnogimi leti in s kom se je videla in s kom se je slišala in na koga je pomislila in koga si je zaželela videti ... In zakaj in kako se je sprla z očetom. Jaz pa ... jaz jo poslušam, se pogovarjam z njo, istočasno pa mi gre po glavi, daželim sestiti, ti pisati, želim klepetati s teboj, želim se malo sprostiti s prijettnim klepetom tudi na Viberju, želim slišati Saro, videti, kakšen je njen načrt za jutri, ali potrebuje kakšno pomoč. Poslušam jo, ta pa mi pripoveduje in pripoveduje, kakor da se boji, da si bom nekaj pozabila zapomniti, da bom pozabila na svoje bližnje, ostale za mejo po očetovi strani, na njene bratrance, na svoje tete in strice iz Tetova in Krivopal-anečkega, da bom prekinila vezo z njunimi prijatelji in z otroki njunih prijateljev iz Rennesa, da ...

In to me malo obremenjuje, pritiska name. Razumem pa, da me potrebuje, in to več od teh tridesetih minut dnevno, in to na koncu dneva, ko sem, kot da bi me vlak povozil. In vem, da me razume, zato ker mi ni niti enkrat do sedaj očitala, da nimam časa zanjo, ampak vseeno me peče vest, me grize ... Celo sedaj, zato ker bi včeraj lahko šla do njiju na obisk, da poklepetam z njo, a sem se odločila ostati sama doma in ti pisati ... In glej, spet ti pišem in ... nekaj me grize ... Ve pa, da jo imam rada in da sem ji neizmerno hvaležna za vse, kar je naredila zame, in za vse, kar dela zame.

**Од македонски на словенечки преведоа:
Мојца Марич и Нина Ковачич
(Мојца Marič in Nina Kovačič)**

АДРЕСАР

Австрија

1. Роман Кривко
Kolonie str. 19-21/1/12, 1210 Wien Österreich/Austria
професор
roman.krivko@univie.ac.at

Германија

1. Хелена Александра Хофман
Michaelweg 1, 5999 Cologne, Germany
студент
helenalexandra.hoffmann@gmail.com

Грција

1. Димитрис Јоану
26 b street Dimitriou Gounari 546 21 Tessaioniki
професор
dimfioan@gmail.com
2. Марија Доумба
Ерму 8, 58400, Аридеа-преф. Пеллас, Грција
професор
mdoumpa@hotmail.gr

Италија

1. Моника Генесина
Universit  del Salenti, Via Taranto, 35, 73100 Lecce, Italy
асистент
monica.genesina@gmail.com
2. Саманта Франческути
Via Martignacco 198/2, 33100 Udine (UD), Italy
Студент
442933@mail.muni.cz

Канада

1. Ентони Пехар
2556 Argyle Rd, L5B 2H6 Mississauga, Ontario
Студент
anthonypehar@hotmail.com
2. Кристофер Холмес
2212-66 Isabella St. E, Toronto, ON, Canada M4Y 1 N3
студент
cchris.holmes@mail.utoronto

Кина

1. Саи Ма
School of European Languages and Cultures, BFSU
професор
masaibora@bfsu.edu.cn

Република Кореја

1. Јеун Банг
220, Dongtanjungang-ro, Hwaseong-si, Gyeonggi-do,
Republic of Korea
студент
minervava0710@gmail.com
2. Хјунву Чои (машко)
136, Dobong-ro, Dobong-gu, Seoul, Republic of Korea
студент
x3hyunwoo@gmail.com

Полска

1. Александар Дах
Ul. Promenista 10, 64-500 Szamotuly
студент
olek.dach99@gmail.com
2. Елжбјета Клејбук
Ul. Drezwna 11, 16-100 Sokółka, Poland
студент
elzbieta.klejbuk@gmail.com

3. Лех Церан
Ul. Nowopolska 11/29, 91-716
студент
janpembert@live.com
4. Камил Ниемировски
Ul. Sielska 32/2, Poznan 60-129, Poland
kamil123126@wp.pl
5. Јенджеј Сова
ul. Stryjeńskiej 5/17, 42-217 Częstochowa
Студент
00awos00@gmail.com
6. Марек Мајер
Pomorska 171/173 90-236 Lodz, Poland
Професор на Универзитетот во Лоѓ
marek.majer@uni.lodz.pl
7. Марија Стришевска
Ul. Stolarska 31 56-400 Oleśnica, Poland
докторантка
maria.avaria@gmail.com
8. Марцин Зиниевич
Polaka 46/2 41-700 Swietochlowice
студент
marcinziniewicz0@gmail.com

Романија

1. Бјанка Шомојаг
Bucharest, sector 6, Rușețu street, Bl.G11, Sc. B, Ap.21
студент
biancasomoiag@yahoo.com
2. Елена-Александра Скречиу
Street Branduselor, No.11, BL.88, Sc. A, Ap.4, Brașov,
Romania
студент
alexandra.screciu18@gmail.com

3. Милена Живковиќ
Str. Constantin Dragan. 64 A, Sector 3, Bucharest, Romania
преведувач
milenuca@yahoo.com
4. Константин-Јоан Младин
Лектор по романски јазик
Calea Lugojului nr. 1/0, 315400 Lipova, jud. Arad
(Romania)
k.mladin@gmail.com

Руска Федерација

1. проф. Ала Шешкен
Москва, МГУ „Ломоносов“
професор
asheshken@yandex.ru
2. доцент Александар Новик
професор
државен универзитет во Санкт Петербург
проспект Королева, д.61, кв.148, Санкт – Петербург,
197350
njual@mail.ru
3. Варвара Изакар
Ул. Пушкинекаја 18/40, Воронеж, Руска Федерација
студенти
izakar@mail.ru
4. Дарија Павлова
Продекан на Филолошкиот факултет- државен
Универзитет во Перм
Ул. Мира бр. 16/75, Перм, Руска Федерација
ravlovads@mail.ru
5. Екатерина Струганова
Ул. Ротерта. 9-157, Москва, Руска Федерација
Институт за словенска филологија РАН
lu4.solnza@gmail.com

6. Ирина Аржанова
Град Воронеж, улица Илича, 75/11
arzh.i@mail.ru
7. Јулија Шкураток (од 12.8 до 23.8)
Уинскаја, 44-116, Перм, Русија, 614051
доцент
shkuratok@mail.ru
8. Полина Гаврилова
Новозаводскаја ул. 15/1/24, Москва
Студентка
gavriilova9@yandex.ru
9. Светлана Королева
614107, г. Пермь, ул. Уральская, д.53, кв.12
доцент
petel@yandex.ru
10. Људмила Цигулскаја
Студент
Ул. Космонаут Бељаев, бр. 56/74, Перм Руска Федерација
tsygulskaya-ld@mail.ru
11. Марина Панова
Ул. Ленинскиј проспект 7/3-21, Воронеж
Професор
mvranova@mail.ru
12. Наталија Кикило
Ул. Коста Новаковиќ 42, 1/11, Скопје
Лектор по руски јазик
kikilo.natalia@gmail.com
13. Наталија Голант
Ул. Сикејроса, 11/1, 198, Санкт Петербург, Россия 194354
natalita1977@yandex.ru
14. Татјана Кленова
Russia, Moskow Severnoe Chertanovo
Студент
feedspoke@gmail.com

Словачка

1. Нора Нагова
Чаладка 304, Јеленец 95173 окр. Нитра
Асистент
2. Ела Баршвариова
Jánošíkova 46, 903 01 Senec, Slovakia
Студент
elabarsvary@gmail.com

Словенија

1. Андраж Стевановски
Dol pri Borovnici 112, 1353 Borovnica
студент
andraz.stevanovski@gmail.com
2. Винсент Вилчник
Rošpo 72 a, 2351 Kamnica, Slovenija
Студентка
vinsent138@gmail.com
4. Клара Дрновшек Солина
Trg svobode 4, 1420, Trbovje
Студентка
klarads12@gmail.com
5. Мојца Марич
Младинска ул.36 2000 Марибор
лекторка
mojca.maric@guest.arnes.si
6. Наташа Пирих Светина
FF UL, Aškerčeva, SI-1000 Ljubljana
професорка
n.pirih@ff.uni-lj.si; n.pirih22@gmail.com
7. Нина Ковачиќ
Селски брх 12,3215 Лоче, Словенија
nina.kovacic.nina@gmail.com

Србија

1. Анђела Калугеровиќ
Ивана Сарића бр. 11, 11160 Београд
Студент
k.andjela@hotmail.rs
2. Драгана Дрлачиќ
Читлучки пут бб., 15320 Љубовија
Студент
onasebudiii@gmail.com
3. Ѓорѓе Геновиќ
Војводе Степе 123/2, 32000 Чачак
студент
genovic94@gmail.com
4. Јелена Лукиќ
8. Марта 3/3/ Железник, Београд
студент
jecalukic78@gmail.com
5. Катарина Рашиќ
Студент на докторски студии
11500 Обреновац, Кнеза Михаила 5/8
iskoni.be.slovo@gmail.com
6. Миљана Чопа
Бранка Радичевиќ а 7, Куприја
Истражувач во Институтот за српски јазик САНУ
miljana227@gmail.com
7. Сандра Томиќ
студент
Филозофски факултет во Ниш
Таковска бр.4. Врање
sandratomic@gmail.co

Турција

1. Сена Каја
Sirinevler mah. Dolunay Sok. No 7/2 Bahcelievler, Istanbul
студент
senakaya34@hotmail.com
2. Синем Тола
Fecri Ebcioğlu street yanki apartment No: 12/13 1 Levent,
Istanbul
студент
tolasinem@hotmail.com

Унгарија

1. Тунде Хатала
Унгарско државно биро за преведување
Ул. Темплом 34 П/3., 1211 Будимпешта, Унгарија
tundique@gmail.com
2. Синтија Шипош
1101 Budapest Vaskö u.3.2. Ipm 3/19
студент
siposcintia6@gmail.com

Франција

1. Гаел Лекол
3 rue Louis Blanc 94140 Alfortville, France
gaelle.lecoq@orange.fr

Холандија

1. Анемик ден Оул
Den Bliklaan 68a, 3766 AV Soest
adu2306@gmail.com

Хрватска

1. Андреа Радошевиќ
Bistrička 8, 10360 Sesvete, Hrvatska
Научен соработник
aradosevic@stin.hr

2. Ева Жужиќ
Драго Жерва 4, Крк, 51500, Хрватска
студент
ezuzic@ffri.hr
3. Здеслав Бедњанец
Миљацкина улица 44 А, 10000 Загреб
студент
zdeslav.b7@gmail.com
4. Ива Радељевиќ
10410 Велика Горица, Хрватска
Студент
lalita.lalita1985@gmail.com
5. Игор Дворшќак
Медведградска 60 б, Загреб, Хрватска
Лектор по хрватски јазик
igor.dvorscak@gmail.com
6. Кристиан Паскојевиќ
Strojarska 12, 10000 Zgreb
доктор на хуманистички науки
krisitan.paskojevic@stin.hr
k.paskojevic@yahoo.com
7. Јосип Ласиќ
Janka Polića Kamova 6, 10000 Zagreb, Croatia
Лектор, истражувач во научниот Универзитет во Сплит
jlasic@ffst.hr
8. Лидија Бариќ
Braće Gojak 78, Karlovac, Republika Hrvatska
Студент
lidija.bari1@gmail.com
9. Ловро Клепац (5.8 до 23.8)
Сrnčićeva 10, 10000 Zagreb
студент
klepaclovro.lk@gmail.com

10. Тиана Лакосељац
Pilati 88 с, 52424 Motovun, Instra, Hrvatska
студент
lakoseljac.tiana@gmail.com

Чешка Република

1. Андрле Здењек
Ул. Коста Новаковиќ 42/1
Лектор по чешки јазик
andrle.zdenek@gmail.com
2. Јана Скоумалова
Červené Domku 44 586 01 Jihlava, Česká Republika
Лектор
jana.k.skoumalova@gmail.com
3. Кристина Дуфкова
Jana Zajice 959, 53012 Pardubice
професорка
kristyna.dufkova@seznam.cz
4. Луције Штербова
Nadrazni 303, Nedakonice 687 38, Czech Republic
студент
lucie.sterba@gmail.com
5. Рихард Бигл
научен соработник
Wobkruh Strowotneje studnje 15, 02525 Budyšin
biegl@email.cz

СОДРЖИНА

Обраќање на ректорот, проф. д-р Никола Јанкуловски.....	5
Славица Велева ИЗВЕШТАЈ ЗА РАБОТАТА НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА.....	9
Витомир Митевски ПРЛИЧЕВ И ХОМЕРСКАТА ПОЕЗИЈА.....	19
Људмил Спасов ДЕНОТ НА ОФИЦИЈАЛИЗИРАЊЕТО НА СОВРЕМЕНАТА АЗБУКА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК: 5. 5. 1945 Г. (ЈАЗИЧНА И СТИЛИСТИЧКА АНАЛИЗА НА ТЕКСТОВИТЕ, ОБЈАВЕНИ ПО ОВОЈ ПОВОД ВО ВЕСНИКОТ „НОВА МАКЕДОНИЈА“.....	26
Димитар Пандев СЛОВО ЗА ОХРИД И ОХРИЃАНИТЕ ИЛИ: СКИЦА ЗА ОХРИДСКИОТ ГРАДСКИ ГОВОР ВРЗ ШИРОКОТО ПЛАТНО НА МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРНА ОПШТЕСТВЕНОСТ.....	37
Весна Мојсова-Чепишевска МОЛСКИОТ ЗВУК НА АЦО КАРАМАНОВ (1927-1944).....	52
Ѓоко Ѓорѓевски ЕЗЕРСКИ СОЗЕРЦАНИЈА ЗА ВОДИТЕ ВО ПСАЛМИТЕ.....	61
Катерина Велјановска, Биљана Мирчевска-Бошева ТОПОНИМИТЕ И ЕОРТОНИМИТЕ ВО МАКЕДОНСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЈА.....	77
Искра Пановска-Димкова СКРИЕНИТЕ ИНФОРМАЦИИ ОД ЛИЧЕН КАРАКТЕР ПРИ УПОТРЕБАТА НА КАТЕГОРИЈАТА ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК.....	87

Искра Тасевска Хаџи-Бошкова ПОЕЗИЈАТА НА КОНСТАНТИН МИЛАДИНОВ СРЕДЕ ЕВРОПСКИОТ РОМАНТИЗАМ.....	99
Марија Паунова ГРАФИТИТЕ КАКО КОМУНИКАЦИСКИ ПОРАКИ.....	121
Гордана Алексова КОГНИТИВНИТЕ СТРУКТУРИ (СТРУКТУРИТЕ НА ЗНАЕЊЕ) ВО НАСТАВАТА ПО МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК КАКО СТРАНСКИ.....	133
Лидија Капушевска-Дракулевска ФАНТАСТИЧНИОТ РАСКАЗ ВО МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА.....	146
Виктор А. Фридман ВАЖНОСТА НА ПОВЕЌЕЈАЗИЧНОСТА ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ЗА ДРУГИТЕ БАЛКАНСКИ ЈАЗИЦИ.....	155
Весна Мојсова-Чепишевска ИЗБОР ПЕСНИ ОД АНТОЛОГИЈАТА „ДОЈДИ ВО ОХРИД“ НА НЕКОЛКУ ЈАЗИЦИ.....	165
Роза Тасевска ВЕСНА НА 6 ЈАЗИЦИ	176
АДРЕСАР.....	324

